

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ПРОМИСЛОВОСТІ
АКАДЕМІЯ ЕКОНОМІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ**

**УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ:
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

П'ЯТИ ЧУМАЧЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ

Збірник наукових праць

**Київ
2016**

УДК 338.24
ББК У9(4УКР) 21
У67

Рассмотрены проблемы управления экономикой на современном этапе. Обобщены результаты исследований макроэкономических изменений в национальной экономике; формирования предпосылок и направлений повышения эффективности государственного управления экономикой на макро-, мезо- и микроуровнях; использования современных инструментов менеджмента для оптимизации деятельности хозяйствующих субъектов в отраслях экономики.

Для научных работников, аспирантов, специалистов промышленности, предприятий и государственных структур управления.

Редакційна колегія: акад. НАН України О.І. Амоша (головний редактор), д.е.н. В.І. Ляшенко (відповідальний редактор), д.е.н. Л.М. Кузьменко, д.е.н. В.П. Антонюк, д.е.н. Ю.С. Залознова, д.е.н. О.Ф. Новікова, д.е.н. Ю.В. Макогон, д.е.н. К.В. Павлов (Росія), д.е.н. Л.М. Саломатіна, д.е.н. Ю.М. Харазішвілі, д.е.н. М.М. Якубовський, д.е.н. В.С. Фатєєв (Білорусь), к.е.н. А.І. Землянкін, к.е.н. І.Ю. Підоричева, к.е.н. М.О. Солдак, к.е.н. Д.Ю. Череватський, к.е.н. О.С. Квілінський (Польща), В. Михненко (PhD (Economics), Великобританія), Н. Хагеман (PhD (Economics), Німеччина), Б. Надолу (PhD (Sociology), Румунія).

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту економіки промисловості НАН України
(протокол № 13 від 23.12.2016 р.)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ 16139-4611Р від 20.01.2010 р.*

Збірник наукових праць внесено до Переліку наукових фахових видань України (Наказ Міністерства освіти і науки України № 1609 від 21.11.2013 р.)

Збірник наукових праць включено до електронної бібліотеки наукових видань e-libragy.ru Російського індексу наукового цитування (РІНЦ) з листопада 2011 р.

Управління економікою: теорія та практика. П'яті Чумаченківські читання: зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки пром-сті; редкол.: О.І. Амоша (голов. ред.), В.І. Ляшенко (відп. ред.), Л.М. Кузьменко та ін. – Київ, 2016. – 304 с.

ISSN 2221-1187

Розглянуто проблеми управління економікою на сучасному етапі. Узагальнено результати досліджень макроекономічних змін у національній економіці; формування передумов і напрямів підвищення ефективності державного управління економікою на макро-, мезо- та мікрорівнях; використання сучасних інструментів менеджменту для оптимізації діяльності господарюючих суб'єктів у галузях економіки.

Для науковців, аспірантів, фахівців промисловості, підприємств і державних структур управління.

УДК 338.24
ББК У9(4УКР) 21

ISSN 2221-1187

© Інститут економіки промисловості
НАН України, 2016

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ОПЛАТИ ПРАЦІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ ГІДНОГО РІВНЯ (НА ПРИКЛАДІ ПРОМИСЛОВОСТІ)

У соціально-економічному розвитку будь-якої сфери економічної діяльності важливу роль відіграє заробітна плата, яка відноситься до фундаментальних складових умов трудової діяльності працівників. Саме заробітна плата визначає найбільш вагомі параметри умов праці, тому найважливішою складовою концепції гідної праці є забезпечення справедливої та задовільної винагороди за трудову діяльність найманих працівників, що має забезпечуватися інструментами державної соціальної політики. Це знайшло відображення у міжнародних нормах, які стосуються прав людини та соціально-трудової сфери. Так, у Загальній декларації прав людини (1948 р.) ст. 23 встановлено, що кожен працюючий має право на справедливу та задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людині існування для неї та її сім'ї [1]. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.) визначає, що до належних умов праці перш за все відноситься винагорода за працю у справедливих розмірах [2]. Стаття 4 другої частини Європейської соціальної хартії (1996 р.) «Право на справедливу винагороду» визначає право працівників на таку винагороду, яка забезпечує їм і їх сім'ям достатній життєвий рівень [3].

Значну увагу запровадженню концепції гідної праці та заробітної плати приділяє Міжнародна організація праці (МОП). У пілотній програмі МОП з реалізації концепції гідної праці термін «гідна праця» визначається як "праця, яка приносить адекватний дохід і при цьому залишає час для інших сторін життя, надає надійність сім'ї, шанує права людини, надає право голосу і відкриває дорогу соціальній інтеграції. Гідна праця – це шлях, що сполучає економічні і соціальні цілі" [4]. МОП сприяє запровадженню принципів гідної праці в Україні. Так, у червні 2012 р. Україна і Міжнародна організація праці затвердили третю за рахунком Програму гідної праці для України на 2012-2015 роки [5], у якій значна увага приділена висвітленню проблем оплати праці в Україні. У програмі відзначається, що заохочення гідної праці є ключовим компонентом політики і основним завданням соціальних партнерів. Ця програма

гідної праці передбачала, що Міжнародна організація праці продовжить надання Україні технічної допомоги для досягнення повної зайнятості населення шляхом розвитку малого і середнього бізнесу та підвищення рівня кваліфікації зайнятих людей, що забезпечить розвиток економіки та зростання трудових доходів зайнятого населення.

Виходячи із своєї сутності як ціни робочої сили, заробітна плата є основним чинником у забезпеченні гідного рівня життя найманих працівників та членів їх сімей. Це стосується всіх без виключення сфер економічної діяльності, оскільки заробітна плата визначає рівень сукупного доходу зайнятого населення. Так, частка заробітної плати у сукупних ресурсах домогосподарств, де є працюючі, в 2015 р. становила 57,9%, другим за значимістю джерелом доходів таких домогосподарств були пенсії (12,1%), усі інші джерела доходів були незначними [6]. В умовах соціально-економічного розвитку України наймана праця поки що є єдиним засобом забезпечити існування для абсолютної більшості працездатного населення. Тому важливо, щоб розмір заробітної плати забезпечував повною мірою можливість виконувати нею одну з основних її функцій – відтворювальну.

За своєю сутністю оплата праці є складною категорією, що має подвійну суперечливу природу: з одного боку, вона є винагородою за працю та основним джерелом доходу для найманих працівників, а з іншого – значним елементом витрат виробництва для роботодавців і у той же час дієвим чинником мотивації працівників до високопродуктивної праці. Тому в ній зав'язані суперечливі інтереси як працівників, так і роботодавців. Аналізуючи заробітну плату як економічну категорію, слід виокремити такі її риси:

оплата праці виражає відносини між роботодавцем і найманим працівником з приводу розподілу частини створеної доданої вартості;

вона є важливим елементом ринку праці, ціною робочої сили, за якою найманий працівник і роботодавець укладають угоду при наймі працівника для виконання певного виду трудової діяльності;

для підприємства (підприємця) заробітна плата є грошовою винагородою, яку роботодавець сплачує працівникові за виконану ним роботу, тому вона виступає важливим елементом витрат виробництва, які включаються до собівартості продукції, послуг;

для найманого працівника заробітна плата – це основна частина його трудового доходу, який він отримує в результаті реаліза-

ції власної здатності до праці і який має забезпечити необхідні умови відтворення робочої сили;

розмір оплати праці в Україні на сучасному етапі виступає головним елементом мотиваційної системи, забезпечує матеріальну зацікавленість працівників у досягненні високих кінцевих результатів праці.

Фахівці з проблем соціально-трудових відносин відзначають, що стимулююча роль оплати праці визначається її рівнем відповідно до вимог нормального відтворення робочої сили та справедливої винагороди за трудовий внесок [7, с.59].

Слід відзначити, що в Україні склався низький рівень оплати праці, який не забезпечує нормальне відтворення робочої сили. Більшість дослідників відзначають наявність таких проблем в оплаті праці: відставання мінімальної заробітної плати від фактичного прожиткового рівня; низький розмір винагороди за працю, що гальмує процеси відтворення робочої сили; слабкий взаємозв'язок розмірів заробітної плати конкретного працівника з його трудовим внеском та рівнем кваліфікації, що стримує мотивацію до підвищення продуктивності та якості праці, до професійного зростання; має місце, з одного боку, зрівнялівка в оплаті праці більшості працівників масових професій, особливо у бюджетній сфері, з іншого – надмірна міжпосадова диференціація в рамках окремих фірм та розбіжність у рівнях оплати праці між видами економічної діяльності; затримки зі своєчасною виплатою заробітної плати; значна поширеність тіньової складової в структурі трудових доходів. Наявність цих проблем створює перешкоди на шляху позитивного впливу системи оплати праці на соціально-економічний розвиток України, можливості економічного зростання та підвищення добробуту населення. Це вказує на недосконалість соціальної політики в трудовій сфері.

Рівень оплати праці у будь-якій країні формується історично в ході економічного розвитку та під впливом державної політики. Традиції формування заробітної плати Україні дісталися у спадщину від Радянського Союзу, де встановлювалася низька оплата праці при високому рівні соціального захисту працівників. У нинішніх умовах заробітна плата формується під впливом низки чинників – як ринкових так і неринкових. До *ринкових чинників* слід віднести: *вартість робочої сили*, яка обумовлена демографічними чинниками, сформованою в країні або регіоні вартістю життя та затратами на формування робочої сили певної кваліфікації (рівнем дійсних потреб населення, рівнем освіти та освітніми стратегіями

населення, способом життя, демографічним навантаженням на працюючого, рівнем цін на споживчі товари тощо); *станом ринку праці* – співвідношенням попиту на робочу силу (працівників певних професій) та її пропонуванням з боку економічно активного населення, характером та рівнем конкуренції в окремих сегментах ринку праці, еластичністю попиту на робочу силу по ціні, рівнем конкуренції як з боку працівників за робочі місця, так і з боку роботодавців за необхідних фахівців або робітників.

Група *неринкових чинників* формування заробітної плати включає:

державну політику у сфері оплати праці: законодавчі норми її формування і регулювання, мінімальну заробітну плату, рівень, форми та системи заробітної плати у бюджетній сфері, індексацію заробітної плати;

характер виробництва в тій чи іншій сфері економічної діяльності: рівень технічного оснащення, характер технологічних процесів, особливості організації виробничого процесу, умови та безпечність праці тощо;

зміст і характер праці: тривалість, складність, інтенсивність, співвідношення фізичних та розумових зусиль, рівень відповідальності;

стан підприємства (організації) та його кадрову політику: рівень рентабельності, частка оплати праці в собівартості продукції, політика підприємства щодо персоналу, угода щодо оплати праці в колективному договорі, участь у прибутках, форми організації заробітної плати та ін.

Винагорода за працю домогосподарствами використовується на задоволення фізіологічних, соціальних і духовних потреб своїх членів, вона формує певні умови життєдіяльності зайнятого населення та забезпечує відтворення робочої сили. Заробітна плата є основним джерелом та стимулом інвестицій домогосподарств у людський капітал. У той же час характер і рівень одержуваних трудових доходів впливає на статус особи у суспільстві, свідчить про професійний потенціал та його самореалізацію. Високий рівень оплати праці створює економічне підґрунтя формування середнього класу, що є соціальною основою сучасної розвиненої та стабільної демократичної держави. Формуючи внутрішній сукупний попит населення на споживчі товари, а також виступаючи джерелом заощаджень, заробітна плата є вагомим чинником економічного зростання. Викладене вище свідчить про важливість ефективної та дієвої політики забезпечення гідної заробітної плати.

В Україні категорія «гідна оплата праці» досліджується такими науковцями, як Г. Капліна [8], Г. Кучер [13], Л. Сіверська [9], Т. Юзько [10] та ін. Існують різні підходи до її аналізу та визначення. Т. Юзько розглядає гідну оплату праці з позицій її можливості забезпечити працівникові гідний рівень життя [10, с.21-22]. За визначенням Г. Капліної, під гідною заробітною платою розуміють такий її рівень, що здатен забезпечити економічну свободу працюючій людині і його сім'ї; створює базові основи для систем соціального страхового захисту і соціального забезпечення; дає можливість людині розвиватися, відпочивати, користуватися досягненнями цивілізації, відповідає поняттю справедливого розподілу результатів праці; заробляється в умовах, що не принижують гідність людини; вирішує проблему матеріальної бази для розширеного відтворення населення країни, забезпечення економіки кваліфікованими трудовими ресурсами [8]. Це досить розгорнуте визначення гідної оплати праці робить акцент на необхідному рівні заробітної плати. Інші дослідники це поняття розглядають більш широко – як відповідну систему оплати праці. М. Волгін під гідною оплатою праці розуміє не лише її відповідний рівень у номінальному та реальному виразі, але й гідну організацію оплати праці, сучасні форми і системи, культуру і справедливість у її формуванні [11].

Отже, категорію «гідна оплата праці» можна розглядати з двох аспектів: 1) як *певний рівень оплати праці* окремих працівників, що забезпечує нормальне відтворення робочої сили та можливості розвитку людського потенціалу родини працівника, є адекватним його трудовим зусиллям та здобутій кваліфікації; 2) як *відповідну систему оплати праці*, яка забезпечує дотримання соціально-трудова прав найманих працівників, є справедливою та здійснюється з використанням сучасних досягнень організації заробітної плати на підприємствах і в установах. До основних параметрів системи гідної оплати праці слід віднести:

достатній рівень заробітної плати для задоволення дійсних потреб працівника та його родини, що забезпечує розширене відтворення населення і робочої сили, стимулює до ефективної праці й професійного зростання;

забезпечення поступового зростання номінальної заробітної плати на основі підвищення продуктивності праці та ефективності організації виробництва;

підтримку реального рівня заробітної плати та забезпечення його зростання, недопущення зниження її купівельної спроможності;

неухильне дотримання законодавства в організації оплати праці, забезпечення офіційної виплати її повного обсягу без тіньової складової;

відповідність розміру заробітної плати обсягам і складності виконаної роботи, рівню кваліфікації працівника;

своєчасну виплату заробленого трудового доходу, недопущення заборгованості з оплати праці;

прозору та зрозумілу систему організації оплати праці, прийнятну (допустиму) міжпосадову і міжгалузеву диференціацію рівня заробітної плати;

застосування сучасних прогресивних форм і систем оплати та стимулювання праці, механізмів соціального партнерства в організації заробітної плати.

Запровадження в Україні концепції гідної заробітної плати необхідне та вигідне для всіх суб'єктів економічної діяльності: *для найманих працівників*, які за рахунок цього зможуть отримати достатні кошти для задоволення своїх потреб, можливостей людського розвитку та в кінцевому підсумку – забезпечення високої якості життя і суспільного статусу; *для роботодавців*, для яких гідна оплата праці сприятиме формуванню висококваліфікованого кадрового ядра, підвищенню якості та продуктивності праці, лояльності персоналу, розвитку соціального партнерства та підвищенню конкурентоспроможності; *для держави* – запровадження гідної оплати праці забезпечить зростання рівня та якості життя населення, формування середнього класу, підвищення рівня соціальної стабільності в суспільстві, розширення ємності внутрішнього ринку.

Аналізуючи роль гідної оплати праці, О. Шемяков відзначає, що вона: *по-перше*, створює умови для попередження виникнення конфліктів у соціально-трудої сфері між суб'єктами соціально-трудої відноси; *по-друге*, суттєво поліпшує якість життя найманих працівників; *по-третє*, сприяє розвитку людського потенціалу, необхідного для випуску якісної і конкурентоспроможної продукції у сучасних умовах; *по-четверте*, активізує розвиток виробничої демократії, яка у свою чергу оптимізує систему управління соціально-трудої відносинами[12]. Вважаємо, що роль гідної оплати праці є значно ширшою, вона створює економічні умови для розширеного відтворення робочої сили і формування людського капіталу, виступає основою підвищення платоспроможного попиту населення як джерела економічного зростання, сприяє формуванню середнього класу та забезпеченню соціальної стійкості суспільства. Як підкре-

слює Г. Кучер, гідна оплата праці є потужним мотиватором працівників, фактором зростання ВВП країни і конкурентоспроможності національної економіки. Заробітна плата формує сукупний попит населення, оскільки більшу її частину використовують на поточне споживання. Недостатній попит на ринку призводить до скорочення темпів економічного зростання [13].

Слід відзначити, що в Україні концепція гідної оплати праці усвідомлена на теоретичному рівні, однак поки що недостатньо впроваджується на практиці. Про це свідчать наявні проблеми в оплаті праці в усіх без винятку сферах економічної діяльності, в тому числі в одній із найважливіших для забезпечення динамічного зростання на новій технологічній основі – у *промисловості*. Вітчизняні науковці приділяють значну увагу аналізу оплати праці на макрорівні, в регіонах, на підприємствах. У той же час в окремих сферах діяльності, в тому числі і промисловості, ця проблема є менш дослідженою. Промисловість в Україні завжди була значною сферою прикладання праці, формуючи попит на висококваліфіковану робочу силу. Саме промисловість тривалий час визначала стандарти у формуванні трудового потенціалу країни, вимоги до його освітнього та кваліфікаційного рівня, його спроможності до професійної мобільності та інноваційної діяльності. Забезпечуючи більш високу заробітну плату, ніж в інших сферах економічної діяльності, промисловість визначала певні стандарти трудових доходів та створювала економічне підґрунтя для зростання добробуту населення.

За роки незалежності України промисловість суттєво втратила свої позиції у забезпеченні економічного зростання, зайнятості та добробуту населення. Це сталося внаслідок як пострадянської трансформації економіки України і розриву традиційних господарських зв'язків, що обумовило глибоку кризу розвитку даної сфери економічної діяльності, так і внаслідок відсутності необхідних модернізаційних процесів у самій галузі, якого вимагає неухильний технологічний прогрес. Тому зменшилася роль промисловості у забезпеченні зайнятості, якщо в 2000 р. у сфері промислової діяльності було зайнято 3461,5 тис. осіб, то в 2015 р. вже 2573,9 тис. [14]. Частка найманих працівників у промисловості в 2010 р. складала 24,1% від усіх зайнятих в економіці, в 2015 р. вона знизилася до 22,8%, зменшилася також частка фонду оплати праці: в 2010 р. фонд оплати праці промислового персоналу складав 30,8% від усього фонду по економіці, в 2015 р. – 24,5% [15, 16].

Динаміка оплати праці в основних сферах промислової діяльності представлена у табл. 1. Наведені дані свідчать, що рівень заробітної плати у цілому у промисловості є вищим порівняно із середнім по Україні: в 2010 р він склав 115 %, в 2015 р. – 114% до середнього рівня в економіці. Однак за видами промислової діяльності існує суттєва розбіжність в оплаті праці. Найвищий її розмір склався у фармацевтичній промисловості – 8254 грн у 2015 р., високий – у добувній, коксівній, металургійній та енергетичній галузях. Найнижчий рівень оплати праці в текстильному виробництві – 2877 грн, що складає 60 % від середньої по промисловості. Низькою є заробітна плата також у сферах водопостачання та каналізації, виготовленні виробів з дерева та паперу, виробництва електричного устаткування. За 8 місяців 2016 р. співвідношення заробітної плати між галузями не змінилося. Коефіцієнт диференціації в рівнях оплати праці в різних видах промислової діяльності і в 2010 р., і в 2015 р. склав 2,86, у 2016 р. зріс до 3. Однак змінилися лідери по оплаті праці: якщо в 2010 р. найвищою вона була у вугледобувній галузі, то в 2015 р. – у фармацевтичній. Слід відзначити, що це є позитивною зміною, яка відповідає світовим тенденціям, оскільки високотехнологічні види економічної діяльності мають забезпечувати і високий рівень оплати праці відповідно до високої кваліфікації персоналу. Останнє місце за розміром оплати праці стабільно утримує текстильне виробництво і виробництво одягу, шкіри. Ця сфера промислової діяльності в Україні знаходиться у занепаді, і не дивно – при такій низькій заробітній платі випускати конкурентоспроможну продукцію наряд чи можливо. Однак досвід багатьох країн, які стали на шлях розвитку (Польщі, Туреччини, Китаю та ін.), свідчить, що саме ці галузі при відносно невеликих інвестиціях спроможні забезпечити суттєвий внесок у розвиток економіки та зайнятість населення, насичити внутрішній ринок необхідними споживчими товарами, а при високій якості продукції – забезпечити експорт та валютні надходження. Це тим більш важливо, що ця сфера промислової діяльності забезпечує високу частку валової доданої вартості, а також розширює можливості зайнятості жінок.

Рівень заробітної плати та її динаміка є важливим індикатором розвитку й ефективності галузі. Розрахунок індексу динаміки заробітної плати за 6 років (2010-2015) показує, що у цілому по промисловості (як і у середньому по Україні) вона зросла на 86%, трохи більшим було її зростання у переробній промисловості – на 96%. Найбільш динамічне зростання оплати праці спостерігається у ви-

Таблиця 1

Динаміка середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності у промисловості, грн [16, 17]

	Нараховано штатному працівнику										2015/ 2010, %	I-VIII 2016 р.
	2010	2011	2012	2013	2014	2015						
Україна	2250	2648	3041	3282	3480	4195	186	4944	186	5645	186	4944
Промисловість	2 578	3 119	3 497	3 774	3 988	4 789	186	5645	186	7134	186	4944
Добування промисловість і розроблен. кар'єрів	3 570	4 417	4 923	5 289	5 445	6 164	173	7134	173	7129	173	7129
добування кам'яного та бурого вугілля	3 798	4 708	5 198	5 716	5 597	5 944	157	7129	157	5317	157	5317
Переробна промисловість	2 288	2 771	3 097	3 311	3 570	4 477	196	5317	196	4991	196	4991
виробництво харчових продуктів, напоїв, тютюнових виробів	2 145	2 554	2 896	3 117	3 337	4 184	195	4991	195	3575	195	3575
текстильне вир-во, вир-во одягу, шкіри, виробів зі шкіри, ін. матеріалів	1 327	1 619	1 737	1 866	2 107	2 877	217	3575	217	4524	217	4524
виготовлення виробів з деревини, вир-во паперу та поліграф. діяльність	1 873	2 238	2 552	2 811	3 020	3 717	198	4524	198	6439	198	6439
виробництво коксу та продуктів нафтопероблення	3 265	3 732	4 025	4 377	4 798	6 181	189	6439	189	5748	189	5748
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	2 359	2 929	3 540	3 640	3 971	4 988	211	5748	211	10784	211	10784
виробництво основних фармацевтичних продуктів і фарм. препаратів	3 489	4 047	4 843	5 447	6 219	8 254	237	10784	237	4956	237	4956
виробництво гумових, пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	1 985	2 433	2 691	2 892	3 069	3 952	199	4956	199	6567	199	6567
металургійне виробництво; виробництво готових металевих виробів, крім машин, устаткування	2 889	3 530	3 871	4 150	4 682	5 645	195	6567	195	6539	195	6539
виробництво комп'ютерів, електричної та оптичної продукції	2 040	2 487	2 704	3 086	3 211	4 619	226	6539	226	4442	226	4442
виробництво електричного устаткування	2 095	2 541	2 762	3 026	3 159	3 870	185	4442	185	4770	185	4770
виробництво машин і устаткування, не віднесені до ін. угруповань	2 213	2 724	3 041	3 281	3 433	4 120	186	4770	186	5129	186	5129
виробництво автотранспортних засобів, причепів, напівпричепів, ін. транспортних засобів	2 423	2 882	3 253	3 265	3 343	4 331	179	5129	179	4982	179	4982
виробництво меблів, ін. продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування	2 028	2 543	2 820	2 982	3 167	4 065	200	4982	200	6490	200	6490
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиціонованого повітря	3 043	3 609	4 134	4 524	4 885	5 462	179	6490	179	3949	179	3949
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	1 971	2 285	2 525	2 770	2 967	3 498	177	3949	177		177	

сокотехнологічних галузях – фармацевтичній (237%) та у виробництві комп'ютерів на 226%, а за 8 місяців 2016 р. у фармацевтичній промисловості вона зросла на 30%. Низькими були темпи зростання оплати праці у водопостачанні, електропостачанні, виробництві автотранспортних засобів.

Важливою умовою забезпечення гідної зарплати є досягнення випереджальних темпів підвищення номінальної заробітної плати порівняно з темпами зростання споживчих цін. В умовах значної інфляції динаміка номінальної заробітної плати не забезпечує зростання добробуту працівників промисловості. Динаміку реальної заробітної плати, розрахованої з урахуванням індексу споживчих цін, наведено в табл. 2, дані якої свідчать, що споживчі ціни порівняно з 2009 р. зросли у 2 рази. Це позначилося на динаміці реальної заробітної плати. Її вартість у цілому по промисловості у цінах 2009 р. зростала до 2013 р., а в 2015 р. вона повернулася на рівень 2010 р. Найбільше падіння реальної заробітної плати відбулося в добувній промисловості: в 2015 р. її реальна вартість була на 7% нижчою за відповідний показник 2010 р. Нижчою від рівня 2010 р. вона також була у сфері енергопостачання та водопостачання. Лише у цілому по переробній промисловості реальна заробітна плата трохи перевищила рівень 2010 р., однак навіть не досягла рівня 2011 р. Це свідчить про суттєве зниження рівня життя працівників промисловості, що негативно позначається на параметрах трудового потенціалу даної сфери діяльності. Динаміка оплати праці все більше відставала від вартості життя, яка має тенденцію до неухильного зростання. Тому розрив між заробітною платою та вартістю відтворення робочої сили посилюється, на що вказують й інші спеціалісти у сфері соціально-трудових відносин [7, с. 59]. Отже, розмір заробітної плати не наближається, а віддаляється від її гідного рівня.

Для аналізу відповідності рівня оплати праці у промисловості параметрам гідності здійснено порівняльний аналіз середньомісячної плати з прожитковим мінімумом. Як показник, що характеризує вартість життя, який лежить в основі вартості робочої сили, було взято *фактичний прожитковий мінімум*, який щомісячно розраховується Міністерством соціальної політики та застосовується для спостереження за динамікою рівня життя в Україні. Слід відзначити, що він суттєво відрізняється від офіційного прожиткового мінімуму (ПМ), який затверджується Верховною Радою України і є соціальним стандартом держави при даному рівні економічного розвитку. Так, на серпень 2016 р. розмір ПМ, визначений Законом України "Про Державний бюджет України на 2016 рік" (Стаття 7)

складає: середній – 1399 грн, а для працевдатних осіб – 1450 грн. Фактичний же розмір ПМ на цей період становив у середньому – 2669 грн, а з урахуванням податку на доходи фізичних осіб – 2885 грн; для працевдатних осіб – відповідно 2736 та 3105 грн [20]. Отже, фактичний прожитковий мінімум майже в два рази перевищує соціальний стандарт.

Таблиця 2

Динаміка реальної заробітної плати за основними групами економічної діяльності (заробітна плата у цінах 2009 р., грн)*

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015 у % до 2010
Кумулятивний індекс споживчих цін, разів	1,079	1,153	1,163	1,164	1,429	2,001	185,4
Промисловість	2389	2705	3007	3242	2791	2393	100,2
Добувна пром. і розроблення кар'єрів	3309	3831	4233	4544	3810	3080	93,1
Переробна промисловість	2120	2403	2663	2845	2498	2237	105,5
Постачан. електроенер., газу, пари, та кондиціонованого повітря	2820	3130	3535	3887	3418	2730	96,8
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	1827	1982	2171	2380	2076	1748	95,7

*Розраховано за джерелами [18, 19].

Розрахунок співвідношення середньомісячної заробітної плати до фактичного прожиткового мінімуму в окремих місяцях наведено в табл. 3.

Наведені дані свідчать, що в 2015 р. заробітна плата перевищувала прожитковий мінімум в 1,7 рази (ПМ фактичний (з податком) у липні 2015 р. становив 2997 грн), а у серпні 2016 р. (ПМ з податком = 3105) – у 1,9 рази, отже динаміка номінальної заробітної плати включає інфляційну складову та реагує на зростання вартості життя. Однак навіть при цьому вона не компенсує повної вартості робочої сили. Згідно зі стандартами ЄС для забезпечення відтворення робочої сили мінімальна заробітна плата має бути вищою за прожитковий мінімум приблизно утричі. У промисловості України навіть середня зарплата не досягає такого співвідношення. Єдина галузь, у якій співвідношення між заробітною платою і ПМ набли-

**Співвідношення заробітної плати за видами економічної діяльності
у промисловості до фактичного прожиткового мінімуму***

	3 пп. за липень 2015 р	До факт. ПМ*, раз (ПМ=2997)	3 пп. за серпень 2016 р.	До факт. ПМ**, раз (ПМ=3105)
Промисловість	5056	1,69	5972	1,92
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	6491	2,17	7813	2,52
добування кам'яного та бурого вугілля	6225	2,08	7553	2,43
Переробна промисловість	4816	1,61	5604	1,80
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	4327	1,44	5248	1,69
текстильне виробництво; виробництво одягу, шкіри, виробів із шкіри та ін. матеріалів	3028	1,01	3980	1,28
виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	3939	1,31	4947	1,59
виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	6855	2,29	6605	2,13
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	5410	1,81	5922	1,91
вир-во основних фармацевтичних продуктів і фармацевт. препаратів	8586	2,86	11263	3,62
виробництво гумових і пластмасових виробів і н. металевих мінеральної продукції	4269	1,42	5344	1,72
металургійне виробництво; виробництво готових металевих виробів, крім машин, устаткування	6393	2,13	6721	2,16
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	4579	1,53	6335	2,04
виробництво електричного устаткування	4284	1,43	4941	1,59
виробництво машин і устаткування, не віднесені до угруповань	4319	1,44	5313	1,71
виробництво автотранспортних засобів, причепів, напівпричепів та інших транспортних засобів	4696	1,57	5490	1,77
виробництво меблів, іншої продукції	4286	1,43	5428	1,75
ремонт і монтаж машин і устаткування	5442	1,82	6808	2,19
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	3656	1,22	4144	1,33
Водопостачання, каналізація, відходи				

* Розраховано за джерелами: [17, 20].

жається до європейських стандартів, – це виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів, у серпні 2016 р. коефіцієнт співвідношення склав 3,6 раза.

У текстильній промисловості середньомісячна заробітна плата ледь перевищує фактичний прожитковий мінімум, у більшості видів діяльності переробної промисловості вона не досягає 2 ПМ. Коефіцієнт співвідношення підвищився в усіх сферах промислової діяльності, окрім виробництва коксу та продуктів нафтоперероблення, а також у металургійному виробництві він залишився майже на попередньому рівні. Саме ці види промислової діяльності найбільше постраждали від збройного конфлікту на Сході України.

Проведений аналіз показує, що у промисловості України рівень оплати праці не забезпечує нормальне відтворення робочої сили. І місячна, і погодинна оплата праці є неспівставною з оплатою у країнах Євросоюзу. Так, у 2014 р. в Україні вона становила 2,2 євро за годину. Це значно нижче, ніж у постсоціалістичних країнах Європи: у Польщі – 8,4 євро, у Словаччині – 9,7, Латвії – 6,6 євро, та в десятки разів нижче, ніж у розвинених європейських країнах (у Німеччині – 31,4 євро, Данії – 40,3 євро) [21].

Однією із проблем оплати праці в Україні є те, що її рівень суттєво диференціюється як між видами економічної діяльності, так і всередині сфер прикладання праці і підприємств. У багатьох видах промислової діяльності переважає низька заробітна плата, про що свідчать дані табл. 4, де наведено диференціацію заробітної плати працівників, яким оплачено 50% і більше робочого часу, встановленого на грудень 2015 р. Виділено ті діапазони заробітної плати, яку отримувала найбільша частка працівників. У грудні 2015 р. у межах мінімальної заробітної плати трудовий дохід мали 1,9% штатних працівників, або 35,5 тис. осіб. Заробітну плату від мінімального рівня до 3000 тис. грн отримувало 26,2% усіх працівників, такий розмір заробітної плати був домінуючим у харчовій, текстильній, швейній, деревообробній, поліграфічній галузях, у виробництві гумових і пластмасових виробів, а також меблів. Заробітна плата до 5 тис. переважала у машинобудівних галузях та водопостачанні, а також у виробництві хімічної продукції. А у цілому по промисловості такий рівень трудового доходу мали 57,5% штатних працівників.

Найбільша частка працівників, які отримували заробітну плату у межах 5-10 тис. грн, була у добувній, металургійній галузях, у виробництві коксу та продуктів переробки нафти. Єдина галузь зі значною часткою високооплачуваних працівників (майже третина

Розподіл кількості штатних працівників за розмірами нарахованої їм заробітної плати та видами економічної діяльності у промисловості в грудні 2015 р.*

	До 1378,0 грн	Від 1378,0 до 3000,0 грн	Від 3000,0 до 5000,0 грн	Від 5000,0 до 10000,0 грн	Понад 10000,00 грн
Питома вага працівників за ВВП, зарплата яких нарахована у межах Промисловість	1.9	26.2	29.4	32.3	10.2
<i>Добування промисловість і розроблення кар'єрів</i>	0.6	10.7	25.3	47.6	15.8
добування кам'яного та бурого вугілля	0.2	9.3	24.9	49.2	16.4
<i>Переробна промисловість</i>	2.7	32.5	28.1	28.5	8.2
виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	3.6	43.9	26.5	18.4	7.6
текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів із шкіри та ін. матеріалів	3.4	48.5	28.0	16.4	3.7
виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	3.4	49.3	23.1	17.4	6.8
виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	0.3	8.2	31.6	50.3	9.6
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	1.4	23.9	35.4	29.0	10.3
вир-во основних фармацевтичних продуктів і фармацевт. препаратів	0.4	14.6	19.5	32.9	32.6
виробництво гумових і пластмасових виробів і ін. неметалевої мінеральної продукції	3.0	42.2	26.6	20.7	7.5
металургійне виробництво; виробництво готових металевих виробів, крім машин, устаткування	1.5	16.8	27.2	45.9	8.6
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	1.8	30.5	33.2	26.1	8.0
виробництво електричного устаткування	4.0	31.1	34.1	24.5	6.3
виробництво машин і устаткування, не віднесених до угруповань	2.5	29.9	30.8	27.4	9.4
виробництво автотранспортних засобів, причепів, напівпричепів та ін. транспортних засобів	3.1	21.9	30.5	37.0	7.5
виробництво меблів, іншої продукції ремонт і монтаж машин і устаткування	2.5	38.6	24.2	27.8	6.9
<i>Доставання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; водопостачання, каналізація, відходи</i>	0.2	10.2	32.6	39.8	17.2
	1.5	34.7	42.6	19.0	2.2

* Складено за джерелом [21].

отримувала заробітну плату більше 10 тис. грн) – це виробництво фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів.

Наведені дані свідчать про поширеність низької оплати праці у більшості сфер промислової діяльності. Більше 60% штатних працівників отримували заробітну плату, яка за розміром нижче середнього рівня у промисловості. Внутрігалузева диференціація в оплаті праці найманих працівників складає десятки разів. Звичайно, слід зробити поправку на тіньові виплати, однак вони, як правило, концентруються у вищих посадових групах найманих фахівців та управлінців, тому фактична розбіжність у рівнях оплати праці є значно вищою. За оцінкою Міністерства економічного розвитку і торгівлі України рівень тіньової економіки у першому півріччі 2016 р. хоч і знизився відносно аналогічного періоду 2015 р., однак залишається високим – 38% до ВВП. Розрахунок за методом збитковості підприємств показує, що доволі великим є рівень тіньового сектору в добувній промисловості і розробленні кар'єрів (52% від рівня офіційного ВДВ даної галузі, у відповідному періоді 2015 р. – 63%), що обумовлено, насамперед, високим рівнем монополізації ринку, а також тим, що частина підприємств даного ВЕД знаходиться на території, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження. У переробній промисловості у 1 півріччі 2015 р. тіньовий сектор складав 55% до ВДВ, 1 півріччі 2016 – 41% [22]. Найбільша частка тіньового сектору приходить на оплату праці. Тому не дивно, що найбільший рівень тіньової економіки показав метод “витрати населення – роздрібний товарооборот” – 53% у цілому по економіці від обсягу офіційного ВВП.

Тіньова заробітна плата хоч і підвищує рівень доходів зайнятих, однак не відповідає принципам гідної праці. По-перше, вона виплачується з порушенням норм трудового законодавства і працівник повністю залежить від волі роботодавця; по-друге, на її розмір не нараховуються соціальні податки, що знижує базу для нарахування пенсій та інших соціальних виплат; по-третє, оскільки вона є нелегітимною, то виникає загроза можливих санкцій при перевірці доходів. Тому у запровадженні моделі гідної праці в Україні найважливішим завданням є детінізація системи оплати праці.

Вкрай негативним явищем у сфері оплати праці є наявність заборгованості з її виплати, яка не зменшується, про що свідчать дані табл. 5. Порівняно з початком 2015 р. заборгованість у цілому по економіці зросла на 36%. Позитивним є лише те, що зменшилася частка працівників, яким несвоєчасно виплачувалася заробітна плата. Промисловість забезпечує основну частку заборгованості із

заробітної плати по Україні: на початок 2015 р. – майже 60%, на початок 2016 р. – 72%.

Таблиця 5

Заборгованість із виплати заробітної плати за видами економічної діяльності у промисловості в 2015-2016 рр., млн грн*

	На 1.01.2015	На 1.01.2016	Частка штат. прац., яким не випл. З.пл.,%
			На 1.01.16
Усього по Україні	1 320,0	1 880,8	2,3
Промисловість	789,3	1 352,7	7,4
У % до загальної заборгованості	59,8	71,9	
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	179,0	556,5	31,4
Переробна промисловість	535,1	659,2	3,7
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційован. повітря	30,3	42,3	1,9
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	44,9	94,7	12,0

* Розраховано за джерелом [16].

У переробній промисловості сконцентрована половина обсягу невиконаних заробітної плати на 01.01.2016 р., а на початок 2015 – 2/3 від загальної суми по промисловості. Найбільші невиконані мас сфера виробництва автотранспортних засобів, причепів, напівпричепів та ін. транспортних засобів, а також сфера виробництва машин та устаткування. Хоч їх частка і зменшилася порівняно з попереднім періодом, однак майже вдвічі зросла сума боргу на одного працівника – у добувній промисловості вона склала більше 17 тис. грн, у переробній – 11, 9 тис. грн на одну особу [22]. Наявність заборгованості вказує на соціальну незахищеність багатьох працівників промисловості та погіршення їх життєвого рівня. Несвоєчасна виплата заробітної плати в умовах високої інфляції призводить до її знецінення та обмеженості поточного споживання, нагромадження боргів та зростання вартості життя для родин працівників. Це призводить до поширення бідності та зростання соціального невдоволення населення й активізації протестної поведінки працюючих.

Вітчизняні дослідники вказують на низький рівень заробітної плати. Г. Кучер відзначає, що в Україні рівень заробітної плати більшої частини населення є дуже низьким і не забезпечує простого відтворення робочої сили, що заробітна плата в Україні стала од-

нією з найнижчих у світі та що існуючий механізм формування оплати праці виявився неефективним і не відповідає ринковим умовам господарювання [13, с.77]. Низька оплата праці не забезпечує реалізації ні відтворувальної, ні мотиваційної функції. З одного боку, вона не стимулює персонал до підвищення продуктивності праці, якісного виконання трудових функцій, підвищення професійної майстерності, зацікавленого ставлення працівника до розвитку підприємства. Отже, низька оплата праці гальмує розвиток трудового потенціалу промисловості, обумовлює велику плінність кадрів та втрату найбільш кваліфікованих і талановитих працівників, стає перешкодою для залучення у промисловість молоді. З іншого боку, можливість роботодавців найняти дешеву робочу силу стримує модернізаційні процеси на виробництві. Тому підвищення заробітної плати є важливим завданням соціальної політики не лише забезпечення розвитку людського і трудового потенціалу, але й стимулом модернізації виробництва на новій технологічній основі.

Соціальна політика України в трудовій сфері має орієнтуватися на запровадження концепції гідної праці в реальний сектор економіки України. Для цього необхідно здійснити комплекс заходів на національному, галузевому і регіональному рівнях, а також на рівні підприємств. Слід відзначити, що профспілки України постійно піднімають питання щодо імплементації в Україні принципів гідної праці. На VI З'їзді Федерації професійних спілок України 2011 р. прийнято програмну резолюцію «Гідна праця – основа соціального добробуту та економічного прогресу» [22], у якій пріоритетом визначено забезпечення справедливого та своєчасного заробітку, оскільки головною умовою досягнення високих і стабільних результатів роботи кожного підприємства та економіки у цілому є справедливий розподіл результатів праці та її об'єктивна ціна, що стимулюватиме як продуктивність праці, так і якість продукції. Запровадження гідної оплати праці можливо за умови значних змін у системі розподільчих відносин.

По-перше, суттєвого підвищення державної гарантії у сфері оплати праці – мінімальної заробітної плати. За критеріями ЄС мінімальна заробітна плата має щонайменше вдвічі перевищувати величину прожиткового мінімуму, а середня заробітна плата – в півтора-два рази бути більшою за мінімальну [22]. В Україні тривалий час (до 2009 р.) мінімальна заробітна плата не досягала офіційно встановленого прожиткового мінімуму для працездатної особи. З грудня 2009 р. по 2016 р. вона встановлювалася на рівні цього соці-

ального стандарту, який не відповідав реальній вартості життя, оскільки фактичний ПМ суттєво перевищував його офіційний розмір. У 2016 р. ці показники були такими (табл. 6).

Таблиця 6

Розбіжність мінімальної заробітної плати та фактичного рівня прожиткового мінімуму для працездатних осіб в 2016 р.*

Період, місяць	ПМ фактичний (з урахуванням суми податку на доходи), грн	Мінімальна заробітна плата, грн	Розбіжність між мінімальною зарплатою та ПМ фактичним, грн
Січень	2880	1378	1502
Лютий	2887	1378	1509
Березень	2891	1378	1513
Квітень	2897	1378	1519
Травень	3037	1450	1587
Червень	3141	1450	1691
Липень	3156	1450	1706
Серпень	3105	1450	1655

*Розраховано за джерелами [20, 23].

Наведені дані свідчать, що розбіжність між мінімальною заробітною платою та фактичним рівнем прожиткового мінімуму зростала і навіть у період підвищення мінімальної заробітної плати вона не зменшилася, а її розмір упродовж усього періоду перевищував основну державну гарантію у сфері оплати праці. При цьому середня заробітна плата зростала більш високими темпами порівняно з мінімальною, що призвело до погіршення співвідношення між ними. У січні 2014 р. співвідношення мінімальної та середньої заробітних плат становило 38,5%, у травні 2016 р. – 29,1%, а за рекомендаціями Міжнародної організації праці таке співвідношення має становити не менше 50%, у країнах ЄС – 60% [25].

По-друге, створення сприятливих умов для підвищення загального рівня оплати праці. Праця зайнятих на українських підприємствах є недооціненою, що призводить до зубожіння працездатного населення та збагачення представників вітчизняного бізнесу. Необхідно створити таку систему розподільчих відносин, за якої працюючі громадяни будуть отримувати належну заробітну плату, що зменшить поляризацію населення за доходами. Вона можлива лише на основі технологічної модернізації виробництва та суттєвої зміни структури собівартості продукції. Дослідники відзначають,

що в Україні частка заробітної плати у собівартості продукції є низькою порівняно в розвиненими країнами. За розрахунками профспілок, на вітчизняних підприємствах частка витрат на оплату праці у собівартості продукції є неприпустимо низькою і складає 7-9%, у той час як у країнах ЄС на зарплату йде понад 45% [23]. Неінфляційне підвищення заробітної плати можливе за рахунок зниження інших витрат виробництва, що потребує запровадження новітніх ресурсозберігаючих технологій. Як відзначає Г.Кучер, реформування системи оплати праці повинно здійснюватися на основі модернізації всієї економіки [13, с.81]. Крім того, необхідно розробити систему стимулів для роботодавців, які забезпечують зростання заробітної плати. Доцільно визначити цільовий орієнтир у рівні середньої заробітної плати та стимулювати його досягнення.

По-третє, необхідно розробити дієві адміністративно-правові та організаційно-економічні заходи щодо виведення заробітної плати із сфери тіньового розподілу добавленої вартості. Перші кроки на цьому шляху вже зроблені, це – зниження ставки ЄСВ та підвищення мінімальної заробітної плати. Необхідно суттєво удосконалити облік економічної діяльності, посилити контроль за звітністю підприємств і організацій, за дотриманням норм трудового законодавства, підвищити відповідальність юридичних осіб за порушення законів у сфері господарської діяльності.

По четверте, зміцнення та поширення системи соціальної відповідальності бізнесу на вітчизняних фірмах та застосування її у першу чергу до системи винагороди за працю. Необхідно задіяти увесь арсенал заходів (політичних, економічних, моральних тощо) для впровадження принципів відповідальності у соціально-трудоу сферу. Соціальна відповідальність має бути двосторонньою – як з боку роботодавців (відповідальність за гідний рівень оплати праці та своєчасну її виплату, за надання працівнику соціального пакета, передбаченого законодавством соціального захисту, за неухильне дотримання норм трудового законодавства), так і з боку працівників (відповідальність за сумлінне виконання трудового завдання, дотримання технологічних норм, техніки безпеки, якість і культуру праці, дотримання корпоративних цінностей тощо). Це сприятиме зменшенню прірви в доходах між найманими працівниками і представниками бізнесу та налагодженню партнерських відносин у соціально-трудоу сфері, що позитивно позначиться не лише на результатах діяльності підприємств і організацій, але й соціальному кліматі суспільства.

Література

1. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015/print1475484759796824.
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. Міжнародний документ від 16.12.1966. (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
3. Європейська соціальна хартія (Переглянута) (ETS N 163) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
4. Международная организация труда: конвенции, документы, материалы. Справочное пособие / под ред. З.С. Богатыренко. – Москва: Изд-во "Дело и сервис", 2011. – 752 с.
5. Програма гідної праці для країни на 2012-2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/policy/wcms_183429.pdf.
6. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2015 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): Статистичний збірник. Частина I / Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 380 с.
7. Онікієнко В. В. Ринок праці та соціальний захист населення: ретроаналіз, проблеми, шляхи вирішення: [науково-аналітична монографія] / В.В. Онікієнко. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2013. – 456 с.
8. Капліна Г. А. Характеристика концепції гідної праці в Україні / Г. А. Капліна // Актуальні проблеми права: теорія і практика: зб. наук. праць. – Луганськ: Східноукраїнський нац. ун-т ім. В. Даля, 2013. – № 26. – С. 47-54.
9. Сіверська Л.Б. Реалізація концепції гідної праці в Україні через дотримання міжнародних стандартів праці / Л.Б. Сіверська // Вісн. Ун-ту банківської справи України. – 2009. – № 3. – С. 182-185.
10. Юзько Т. Гідна оплата праці як необхідний атрибут захисту права на життя працівника / Т. Юзько // Підприємство, господарство і право. – 2015. – № 8. – С. 21-25.
11. Волгин Н. А. Достойная оплата труда как условие и следствие достойного труда в инновационной экономике / Н. А. Волгин.

[Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://igpr.ru/library/volgin_na_dostojnaja_oplata_truda_kak_uslovie_i_sledstvie_dostojnogo_truda_v_innovacionnoj_j.

12. Шемяков О. Д. Гідна оплати праці та її вплив на розвиток виробничої демократії [Електронний ресурс] / О. Д. Шемяков. – Режим доступу: pauka.kushnir.mk.ua/?p=47977.

13. Кучер Г.Я. Гідна заробітна плата – запорука економічного зростання України / Г.Я. Кучер // Науковий вісник НЛТУ України. – 2016. – Вип. 26.2. – С.77-85.

14. Економічна активність населення України 2015: Стат. зб./ Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 201 с.

15. Праця України у 2010 році: Стат. зб. / Державна служба статистики України. – Київ, 2011. – 325 с.

16. Праця України у 2015 році: Стат. зб. / Державна служба статистики України. – Київ: ТОВ Видавництво “Консультант”, 2016. – 312 с.

17. Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності промисловості за період з початку року у 2015 та 2016 роках. Інформація державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

18. Статистичний щорічник України за 2015 р. / Державна служба статистики України. – Київ, 2016. – 575 с.

19. Статистичний щорічник України за 2010 р./ Державна служба статистики України. – Київ: ТОВ «Август Трейд», 2011. – 560 с.

20. Інформація щодо фактичного розміру прожиткового мінімуму/ Міністерство соціальної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=180531&cat_id=141688.

21. Витрати на робочу силу за 2014 рік: Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. – К., 2015. – С. 64.

22. Профіль гідної праці в Україні [Електронний ресурс] / під ред. В.В. Івашкевича. – Режим доступу : www.ilo.org/wcmsp5/groups/public.

23. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у І півріччі 2016 року [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу: <file:///C:/Users/Work/Downloads/тiньова%20економiка%201%20пiвр.%202016%20.pdf>.

24. Гідна праця – основа соціального добробуту та економічного прогресу [Електронний ресурс]: Постанова VI З’їзду ФПУ від

24.03.2011 р. № 63-7). – Режим доступу: www.profrada.mk.ua/.../Гідна%20праця%20-%20%20осно.

25. Державні соціальні стандарти і гарантії у 2016 році/ Міністерство соціальної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=141688.

Надійшла до редакції 19.12.2016 р.

*М.Є. Дейч, д.е.н.,
А.Д. Шастун*

ЦІННІСТЬ ПРАЦІ ТА ПРАЦІВНИКА В ІДЕОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ТРУДОВОЇ СФЕРИ*

У сучасному суспільстві цінність праці набуває певних змін і трансформацій, хоча цінність праці продовжує відігравати вирішальну роль стосовно індивідуального вибору людини, добробуту сімей і соціально-економічної стабільності, забезпечення умов збереження і розвитку людського потенціалу. Сфера праці впливає на всю систему суспільних відносин – на рівень зайнятості та безробіття, на систему і характер соціальної відповідальності, на продуктивність і ефективність праці, а також на рівень та якість трудового і соціального життя. Ставлення до праці на рівні соціальної свідомості змінюється незалежно від соціального становища людини, від її вікових, статусних, кваліфікаційних особливостей.

Складовою процесу праці є людська цілеспрямована діяльність, а цілеспрямованість є продуктом суспільної свідомості у цьому процесі, що проявляється у відповідальному ставленні до свого життя, до збереження та накопичення й використання ресурсів життєзабезпечення, це реалізація вибору сфери діяльності у про-

* Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом **Ф71/21095**.

цесі праці, це прагнення до гідної матеріальної винагороди за результати своєї праці, це відповідальне ставлення до вимог виробництва, до якості та кількості виробленого продукту чи послуг, це прояв ініціативи та активності щодо удосконалення процесу праці у сприйнятті інновацій та їх виробленні, це додержання вимог охорони і безпеки праці та культивування такої поведінки в інших тощо.

У нинішньому нестабільному світі цінності, які в недалекому минулому були пріоритетними, втрачають свою значущість. Змінюються також засоби розв'язання актуальних життєвих проблем, в основі яких – інструментальні цінності. Домінуючу роль сьогодні відіграють зв'язки з «потрібними» людьми, вміння пристосуватися, амбіції, успішність, знання мов, володіння комп'ютерними технологіями. Для багатьох людей працездатного віку можливість мати роботу, яка б приносила задоволення і у матеріальному, і у моральному сенсі, залишається лише мрією. А для певної частини молоді праця стає вимушеною, тому що вона не відповідає її професійним потребам. Це обертається зростанням таких негативних явищ у сфері праці, як зниження якості праці, відсутність креативної й інноваційної спрямованості трудової діяльності, зростання депрофесіоналізації і соціального песимізму, низький ступінь поєднання професійної і трудової мотивацій, дезінтеграція та безвідповідальність у системі соціально-трудова відносин [1].

Набувають поширення такі негативні процеси, як занепад трудової сфери, втрата цінності праці і працівника, неефективна зайнятість, низька вартість робочої сили, високий рівень виробничого травматизму, низький рівень виробничої та трудової дисципліни, бідність серед працюючих, нерозвиненість виробничої демократії та соціального діалогу, що є наслідком системної суспільної кризи, яка віддзеркалилася такими явищами у сфері праці. Актуалізується проблема теоретичного осмислення проблеми «сьогодення і майбутнього праці», її ідеологічних, світоглядних підвалин.

В епоху постіндустріального суспільства феномен «праці» зазнає кардинального переосмислення. Поширюються такі концепції, які пояснюють процеси «кризи й руйнації трудового суспільства» (Дж. Александер, Е. Гіденс, О. Тофлер), «виходу праці із культури» (Д. Белл), «перетворення праці на інструмент заробляння грошей» (А. Горц), «капіталу без праці» (З. Бауман, У. Бек, Ж. Бодрійяр, П. Бурдьо, Р. Дарендорф). Відбувається радикальний перегляд усталених поглядів на працю як фундаментальний процес суспіль-

ного життя. Важливо враховувати, що сама праця є досить складним об'єктом наукових досліджень. функціонування інституту економіки обумовлюється не лише його цільовим завданням стабільного задоволення матеріальних потреб людей через організацію праці та зайнятості, але й цільовим спрямуванням економічної системи на вирішення більш важливого завдання – створення інституціональних та технологічних механізмів адаптації суспільства до природного середовища [2] (за Т.Парсонсом). Сам процес такої адаптації, якому притаманні не лише економічні, але й культурні складові (насамперед, буденні технології культури виживання), спричинює актуалізацію стихійних позаінституціональних явищ, які реально деформують інституціональні механізми стандартизованої зайнятості [3].

З огляду на зазначену обставину *мета даної статті* полягає в розкритті цінності праці та працівника з позицій переосмислення традиційної ідеології розвитку сфери праці.

Для України проблеми у сфері праці – стандартизованих і не стандартизованих форм зайнятості, цінності та змісту праці, цінності людини праці, трудової мотивації – хоча і є актуальними з точки зору накопичених проблем і потребою в їх вирішенні, проте спеціальних досліджень з цієї тематики майже не проводиться. З особливою актуальністю постає методологічна проблема виявлення джерел та витоків соціальної відповідальності через розуміння сутності цього феномену, взаємообумовленості категорій «свободи» та «відповідальності». У країні простежується стійка тенденція до зниження цінності праці. Так, за оцінками члена-кореспондента НАН України М.О. Шульги втрата цінності праці та людини праці пов'язана з орієнтацією на життєвий успіх, коли стратегією людини стає кар'єрне зростання, високий соціальний статус, популярність, навіть всупереч цінностям сім'ї, за рахунок інтенсифікації праці, відмови від відпочинку і навіть ігнорування моральних норм. Втрата цінності праці перетворила його лише в інструмент отримання певних матеріальних благ [4]. У дослідженні, проведеному Інститутом економіки промисловості НАН України з проблем соціальної відповідальності, яке викладене у монографії «Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки)» [5] експерти оцінювали вагомість загроз національній безпеці, які пов'язані з нерозвиненістю соціальної відповідальності. Результати їх оцінки виявилися підтвердженням результатів теоретичних досліджень. Вагомою загрозою національній безпеці стала десоціалізація відносин у трудовій сфері, зниження цінності праці,

низька якість трудового життя, нерозвиненість трудових відносин (на думку 59% експертів). Таким чином, є усвідомлення значущості цінності праці та виникнення негативних явищ у зв'язку з її знеціненням у суспільстві. Проте не будь-яка праця у сучасному суспільстві має цінність.

Праця має свої особливості залежно від розуміння її цінності та значущості. Найбільш обґрунтовано це представлено у працях українського філософа Г. Сковороди, який розкриває особливу роль праці у життєдіяльності людини. Він підкреслює, що «людина, створюючи матеріальні й духовні цінності, неодмінно повинна здобути те, чого прагне. Праця – життєстверджуюча основа, не тільки фізична, а й розумова (духовна) діяльність, сутність яких визначається природними ознаками. Вона – визначальна характеристика і показник добробуту кожної людини. Її результат – продукт споживання, але найбільша насолода – процес, протягом якого ми розкриваємося і самостверджуємося як особистість!» [6]. Філософ розкриває духовну значущість праці, коли не її результат, а сам процес приносить людині задоволення через усвідомлення її впливу на розкриття внутрішнього потенціалу та самореалізацію. Значна кількість вітчизняних науковців за основу своїх визначень щодо змісту поняття "праця" виходять із його сутності, яка відповідає поглядам К.Маркса з певними уточненнями та модифікаціями. Так, за визначенням А.А.Чухна "праця – фізичні та розумові здібності людини, за допомогою яких вона приводить у дію засоби виробництва" [7], проте на сьогодні необхідно уточнити вплив здібностей людини на власну свідомість, на саморозвиток, які можуть носити і позитивну, і негативну спрямованість.

На думку О.А. Грішнєвої, праця є процесом взаємодії людини і природи, у якому людина своєю діяльністю опосередковує, регулює, контролює обмін речовин між собою та природою [8]. За сучасних умов воно відтворює головну сутність процесу праці і потребує уточнень щодо взаємодії людей у процесі праці та ролі для особистості. Автор уточнює визначення поняття "праця" і пропонує таке визначення: "Праця – це свідомо цілеспрямована створююча діяльність; прикладання людиною розумових та фізичних зусиль для одержання корисного результату у задоволенні своїх матеріальних та духовних потреб; процес перетворення ресурсів природи в цінності та блага, що здійснюється і керується людиною під дією як зовнішніх стимулів (економічні та адміністративні), так і внутрішніх спонукань; це вияв людської особистості" [9]. Тут вже

згадується про перетворення, які відбуваються з людиною у процесі праці.

Розуміння цінності праці неможливо збагнути, не розкривши сутність категорії «процес праці». Багатоманітність визначень і значна кількість інтерпретацій змісту окреслюють чітку сутнісну її структуру, що складається з трьох головних компонентів – людської цілеспрямованої діяльності, засобів та предмета праці. Історія розвитку людства свідчить про суттєві зміни у предметі праці на різних етапах його становлення. Тривалий період предметом людської діяльності була природа та її ресурси. У другому періоді стала превалюючою техніка, а у третьому – людина стала впливати на саму себе, на свою свідомість. А у процесі праці змінився предмет праці людини, ним стала людська свідомість. Свідомість – імперативу виживання людства, яке може бути забезпечено лише через різке зростання цінностей моральності та людяності при прийнятті рішень щодо оцінки і впровадження будь-яких проектів розвитку, – стверджують харківські науковці [10]. Свідомість у такій ролі співвідноситься зі сферою духовного виробництва, де реалізація духовно-моральних цінностей стає першочерговою щодо розвитку і удосконалення інтелекту. По-друге, він конкретизує другий варіант впливу на свідомість як предмет праці, коли вона розглядається у суто економічному форматі і постає сферою зміцнення економічної, насамперед фінансово-віртуальної влади та зростаючої прибутковості за рахунок посиленого впливу технологій маніпуляції свідомістю, спрямованих на створення людини-споживача і споживачького суспільства.

Цінність праці розкривається у світлі концепції гідної праці. Міжнародні орієнтири у сфері праці, до яких прагне Україна, обумовлюють включення до соціальних обов'язків держави, створення для трудового потенціалу країни умов гідної праці. Міжнародна організація праці докладає значних зусиль до залучення країн до виконання обов'язків зі створення умов гідної праці. Це обумовлює суспільство включити в коло своїх обов'язків її досягнення і нести відповідальність за їх виконання. За рахунок цього значно зросте і цінність праці, і цінність працівника. Міжнародна організація праці (МОП) у сучасній світовій управлінській практиці визнає і орієнтує людську спільноту на стандарти гідної праці. У нашій країні діє Програма гідної праці на 2016-2019 рр., яка погоджена за підсумками масштабного процесу тристоронніх консультацій з партнерами МОП в Україні. Вона є рамковою і базується на трьох основних пріоритетах: сприяння зайнятості та розвитку сталого підпри-

емництва задля стабільності та зростання, сприяння ефективному соціальному діалогу, покращення соціального захисту і умов праці. Програма реалізується на основі Меморандуму між Мінсоцполітики України, всеукраїнськими об'єднаннями профспілок та організацією роботодавців та Міжнародною організацією праці [11].

Один з основних аспектів гідної праці – дотримання трудових прав, які закріплені у міжнародних документах, відомих як Система міжнародних трудових норм МОП, що включає 158 діючих конвенцій [12, 13], вісім з яких вважаються основоположними і є обов'язковими для виконання країнами-членами незалежно від ратифікації, 164 діючі рекомендації і зводи практичних правил, що часто служить основою національних законодавств у сфері праці. В Україні створена досить розвинена правова база, норми якої закріплені в Конституції, Кодексі законів про працю, законах, Указах Президента, постановах Кабінету Міністрів, інших нормативно-правових актах, підписаних і ратифікованих Україною міжнародних документах. Однак стан справ у цій сфері не можна визнати таким, що повною мірою відповідає вимогам часу. Це проявилось за умов економічної кризи, що призвело до незаконних масових звільнень працівників, відправлення їх у відпустки без збереження заробітної плати на невизначений термін, встановлення режиму неповного робочого часу, не виплати заробітної плати тощо. За результатами перевірок, які здійснила Державна інспекція України з питань праці (ДІЗПП) було встановлено порушення трудових прав на 87,5% на перевірених об'єктах. Виявлені порушення стосувалися рівня оплати праці, нарахування та своєчасності виплати зарплатні, незаконних звільнень, у тому числі вагітних жінок, оплати понаднормових робіт, допомоги з тимчасової непрацездатності, вагітності та пологах тощо [14].

Фахівці з питань соціально-трудова відносин на основі статистичних даних та результатів прикладних досліджень доводять, що дефіцит гідної праці в Україні обумовлений не стільки об'єктивними економічними причинами, скільки внутрішніми протиріччями, де провідним є низький рівень соціальної відповідальності органів державної влади, бізнесу, роботодавців, профспілок [14]. Тому перед Україною гостро стоїть завдання: переламати негативні тенденції і вийти на шлях сталого соціально-економічного розвитку, що у сучасних умовах неможливо без розвитку людського потенціалу шляхом забезпечення гідної праці і впровадження на-

лежного рівня соціальної відповідальності головних суб'єктів соціуму – державної влади, бізнесу, роботодавців, профспілок та інститутів громадянського суспільства.

Концепція гідної праці за своєю суттю спрямована на високу цінність праці і працівника, вона неможлива без реалізації соціальної відповідальності кожним із суб'єктів цього процесу. Зростання уваги науковців, держслужбовців, освітян до проблематики з соціальної відповідальності є реакцією на загострення конкуренції через посилення глобалізаційних процесів; формування крупних компаній з одночасним зростанням їх можливостей та впливовості; посилення конкуренції за персонал; зростання нематеріальних активів (репутація і бренди), включення її до вимог інвесторів тощо. Найбільш значущою умовою формування соціальної відповідальності є усвідомленість, внутрішні переконання її необхідності, а також використання соціальної відповідальності для реалізації цінностей людини і суспільства. Саме через систему цінностей стає можливим запровадження соціальної відповідальності у процеси модернізації соціально-трудових відносин та розвитку трудової сфери. Український теоретик Г. Задорожний вважає, що в нинішній час, в епоху зростання конкурентоспроможності знань та гостроти проблем екології імперативом існування людства стає нематеріальна *ціннісна конкурентоспроможність* [15].

Соціальна відповідальність у трудовій сфері утверджується і вмотивовується за умов укріплення цінності праці і цінності працівника. У сучасних умовах господарювання в Україні, коли ринкова економіка ставить свої вимоги до всіх суб'єктів суспільних і трудових відносин, культивування цінності праці і працівника потребує усвідомлення їх прояву в контексті соціальної відповідальності кожного із суб'єктів – і людини, і держави, і роботодавців, і бізнесу, і громадянського суспільства.

Цінність праці для працівника залежить від внутрішніх і зовнішніх чинників. Внутрішні обумовлені його вихованням, освітою, здібностями, трудовими компетенціями, можливістю працювати за вибором. Одночасно працівник визначає цінність своєї праці завдяки справедливій оплаті праці, безпечним умовам праці, гарним стосункам на роботі, чіткій організації трудового і виробничого процесу, поважним ставленням керівної ланки до нього, можливістю професійного зростання, умовами для виконання сімейних обов'язків, додатковими соціальними гарантіями для себе і членів сім'ї, можливістю брати участь в управлінні компанією. Зовнішні чинники, які сприяють укріпленню цінності праці для працівника,

визначаються престижністю їх праці (професії) у суспільстві, наближенням місця роботи до житла, гідною працею, високою якістю трудового життя, високою оплатою праці, сталими гарантіями зайнятості, гарантованою гідною пенсією.

Цінність праці для працівника може носити і негативні характеристики. Це – наявність будь-якої роботи за неможливістю працевлаштуватись взагалі та за фахом зокрема. Фізичні та психічні обмеження людини є перешкодою для працевлаштування взагалі та за вибором зокрема. У таких випадках можливість працювати стає цінністю, яка дозволяє людині відчувати себе корисною, самореалізовуватись всупереч вадам і стану здоров'я. Цінність працівника для самого себе як людини праці визначається можливістю реалізувати свій вибір, задоволеністю працею, можливістю задовольняти свої професійні, матеріальні, освітні і духовно-культурні потреби та своєї сім'ї, колективу, суспільства.

Соціальна відповідальність людини в трудовій сфері обумовлюється цінністю праці саме для неї. Коли цінність праці для працівника є високою, тоді його поведінка є соціально відповідальною, бо прагнення працювати згідно вимог виробництва, роботодавця, споживача, суспільства не є зовнішніми перешкодами, а їх виконання є природним, бо немає протиріч інтересів між суб'єктами трудових відносин. Цінність праці та цінність самозайнятих працівників має певні позитивні відмінності, ніж у трудовій сфері економіки. А соціальна відповідальність тут культивується перш за все перед собою, сім'єю. Вона є більш природною і відповідає ментальним особливостям української нації, коли повага до хазяїна, який плідно працював на домогосподарство сам, залучав до цього членів сім'ї та близьке оточення, було обумовлено цінністю праці і працівника. За сучасних умов ставлення до працівників таких домогосподарств не є сприятливим для їх розвитку, незважаючи на наявність переваг цієї сфери перед споживачами. Міжнародний досвід ведення таких домогосподарств свідчить про їх доцільність за умов підтримки їх діяльності державою. Але цього в Україні не відбувається. Залишаються нереалізованими потенційні можливості ефективного господарювання на користь продовольчій безпеці, де інструментами та важелями продуктивної та якісної праці виступають цінність праці і працівника з високим рівнем соціальної відповідальності в трудовій сфері.

Цінність праці і працівника для роботодавця визначається перш за все з позицій економічних. Якщо процес праці і сам праців-

вник своєю працею не дають вигод, то вони не мають для нього ніякої цінності. І праця, і працівник стають цінними, коли у процесі праці задіяний працівник досягає передбачених результатів, соціально відповідально ставиться до своїх обов'язків, а наслідком є високопродуктивна і якісна праця, результат якої задовольняє і роботодавця, і споживачів. Економічні очікування цінності праці і працівника обумовлюють негативні наслідки, коли прагнення до економії витрат у трудовій сфері призводить до її десоціалізації і виникають протиріччя з персоналом компанії. Прагнення до економії перш за все дає наслідки надурочної неоплачуваної праці, загрози звільнення, невисокої зарплати з розповсюдженням «зарплати у конвертах», щоб економити на праці персоналу та податках державі. Економія витрат на безпеку праці виливається в нещасні випадки на виробництві, які приховуються, і постраждалий залишається незахищеним перед наслідками травмування та профзахворювання. Щоб не обмежувати свою свободу в управлінні сферою праці, виробництва та розподілу доходу, роботодавець змінює систему трудових відносин. Він прагне до заміни колективного захисту працівників через колдоговори та партнерство з профспілками на індивідуальні відносини з працівниками, коли будь-якими шляхами розпускаються профспілки і як альтернатива колдоговору визначається соціальним пакетом працівнику. Економія витрат на виробництво часто обумовлює перешкоди до заміни старих фізично застарілих засобів виробництва на нові інноваційні робочі місця.

Міжнародний досвід свідчить, що конкурентоспроможність підприємства (компанії) обумовлюється конкурентоспроможністю його персоналу. Витрати на навчання, перекваліфікацію, професійний розвиток сприяють більш прискореному інноваційному розвитку, оновленню виробництва, створенню високотехнологічних робочих місць тощо. За таких умов, у працівників зростає цінність праці і соціальна відповідальність, наслідком є висока продуктивність праці, задоволеність працею, безконфліктність, інноваційна і трудова активність, відданість підприємству тощо. Тут роботодавець має вигоди від культивування цінності праці і працівника. Таким чином, внутрішні чинники, які спонукають роботодавця до прихильності цінувати працівника та культивувати цінність праці, є і вони виявляються опосередковано через економічні вигоди та корпоративну культуру.

Зовнішні чинники, які спонукають роботодавця до соціальної відповідальності та підвищення цінності праці і працівника, носять двоїстий характер. Це – вимоги інвесторів, іміджева політика та

усвідомлення вигідності. Одночасно законодавчо встановлені обов'язки щодо додержання трудових прав та гарантій працюючим, споживачам, сплати податків, страхових внесків, додержання екологічних вимог та їх виконання, а також соціальна діяльність поза межами основного виробництва формують соціально відповідального роботодавця, який укріплює та розвиває корпоративну соціальну відповідальність. Узагальнення сукупної діяльності бізнес-структур щодо становлення цінності праці і працівника на засадах соціальної відповідальності в трудовій сфері підтверджує вірність побудови структурних складових відповідальності у пріоритетній послідовності економічна – правова – етична і філантропічна. Це побудована А.Керролом модель [16] повною мірою відповідає українським реаліям соціальної відповідальності бізнесу, коли дійсно і економічна, і правова відповідальність є обов'язковими, етична – очікуваною, а філантропічна – бажаною.

А.М. Колот на підставі теоретико-методологічних узагальнень А.Керрола розробив положення концепції консолідованої соціальної відповідальності соціальних партнерів у соціально-трудо-вій сфері, яка представлена на рисунку.

Наведена схема консолідованої соціальної відповідальності суб'єктів взаємодії у соціально-трудо-вій сфері визначає ступінь тісноти та взаємодії сторін партнерства на дво- і тристоронній основі з виділенням особистої відповідальності кожного суб'єкта трудових відносин. Тут не представлений саме працівник, але надана роль профспілкам представляти його права та інтереси. З урахуванням тенденцій зниження членства у профспілках, руйнування єдності у профспілковому русі, активності роботодавців у скасуванні профспілкових організацій все більшою буде кількість працівників, які не є членами профспілок. Такі зміни у системі соціально-трудо-вих відносин обумовлюють формування ефективної взаємодії роботодавця і працівника на користь кожному. Сполучення їх інтересів потребує зміни форм партнерської взаємодії, коли колективно-договірні відносини вже не мають місця, а нові ще не сформувалися. Ці форми повинні носити домовленості двох сторін про взаємну соціально відповідальність, коли роботодавець опікується інтересами працівника, а той інтересами роботодавця з пріоритетами збереження та розвитку трудової і виробничої сфер. Не випадково в умовах системної кризи в Україні в 2015 р. майже 40% дорослого населення найбільше боялися зупинки підприємств, невилат зарплат і пенсій – 69,2% опитаних, а безробіття – 72,3%. Щоб ці негативні наслідки не стали реальністю, правляча еліта держави має брати на

себе відповідальність за результати соціально-економічної політики і ця відповідальність має бути затребуваною усіма суб'єктами трудової сфери і громадянами країни у цілому. І працівник, і роботодавець мають культивувати укріплення соціальної відповідальності щодо збереження підприємств і реалізації інтересів кожної сторони на засадах конструктивного партнерства.

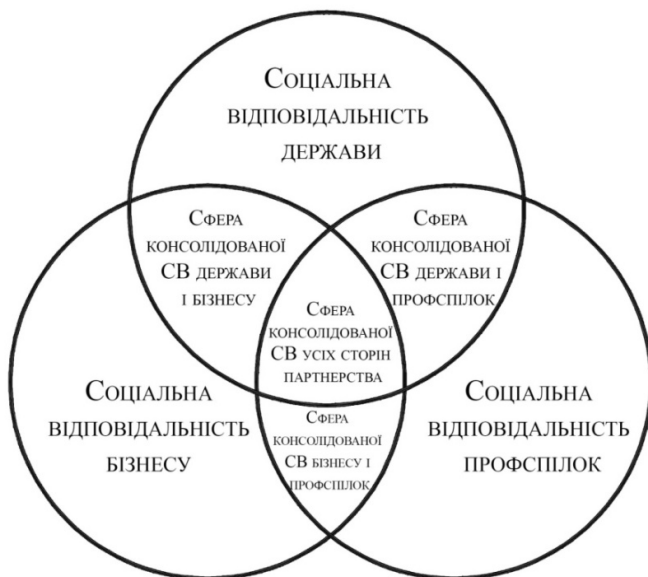

Рисунок. Консолідована соціальна відповідальність соціальних партнерів у соціально-трудої сфері [17]

Реалізація обов'язків роботодавця та його соціальної відповідальності здійснюється через регламентацію відносин партнерів у Положенні про корпоративну культуру підприємства (компанії), де визначаються спільні інтереси і спільна відповідальність за їх реалізацію, а також обов'язки кожної сторони. Корпоративна (організаційна) культура є ідеологією компанії (підприємства), де через реалізацію цілей виробництва, цінностей компанії і персоналу, збалансованість інтересів сторін соціально-трудої відносин формуються моделі соціально відповідальної поведінки управлінців і працівників, що спрацьовує на конкурентоспроможність підприємства, персоналу, продукції. Саме корпоративна культура визначає для працівника цінність праці, завдяки якій стимулюється його самореалізація і саморозвиток та формується цінність підприємства, яка

надає такі можливості. Соціальна відповідальність, втілена у системі корпоративної культури, стає активним нематеріальним ресурсом, завдяки якому реалізуються і в суспільстві, і в економічній сфері, і в трудовій сфері принципи соціальної справедливості та економічної ефективності. Завдяки цьому підвищується конкурентоспроможність і працівника, і підприємства, і економіки, і країни в цілому. Система цінностей, що визначається у моделі корпоративної культури, стосується перш за все людини праці, яка співставляє і визначає для себе переваги роботи в компанії. Для неї важливими є справедливість у системі соціально-трудова та економічних відносин і розподіл прибутку, довіра до керівництва, згуртований колектив, захищеність трудових прав і інтересів, стабільність роботи підприємства тощо.

Запровадження корпоративної соціальної відповідальності має певні перешкоди, пов'язані з ментальними особливостями, які визначають національний характер. Так, за результатами досліджень М.Семикіної [18] несприятливими чинниками прояву ментальності є необов'язковість, неповага до закону, соціальна пасивність, емоційність, відсутність звички до ритмічної інтенсивної роботи, ірраціональність. Одночасно перевагами українського національного характеру є орієнтація на індивідуальний добробут, працелюбність, волелюбство, прагнення до взаємодопомоги, ефективної співпраці та ін. Такі характеристики та ментальні особливості показують високі потенційні можливості ефективної праці українського працівника у трудовій сфері.

У монографії М.Е. Дейч "Становлення та розвиток багаторівневої системи соціальної відповідальності: управлінський аспект" [19] представлено взаємозв'язок та взаємообумовленість сталого розвитку і соціальної відповідальності, а доробками автора є розроблена відповідна матриця їх взаємодії.

Визначення особливостей становлення соціальної відповідальності в трудовій сфері, оцінка ролі та значущості суб'єктів трудових відносин на виробничому рівні щодо їх ролі в укріпленні цінності праці та працівника обумовили усвідомлення і розуміння джерел та механізмів формування й реалізації консолідованої соціальної відповідальності соціальних партнерів у соціально-трудова сфері. Але у цьому взаємозв'язку не представлено суспільство, а інтереси працівника делеговано представляти профспілкам. До того ж проблеми взаємодії людини праці і суспільства на сьогодні є слабо дослідженими. Процеси взаємодії між суспільством і працівником у

контексті соціальної відповідальності обумовлені взаємним виконанням обов'язків. Працівник повинен виконувати вимоги, які висувають йому роботодавець, суспільство, держава та інші індивіди. Значна кількість цих вимог перетинається, але є і відмінності, які обумовлені характером функцій кожного суб'єкта у сфері праці. Суспільство у свою чергу має обов'язки перед людиною праці та сферою праці, що спрямовуються на сприяння виконанню тих вимог, які вона висуває до неї, а також обов'язки щодо культивування цінності праці і цінності працівника щодо формування та реалізації високих прав і гарантій у сфері праці, щодо розвитку виробничої демократії та соціального партнерства тощо.

Соціальна відповідальність не обмежується лише виконанням обов'язків та вимог. Повинні визначатись і права, які дають можливість діяти з відповідним характером поведінки. Саме суспільство повинно забезпечувати гармонізацію прав і обов'язків. Це дозволить прискорити розвиток демократичного суспільства, яке утверджує соціальну справедливість, досягає встановлення порядку, забезпечує збалансованість прав і обов'язків. Саме діяльність інститутів суспільства повинна спрямовуватись на взаємоузгодженість інтересів сторін соціально-трудових відносин щодо визначення взаємних зобов'язань та відповідальності за їх виконання. Протиріччя, які виникають на цьому шляху, обумовлені прагненням до економічної ефективності без урахування соціальної справедливості. У трудовій сфері це протиріччя виявляється і в діях працівника, який порушує правила безпеки для економії витрат часу та виробітку більшого обсягу продукції. Цей виграв дає тимчасові економічні переваги для нього, але наслідком такої безвідповідальної поведінки часто стає нещасний випадок на виробництві з каліцтвом або смертельним випадком. У роботодавця це протиріччя має більш поширені можливості реалізації, які носять внутрішній та зовнішній характер [21].

Отже, відносини між основними суб'єктами суспільства і соціальними партнерами – громадянами, бізнесом, інститутами громадянського суспільства і державою – мають будуватися на основі взаємної, рівноцінної, консолідованої соціальної відповідальності. Це є основною умовою збалансованого суспільного розвитку і соціально-економічного прогресу.

Механізм удосконалення соціально-трудових відносин (СТВ) в Україні для збалансованого суспільного розвитку й соціально-економічного прогресу має будуватися на консолідованій конструктивній соціальній відповідальності усіх суб'єктів СТВ – держави,

бізнесу та інститутів громадянського суспільства. Провідна роль у забезпеченні стійкої позитивної соціальної динаміки залежить від соціальної відповідальності самої людини.

Підґрунтям підвищення цінності праці мають стати ідеологічні настанови в концепціях і стратегіях державного, регіонального, місцевого соціально-економічного розвитку. Соціальна відповідальність держави виявляється у створенні та виконанні загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національного, екологічного, культурного і духовного розвитку з найбільшою ефективністю для суспільства. Саме держава має створити справедливі та прозорі правила діяльності для всіх суб'єктів суспільних і соціально-трудовак відносин.

Трудова сфера не може функціонувати без головного її суб'єкта – держави. Розподілити чітко соціальні обов'язки та відповідальність суспільства і держави неможливо, тому значна кількість з них потребує сумісних консолідованих зусиль, при певних перевагах кожного, залежно від адресата закріпленості обов'язку. Так, обов'язками і суспільства, і держави є культивування цінності праці та працівника, збереження і розвиток трудового потенціалу країни. Ці обов'язки розповсюджують соціальну відповідальність на всіх суб'єктів, які задіяні у трудових процесах. Від суспільства і держави соціальна відповідальність визначається прийняттям та реалізацією якісних і ефективних стратегій збереження цінності праці та залученням до цих процесів суб'єктів соціально-трудовак відносин. Обов'язки суспільства в трудовій сфері полягають у забезпеченні збалансованості інтересів сторін трудових відносин, розвитку соціального партнерства, а як наслідок таких дій соціальна відповідальність визначиться у зниженні рівня трудових конфліктів, розвитку корпоративної культури, забезпеченні конструктивної взаємодії сторін трудових відносин, які є чинниками цінності праці.

До обов'язків суспільства і держави доцільно включити створення умов для зростання цінності працівника, а відповідальність за їх реалізацію необхідно їм нести за наявності відповідних результатів, які передбачають високу конкурентоспроможність робочої сили та стимулювання її досягнення працівниками, роботодавцями, профспілками, а також створення та модернізацію робочих місць на інноваційних засадах.

Висновки. Основними рисами соціальної відповідальності у системі соціально-трудовак відносин як підґрунтя забезпечення цінності праці є формування єдиного механізму забезпечення співпраці на засадах соціального партнерства за активного сприяння

держави та спільної відповідальності за формування майбутнього європейського співтовариства.

Розвиток трудової сфери потребує підвищення цінності праці, застосування інноваційних підходів до модернізації суспільних відносин на засадах соціальної відповідальності із залученням до цього людини, бізнесу, суспільства і держави, які мають специфічні ролі у трудовій діяльності. Соціальна відповідальність працівника – це внутрішня потреба людини якісно виконувати свої трудові обов'язки, яка реалізується через безпечне здійснення трудового процесу, виконання вимог щодо кількості та якості вироблюваної продукції, раціональне використання природних, матеріальних енергетичних ресурсів, а також дотримання моральних норм у стосунках у трудовому колективі, із роботодавцем, суспільством. Соціальна відповідальність роботодавця – це усвідомлена необхідність гідно виконувати свої зобов'язання перед персоналом, споживачами, партнерами, державою та суспільством. Соціальна відповідальність персоналу як колективного суб'єкта виявляється у сумлінному ставленні до виконання норм виробничого і трудового процесу, забезпеченні злагодженої взаємодії з метою досягнення цілей організації та випуску якісної продукції для задоволення потреб споживачів, формуванні відносин довіри та підтримки. Соціальна відповідальність суспільства щодо розвитку трудової сфери є усвідомленою потребою соціуму забезпечувати збереження трудового потенціалу, наповнювати інформаційний простір позитивними прикладами соціальної відповідальності, відроджувати цінності праці, актуалізувати суспільну потребу в дотриманні трудових прав і гарантій усіма суб'єктами трудової діяльності. Соціальна відповідальність держави в трудовій сфері полягає у поширенні урядом та державними органами філософської доктрини, спрямованої на реалізацію інтересів людини праці, органічну вбудову трудової сфери в господарську систему на засадах сталого розвитку, формування ефективного трудового законодавства, запровадження дієвих стимулів підвищення соціальної відповідальності.

Критеріями досягнення цілей розвитку трудової сфери на засадах ціннісної конкурентоспроможності, сталого розвитку та гідної праці виступатимуть [22]:

наявність умов та можливостей для забезпечення гідної праці та якості трудового життя;

дотримання трудових прав та гарантій у сфері праці;

становлення і підвищення значущості цінності праці і цінності працівника;

поширення духовно-моральних цінностей у суспільстві, формування сприятливих умов для соціально відповідальної поведінки; забезпечення свободи вибору і гарантій зайнятості; укріплення здоров'я працюючих – продовження тривалості трудового життя;

високий освітній, професійний, культурний рівень суб'єктів трудової сфери;

забезпечення якісного і ефективного управління розвитком трудової сфери тощо.

забезпечення взаємоузгодженості сталого розвитку та розвитку трудової сфери.

Література

1. Прохоренко Т. Г. Стратегії професійної самореалізації молоді в сучасному суспільстві / Т. Г. Прохоренко // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. – 2012. – № 4 (14). – С.242-247.
2. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория систем действия. Функциональная теория изменения. Понятие общества / Т. Парсонс // Американская социологическая мысль. – М.: Изд. Междунар. ун-та бизнеса и управления, 1996. – С. 462-525.
3. Судаков В.І. Праця як соціально-інтегративний процес та технологічний спосіб організації стандартизованої зайнятості / В.І. Судаков // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2014. – №3 (24). – С. 14-21.
4. Шульга М.О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні / М.О. Шульга. – К.: ТОВ «Друкарня Бізнесполіграф», 2011. – 448 с.
5. Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки): моногр. / О.Ф. Новікова, М.С.Дейч, О.В.Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки промсті. – Донецьк, 2013. – 296 с.
6. Сковорода Г. Повне зібрання творів: у 2 т. / Г. Сковорода. – К.: Дніпро, 1973. – Т. 1. – 531 с.
7. Чухно А.А. Основи економічної теорії: підручник / за ред. академіка НАН України А.А. Чухна. – К.: Вища школа, 2001. – 578 с.
8. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: підручник / О.А. Грішнова. – К.: Знання, 2006. – 559 с.

9. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: підручник для вузів / О.А. Грішнова. – 4-те видання, оновлене. – К.: Знання, 2009. – 390 с.

10. Задорожний Г. Свідомість, як новий предмет праці та поле досліджень постнеокласичної людиномірної науки / Г. Задорожний, О. Задорожна // Україна: аспекти праці. – 2015. – №3. – С. 25.

11. Програма гідної праці в Україні на 2016-2019 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mlsp.kmu.gov.ua/document/187819/g.doc>.

12. Official titles of the Conventions adopted by the International Labour Conference // <http://www.ilo.org/ilolex/english/conventions.pdf>.

13. Pirharu N. Trudovye prava ukraintsev narushaiut bolee 84 % rabotodatelei//http://ru.golos.ua/social_problem/13_05_23_trudovye_prava_ukraintsev_narushayut_bolee_84_rabotodateley.

14. Лебедев І.В. Гідна праця як чинник розвитку людського потенціалу [Електронний ресурс] / І.В. Лебедев. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2252/1/%D0%93%BB%D183.pdf>.

15. Задорожний Г.В. Духовно-ноосферно-устойчивое хозяйственное развитие как стратегический вектор возрождения украинского общества / Г.В. Задорожний. – Харьков: ВН НОО имени В.И. Вернадского, 2015. – 107 с.

16. Carroll A. B. Corporate Social Responsibility : Evolution of a Definitional Construct [Electronic resource] / A.B. Carroll. – Available at: <http://bas.sagepub.com/cgi/content/abstract/38/3/268>.

17. Колот А. Сучасна філософія корпоративної соціальної відповідальності: еволюція поглядів / А.Колот // Україна: аспекти праці. – 2013. – №8. – С. 3-17.

18. Семикіна М. В. Інноваційна праця: діагностика проблем, важелі активізації : кол. моногр. / М. В. Семикіна, С. Р. Пасека та ін.; за наук. ред. М. В. Семикіної. – Черкаси : ТОВ «МАКЛАУТ», 2012. – 320 с.

19. Дейч М.Є. Становлення та розвиток багаторівневої системи соціальної відповідальності: управлінський аспект: моногр. / М.Є. Дейч / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2014. – 351 с.

20. Дейч М. Є. Соціальна відповідальність бізнесу в системі соціально-трудових відносин / М. Є. Дейч // Соціально-трудові відносини: теорія та практика : зб. наук. праць / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана"; голова редкол. А. М. Колот. – 2015. – № 2(4). – С. 52-60.

21. Соціальна відповідальність : навч. посіб. / [А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. О. Герасименко та ін.]; за заг. ред. д.е.н., проф. А. М. Колота. – К. : КНЕУ, 2015. – 519 с.

22. Панькова А.Д. [Шастун А.Д.] Про інноваційні моделі управління трудовою сферою в аспекті соціальної відповідальності / А.Д. Панькова // Соціальна економіка. – 2015. – №1. – С.117-123.

23. Коваль Н.В. Відповідальність в системі соціально-трудо-вих відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/154.pdf>.

Надійшла до редакції 28.11.2016 р.

***К.В. Павлов, д.э.н.,
М.А. Степчук, к.м.н.,
Т.М. Пинкус***

НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ НАСЕЛЕНИЮ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ (на примере Белгородской области)

На современном этапе развития общества реорганизация и модернизация системы здравоохранения региона как основа решения проблем сохранения здоровья населения и решения связанных с этим иных социально-экономических проблем зависят от активного межведомственного взаимодействия, а также от эффективности деятельности самой системы здравоохранения, проблем его финансирования, укомплектования и уровня профессионализма кадров, оснащения медицинских организаций современным оборудованием, эффективными методами и методиками диагностики и лечения и разработкой адекватной системы мотивации качественной работы специалистов [1]. В этой связи изучение динамики указанных явлений в период модернизации здравоохранения региона приобретает первостепенную значимость и актуальность. Целью данного исследования является изучение состояния и динамики развития медицинской помощи (в том числе специализированных её ви-

© К.В. Павлов, М.А. Степчук,
Т.М. Пинкус, 2016

дов) в регионе за последнее время, а также определение перспектив ее развития.

Для достижения этой цели были поставлены и решены следующие задачи: анализ и изучение законодательной базы по организации медицинской помощи и развитию здравоохранения; оценка и состояния здравоохранения и организация медицинской помощи Белгородской области с приоритетом первичной медико-санитарной помощи (ПМСП) и специализированной (в том числе высокотехнологичной) помощи, а также формирование прогноза их развития на ближайшую перспективу. Методологической основой для достижения цели исследования стал комплексный подход с использованием методов статистического и сравнительного анализа [2]. С их помощью проанализированы различные аспекты организации медицинской помощи жителям региона и дана её оценка и перспективы развития.

Для их реализации здравоохранение Белгородской области в настоящее время располагает сетью медицинских организаций, в которую входят: 50 больничных организаций, имеющих в своем составе 53 врачебные амбулатории, 62 центра (отделения) врача общей (семейной) практики (ВОП), 543 фельдшерско-акушерских пункта (ФАП), 1 домовое хозяйство; 18 самостоятельных амбулаторно-поликлинических организаций; 3 станции скорой медицинской помощи (кроме того, 37 станций и отделений, не имеющих статуса юридического лица); 4 станции переливания крови; 5 круглогодичных санаторно-курортных организаций; дом ребенка; 7 организаций особого типа, не оказывающих медицинскую помощь населению. В регионе также широко развита сеть частных и ведомственных медицинских организаций, 9 из которых участвуют в реализации территориальной программы государственных гарантий оказания гражданам Белгородской области бесплатной медицинской помощи (программа госгарантий). Приоритет в развитии системы здравоохранения региона отдан развитию внебольничной медицинской помощи и её профилактического направления с конечной целью увеличения продолжительности жизни и сокращения смертности населения [3]. Параллельно развивалась специализированная, в том числе высокотехнологичная медицинская помощь (ВМП).

В целях обеспечения ПМСП жителям области функционирует широкая сеть медицинских организаций, включающая территориальные поликлиники для взрослых, детские поликлиники, женские консультации, врачебные и фельдшерские здравпункты в городах и лечебно-профилактические учреждения врачебного участка

в сельской местности, к которым относятся фельдшерско-акушерские пункты, здравпункты, центры врача общей практики, участковые больницы, врачебные амбулатории, являющиеся первичным звеном в системе ПМСП [4]. Для жителей районного центра основным учреждением, оказывающим ПМСП, является поликлиника центральной районной больницы. Всего в 2014 г. ПМСП в области оказывалась 133 амбулаторными медицинскими организациями, в которых работало 14 454 человека, из них: врачей – 3 109; среднего медицинского персонала – 6 989; младшего медицинского персонала – 1 977. За анализируемый период с 2012 по 2014 г. обеспеченность врачебными кадрами амбулаторно-поликлинического звена увеличилась на 8,1% и составила в 2014 г. 20,1 на 10000 населения (2012 г. – 18,5); а обеспеченность средним медицинским персоналом увеличилась на 2,7% и составила 45,2 (2012 г. – 44,0) на 1000 населения.

В результате проведенной реорганизации мощность амбулаторно-поликлинических медицинских организаций за 2012-2014 гг. сократилась всего на 0,3% и составила в 2014 г. 33 812 посещений в смену (2012 г. – 33 923). Соответственно несколько снизилась обеспеченность населения амбулаторно-поликлиническими организациями, которая составила 218,7 посещений в смену на 10000 населения, что ниже среднего показателя по ЦФО (Центральный федеральный округ) (ЦФО 2013 г. – 234,5). Однако это не повлияло на количество посещений к врачам амбулаторно-поликлинического звена (первичного звена), которое на протяжении этих лет не изменилось и составило 9,3 на 1 жителя в год. В то же время в связи с активным развитием профилактического направления работы первичного звена изменилась структура посещений (рис. 1).

Как видно из приведенной диаграммы, количество посещений с профилактической целью увеличилось на 32% и составило в 2014 г. 3,3 посещения на 1 жителя в год (2012 г. – 2,5), а их доля в структуре посещений увеличилась на 5,5% и соответственно составила 35,5% от общего количества посещений в поликлинике и на дому (2012 г. – 30,0). Доля посещений по поводу заболеваний, наоборот, уменьшилась на 13,0% и составила 6,0 посещений на 1 жителя в год в 2014 г. (для сравнения в 2012 г. – 6,9). Это подтверждает существование тенденции переориентации работы врачей первичного звена на профилактическую работу [5]. С этой целью проводилась диспансеризация определенных групп взрослого населения Белгородской области – общее число граждан, подлежащих

диспансеризации в 2014 г., составило 301 258 человек (прошли диспансеризацию 301 478 человек, что составляет 100,1% от плана).

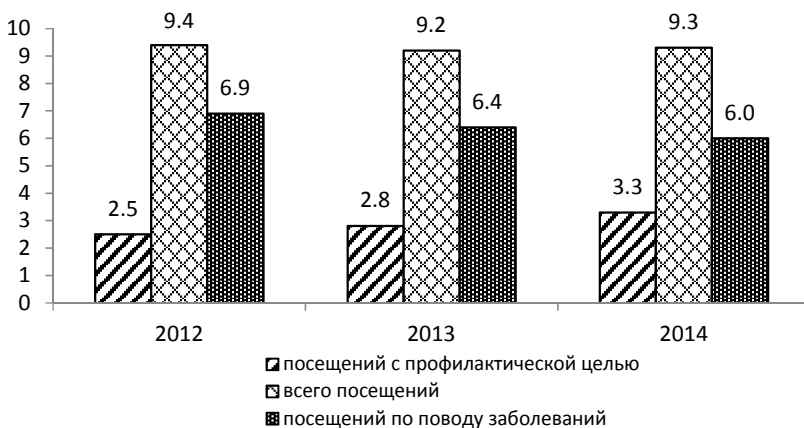

Рис. 1. Структура посещений врачей амбулаторно-поликлинического звена за период с 2012 по 2014 г.

С помощью мобильных бригад в рамках диспансеризации обследовано 13,8% населения, а граждан, проживающих в сельской местности, – 44,6%. Доля отказов от отдельных исследований составила 4,3%, а письменных отказов от диспансеризации в целом – 1,3%. По половому признаку обследованные распределились: мужчины – 44,1%, женщины – 55,9%. По возрасту: 21-35 лет – 33,7%; 36-60 лет – 41,3%; старше 60 лет – 25%. По результатам осмотров по группам здоровья граждане распределились следующим образом: I группа здоровья – 32,7% (98 531 человек); II группа здоровья – 23,4% (70 588 человек); III группа здоровья – 43,9% (132 359 человек). Частота выявленных поведенческих факторов риска составила (в %): нерациональное питание – 25,7; низкая физическая активность – 19,5; курение – 18,1; избыточная масса тела (ожирение) – 17,9; риск пагубного потребления алкоголя – 1,6. Частота выявления патологии составляет (на 1000 обследованных): болезни системы кровообращения – 15,61; эндокринологические заболевания – 6,83; болезни органов пищеварения – 6,4; болезни глаз – 3,28; болезни нервной системы – 2,33; болезни органов дыхания – 1,9; болезни крови – 0,97; злокачественные новообразования – 0,78; гла-

укома – 0,57. Кроме этого, выявлены злокачественные новообразования следующих локализаций: молочной железы – 180 случаев; предстательной железы – 93; женских половых органов – 24; желудочно-кишечного тракта (ЖКТ), нижние отделы) – 9; трахеи, бронхов, легких – 11; (ЖКТ, верхние отделы) – 3. В итоге по результатам диспансеризации приняты следующие решения: установлено диспансерное наблюдение за 22,2% лиц; назначено лечение – 21,7%; направлено на дополнительное диагностическое исследование – 0,5%; направлено на получение специализированной, в том числе высокотехнологичной медицинской помощи, – 0,13%; направлено на санаторно-курортное лечение – 3,7% обследованных лиц.

По мнению авторов, смысл и цель диспансерного наблюдения для граждан, имеющих хронические неинфекционные заболевания (ХНИЗ) или хотя бы высокий риск их развития, – это: достижение заданных значений параметров фискального, лабораторного и инструментального обследования; коррекция факторов риска развития заболевания; предупреждение обострений ХНИЗ; снижение числа обращений к врачу, вызовов скорой помощи и госпитализаций; повышение качества жизни и снижение числа предотвратимых смертей [6]. Мероприятия по достижению этой цели включены в подпрограмму развития ПМСП и реализуются в районах Белгородской области.

В целом значение ПМСП для населения определяется высокой доступностью этого вида медицинской помощи, возможностью получения квалифицированного обследования и лечения без госпитализации, а зачастую и без освобождения от работы или учебы. С целью повышения доступности встречи пациента с врачом практически во всех амбулаторно-поликлинических учреждениях области реализована возможность электронной записи на прием к врачу с использованием информационно-сенсорных терминалов и интернет сервисов [7].

Для повышения доступности медицинской помощи преимущественно пожилого сельского населения в отдалённых сёлах и хуторах, проведения осмотров и диспансеризации используются медицинские мобильные бригады. Количество мобильных бригад, созданных при центральных районных больницах (ЦРБ), за 2012-2014 гг. увеличилось на 7 бригад и составило 36 (2012 г. – 29). На 34,6% увеличилось количество их выездов, на 30,6% – число осммотренных жителей, а число диспансерных больных, получивших консультации, – в 5,4 раза (табл. 1).

Соответственно увеличивалась нагрузка на каждую бригаду. Для эффективной и качественной работы бригад специалисты использовали портативное оборудование [8]. Кроме того, с целью повышения доступности ПМСП сельскому населению внедряется использование дистанционных видов помощи, в том числе возможности телемедицины.

Таблица 1

Динамика объёмов работы врачей мобильных бригад центральных районных больниц (ЦРБ) области за 2012-2014 гг.

Мобильные бригады	Количество выездов				Осмотрено (чел.)				Проконсультировано (чел.)			
	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2014 г. к 2012 г., %	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2014 г. к 2012 г., %	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2014 г. к 2012 г., %
Всеми бригадами	1131	1397	1522	134.6	81548	99592	106494	130.6	8149	21584	44292	>в 5.4 р.
Одной бригадой	39	42	42	107.7	2812	2906	2958	105.2	281	654	1230	>в 4.4 р.

Важной составляющей первичной медико-санитарной помощи является скорая медицинская помощь (СМП). С целью обеспечения населения данным видом помощи в Белгородской области создана широкая сеть станций (подстанций) СМП, 3 из которых являются самостоятельными юридическими лицами и 38 отделений СМП. Отделения СМП организованы в административных районах при центральных районных больницах. Радиус обслуживания в городской черте сегодня не превышает 10 км, в селе – около 30 км. В крупных городах и районных центрах: Белгород, Старый Оскол, Губкин и Валуйки в составе СМП организованы подстанции из расчёта 20-минутной транспортной доступности. Число выездов бригад скорой медицинской помощи в 2014 г. снизилось и составило 316 вызовов на 1000 населения (2012 г. – 317), при Федеральном нормативе – 318. Ежедневно по области обслуживается около 1341 вызова. В течение года работало 493 бригады (2012 г. – 471), из них: 79 – врачебных (2012 г. – 84), 362 – фельдшерских (2012 г. – 335), 29 – бригад интенсивной терапии (2012 г. – 28), 10 – психиатрических (2012 г. – 10), 13 – педиатрических (2012 г. – 14). Обеспеченность врачебными бригадами в 2014 г. снизилась и составила 0,31 на 10 000 населения (2012 г. – 0,33), фельдшерскими – 0,23 (2012 г. – 0,22) Уменьшилась укомплектованность врачебных должностей СМП и с учетом совместительства она составила 92,9%

(2012 г. – 98,6); средним медицинским персоналом – 98,7% (2012 г. – 99,4). Кроме основной задачи служба СМП осуществляла перевозку инфекционных больных, плановых больных, в том числе больных на гемодиализ и другие. За анализируемый период наблюдается уменьшение на 4,4% числа перевозок (с 30457 в 2012 г. до 29093 в 2014 г.) и в структуре вызовов перевозки в 2014 г. составили 6% (2012 г. – 6,2).

В целях рационального использования СМП проводится работа по переадресовке больных с неотложными состояниями (в часы работы поликлиник) участковой службе. Для их обслуживания в поликлиниках г. Белгорода запланировано открытие кабинетов неотложной помощи [9]. В настоящее время решаются вопросы оптимизации оказания скорой медицинской помощи в рамках Белгородской агломерации, а также расширения радиуса обслуживания МБУЗ (Муниципальное больничное учреждение здравоохранения) СМП г. Белгорода за счет территории Белгородского района и улучшения взаимодействия указанных структурных подразделений СМП. В планах на ближайшую перспективу в целом по области число вызовов СМП должно снизиться до 313 на 1000 населения в год. Этому будет способствовать использование программы ГЛОНАС, переход на единую диспетчерскую службу и обслуживание вызовов по принципу ближайшей бригады.

Важное значение имеет оказание медицинской помощи населению, связанное с восстановительным лечением и реабилитацией [10]. В Белгородской области создана многоуровневая система восстановительного лечения и медицинской реабилитации, включающая ряд этапов: стационарный, амбулаторно-поликлинический и санаторно-курортный. Основные реабилитационные мероприятия в области осуществляются в амбулаторно-поликлинических и стационарных учреждениях здравоохранения [11].

На стационарном этапе в области восстановительное лечение и медицинская реабилитация начинаются с первых дней пребывания больного в стационаре. Кроме этого, оно обеспечивается в ОГБУЗ (Областное государственное бюджетное учреждение здравоохранения) «Ново-Таволжанская больница медицинской реабилитации» на 192 койках, в отделении восстановительного лечения и медицинской реабилитации ОГБУЗ «Алексеевская ЦРБ» на 20 койках, в ОГБУЗ «Чернянская центральная районная больница» – на 15 койках, в ОГБУЗ «Вейделевская центральная районная больница» – на 15 койках и на 64 койках реабилитации на базе санатория

«Красиво». Всего в стационарных отделениях медицинская реабилитация в 2014 г. проводилась по кардиологическому, неврологическому, ортопедическому, терапевтическому профилю и по профилю патологии беременности. Непосредственно в санатории «Красиво» осуществляется реабилитация кардиологических больных после хирургических вмешательств, стентирования, протезирования клапанов, которые в общей массе прошедших реабилитацию составляли до 35%. Средняя по региону длительность реабилитационного курса на специализированных койках составила 16 дней, что на 27% ниже федерального норматива (норматив – 22 дня).

Долечивание после стационарного лечения организовано в медицинских организациях с использованием отделений (кабинетов) восстановительного лечения, физиотерапии, лечебной физкультуры, рефлексотерапии, а также в санаторно-курортных учреждениях [12, 13]. На базе ОГБУЗ «Белгородская областная клиническая больница Святителя Иоасафа» путем реорганизации областного центра медицинской реабилитации организовано отделение, в котором оказывается широкий спектр медицинских услуг по реабилитации больных в амбулаторных условиях. Широко используется восстановительное лечение и медицинская реабилитация на базе физиотерапевтических отделений (кабинетов), кабинетов ЛФК, массажа в городских поликлиниках области, Яковлевской, Новоскольской, Грайворонской, Волоконовской, Корочанской и других центральных районных больницах.

С целью оздоровления населения в системе здравоохранения области имеется 5 санаториев круглогодичного функционирования общей коечной мощностью 850 коек, в том числе: ОГАУЗ «Санаторий «Красиво» на 450 коек; ОГКУЗ «Санаторий для детей с родителями» в г. Белгороде – на 100 коек; МБУЗ «Городской детский санаторий «Надежда» г. Старый Оскол» – на 100 коек; ОГКУЗ «Детский санаторий г. Грайворон» – на 100 коек; ОГКУЗ «Детский противотуберкулезный санаторий п. Ивня» – на 100 коек. В 2014 г. санаторно-курортное лечение получило 16 198 человек, что на 9,2% больше, чем за 2012 г. Из общего числа получивших санаторно-курортное лечение в 2014 г. 29,8% составили дети до 17 лет (2012 г. – 37,2).

Для улучшения оказания медицинской помощи по восстановительному лечению, медицинской реабилитации и санаторно-курортному оздоровлению населения области по предложению авто-

ров в Программу включены и реализуются следующие мероприятия: внедрение новых методик восстановительного лечения и реабилитации больных; укрепление материально-технической базы учреждений медицинской реабилитации; оснащение эффективным медицинским оборудованием учреждения, осуществляющего восстановительное лечение и медицинскую реабилитацию; проведение последиplomной подготовки врачей-специалистов по медицинской реабилитации; обеспечение преемственности между медицинскими учреждениями восстановительного лечения, медицинской реабилитации, общей лечебной сети и санаторно-курортными учреждениями; обеспечение выполнения квот на лечение в стационарах больниц и отделениях медицинской реабилитации и восстановительного лечения.

Паллиативная медицинская помощь является актуальной в здравоохранении области [14]. Она призвана улучшить качество жизни пациентов с различными хроническими заболеваниями, когда возможности специализированного лечения ограничены или исчерпаны. В регионе за последние 3 года в многопрофильных больницах была организована 281 паллиативная койка, в том числе 263 койки для взрослых, 18 коек – для детей. Кроме этого функционирует 35 паллиативных коек для онкологических больных в ОГБУЗ «Областной онкологический диспансер». Обеспеченность паллиативными койками в области составляет 2,0 на 10 000 населения, что значительно выше общероссийского показателя (РФ 2013 г. – 0,21). В 2014 г. на паллиативных койках было пролечено 6 562 человека, из них умерло 206 человек, больничная летальность составила 3,1%. Длительность лечения по данному профилю составляет 13,2 дня, что на 17 дней ниже федерального норматива (30 дней) и на 9 дней ниже среднего показателя по РФ (за 2014 г. – 22,0 дня). Работа паллиативных коек составила 273 дня в году. Низкие показатели функционирования паллиативных коек объясняются наличием объективных и субъективных причин: продолжала организовываться служба и учёба специалистов, отработывался порядок госпитализации на эти койки, население не в полной мере осознало положительную роль паллиативной помощи в системе оказания медицинской помощи и ряд других [15].

Одним из основных критериев оценки работы первичного звена является показатель смертности прикрепленного населения к данному участку, в том числе на дому. В 2014 г. в области зарегистрирован всего 21 641 случай смерти (около 2 случаев на 1 участок

в месяц, РФ – 3). Случаев смерти на дому лиц всех возрастов зарегистрировано 14 848 (2012 г. – 16 138), или 1,2 случая на 1 участок в месяц. Из них: в возрасте 0-17 лет включительно 25 случаев, или 0,17% (2012 г. – 32 случая, или 0,2%), в трудоспособном возрасте (женщины 18-54 года, мужчины 18-59 лет) – 2 357 случаев, или 15,9% (2012 г. – 2 460 случаев, или 15,2%), старше трудоспособного возраста – 12 466 человек, или 84,0% (2012 г. – 13 646 случаев, или 84,6%). При проведении анализа смертности на дому авторы особое внимание обратили на группу лиц 0-17 лет включительно и на случаи умерших на дому в трудоспособном возрасте.

Так, за анализируемые годы число случаев смерти на дому лиц в возрасте 0-17 лет включительно уменьшилось на 23,3%, в результате показатель составил 9,2 на 100 000 детского населения (2012 г. – 12,0). Однако показатель младенческой смертности (смертность детей до 1 года) на дому увеличился на 8,0% и составил 4,1 на 100 000 детского населения (2012 г. – 3,8). При этом удельный вес младенческой смертности на дому (этот показатель имеет важное социальное значение, так как особенно высок риск гибели детей из семей социального риска и прежде всего зависит от недостаточного ухода родителей за детьми раннего возраста) увеличился на 12,7% и составил 44,0% от всех умерших на дому в возрасте 0-17 лет (2012 г. – 31,3%). Увеличился на 0,9% и показатель числа лиц, умерших на дому в трудоспособном возрасте, который составил 267,9 на 100 000 населения соответствующей возрастной группы (2012 г. – 265,5). Это обстоятельство требует разработки дополнительных мероприятий по профилактике как младенческой смертности, так и смертности населения трудоспособного возраста на дому.

Для государства большое значение имеет снижение финансовых затрат на дорогостоящее стационарное лечение. В этой связи ПМСП имеет приоритетное значение в медицинском обслуживании как наиболее массовый и доступный его вид. По данным многих авторов 80% обратившихся за медицинской помощью начинают и заканчивают свое лечение в амбулаторно-поликлинических медицинских организациях. При этом затраты на оказание данного вида медицинской помощи в 4-5 раз уступают затратам на оказание стационарной помощи населению [16].

С этой целью в регионе часть объемов стационарной помощи планомерно перемещалась в область амбулаторной помощи. Круглосуточный коечный фонд области на 01.01.2015 г. составил 11 994 койки. В зависимости от потребности в оказании тех или иных ви-

дов помощи осуществлялась оптимизация дорогостоящих неэффективно используемых стационарных коек. Так, за последние три года в области было сокращено 89 коек круглосуточного пребывания различных профилей. В связи с этим обеспеченность круглосуточным коечным фондом уменьшилась и составила в 2014 г. 77,6 на 10 000 населения (2012 г. – 78,5), этот показатель ниже среднего по ЦФО (ЦФО 2013 г. – 79,8). В результате улучшилась эффективность работы стационара [17].

Таким образом, в результате приведения деятельности стационарных медицинских организаций к федеральным нормативам и стандартам оказания медицинской помощи и развития амбулаторно-поликлинической помощи в Белгородской области значительно сократились такие показатели использования коечного фонда, как уровень госпитализации – на 3,2% и длительность лечения – на 6,5% (рис. 2).

Рис. 2. Динамика основных показателей деятельности медицинских стационарных учреждений за 2012-2014 гг.

Для компенсации объёмов стационарной помощи за эти годы развиты более экономичные стационарозамещающие виды медицинской помощи: дневные стационары при поликлиниках и днев-

ные стационары на дому. В 2014 г. функционировал 61 дневной стационар для взрослых и 7 дневных стационаров для детей. Коечный фонд стационарозамещающих видов помощи составил 2781 место и 269 условных мест – в стационарах на дому, которые эффективно использовались. В общей сложности в 2014 г. в дневных стационарах было пролечено 86,8 тысяч человек, ими было проведено 986,1 тыс. пациенто-дней, что составляет 638 дней на 1000 жителей и полностью удовлетворяет потребность в этом виде помощи.

В соответствии с Программой осуществлялся переход на трёхуровневое оказание медицинской помощи и внедрялись новые формы организации ПМСП, в первую очередь в пилотных районах: переход на более эффективную и менее затратную трёхэтапную стандартизованную организационную систему её оказания первого уровня с приоритетом профилактики; развитие этой системы в сельской местности по принципу врача общей практики; приведение к стандартам уровня оснащённости медицинских организаций, широкое использование межрайонных центров и других эффективных подходов и методов, обеспечивающих повышение качества и социально-экономическую эффективность первичной помощи [18]. Одновременно использовались новые формы финансирования первичной помощи, в частности такие как одноканальное финансирование на основе подушевого норматива с применением частичного фондодержания, консолидация средств бюджетов всех уровней в системе здравоохранения региона, а также отраслевая оплата труда медицинских работников как стационаров, так и первичного звена, что в итоге должно обеспечить привлечение квалифицированных специалистов и повысить мотивацию улучшения качества их труда. Кроме этого, использовалось привлечение инвесторов, государственно-частное партнёрство и иные формы. Сегодня от состояния первичной медико-санитарной помощи зависит эффективность и качество деятельности всей системы здравоохранения региона, сохранение трудового потенциала области, а также решение медико-социальных проблем, возникающих в том числе на уровне семьи и у социально незащищённых групп населения [19].

Вместе с тем указанные задачи не могут быть решены только лишь за счет работы системы здравоохранения, для этого требуется эффективное межведомственное взаимодействие. Для активного выявления факторов риска и своевременного принятия мер профилактической направленности, в особенности среди наиболее уязвимых групп населения, представляется целесообразным сформировать «медико-социальные группы», в состав которых могут быть

включены социальный работник, участковый полицейский, а также медицинский работник. В задачи данной группы должны входить: патронаж хронических больных и лиц с факторами риска развития различных заболеваний (алкоголизм, наркомания); проведение профилактических бесед; контроль приема лекарственных препаратов и выполнения назначений врача среди граждан, нуждающихся в социальном обслуживании, в соответствии со статьей 15 Федерального закона от 28 декабря 2013 г. № 442-ФЗ «Об основах социального обслуживания граждан в Российской Федерации». При этом профилактические мероприятия будут направлены на снижение смертности населения от основных причин: cerebrovasкулярные болезни, острое нарушение мозгового кровообращения, острый коронарный синдром, гипертоническая болезнь, ишемическая болезнь сердца, сахарный диабет, онкологические заболевания, туберкулез, болезни органов дыхания, болезни органов пищеварения, внешние причины. При этом обязателен контроль параметров таких факторов, как артериальное давление, липидный спектр, глюкоза крови. Всё это позволит на первом уровне оказания медицинской помощи выявлять заболевания на ранних стадиях развития и обострение хронических заболеваний, заниматься их оздоровлением, коррекцией факторов риска развития заболеваний, не допускать госпитализацию в круглосуточный стационар и применять специализированную, в том числе высокотехнологичную медицинскую помощь.

В настоящее время продолжается процесс старения населения региона, наблюдается высокий уровень хронических заболеваний и их осложнений у лиц пожилого возраста, что требует оказания им затратной специализированной, в том числе высокотехнологичной медицинской помощи. С этой целью и для обеспечения специализированной помощью всего населения области организована трехуровневая система ее оказания путем создания межрайонных специализированных центров, определения путей рациональной маршрутизации пациентов, соблюдения этапности оказания медицинской помощи в соответствии с утвержденными порядками и стандартами. В рамках территориальной программы госгарантий оказание специализированной медицинской помощи в условиях круглосуточных стационаров организовано на базе 42 государственных и 8 муниципальных медицинских организаций. Первый уровень включает 17 медицинских организаций, оказывающих первичную, в том числе первичную специализированную медико-санитарную помощь. Второй уровень включает 13 медицинских организаций, на

базе которых организованы межмуниципальные центры для оказания специализированной медицинской помощи по следующим профилям: акушерство, неонатология, кардиология, неврология, травматология, инфекция, офтальмология, оториноларингология, хирургия, гастроэнтерология и паллиативная помощь. Третий уровень включает 20 медицинских организаций, оказывающих специализированную, в том числе высокотехнологичную медицинскую помощь. В их число входит ряд стационарных учреждений и отделений, где оказывается специализированная помощь больным, страдающим социально значимыми заболеваниями.

Так, например, онкологическая помощь населению области оказывается в ОГБУЗ «Белгородский онкологический диспансер», ОГБУЗ «Детская областная клиническая больница» и МБУЗ «Городская больница №2» Старооскольского городского округа. Коечный фонд онкологической службы представлен 423 койками, в том числе 253 онкологического профиля для взрослых, 35 коек для детей, 35 коек для оказания паллиативной помощи и 100 коек радиологических. В 2014 г. средняя длительность работы койко-места онкологического профиля снизилась на 6,2% и составила 336 дней в году (2012 г. – 358), при утверждённом показателе на 2014 г. – 327 дней. Работа койко-места с перегрузкой в онкологическом диспансере связана с неэффективным использованием коек в городской больнице №2 г. Старый Оскол. Всего на онкологических койках было пролечено в 2014 г. 13 057 больных, из них умерло 67 человек, больничная летальность составила 0,5%. Больничная летальность от злокачественных новообразований во всех стационарах области составила 1,8% (2012 г. – 1,3%). Длительность лечения онкологических больных увеличилась на 7,9% и составила 10,9 дней (2012 г. – 10,1). Онкологическую помощь оказывают 80 онкологов при штатной численности 102,25 единиц и занятых – 96,75 единиц. Укомплектованность составила 94,65%, а коэффициент совместительства – 1,2. Обеспеченность врачами-онкологами за последние 3 года выросла на 2% и составила 0,52 на 10 000 населения (2012 г. – 0,51). В поликлинике количество штатных должностей онкологов составило 61,5 единиц, занятых – 56,0 единиц, физических лиц – 44 онколога, коэффициент совместительства составил 1,3.

Фтизиатрическую помощь населению оказывают 3 противотуберкулезных диспансера и одна специализированная противотуберкулезная больница. Общая коечная сеть фтизиатрической службы составляет 450 коек, в том числе 400 коек для взрослых и

50 коек для детей. Обеспеченность туберкулезными койками сократилась на 9,4% и составила 2,9 на 10 000 населения (2012 г. – 3,2). Сокращение коечного фонда обусловлено тем, что в области идет снижение уровня общей заболеваемости туберкулезом. Медицинскую помощь туберкулезным больным оказывает 71 врач фтизиатр при штатной численности 116,0 единиц, занятых – 111,75 единиц. Укомплектованность составила 94,8%, коэффициент совместительства – 1,6 (2012 г. – 1,5). В поликлинике количество штатных должностей – 80,0 единиц, занятых – 75,75 единиц, физических лиц – 54 единицы, в том числе 31 – участковый фтизиатр. Укомплектованность в поликлинике составила 94,7%, коэффициент совместительства – 1,4.

Психиатрическую помощь жители получают в 4 специализированных стационарах и психиатрическом отделении центральной районной больницы, кроме того, в поликлиниках оказывается психиатрическая помощь в амбулаторных условиях. Коечный фонд психиатрической службы за последние 3 года сократился на 1,0% и представлен 1000 койками, в том числе 960 – для взрослых и 40 – для детей, из них 980 – в специализированных стационарах и 20 – в отделении ЦРБ. Обеспеченность койками сократилась на 1,5% и составила 6,5 на 10 000 населения (2012 г. – 6,6), по РФ (2013 г.) обеспеченность психиатрическими койками составила 10,0. Работа койко-места составила в среднем 327 дней. В 2014 г. пролечено 4 918 больных, из них умерло 27. Больничная летальность составила 0,55%. Всего в учреждениях здравоохранения области работает 88 врачей психиатров, в том числе 49 в поликлинике при штатной численности 139,75 единиц, из них 56,75 единиц должности психиатров участковых. Занятых должностей – 139,25 единиц. Укомплектованность составила 63,0%, коэффициент совместительства – 1,6. Обеспеченность врачами психиатрами за последние 3 года увеличилась на 20% и составила 0,6 на 10 тыс. населения (2012 г. – 0,5).

Наркологическую службу области представляют 2 наркологических диспансера, наркологическое отделение центральной районной больницы и штат психиатров-наркологов, оказывающих медицинскую помощь в амбулаторных условиях. Коечный фонд наркологической службы в течение последних лет не изменялся и составляет 130 коек, в том числе 120 в наркологических диспансерах и 10 – в ЦРБ. Обеспеченность койками составила 0,84 на 10 тыс. населения (РФ в 2013 г. – 1,7). Работа койки-места составила 328 дней. В 2014 г. пролечено 3 815 больных, из них умерло 16 человек,

больничная летальность – 0,4%. Всего в учреждениях здравоохранения области 112,5 штатных должностей психиатров-наркологов, в том числе 21 – участковые, занято всего 108,5 единиц (96,4%), (2012 г. – 118,0 и 112,5 соответственно). В поликлинике количество штатных должностей 95,5 единиц, занятых – 93 (97,4%). Фактически работает 68 врачей психиатров-наркологов, в том числе 55 – в поликлинике. Обеспеченность врачами наркологами увеличилась на 10,0% и составила 0,44 на 10 000 населения (2012 г. – 0,4). Коэффициент совместительства составил – 1,6, в поликлинике – 1,7.

Дерматовенерологическую помощь в области оказывают 2 кожно-венерологических диспансера и врачи дерматовенерологи в амбулаторно-поликлинических условиях. Коечный фонд дерматовенерологической службы за последние 3 года не изменился и составляет 104 койки, в том числе: 89 коек дерматологического профиля, 15 коек – венерологического. Обеспеченность дерматологическими и венерологическими койками составляет 0,67 на 10 тыс. населения (РФ в 2013 г. – 0,91). Работа дерматовенерологических коек в 2014 г. в среднем составила 336 дней. Всего в учреждениях здравоохранения области 93,0 штатные должности дерматовенерологов, занято – 91,75 единиц (98,6%). В поликлинике количество штатных должностей 84,0 единицы, занятых – 82,75 единиц (98,5%). Фактически работают 78 врачей дерматовенерологов, в том числе 72 – в поликлинике. Обеспеченность врачами дерматовенерологами увеличилась на 19,0% и составила 0,5 на 10 000 населения (2012 г. – 0,42). Коэффициент совместительства составил 1,2, в поликлинике – 1,15.

Таким образом, населению области оказывается специализированная медицинская помощь на всех трёх уровнях, в том числе больным, страдающим социально значимыми заболеваниями [20]. Однако для её развития, повышения доступности и качества необходимо доукомплектовать учреждения квалифицированными специалистами и оснастить эффективными технологиями и оборудованием, и в первую очередь сделать все это в межрайонных центрах.

Обеспеченность населения высокотехнологичной медицинской помощью (ВМП) является показателем уровня развития здравоохранения области, а объём этой помощи характеризует уровень развития ПМСП и в обратнопропорциональной степени эффективность её функционирования. В 2014 г. в рамках реализации подпрограммы 3 государственной программы «Развитие здравоохранения Белгородской области на 2014-2020 годы» проводился отбор паци-

ентов, нуждавшихся в оказании им высокотехнологичной медицинской помощи как в муниципальные и областные учреждения здравоохранения, так и в медицинские учреждения федерального подчинения.

В области имеют лицензии на оказание высокотехнологичной медицинской помощи 5 медицинских организаций, в том числе: 3 – областных и 2 – муниципальных. В 2014 г. было пролечено в этих учреждениях 2 864 пациента, из них 1 649 – помощь оказана за счет средств обязательного медицинского страхования (ОМС). На оказание ВМП планировалось выделение средства из бюджетов всех уровней в размере 195,8 млн руб. (2013 г. – 291,7), из них: 167,3 млн руб. из областного бюджета (2013 г. – 225,4) и 28,5 млн руб. из федерального бюджета (2013 г. – 66,4). В 2014 г. всего поступило средств 195,1 млн руб. (дефицит – 0,4% за счёт всех бюджетов). Фактически израсходовано всего 204,3 млн руб. (в том числе остаток средств 2013 г. – 8,9 млн руб.).

В ОГБУЗ «Белгородская областная клиническая больница (ОКБ) Святителя Иоасафа» ВМП оказывается по 11 лицензированным профилям, в том числе: нейрохирургия, неонатология, онкология, сердечно-сосудистая хирургия, ортопедия (эндопротезы), травматология и ортопедия, трансплантология, абдоминальная хирургия, урология, акушерство и гинекология.

Всего в 2014 г. в этой больнице оказана ВМП 1215 больным, в том числе:

- абдоминальная хирургия – 30;
- акушерство и гинекология – 60;
- нейрохирургия – 127;
- неонатология – 0;
- онкология – 70;
- офтальмология – 98;
- сердечно-сосудистая хирургия – 587;
- травматология и ортопедия (эндопротезы) – 200;
- трансплантология – 7;
- урология – 5.

Анализ показал, что за 2012-2014 гг. объём оказания ВМП в ОКБ увеличился на 14,4%, однако в сравнении с 2013 г. он уменьшился на 28,9% за счёт снижения финансирования из областного и федерального бюджетов. Динамика объёмов ВМП, оказанной в ОКБ за 2012-2014 гг., показана в табл. 2.

Таблица 2

Динамика объемов оказания ВМП в ОКБ за 2012-2014 гг.

Профиль МП	Объемы ВМП по годам (человек)		
	2012	2013	2014
Абдоминальная хирургия	-	-	30
Акушерство и гинекология	100	-	60
Нейрохирургия	120	160	127
Неонатология	100	100	-
Онкология	105	182	70
Офтальмология	-	-	98
Сердечно-сосудистая хирургия	272	883	587
Травматология и ортопедия (эндопротезы)	304	304	200
Травматология и ортопедия	51	70	31
Трансплантология	10	10	7
Урология	-	-	5
Итого	1062	1709	1215

Как видно из табл. 3, средняя длительность пребывания больного на профильных койках ВМП следующая: абдоминальная хирургия – 15,9 дня (2012 г. – нет), акушерство и гинекология – 9,8 (2012 г. – 18,1), сердечно-сосудистая хирургия – 15,1 (2012 г. – 17,3), травматология и ортопедия – 19,4 (2012 г. – 19,5), травматология и ортопедия (эндопротезы) – 11,7 (2012 г. – 13,9), нейрохирургия – 19,8 (2012 г. – 17,8), онкология – 14,6 (2012 г. – 12,5), трансплантология – 41,8 (2012 г. – 46,7), урология – 13,8 (2013 г. – нет), офтальмология – 9,5 (2013 г. – нет). Таким образом, средняя длительность лечения уменьшилась на 6,9 дня и составила 17,4 дня (2012 г. – 24,0).

В ОГБУЗ «Детская областная клиническая больница» (ДОКБ) по мере получения лицензий на осуществление медицинской деятельности расширилось оказание ВМП по профилям и увеличился её объём. Так, в 2014 г. ДОКБ имела бессрочные лицензии по следующим профилям: неонатология, оториноларингология, онкология, педиатрия, урология-андрология, гематология, абдоминальная

хирургия, травматология и ортопедия. По этим профилям оказано на 15,25% больше объема ВМП, который составил 204 ребенка (2012 г. – 177), в том числе по профилям: травматология и ортопедия – 34; онкология – 40; педиатрия – 83; неонатология – 13; урология – 20; отоларингология – 14. Наряду с этим уменьшилось на 37,1% число детей, направленных в федеральные медицинские учреждения, которое составило 1 248 (2012 г. – 1 984) детей, в том числе: для получения ВМП – 748 (2012 г. – 1 639), по СМП – 500 (2012 г. – 345), из них выполнено кардиохирургических операций – 159 (2012 г. – 82). Кроме того, на базе ОГБУЗ «Белгородская областная клиническая больница Святителя Иоасафа» кардиохирургических операций проведено на 50,0% меньше (2012 г. – 24). Таким образом, за анализируемые годы в целом по области объем ВМП детям уменьшился на 26,2%.

Таблица 3

Динамика средней длительности лечения и летальность в ОКБ за 2012-2014 гг., в днях

Профиль ВМП	2012	2013	2014
Абдоминальная хирургия	-	-	15,9
Акушерство и гинекология	18,1	-	9,8
Нейрохирургия	17,8	16,3	19,8
Неонатология	46,5	46,5	-
Онкология	12,5	13,1	14,6
Офтальмология	-	-	9,5
Сердечно-сосудистая хирургия	17,3	15,7	15,1
Травматология и ортопедия (эндопротезы)	13,9	11,8	11,7
Травматология и ортопедия	19,5	18,8	19,4
Трансплантология	46,7	57,0	41,8
Урология	-	-	13,8
Летальность, %	1,1	1,0	1,2

В ОГБУЗ «Белгородский онкологический диспансер» в 2014 г. для оказания ВМП было выделено 177 квот по областному бюджету и 10 квот – по федеральному. По состоянию на 01.01.2015 г. квоты были освоены на 100%, как и в предыдущие 2 года.

В МБУЗ «Городская клиническая больница №1» и МБУЗ «Городская больница №2 г. Белгорода» выполнены небольшие объёмы ВМП по замене крупных суставов.

Высокотехнологична медицинская помощь населению области оказывается в муниципальных и областных учреждениях здравоохранения, а также в медицинских учреждениях федерального подчинения за счёт средств областного и федерального бюджетов, средств ОМС и внебюджетных источников. Однако за последние три года финансирование ВМП за счёт средств бюджетов снизилось на 32,9%, что привело к уменьшению объёмов ВМП на 11,8% и соответственно увеличению времени ожидания её получения у ряда больных.

Таким образом, анализ системы оказания медицинской помощи населению в период модернизации здравоохранения в Белгородской области показал, что эта система получила свое развитие на всех уровнях ее оказания: первичная медико-санитарная помощь, специализированные ее виды, в том числе высокотехнологичная медицинская помощь. Однако модернизация проводилась недостаточно системно. При осуществлении процесса оптимизации объёмов стационарной помощи медленно реорганизовывалась и совершенствовалась система оказания амбулаторной помощи. Росли требования к специалистам и к показателям объёма их работы, в том числе по оформлению документации, и это при дефиците кадров и отсутствии в ряде медицинских организаций достаточного количества средств на адекватную мотивацию труда медицинских работников. Этому также способствовало сложное социально-экономическое положение в регионе в связи с продолжающимся кризисом в стране, ростом дефицита финансирования программных мероприятий по развитию здравоохранения и медицинской помощи, в том числе высокотехнологичной, без своевременной отсрочки их реализации. Все это требует дальнейшего совершенствования системы управления, организации и реализации мероприятий по внедрению трёхуровневого оказания медицинской помощи населению, а также внедрению оптимальной стандартизированной системы организации её первого уровня. Реализация этих мероприятий позволит вернуть доверие населения к преимущественному оказанию амбулаторной помощи, к отказу от приоритета стационарной помощи и ускорению процесса переориентации специалистов первичного звена на профилактическую работу.

Литература

1. Калиниченко Л.А. Этапность внедрения организационно-экономического механизма управления поликлиникой / Л.А. Калиниченко // *Здравоохранение*. – 2004. – № 3 – С. 181-186.
2. Павлов К.В. Инновационная экология как перспективное научное направление / К.В. Павлов. – Ижевск: Изд-во «Шелест», 2016. – 360 с.
3. Баранов А.А. Интенсификация: Экономический и социальный аспект / А.А. Баранов. – М.: Экономика, 1983. – 255 с.
4. Карташов Ю.Т. Качество медицинской помощи: ожидания и действительность / Ю.Т. Карташов // *Здравоохранение*. – 2008. – № 5. – С. 29-35.
5. Буздалов И.Н. Экономическая эффективность интенсификации сельскохозяйственного производства / И.Н. Буздалов. – М.: Колос, 1966. – 173 с.
6. Степчук М.А. Развитие перспективных форм организации и финансирования первичного звена здравоохранения региона в условиях модернизации российской экономики / М.А. Степчук, Т.М. Пинкус, К.В. Павлов. – Ижевск: Изд-во «Шелест», 2015. – 356 с.
7. Кацура С.Н. Становление инновационной системы в Украине: национальный и региональный аспекты / С.Н. Кацура. – Донецк: Ин-т экономики пром-сти НАН Украины, 2011. – 504 с.
8. Колесников С.И. Экономические основы природопользования / С.И. Колесников. – М.: Дашков и К°, 2011. – 304 с.
9. Ляшенко В.И. Наноэкономика в славянских странах СНГ. Серия: Экономическое славяноведение / В.И. Ляшенко, К.В. Павлов, М.И. Шишкин. – Ижевск: Книгоград, 2011. – 348 с.
10. Маркс К. Капитал (Книга 3-я). Процесс капиталистического производства, взятый в целом // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. – Т. 25. – Ч. 2. – 551 с.
11. Меркин Р.М. Дискуссионные проблемы теории интенсификации строительного производства / Р.М. Меркин, О.Г. Соловьева // *Известия академии наук. Серия Экономическая*. – 1984. – № 4. – С. 33-40.
12. Павлов К.В. Патологические процессы в экономике / К.В. Павлов. – М.: Магистр, 2009. – 458 с.
13. Сорокин Г.Н. Интенсификация социалистического воспроизводства / Г.Н. Сорокин // *Вопросы экономики*. – 1985. – № 3. – С. 3–13.

14. Титова Т.Д. Эффективность интенсификации на внутренних водоемах: монография / Т.Д. Титова. – Калининград: Калининградский гос. ун-т, 1971. – 138 с.
15. Тихонов И.А. Основы интенсивного экономического развития / И.А. Тихонов. – М.: Мысль, 1979. – 198 с.
16. Теория инновационной экономики / под ред. О.С. Белокрыловой. – Ростов н/Д, 2009. – 376 с.
17. Экономический механизм и особенности инновационной политики на Севере / под науч. ред. В.С. Селина, В.А. Цукермана. – Апатиты: Кольский НЦ РАН, 2012. – 255 с.
18. Эффективность интенсификации производства на основе внедрения достижений науки / под ред. В.П. Лебедева. – М: Мысль, 1975. – 255 с.
19. Еделев Д.А. Инновационные факторы социально-экономического развития российской промышленности / Д.А. Еделев, Е.В. Ляпунцова // Вестник Северо-Осетинского государственного университета им. К.Л. Хетагурова. – 2014. – № 4. – С. 250-255.
20. Клочков В.В. Управление развитием «зеленых» технологий: социально-экономические аспекты / В.В. Клочков, С.В. Ратнер. – М.: ИПУ РАН, 2013. – 291 с.

Поступила в редакцию 10.08.2016 г.

***Ю.М. Харaziшвили, д.э.н.,
Н.Н. Якубовский, д.э.н.,
В.И. Ляшенко, д.э.н.,
С.В. Иванов, д.э.н.,
Е.В. Котов, к.э.н.,
А.Ю. Ляшенко***

СТРАТЕГИЯ «НОВОЙ РАЗУМНОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ» ГОРОДОВ ПРОМЫШЛЕННЫХ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

Современная наука выработала две концепции, которые уже несколько десятилетий конкурируют между собой, – постиндустриальную и «разумную неоиндустриальную» («smart new industrial»).

© Ю.М. Харaziшвили, Н.Н. Якубовский,
В.И. Ляшенко, С.В. Иванов,
Е.В. Котов, А.Ю. Ляшенко, 2016

В основе каждой из них лежат соответствующие сектора и субсектора экономики: постиндустриальной – сфера услуг, разумной неоиндустриальной – высокая и средневысокая промышленность, а также прогрессивные и креативные услуги. Субсектора сферы услуг классифицируются следующим образом:

а) традиционные услуги – торговля; деятельность гостиниц и ресторанов; операции с недвижимым имуществом; предоставление коммунальных и индивидуальных услуг; временное размещение и организация питания;

б) прогрессивные услуги – деятельность транспорта и связи; финансовая деятельность; государственное управление; здравоохранение; информация и телекоммуникации; туристическая деятельность; деятельность в сфере административного и вспомогательного управления; креативные услуги: образование; рекламная и маркетинговая деятельность; профессиональная, научная и техническая деятельность; искусство, спорт, развлечения.

Для Днепропетровской области соответствующая динамика приведена на рис. 1.

В соответствии с методикой ОЭСР промышленная продукция по уровню наукоемкости делится на четыре группы: продукция высокой наукоемкости: авиакосмическая и передовая военная продукция; компьютерное и офисное оборудование; средства связи, включая радио- и телевизионное оборудование; продукция фармацевтики и медицинское оборудование; продукция средневысокой наукоемкости: научное оборудование; моторные устройства, электрические машины, станки; неэлектрическое оборудование; транспорт; химическая продукция; продукция средненизкой наукоемкости: черные и цветные металлы; металлические и неметаллические минеральные продукты; суда; рафинированная медь и ее продукты; химическая и резинотехническая продукция; продукция низкой наукоемкости: бумага и печатная продукция; текстиль, шерстяные изделия, одежда, кожа; продукты питания, напитки, табак; мебель (табл. 1).

Впервые деление экономики на три сектора предложил Алан Фишер в 1939 г. [1]. Впоследствии данная типология была уточнена в работах Колина Кларка в 1940 г. [2]. Предложенная типология выделяла три сектора:

а) первичный – деятельность, связанная с фактором производства «земля» – сельское и лесное хозяйство, рыболовство, добывающая промышленность;

б) вторичный – отрасли обрабатывающей промышленности;

ВДС в ценах 2000 г. по собственным дефляторам, млрд грн

Виды услуг в ценах 2000 г., млрд грн (по собственным дефляторам)

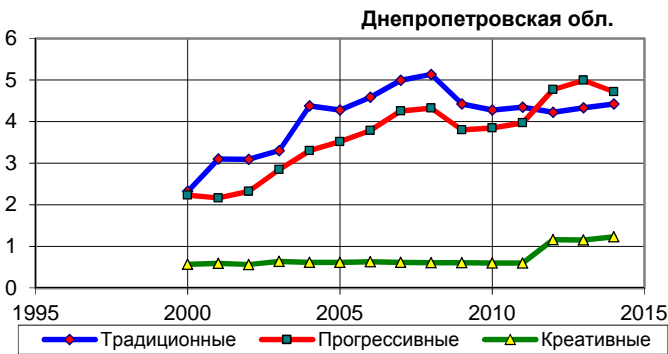

Рис. 1. Динамика вклада основных структурообразующих отраслей в экономику Днепропетровской области в 2000-2015 гг.

в) третичный – сфера услуг (сектор нематериальных благ).

В своем развитии города проходят три стадии: уже пройдены доиндустриальная и индустриальная стадии и происходит вхождение в пост- или «разумную неоиндустриальную» стадию. В доиндустриальный период города были центрами культурной, политической жизни, сосредоточением ремесленного труда и торговых площадок. В этот период основными видами деятельности были ремесло и торговля. Индустриализация принесла городам статус центров экономического развития, породила множество городов, ориентированных на промышленное производство. Она изменила города в основном благодаря привнесению массового производства, основанного на принципах Тейлора и Форда, и механизации технологических процессов.

Таблица 1
Структура промышленной продукции регионов Украины по уровню наукоемкости, %

Уровень наукоемкости продукции	Украина	Регионы							
		Днепропетров-ская	Донецкая	Запорожская	Полтавская	Харьковская	Киевская	Луганская	
Высокий	1,6	0,1	0,1	0,9	0,2	3,2	2,2	2,1	
Производство компьютеров, электронной и вычислительной техники	0,6	0,1		0,7	0,1	1,0	0,8	1,8	
Производство основных фармацевтических продуктов	1,0		0,1	0,2	0,1	2,2	1,4	0,3	
Средневысокий	10,1	6,3	6,9	16,9	10,7	15,8	7,5	21,4	
Производство электрического оборудования	1,5	0,6	1,6	4,6	0,5	4,5	2,0	0,1	
Производство машин и оборудования, не отнесенных к другим группировкам	2,3	1,1	3,4	1,6	1,9	6,6	1,8	0,6	
Производство автотранспортных средств	2,8	1,6	0,4	9,0	6,9	3,3	1,4	11,0	
Производство химических веществ и химической продукции	3,5	3,0	1,5	1,7	1,4	1,4	2,3	9,7	
Средненизкий	35,2	70,6	64,1	45,4	52,8	22,9	22,4	60,4	
Металлургическое производство	16,6	37,7	41,7	35,4	0,8	3,2	6,5	38,2	
Производство кокса и продуктов нефтепереработки	3,3	1,7	6,1	4,4	22,9	3,6	0,1	3,0	
Добыча оцинкованной и разработка карьеров	10,8	26,8	14,3	3,2	28,2	9,5	0,7	18,4	
Производство резиновых и пластмассовых изделий и другой неметаллической минеральной продукции	4,5	4,4	2,0	2,4	0,9	6,6	15,1	0,8	
Низкий	53,1	23,0	28,9	36,8	36,3	58,1	67,8	16,1	
Производство пищевых продуктов, напитков, табака	21,2	8,3	7,2	9,2	27,3	30,9	38,1	1,2	
Текстильное производство, производство одежды, кожи и др. материалов	0,8	0,3	0,2	0,2	0,3	1,3	0,7	0,2	
Производство изделий из древесины, бумаги, полиграфическая деятельность	3,1	1,5	0,5	0,5	0,4	3,7	9,4	5,1	
Производство мебели, др. продукции	2,1	1,7	2,0	3,3	0,5	3,1	2,7	0,8	
Снабжение электроэнергией, газом, паром и воздухом	24,6	9,5	17,0	22,8	7,3	17,5	15,7	8,2	
Водоснабжение, канализация, обращение с отходами	1,3	1,7	2,0	0,8	0,5	1,6	1,2	0,6	

В период завершения индустриализации стали формироваться города-центры, некоторые из которых сочетали два качества: административный центр крупной территориальной единицы и деловой и/или культурный центр. Последнее стало возможным благодаря перемещению промышленности за пределы города, вследствие развития технологий производства и систем управления производством, в первую очередь дистанционного управления, когда в городе остаются только подразделения, выполняющие исследовательские, управленческие и контрольные функции. Такие города стали центрами потребления товаров и услуг. Эти преобразования дали основу утверждать, что на смену эпохи производства пришла эпоха обслуживания, которую принято называть постиндустриальной.

Период индустриализации экономики спровоцировал массовое перемещение рабочей силы из первичного (сельское хозяйство) сектора экономики во вторичный (перерабатывающая промышленность). Впервые эту особенность отразил Жан Фурастье в своей работе «Великая надежда XX века» [3], в основу которой легла гипотеза о трехсекционном делении экономики А. Фишера и К. Кларка.

Основываясь на своей теории перелива рабочей силы между секторами экономики, Ж. Фурастье был первым, кто сформулировал концепцию постиндустриального общества, которую он видел как «цивилизацию услуг». Основные черты постиндустриального общества, выделенные им, сводились к следующему: в профессиональной сфере – ручной или полуручной труд, во внепрофессиональной – пригородный образ жизни, в интеллектуальной – возрождение религиозного (мистического) опыта и снижение важности научного знания.

Распределение рабочей силы между тремя секторами экономики в зависимости от стадии развития общества Ж.Фурастье представлено в табл. 2.

Таблица 2

Занятые в секторах экономики в зависимости от стадии развития общества по Ж. Фурастье

Тип общества	Сектор экономики, % занятых		
	первичный	вторичный	третичный
Доиндустриальное	70	20	10
Индустриальное	40	40	20
Постиндустриальное	10	20	70

Вторым индикатором, характеризующим стадию промышленного развития общества, Ж. Фурастье выделил среднедушевой доход, уровень которого зависит от степени развития одного из секторов экономики. Он предложил следующую классификацию стран:

1. Развивающиеся страны. Имеют низкий уровень дохода на душу населения. Основную долю валового внутреннего продукта создают в первичном секторе экономики, имеют слаборазвитые науку, технику и технологии.

2. Развитые страны. Имеют средний уровень дохода на душу населения. Генерируют валовой продукт во вторичном секторе экономики. Роль вторичного сектора повышается благодаря индустриализации, которая повышает глубину переработки ресурсов и обеспечивает автоматизацию производства. В третичном секторе развиваются финансовые и административные (государственные) услуги.

3. Высокоразвитые страны. Имеют высокий уровень среднедушевого дохода и основную долю ВВП создают в третичном секторе экономики. На данной стадии развития общества в первичном и вторичном секторах большинство процессов автоматизировано, что приводит к перемещению рабочей силы в растущий третичный сектор.

Впоследствии с ростом третичного сектора исследователи стали выделять четвертичный (рост занятости в финансовых, юридических, информационных и некоторых специфических компаниях, связанных с услугами для бизнеса) и пятеричный (сектор услуг для населения, требующие особенно высокого уровня квалификации персонала: образование, медицина, административное обслуживание и т.п.) сектора экономики.

Концепция постиндустриального общества долгое время была основной, поскольку считалось, что она описывает общество, к которому должно стремиться любое другое общество, желающее развиваться. В основу данной теории положена доминанта сферы услуг, особенно ее информационного сектора. В связи с этим считалось, что основным ресурсом постиндустриального общества является информация, в то время как энергия и первичные условия производства (сырье) относились к индустриальному и доиндустриальному обществам соответственно. Однако постиндустриальная доктрина, подчеркивавшая ускоренный переход от производства материальных благ к производству информации, несмотря на свою

популярность так и осталась теорией, больше пригодной для разработки других концепций, таких как концепция информационного общества.

Главным сдерживающим фактором, не позволившим постиндустриальной теории реализоваться на практике, стало отсутствие в ней самодостаточности. Самодостаточность постиндустриального общества выражается «... в том смысле, что их существование не должно в обязательном порядке требовать рядом наличия большого количества обществ, находящихся на предыдущем этапе развития» [4]. Постиндустриализм хоть и принес западным обществам информационную экономику, но произошло это благодаря тому, что производство материальных благ, без потребления которых данные общества не могут существовать, было перенесено в развивающиеся страны с дешевой рабочей силой и природными ресурсами. Развитие информатизации позволило дистанционно управлять производственными процессами, но полностью их заменить в экономике не получилось.

С конца XX - начала XXI столетия в западной научной литературе в связи с началом восходящего этапа новой очередной «длинной волны» Н.Д. Кондратьева, а затем и на территории постсоветского пространства стала набирать силу теория «новой разумной индустриализации» (неоиндустриализации, smart new industrialization). Постиндустриализм принес в развитые страны деиндустриализацию, выразившуюся в росте безработицы и потере индустриальных навыков у рабочей силы. Развитые страны первыми осознали угрозу постиндустриального подхода к экономическому развитию и приняли решение реиндустриализировать свои экономики на принципах «новой разумной индустриализации». Вначале об этом заявили Великобритания и США [5-6], затем Франция и Германия (стратегии «Европа-2020», «Индустрия 4.0»), Япония и Китай.

Новая индустриализация – это приоритетное развитие промышленности [7, с. 12] высокой и средневысокой наукоемкости и прогрессивного и креативного субсекторов услуг на основе передового производства. Зависимость уровня экономического развития государства от состояния его промышленного комплекса уже не оспаривается. Страны, стремящиеся сохранить экономическое лидерство, строят свою экономическую политику на основе концепции неоиндустриализации. В Европейском Союзе разработана и внедряется активная промышленная политика, цель которой переломить негативные тенденции в развитии промышленности и за

счет возвращения производств и повышения наукоемкости производства значительно увеличить ее долю в ВВП [8]. На рис. 2 наглядно продемонстрирована низкая доля добавленной стоимости в перерабатывающей промышленности в ВВП некоторых стран Евросоюза, особенно Франции и Испании, и в Украине.

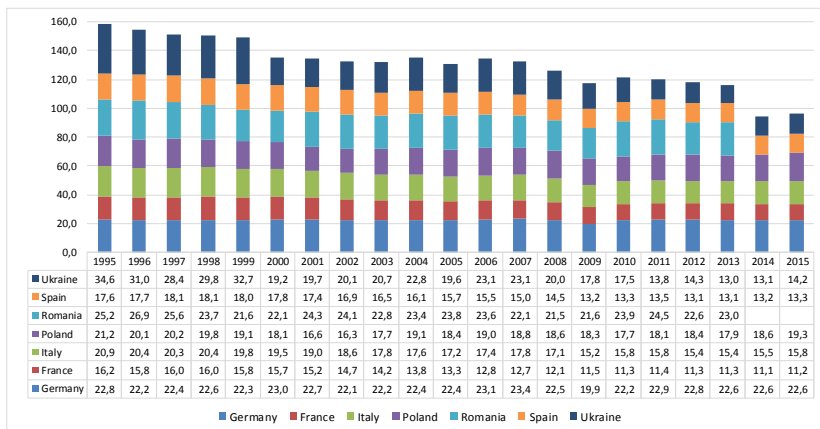

Рис. 2. Добавленная стоимость* в перерабатывающей промышленности, % от ВВП

* Добавленная стоимость рассчитана без учета амортизации, истощения и деградации природных ресурсов.

Источник: расчёты сделаны на основе данных Мирового Банка [9].

В основе современной политики реиндустриализации Европы лежит принцип децентрализации, когда сила центра, продуцировавшего инновации и осуществлявшего административное управление экономическим развитием, теряет свою значимость, а на первый план выходит территория (регион), способная создавать технологические и организационные инновации, самостоятельно запускать и координировать процессы экономического развития [10]. И города в децентрализованном экономическом пространстве играют важную роль, становясь субнациональными центрами модернизации и развития экономики.

В рамках классического экономического анализа город рассматривается как производственная система, состоящая из совокупности предприятий, функционирующих на его территории. Класси-

фикация этих предприятий по отраслевому признаку дает представление о преимущественной специализации города. Современный город благодаря концентрации на своей территории предприятий промышленности и человеческих ресурсов усиливает свои индустриальные характеристики в сторону расширения спектра отраслей перерабатывающей промышленности и сопутствующих им услуг. В силу этих же характеристик город более перспективный объект экономического планирования и государственного регулирующего воздействия, чем регион как административно-территориальная единица.

Важность городов для экономического развития страны на западе поняли достаточно давно. Главный вывод, который сделали европейцы, состоял в том, что города концентрируют на своей территории людей, представляющих разные ремёсла и профессии, и что прогресс цивилизации связан с увеличением числа профессий. А. Серра утверждал, что чем больше в городе разных профессий, тем этот город богаче [11, с. 315]. Эффект взаимодействия разных ремёсел и профессий флорентийский учёный и государственный деятель Брунетто Латини назвал общим благом [11, с. 103]. В городах, где активно развивается сфера услуг, функционируют некоторые виды промышленного производства. Там же, где промышленность приходит в упадок, роста сферы услуг не наблюдается. Таким образом, развитие промышленности – важное условие развития и третичного сектора экономики.

Общеввропейский тренд состоит в повышении важности современных промышленности и сферы услуг в обеспечении экономического развития и значимости территорий в этом процессе. Города, имеющие новый «разумный индустриальный потенциал», становятся важным направлением как в развитии промышленного сектора экономики, так и развитии территории, на которой они расположены. Встает задача возвращения к индустриальному развитию городов, но уже на новых принципах, главными из которых являются повышение интеллектуализации производства и квалификации рабочей силы, развитие передовых экологически безопасных производств. «Разумная неиндустриальная модель» экономического развития обеспечит максимизацию эффекта от развития экономики любого территориального (пространственного) образования – экономического района, города, административного района, территориальной громады, региона (области) и страны в целом.

Теория «новой разумной индустриализации» по своей теоретической и практической значимости претендует на звание самостоятельной теории, которая, как и постиндустриальная теория, стала основой для рождения новых концепций. В начале нынешнего века стало появляться все больше публикаций на тему Третьей промышленной революции. Она базировалась на отказе от использования полезных ископаемых, переходе к возобновляемым источникам энергии в сочетании с внедрением компьютеров, автоматизацией и созданием цифрового аддитивного производства, которое британский журнал *The Economist* в 2012 г. назвал новой промышленной эрой. «Индустрия 3.0» базируется на трех основных принципах: 1) смещение центра прибыли от этапов производства к центрам научно-технической разработки и дизайна. Примером стало неравномерное формирование добавленной стоимости в цепочках дизайн – создание и маркетинг – сборка; 2) рост производительности труда и, как следствие, сокращение рабочих, непосредственно занятых в производстве; 3) замещение ставших за последние столетия традиционными централизованных моделей бизнеса, распределенными так называемыми плоскими структурами, горизонтальным взаимодействием [12].

Несмотря на то что Третья промышленная революция ещё не победила в мировом масштабе, на пороге уже стоит немецкая концепция «Индустрии 4.0», которая стала ответом промышленников «мастерской Европы» на процесс глобального переноса производственных мощностей в Юго-Восточную Азию и другие стремительно развивающиеся регионы.

Понятие Industry 4.0 употребляется как синоним *IIoT* (*Industrial Internet of Things*), который является производным понятием от *IoT* – Интернета вещей. Наряду с понятием «Интернет вещей» (*Internet of things*) употребляется термин «Интернет всего» (*Internet of everything*) как отражающий суть явления. То есть исходя из этого термина, мы можем понять, что к существующей сети Интернет будут подключены обычные вещи. Это коснется всего: бытовой техники, носимых устройств, автомобилей, зданий и конечно промышленности и сельского хозяйства. В свою очередь, непосредственным предшественником *IoT* является концепция *Machine to machine (M2M)*, которую образно называют «Интернетом машин». В академических кругах чаще говорят о киберфизических системах (*CPS*), в которых объединены вычислительные и физические процессы. С точки зрения практики производства речь

идет об интеграции информационных (ИТ) и операционных технологий (ОТ).

«Индустрия 4.0» – это применение Интернета вещей в производстве. Если посмотреть примеры в промышленности, то представим станок, который сам будет получать новые программы работы из сети, анализировать свой износ и оперативно заказывать запчасти на складе и возможно самообучаться, чтобы выполнить работу лучше. В сельском хозяйстве датчики в почве будут автоматически контролировать полив с учетом прогноза погоды, и таких примеров можно придумать множество. Возвращаясь к поставленному вопросу, ключевой особенностью «Индустрии 4.0» станет то, что все элементы производственной цепочки (как оборудование предприятий, а также информационные системы предприятия – складского и логистического учета, бухгалтерии, управления и так далее) будут взаимодействовать между собой и другими системами и людьми для выполнения определенной цели как равные элементы, все более и более исключая человеческое вмешательство.

По мнению основателя и президента Всемирного экономического форума в Давосе Клауса Шваба, существуют три причины, почему сегодняшние преобразования представляют собой не продолжение Третьей промышленной революции, а говорят скорее о начале Четвертой: скорость изменений, их масштаб и системность. Скорость происходящих технологических прорывов не имеет прецедентов в истории. По сравнению с предыдущими промышленными революциями Четвертая развивается по экспоненте, а не линейно. Кроме того, она составляет основу существующей промышленности в любой стране мира. Масштабность и глубина этих изменений предвещает преобразование всей системы производства и управления.

В Германии этот процесс перехода к Индустрии 4.0 стартовал два года назад и уже есть первые успешные примеры и результаты. «Индустрия 4.0» в Германии может быть интегрирована в производство через 10–15 лет, 15% немецких предприятий уже используют элементы «Индустрии 4.0» в своем производстве. Повышенный интерес к этой теме, помимо европейских стран, наблюдается также в Китае, Японии и США. В дальнейшем все промышленно развитые страны будут вынуждены включиться в эту гонку, поскольку «новое» производство будет выигрывать в конкурентной борьбе у «старого».

В то же время экономисты Эрик Бриньолфссон (Erik Brynjolfsson) и Эндрю Макафи (Andrew McAfee) справедливо указывают, что революция может привести к еще большему социальному неравенству, так как обладает огромным потенциалом для того, чтобы разрушить существующий рынок труда. Точно так же, как автоматизация вытесняет человеческий труд в масштабах всей экономики, полная замена рабочих машинами способна усугубить разрыв между эффективностью капитала (вкладываемого в тех же роботов) и отдачей от труда. Впрочем, у данной тенденции есть и положительные стороны, так как человеческий труд начнет использоваться в основном на более безопасных и рентабельных этапах производственной цепочки.

В этих условиях перед Украиной ставится вопрос о том, какую экономическую модель мы хотим построить. Следуя мировым тенденциям, это должна быть экономика, созданная в духе идеологии «Индустрия 4.0». Однако промышленность Украины сейчас преимущественно пребывает на стадии 2.0. Можно ли перепрыгнуть из «Индустрии 2.0» в «Индустрию 4.0»? По мнению Директора Департамента развития инноваций и интеллектуальной собственности Министерства экономического развития и торговли Украины Елены Минич, ответ на вопрос: скорее да, чем нет.

Для развитых производств Украины возможно быстро и оперативно пройти стадию 3.0. Для этого необходимо широко внедрять информационные и цифровые технологии. Но что делать в тех отраслях, где нет реального производства? Не секрет, что экономика Украины на 90% сырьевая – занимается поставкой необработанного сырья в более развитые страны. На таких производствах переход на уровень 3.0 требует модернизации 80-90% средств производства. Поэтому лучше пропустить этот этап и сразу перейти к полной автоматизации в духе Индустрии 4.0. Для того чтобы это произошло, необходимо сделать ставку на инновации, увеличение интеллектуального капитала, развитие и популяризацию науки. Иначе, если не предпринимать в ближайшее время кардинальных мер, при существующей сегодня ресурсно-затратной модели развития экономика Украины не способна войти в группу промышленно развитых стран, а рискует закрепить свои позиции в качестве «периферии» Европы и всего мира.

Одним из методов решения данной проблемы может стать проведение эффективной промышленной политики государства, основанной на выявлении и поддержке приоритетных для регионов отраслей. Актуальным вопросом становится изучение отраслевой

структуры региона и ее анализа с целью оптимизации. Теоретической базой для этого может стать теория полюсов роста, разработанная французским экономистом Ф. Перру и находящая применение во многих развитых и развивающихся странах при осуществлении региональной промышленной политики развития депрессивных территорий и для создания высокотехнологичных территориальных формирований.

Суть этой теории заключается в выявлении в пределах отдельной территории такой отрасли промышленности, вида деятельности или набора («комплекса») отраслей, который обеспечил бы наиболее эффективное использование имеющихся на территории ресурсов, обеспечивал инновационное развитие, а также способствовал быстрому росту не только экономики, но и других сфер жизни общества (социальной, экологической). Ф. Перру произвел классификацию отраслей по тенденциям и темпам их развития, разделив их на три группы: 1) отрасли, развивающиеся медленно, деградирующие, с тенденцией постоянного снижения их доли в структуре экономики страны (региона); 2) отрасли с высокими темпами развития, которые не оказывают существенного влияния на развитие остальных отраслей экономики; 3) отрасли, которые не только быстро растут, но и порождают цепную реакцию возникновения и роста промышленных центров, вызывая общее индустриальное развитие страны [13, с.134]. Там, где получают развитие эти отрасли, возникает «полюс роста». Профилирующие отрасли находятся в тесной взаимосвязи между собой, образуя, согласно терминологии Ф. Перру, «комплекс отраслей». При этом поляризационный эффект достигается за счет интенсивности межфирменных и межотраслевых транзакций.

Использование категории полюсов экономического роста («точек роста») позволило в развитых странах институционализировать функции государства в обеспечении структурных сдвигов. Стало возможным формирование целей развития региона и обеспечение условий их достижения. В настоящее время при выработке методологических принципов региональной политики понятия «точка роста» или «полюс роста» используются все чаще. Однако сегодня настоящее время не определен четкий механизм поиска, идентификации и последующей классификации по ряду критериев и признаков точек роста в структурном, пространственно-временном отношении, а также, что наиболее важно, механизм их активации.

При попытке адаптации теории кумулятивного роста на практике и использования понятий «полюс роста» и «точка роста» в экономических стратегиях (особенно в стратегиях регионального развития) также не находится унифицированного понимания этих терминов. В экономической литературе феномен «точек роста» не раскрывается с необходимой полнотой. Это связано с тем, что категория «полюс роста» Ф. Перру является абстрактной и чисто теоретической.

Современные экономисты под «точкой экономического роста» понимают экономический (хозяйствующий) субъект, отрасль или вид деятельности, способные в результате активизации обеспечивать диверсификацию и рационализацию структуры экономики региона, стимулировать появление и развитие ее новых элементов, способствовать повышению качества жизни населения [14, с.52]. Основываясь на инновационном подходе, «точкой роста» для региона является новый вид деятельности, сектор экономики (отрасль промышленности) или инновационный проект, возникший на основе определенного потенциала территории или в результате эффективного сочетания и использования факторов производства, который одновременно является приоритетным инвестиционным проектом и развитие которого обеспечивает позитивную трансформацию структуры экономики и социально-экономической системы региона в целом. Характеризуется «точка роста» своей отраслевой принадлежностью к определенному виду деятельности (которая определяет сферу ее возникновения); аспектом потенциала, на основе которого осуществляется рост; и способом, которым осуществляется развитие. Для «точки роста» характерны спонтанный характер возникновения на основе какого-либо потенциала или сочетания факторов, вследствие чего отрасль или предприятие становится «магнитом» для сопутствующих предприятий и отраслей и по мере её развития, увеличения количества межфирменных и межотраслевых транзакций происходит её «поляризация».

Отраслевая структура производства полностью коррелирует с динамикой технологических перемен: в развитых и развивающихся странах часть добывающих высокотехнологичных отраслей уменьшается, высокотехнологичных перерабатывающих – увеличивается, в странах с переходной экономикой – наоборот. Так, для сравнения с 1970 г. часть добывающих отраслей в мире уменьшилась почти вдвое, с 18 до 10,4%, в развитых странах – втрое, с 17,9 до 5,9%, в развивающихся странах – в 1,3 раза, с 21,4 до 15,9%. В странах с переходной экономикой, наоборот, этот показатель в 1,3 раза

увеличился, с 18 до 23% [14, с. 95]. Следует отметить, что большая часть иностранных инвестиций направляется именно в сырьевые и добывающие отрасли, что отражает сырьевую специализацию этих отраслей в международном разделении труда. Это может обострить проблемы стран с переходной экономикой, к которым относится Украина, и снизить возможность для дальнейшей реструктуризации экономики. Анализируя тенденции мировой промышленности, можно утверждать, что они могут рассматриваться как внешние ограничения и вызовы, которые необходимо учитывать при разработке отечественной модели промышленной политики в определенном направлении структурно-технологических перемен в промышленном секторе экономики [14].

Данные о структуре производства в Украине свидетельствуют об увеличивающейся доле добывающих отраслей за последние годы. Однако, сравнивая долю валовой добавленной стоимости по видам деятельности, следует отметить, что на долю добывающей промышленности приходится 7%, а в отраслях перерабатывающей промышленности создается 14% ВДС. Таким образом, необходимость развития отраслей перерабатывающей промышленности очевидна.

Среди тенденций развития мировой промышленности и угроз, обусловленных ими для Украины, следует отметить формирование в развитых государствах производственно-технологической базы на основе шестого технологического уклада и переориентирование промышленного производства в соответствии с концепцией «Индустрия 4.0», а также создание принципиально новых отраслей и мировых рынков товаров и услуг.

Решение данной задачи зависит не только от усилий на городском уровне, но и от властей всех уровней. «Новая разумная индустриализация» предполагает как рост эффективности использования ресурсов, что обеспечивается технико-технологическим перевооружением, сменой номенклатуры выпускаемой продукции, повышением ее качественных характеристик, так и расширение полномочий местных органов власти в результате децентрализации функций госуправления. В противном случае украинский промышленный сектор не сможет конкурировать с предприятиями других стран, промышленность которых создана на более современной технико-технологической базе и имеет всеобъемлющую поддержку на национальном и местном уровне.

Исходя из обозначенных ранее критериев, в качестве «точек роста» в Днепропетровской области выделим те виды деятельности,

которые имеют коэффициент темпов роста за исследуемый период выше среднего значения в регионе и положительную динамику увеличения доли в структуре перерабатывающей промышленности за период 2010-2014 гг. (табл. 3, 4).

Это следующие виды деятельности: легкая промышленность, производство пищевых продуктов, напитков и табачных изделий, целлюлозно-бумажное производство, издательская деятельность, также высокий темп роста с учетом его спада в 2012 г. отмечается в следующих видах деятельности: производство резиновых и пластмассовых изделий, другой неметаллической минеральной продукции, химическая и нефтехимическая промышленность, производство кокса и продуктов нефтепереработки, металлургическое производство, производство готовых металлических изделий, кроме машин и оборудования, машиностроение.

Ко 2-й подгруппе относятся отрасли с положительной динамикой доли в структуре перерабатывающей промышленности: производство пищевых продуктов, напитков и табачных изделий, текстильное производство, производство одежды, кожи, изделий из кожи и других материалов, изготовление изделий из древесины, бумаги и полиграфическая деятельность, производство кокса и продуктов нефтепереработки, производство химических веществ и химической продукции, производство резиновых и пластмассовых изделий, другой неметаллической минеральной продукции, металлургическое производство, производство готовых металлических изделий, кроме машин и оборудования, производство машин и оборудования, не отнесенных к другим группам, производство мебели, другой продукции; ремонт и монтаж машин и оборудования.

К 3-й группе отнесем отрасли, имеющие наибольшую долю в структуре промышленности в отчетном периоде. Рассматривая соотношение отраслей перерабатывающей промышленности Днепропетровской области за отчетный период 2014 г., отмечаем преобладание металлургического производства, машиностроения, производства пищевых продуктов, напитков и табачных изделий в структуре перерабатывающей промышленности, меньшая доля приходится на производство резиновых и пластмассовых изделий, другой неметаллической минеральной продукции – 6,7%; производство химических веществ и химической продукции – 4,6%; изготовление изделий из древесины, бумаги и полиграфическую деятельность – 2,5%,, производство мебели, другой продукции, ремонт и монтаж машин и оборудования – 2,5%; производство кокса и продуктов нефтепереработки – 2,2%.

Средний коэффициент роста отраслей перерабатывающей промышленности за 2008-2014 гг.
Таблица 3

	Перерабатывающая промышленность	Производство пищевых продуктов, напитков и табачных изделий	Текстильное производство	Изготовление изделий из древесины, кроме мебели	Целлюлозно-бумажное производство, издательская деятельность	Производство кокса и нефтепродуктов	Производство химических веществ и химической продукции	Производство резиновых и пластмассовых изделий, другой неметаллической минеральной продукции	Металлургическое производство готовых металлических изделий, кроме машин и оборудования	Машиностроение	Точки роста
Днепропетровская	0,9524	0,9879	1,0576	0,8871	0,9848	0,9751	0,9678	0,9774	0,9433	0,9317	6

Таблица 4

**Структура перерабатывающей промышленности регионов в 2014 г., %
(рассчитано на основе данных о стоимостном объеме реализованной продукции, тыс. грн)**

	Производство пищевых продуктов, напитков и табачных изделий	Текстильное производство, производство одежды, кожи, изделий из кожи и других материалов	Изготовление изделий из древесины, весины, кроме мебели	Производство кокса и продуктов нефтепереработки	Производство химических веществ и химической продукции	Производство основных фармацевтических продуктов и фармацевтических препаратов	Производство резиновых и пластмассовых изделий, другой неметаллической минеральной продукции	Металлургическое производство, производство готовых металлургических изделий, кроме машин и оборудования	Машиностроение	Производство мебели, другой продукции, ремонт и монтаж машин и оборудования	Точки роста
Днепропетровская	13,12	0,47	2,43	2,65	7,27	0,43	6,74	59,24	5,43	2,61	4

Объединяя эти 3 группы, выделим следующие потенциальные точки роста и приоритетные направления в Днепропетровской области. Это производство пищевых продуктов, напитков и табачных изделий, текстильное производство, производство одежды, кожи, изделий из кожи и других материалов; изготовление изделий из древесины, бумаги и полиграфическая деятельность; целлюлозно-бумажное производство, издательская деятельность, производство кокса и продуктов нефтепереработки; производство химических веществ и химической продукции; производство резиновых и пластмассовых изделий, другой неметаллической минеральной продукции; металлургическое производство; производство готовых металлических изделий, кроме машин и оборудования; отдельные предприятия машиностроения и предприятия по производству мебели.

Согласно упоминавшейся выше классификации отраслей промышленности по уровню наукоемкости, разработанной Организацией экономического сотрудничества и развития, выделяют 4 группы отраслей по уровню наукоемкости выпускаемой продукции. Анализируя с этих позиций промышленность Днепропетровской области и оценивая перспективы её развития, выделим т.н. точки роста, т.е. те отрасли, которые могут быть перспективными для данного региона, исходя из целей краткосрочного развития и решения проблемы занятости трудоспособного населения, а также развития малого и среднего бизнеса. Исходя из проведенного анализа по Днепропетровской области, выделим 3 группы приоритетных видов деятельности для данного региона:

1. Производство пищевых продуктов, напитков, табачных изделий как наиболее стабильно развивающаяся отрасль со средним коэффициентом роста 1,038 (2-е место после текстильного производства) за период 2003-2014 гг. и долей в объеме перерабатывающей промышленности 13% (2-е место после металлургического производства) с тенденцией к её увеличению. Продукция этой отрасли относится к низконаукоемкой по классификации ОЭСР.

2. Новые виды деятельности для данного региона, имеющие показатели темпов роста отрасли выше среднего уровня. Это такие виды деятельности как:

текстильное производство, производство одежды, кожи, изделий из кожи (индекс роста – 108,4);

целлюлозно-бумажное производство (103,17);

производство мебели, другой продукции, ремонт и монтаж машин и оборудования (3%).

3. Традиционные для региона отрасли промышленности, занимающие существенную долю в структуре перерабатывающей промышленности региона:

средненизкой наукоемкости:

металлургическое производство, производство готовых металлических изделий, кроме машин и оборудования (59%);

производство резиновых и пластмассовых изделий, другой неметаллической минеральной продукции (7%).

средневысокой наукоемкости:

производство химических веществ и химической продукции (7%);

машиностроение (5%);

производство кокса и продуктов нефтепереработки (2,2%).

По результатам анализа большинство отраслей, выделенных в качестве «точек роста» в Днепропетровской области, выпускают продукцию средненизкой и низкой наукоемкости. Развитие этих видов деятельности поможет в ближайшее время решить проблему занятости трудоспособного населения, в этих отраслях возможно создание малых и средних предприятий, в том числе с участием иностранного капитала. Однако, учитывая тенденции развития мировой промышленности, приоритетными должны стать отрасли с высокой и средневысокой степенью наукоемкости. В этих отраслях вопрос модернизации производственных мощностей в духе концепции Индустрия 4.0 является первоочередным.

Концепция «разумной неоиндустриальной модернизации» экономики города предполагает создание нового качества хозяйственной среды и промышленных связей. Ее реализация возможна через многоуровневую стратегию, основанную на современных представлениях об эффективности экономического и индустриального развития. Стратегия «разумной неоиндустриализации» предполагает решение ряда объединенных задач по трансформации структуры экономики города. Приоритетными задачами являются:

а) оценка индустриального потенциала города высокой и средневысокой наукоемкости, а также прогрессивного и креативного субсекторов сферы услуг, проведение систематического мониторинга его состояния и перспектив развития;

б) диверсификация отраслевой структуры индустриального сектора экономики в сторону развития перерабатывающих видов промышленности и снижения сырьевой ориентации производства;

в) развитие прогрессивного и креативного субсекторов сферы услуг;

г) стимулирование интенсивных иерархических и сетевых хозяйственных и производственных связей путем создания вертикальной интеграции бизнеса, в том числе объединения крупного, среднего и мелкого бизнеса, и формирование индустриальных городских агломераций.

Решение первой задачи предполагает обоснование индикаторов, отражающих процессы развития неоиндустриальных трансформаций в экономике города, и разработку методики оценки, основанной на данных индикаторах. Современной модели «разумной неоиндустриальной экономики» присущи основные отличительные особенности (характеристики), которые и определяют выбор индикаторов оценки. К ним относятся: инновационность промышленности и общества, высокий уровень и непрерывность повышения знаний и навыков, экологическая безопасность, достойный уровень жизни населения. По каждой из характеристик выявлены наиболее значимые индикаторы, которые были объединены в четыре группы: экономические, социальные, экологические, производство и передача знаний. Организация сбора и обработки статистической информации на уровне города внесла свои коррективы в перечень индикаторов оценки (табл. 5).

Разработанная система индикаторов была апробирована на таких городах Днепропетровской области – Днепр, Кривой Рог, Каменское, Никополь, Павлоград, Марганец и Покров*. Каждый фактический показатель взвешивался путем сопоставления с эталонным значением. В качестве эталонных были приняты значения либо установленные в нормативных документах Европейского Союза (например, уровень финансирования НИОКР), либо наилучшие среди стран, входящих в ЕС.

По каждой группе показателей и в целом интегрального показателя «разумной неоиндустриальной модернизации» экономики города рассчитывался агрегированный индекс как среднегеометрическое индикаторов группы и групп индикаторов

$$I = \sqrt[n]{x_1 \cdot x_2 \cdot \dots \cdot x_n},$$

где x – взвешенное значение индикатора;

n – количество индикаторов.

* Статистические данные для расчетов были получены от Главного управления статистики в Днепропетровской области, взяты из статистических сборников.

Таблица 5

Индикаторы оценки неиндустриальной стадии модернизации экономики города

Фактические показатели*	Необходимые показатели
<i>Экономические индикаторы</i>	
доля валовой добавленной стоимости в промышленности в общем объеме валовой добавленной стоимости; производительность труда; доля занятых в промышленности	доля добавленной стоимости в отраслях промышленности с высокой и средневысокой наукоемкостью в общей добавленной стоимости в перерабатывающей промышленности; реальная заработная плата
<i>Социальные индикаторы</i>	
коэффициент смертности на 1000 населения; численность врачей на 1000 населения; ожидаемая продолжительность жизни при рождении	
<i>Экологические показатели</i>	
уровень утилизации отходов; выбросы загрязняющих веществ в атмосферу на душу населения	сброс загрязненных вод на душу населения; удельный вес экобезопасных технологий
<i>Производство и передача знаний</i>	
уровень обновления профессиональных знаний и навыков; количество специалистов, выполняющих научные исследования на 1000 населения; инновационная результативность; доля затрат на НИОКР в ВРП; доля обучающихся в ВУЗе в группе 18-24 года; доля обучающихся в школах в группе 6-17 лет	инновационная активность общества; распространение сети Интернет на 100 населения

Применение простой средней геометрической обусловлено необходимостью учета двух существенных ограничений, влияющих на обоснованность оценки:

а) максимальные и минимальные значения используемых индикаторов имеют существенный разброс;

* Перечень фактических показателей сформирован с учетом ограничений со стороны государственной системы сбора и обработки статистической информации.

б) экономика должна обладать всеми признаками, выраженными в индикаторах.

В Днепропетровской области мощными промышленными центрами являются города Днепр, Кривой Рог, Каменское, Никополь и Павлоград. Крупные промышленные предприятия расположены в городах Марганец и Покров. Основной объем промышленной продукции производится в двух городах – Днепре и Кривом Роге. На остальные города областного значения приходится только треть промышленного производства.

Развитые отрасли добывающей и перерабатывающей промышленности в 2014 г. обеспечили 26 и 59,4% общего объема реализованной продукции. Основными отраслями перерабатывающей промышленности, согласно статистическим данным [15], являются: металлургия и обработка металлов (35% в объеме реализованной промышленной продукции); производство химической и фармацевтической продукции, резиновых и пластмассовых изделий (8,3%); производство пищевых продуктов, напитков и табачных изделий (7,8%).

Экономика региона экспортоориентированная – коэффициент покрытия экспортом импорта (превышение доходов от экспорта над затратами на импорт) в 2014 г. составил 1,89, а самый высокий показатель был в Кировоградской области – 4,07. Высокий уровень экспорта продукции не всегда хорошо для экономики, поскольку это может свидетельствовать о низких кооперационных связях между предприятиями промышленности и высокой доле сырья.

Уровень урбанизации области в 2014 г. составил 83,6%, что значительно больше, чем в среднем по Украине, но меньше, чем в Донецкой и Луганской областях. Концентрация предпринимательской активности происходит в городах. Уровень предпринимательской активности в регионе – 10% экономически активного населения. Это высокий уровень, который необходимо поддерживать и использовать для экономического развития территории. В связи с этим целесообразно одним из стратегических направлений выбрать создание условий для увеличения доли инновационного активного предпринимательства путем поддержки малого и среднего бизнеса (МСБ) в сфере передовых производств, где преобладают рабочие места с высоким уровнем наукоемкости, развитие поддерживающей инфраструктуры, совершенствование разрешительной системы.

Интегральный индекс группы экономических индикаторов (рис. 3) показал, что лидируют монопрофильные города, ориентированные на сырьевую промышленность. Это обусловлено двумя факторами: а) добывающая промышленность склонна к гигантомании в сфере низкоквалифицированной занятости; б) доля добывающего сектора в экономике региона гипертрофированно значительна. Таким образом, лидеры в данной группе индикаторов – это города, которые в первую очередь должны быть включены в государственные программы по неиндустриальной модернизации производственного базиса.

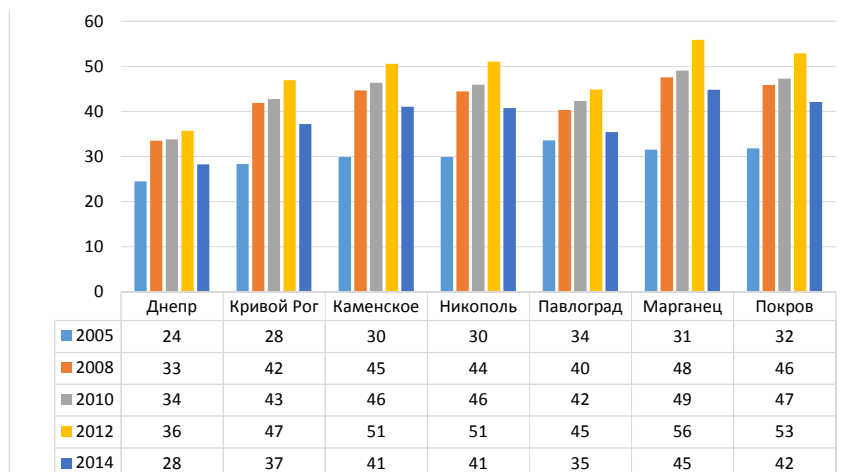

Рис. 3. Индексы группы экономических индикаторов

Интегральный индекс группы социальных индикаторов подтвердил, что лидерство по социальному развитию всегда за крупными городами вследствие концентрации в них объектов социальной инфраструктуры (рис. 4). Второе (после г. Днепр) место г. Павлоград занял благодаря низкому уровню смертности населения, несмотря на то, что по уровню медицинских услуг, выраженных количеством врачей на 1000 населения, данный город занимает предпоследнее место. С учетом того, что показатель ожидаемой продолжительности жизни был взят на уровне региона, показатель смертности оказал решающее влияние на индекс данной группы показателей.

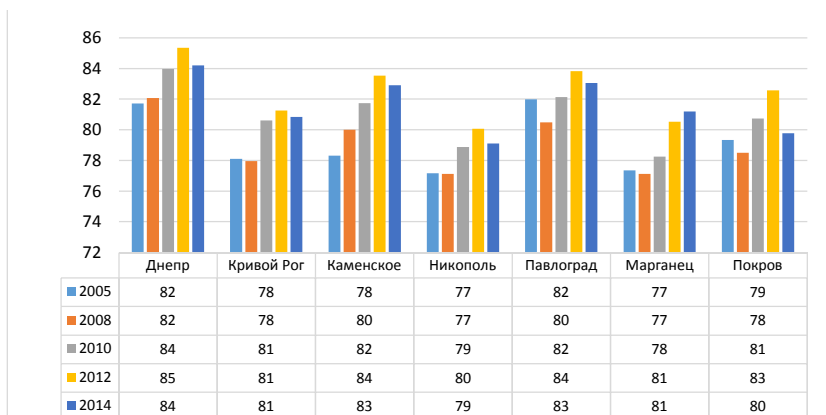

Рис. 4. Индексы группы социальных индикаторов

Ранняя индустриализация (особенно технологии второго и третьего укладов) принесла с собой техногенную нагрузку на окружающую среду. Интеллектуализация промышленного производства, сопровождающая «новую разумную индустриализацию», направлена в том числе на снижение данной нагрузки путем внедрения безотходных технологий и технологий по переработке отходов производственной деятельности. Предполагается, что на последней стадии неоиндустриального развития промышленной деятельности, загрязняющих природу, не будет производиться, а если и будет, то передовые технологии позволят их перерабатывать.

Государственная система статистики на уровне города позволяет получить данные только по количеству твердых отходов и объемам их утилизации (в том числе и сжигания) и загрязняющих выбросов в атмосферу. Для городов Днепропетровской области актуальным был бы показатель объемов сбросов загрязненных вод на душу населения, который областное статуправление не имеет, а также показатель использования экологически безопасных технологий в промышленности, который госстатистикой в необходимом для расчета виде не разрабатывается.

Тем не менее некоторые выводы по результатам расчета индекса группы экологических показателей (рис. 5) сделать можно. Во-первых, г. Никополь имеет самый высокий интегральный индекс благодаря наивысшему уровню в области по улавливанию веществ, выбрасываемых в атмосферу, а также достаточно низкому

уровню насыщения города автомобильным транспортом. Во-вторых, показатель утилизации (в том числе сжигания) отходов имеет определяющее значение при расчете интегрального индекса. В этом случае наличие у города территории (площадок) для размещения промышленных и бытовых отходов и скорость их переработки оказывает сильное влияние на агрегированный индекс группы экологических индикаторов.

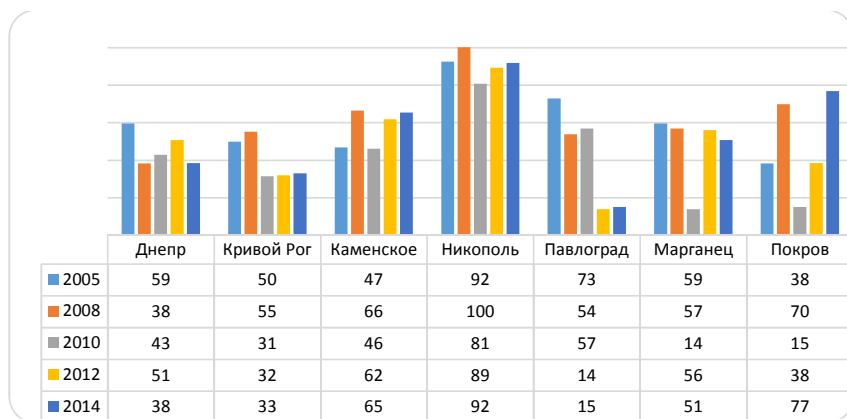

Рис. 5. Индексы группы экологических индикаторов

Наиболее важная для оценки уровня «разумной неоиндустриализации» экономики региона группа показателей – это показатели производства и передачи знаний. Эта группа также наибольшая по количеству показателей, что объясняется ранее изложенными особенностями «новой разумной индустриализации».

При формировании данной группы были учтены особенности создания знаний (финансирование и уровень занятости в НИОКР, инновационная активность) и их передачи (уровень охвата школьным и высшим образованием).

Результаты расчета показали, что процессы создания и распространения знаний и навыков наиболее активно и концентрированно происходят в крупных городах, обладающих диверсифицированной структурой промышленности и развитой инфраструктурой (рис. 6).

Высшее образование и научные исследования являются значимыми элементами развития города. Благодаря высокой концен-

трации образовательных и научных учреждений интегральный индекс группы показателей производства и передачи знаний г. Днепр имеет самое большое значение.

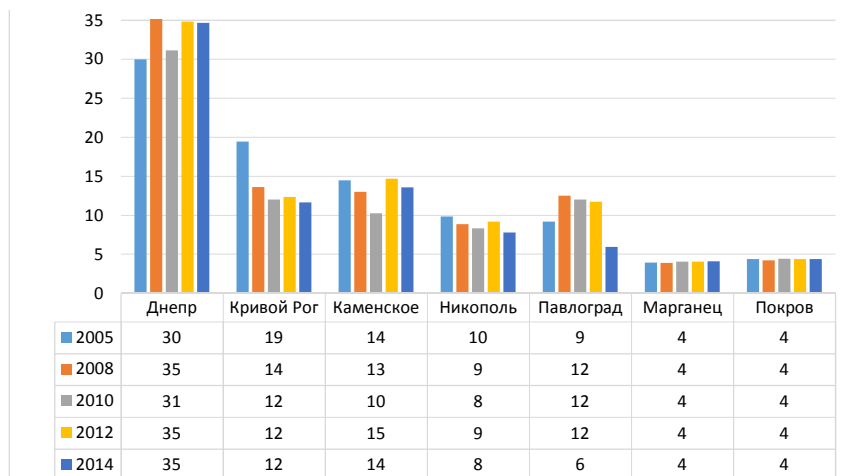

Рис. 6. Индексы группы производства и передачи знаний

В мире давно осознали стимулирующую роль в развитии города наличия на его территории высшего учебного заведения. В этом контексте интересен опыт Франции, где была разбита гегемония крупнейших городов в данном вопросе [16, с. 237-239]. В 1962 г. во Франции насчитывалось 30 высших учебных заведений. Через 30 лет проведения политики «выравнивая» городов в сфере услуг высшего образования количество учебных учреждений увеличилось более чем в 5 раз, и это не считая несколько сотен городов, где расположены подготовительные курсы и факультеты высших учебных заведений. Это позволило снизить концентрацию студентов в Париже с 50% в 1962 г. до 27% в 1994 г. и увеличить общую численность студентов в других городах в 8 раз. Данные преобразования улучшили качество образования и увеличили охват образованием населения, что выразилось в степени удовлетворенности системой образования в целом по стране. Ежегодный мониторинг качества жизни в 79 городах Евросоюза показал, что в 2013 г. из 8 городов, где больше 86% населения полностью удовлетворены образовательными учреждениями города, 4 города представляют Францию – Лилль, Ренн, Страсбург и Бордо [17, с. 41].

Концепция «разумного неоиндустриального общества» предполагает, что человек не прекращает повышение не только своего общего, но и профессионального уровня знаний и навыков. Для оценки этого процесса был введен показатель «уровень обновления профессиональных знаний и навыков». В него были включены те, кто повысил свою квалификацию и получил новую профессию в течение года.

Повышение квалификации охватывает работников предприятий, учреждений и организаций, которые прошли обучение непосредственно на производстве и в учебных заведениях разных типов на договорной основе за счет средств предприятий. Под повышением квалификации понимается обучение с целью углубления ранее полученных знаний, умений и навыков на уровне требований производства или сферы услуг. Получение новой профессии включает первичную профессиональную подготовку лиц, ранее не имевших профессии, и переподготовку кадров по другой, по сравнению с ранее полученной, профессии.

На практике количество тех, кто повышает свою квалификацию, определяется тремя факторами: финансовыми возможностями предприятия, наукоемкостью отраслей промышленности и нормативной периодичностью прохождения повышения квалификации. Эти факторы определили динамику получения новой профессии в исследуемых городах – их количество систематически уменьшается. В связи с этим показатель обновления профессиональных знаний и навыков, включающий в себя долю получивших новую профессию, нестабилен (рис. 7). Учитывая, что финансовые возможности и уровень наукоемкости промышленности г. Кривой Рог не выше, чем г. Днепр, можно предположить, что общий показатель обновления профессиональных знаний и навыков выше за счет дисциплины соблюдения предприятиями периодичности повышения квалификации (обновления знаний).

На интегральный индекс «разумной неоиндустриализации» экономики выбранных промышленных городов Днепропетровской области (рис. 8) индекс группы индикаторов производства и передачи знаний оказал решающее влияние. Это логично, поскольку концепция новой индустриализации предполагает, что именно наука и знания являются главным фактором производства.

Благодаря данной группе индикаторов г. Днепр не стал единственным лидером, а разрыв в индексах между городами незначителен. Единственным исключением является г. Павлоград, агреги-

рованный индекс которого резко упал вследствие прогрессирующей деиндустриализации, выраженной в снижении производительности труда и доли добавленной стоимости перерабатывающей промышленности в ВРП.

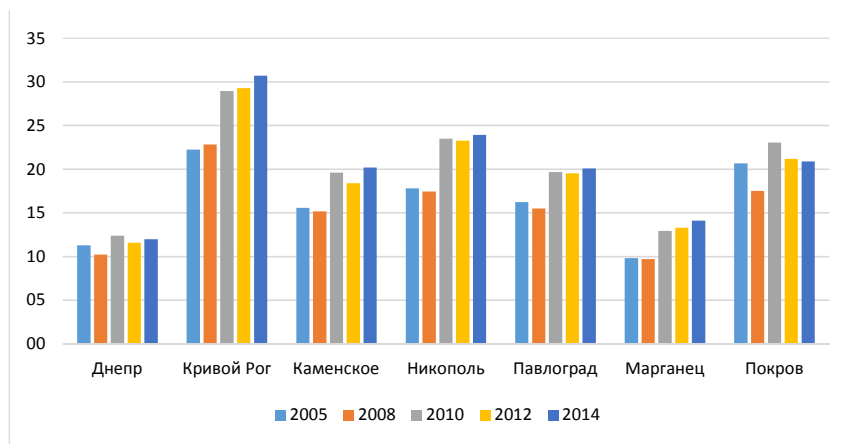

Рис. 7. Уровень обновления профессиональных знаний и навыков, в % к занятому населению

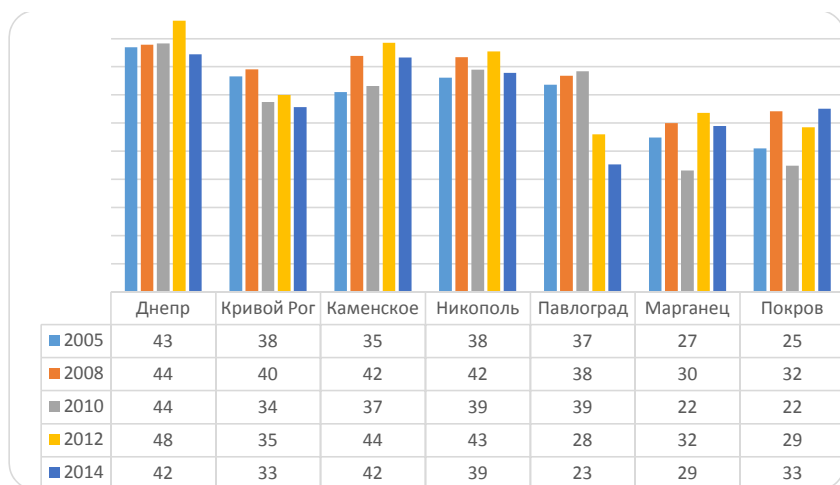

Рис. 8. Агрегированный индекс «разумной неиндустриальной модернизации»

Интегральный индекс показал, что выбранные города имеют в целом равный потенциал для проведения «разумной неоиндустриальной модернизации» своих экономик. Усиление перспектив неоиндустриализации лежит в плоскости объединения потенциалов городов. В первую очередь это касается налаживания хозяйственных и инновационных связей между промышленными предприятиями, учебными и научными учреждениями данных городов.

Концептуальной основой новой «разумной индустриальной политики» может стать пример Евросоюза, который в своей промышленной политике перешел от индивидуальной конкуренции между производителями внутри союза к коллективной конкурентоспособности промышленного комплекса ЕС на внешнем рынке. Принятие в 2012 г. Стратегии разумной промышленной политики Европейского Союза официально задекларировало приоритет объединения индустриальных потенциалов членов ЕС как единой промышленной системы.

Государственная политика, направленная на обеспечение общего процветания обрабатывающей промышленности и связанных с ней отраслей сферы услуг, провоцирует появление новых быстро растущих видов производственной деятельности. В Европейском Союзе это поняли давно и поэтому следуют своему опыту, накопленному за несколько столетий, была развернута всеобъемлющая поддержка обрабатывающей промышленности и стимулирование появления новых отраслей через объединение потенциалов науки, образования и производства. Таким образом, в развитии науки, образования и обрабатывающей промышленности заложена основа «разумной неоиндустриальной модернизации». В этом должна состоять цель новой экономической политики Украины.

Одним из эффективных механизмов, способствующих объединению и реализации потенциалов науки и производства, является налаживание агломерационных связей между городами. Результаты исследования показали, что города Днепропетровской области обладают всем необходимым для этого – развитой научной и образовательной базой, сформированным индустриальным комплексом и благоприятным географическим расположением городов.

Объединение потенциалов возможно в рамках полицентричной городской агломерации «Днепр-Каменское-Кривой Рог-Никополь» (Днепропетровская агломерация). Примером может служить агломерация Рандстад – конгломерат городов западного и центрального

регионов Нидерландов. Рандстад – полицентрическая городская агломерация (конурбация) на западе Нидерландов, включающая четыре крупнейших города страны – Амстердам (столица), Роттердам (крупнейший международный порт), Гаагу (резиденция парламента, правительства и международных правовых органов) и Утрехт (крупнейший национальный железнодорожный узел). В границах данной агломерации находятся более мелкие города Гарлем, Лейден и Дельфт, из которых наиболее известен Лейден, являющийся старейшим университетским городом.

Название объясняется тем, что агломерация представляет собой окружность (диаметром в 60 км) с урбанизированными районами по краям и менее застроенной территорией в центре. Географически Днепровская агломерация расположена аналогично. Единственный минус – слабые транспортные связи. Так, в агломерации Рандстад между Роттердамом и Гаагой с 2006 г. работает легкорельсовый транспорт (ЛРТ) – городской железнодорожный общественный транспорт, характеризующийся меньшими, чем у метрополитена и железной дороги, и большими, чем у обычного уличного трамвая, скоростью сообщения и пропускной способностью. Данный вид транспорта за рубежом достаточно широко распространен: в мире функционируют 80 систем ЛРТ и около 100 систем находятся на различных стадиях проектирования и строительства. Запуск такого инфраструктурного проекта в Днепропетровской области не только создал бы дополнительные рабочие места, но и усилил бы производственные и научно-образовательные связи между городами, снизил уровень моноспециализации городов как входящих в агломерацию, так и находящихся в орбите ее влияния.

Направления преобразований в рамках Днепровской агломерации:

- формирование структурообразующего транспортного каркаса агломерации, основанного на развитии скоростных связей;

- редевелопмент промышленных зон и развитие индустриальных кластеров;

- диверсификация специализации городов-ядер агломерации, развитие синергетического эффекта от сотрудничества;

- развитие креативной индустрии путем внедрения механизмов государственно-частного партнерства и формирования сети интеграционных площадок для реализации творческого и предпринимательского потенциала субъектов креативной индустрии;

- развитие системы непрерывного образования, в том числе путем повышения квалификации и получения новых профессий.

Реализация заявленных преобразований потребует решения следующих задач:

разработать и внедрить систему мониторинга процессов реализации стратегических приоритетов неиндустриальные модернизации экономики;

обеспечить гармоничное сочетание возможностей и преимуществ власти, бизнеса и общества в решении вопросов неиндустриальной модернизации экономики;

синхронизировать механизмы отраслевого и территориального планирования с целью эффективной реализации стратегических программ и проектов, направленных на построение неиндустриальной модели экономического развития;

повысить эффективность расходов местных бюджетов при осуществлении управления процессами объединения потенциалов науки, образования и промышленности.

Таким образом, в результате проведенного исследования можно сделать несколько основополагающих выводов.

1. Материальное производство остается основным способом удовлетворения человеческих потребностей. Развитие материального производства приводит к увеличению вначале количественных, а затем качественных изменений, ведущих к трансформации способа материального производства с ресурсоемкого на наукоемкий.

2. На современном этапе не существует другого эффективного пути экономического развития кроме «разумной неиндустриальной модернизации». Основой данного пути является формирование и развитие промышленного комплекса высокой и средневысокой наукоемкости, а также прогрессивного и креативного субсекторов сферы услуг.

3. Знание, как нематериальный элемент, используется на всех стадиях производственного процесса и составляет важную часть продукта производства. В связи с этим обеспечение непрерывного роста знаниеемкости (наукоемкости) производства становится главной задачей новой промышленной политики на всех уровнях управления. Решение данной задачи потребует развития человеческого капитала (увеличение количества и качества знаний, умений и навыков, улучшение здоровья и т.д.), что обеспечит сохранение за человеком статуса главного модернизатора производства.

4. Промышленность и наука взаимосвязаны и оказывают влияние на развитие друг друга. Промышленность формирует новые общественные запросы к науке, рождает инициативы, ускоряющие

научно-технический прогресс. Наука, решая поставленные перед ней индустриальным сектором задачи, стимулирует развитие промышленности, изменяя сам характер индустриального труда в результате внедрения знаний функций (безлюдных технологий, роботизации и т.п.).

5. Выход на первый план стратегии коллективной конкурентоспособности, требующей объединения потенциалов в индустриальных комплексах нового типа (неокластерах на макро- и микроуровнях) и расширения возможностей местных властей в сфере регулирования процессов нового индустриального развития, в том числе путем децентрализации управленческих функций.

6. Возрастающая роль государства в развитии промышленного комплекса нового типа. Главными инструментами являются стратегические и программно-целевые документы, реализация государственно-частных проектов в индустриальной сфере.

7. В основу разработки стратегий городов и территорий всех уровней следует положить концепцию «разумной специализации».

8. Создать при Приднепровском научном центре НАН и МОН Украины (г. Днепр) отдел координации региональных стратегий и программ для Приднепровского экономического района (Днепропетровская, Запорожская и Кировоградская области). При этом базой для этого подразделения может послужить соответствующая структура Института экономики промышленности НАН Украины, расположенная в Днестре.

9. Способствовать созданию на всех уровнях (территориальная громада, административный район, город, область, экономический район) «корпораций опережающего развития территорий» и подготовить для этого соответствующий законопроект.

Литература

1. Fisher A. The Clash of Progress and Security / Allan G. B. Fisher ; 1st edition. – London : Macmillan & Co., 1935. – 234 p.; Fisher A.G.B. Production, primary, secondary and tertiary / A.G.B. Fisher. – Economic Record 15.1. – 1939. – P. 24-38.

2. Clark C. The Conditions of Economic Progress / C. Clark. – London : Macmillan, 1940. – 504 p.

3. Fourastie J. Le Grand Espoir du XXe siecle. Progres technique, progres economique, progres social / Jean Fourastie. – Paris : Presses Universitaires de France, 1949. – 224 p.

4. Хазин М. Теория кризиса / М.Хазин // Профиль. – 2008. – № 33. – С. 46-53.

5. Cameron D. (2014). World Economic Forum (Davos) 2014: speech by David Cameron. [ONLINE] Available at: <https://www.gov.uk/government/speeches/world-economic-forum-davos-2014-speech-by-david-cameron--2>.

6. Report to the President on ensuring American leadership in advanced manufacturing. – Washington, D.C.: Executive Office of the President. President's Council of Advisors on Science and Technology, 2011. – P. 30.

7. Національна модель неоіндустріального розвитку України: моногр. / В.П. Вишневський, Л.О. Збаразська, М.Ю. Заніздра, В.Д. Чекіна та ін.; за заг. ред. В.П. Вишневського / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2016. – 519 с.

8. European Commission. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A Stronger European Industry for Growth and Economic Recovery. – Brussels, 2012, COM(2012) 582 final.

9. The World Bank [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators#>.

10. Бландиньер Ж.-П. Реиндустриализация России: насколько пригоден европейский опыт / Ж.-П. Бландиньер // Экономист. – 2005. – № 5. – С. 35-45.

11. Райнерт Э.С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / Э.С. Райнерт; пер. с англ. Н. Автономовой; под ред. В. Автономова. – М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2011. – 384 с.

12. Сирый М. Украина на обочине очередной революции (Часть 1) [Электронный ресурс] / М. Сирый // Сайт информационно-аналитического портала «УкрРудПром» – Режим доступа: http://www.ukrrudprom.com/analytics/Ukraine_na_obochine_ocherednoy_oly_revolyutsii.html.

13. Perroux F.A. Note of the concept of Growth Poles In Regional Economics: Theory and Practice / F.A. Perroux. – New York: The Free Press, 1994. – 560 с.

14. Киндзерский Ю.В. Возможности специальных экономических зон в контексте межрегионального выравнивания и развития депрессивных территорий / Ю.В. Киндзерский // Экономика Украины. – 2016. – № 1. – С. 52-71.

15. Статистический ежегодник Днепропетровской области за 2014 год / Главное управление статистики в Днепропетровской области. – Днепропетровск, 2015. – 524 с.

16. Занадворов В.С. Экономика города: (Ввод. курс): учеб. пособие / В.С. Занадворов, А.В. Занадворова; Ин-т "Открытое о-во". – М.: Магистр, 1997. – 273 с.

17. Quality of life in cities. Perception survey in 79 European cities. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013. – 145 p.

Поступила в редакцию 07.11.2016 р.

**В.М. Хобта, д.е.н.,
І.С. Кладченко**

ДИНАМІКА ПРОЦЕСІВ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Економічна наука на сучасному етапі віддає перевагу дослідженню економічних процесів у динаміці. Це дозволяє наблизитися до вирішення найважливіших великомасштабних проблем економічного розвитку, розглядаючи останній як рух системи від одного стану рівноваги до іншого, приділяючи виключну увагу саме перехідному динамічному процесу – періоду нерівноваги, нестійкості та нелінійності, який за тривалістю в реальному житті переважає знаходження системи в рівноважному стані. Динаміка часових рядів макроекономічних показників виступає по суті відображенням стану економічних та соціальних зв'язків національної економіки, усталених закономірностей і важливих тенденцій її розвитку.

Роботи Дж. Бокса [3], Дж. Ватса [5], Г. Дженкінса [3, 5], М. Кендалла [6], Г. Кільдішева [7], Є. Слуцького [14], А. Стюарта [6], А. Френкеля [7], вважаються класичними науковими текстами з аналізу даних, представлених часовими рядами, в тому числі й економічними. Вагомий пласт наукових праць, пов'язаних з дослідженням структури соціально-економічної динаміки та її прогнозуванням сформований роботами вітчизняних науковців Б. Кваснюка [12], М. Кизима [13], І. Лук'яненко [9], О. Черняка [12] та інших.

© В.М. Хобта,
І.С. Кладченко, 2016

Вивчення довгострокової динаміки розвитку національних економік з виділенням та аналізом її циклічної компоненти досліджено авторами В. Бессоновим [2], С. Глазьевим [4], А. Коротаєвим [8], С. Румянцевою [16], С. Цирелем [8] та інших. Проблеми забезпечення стійкої та рівноважної динаміки розвитку національної економіки висвітлені в працях В. Базилевича [1], В. Гейця [12], В. Ляшенка [10], Л. Мельника [11], Л. Федулової [15] та інших.

Забезпечення бажаної траєкторії економічного розвитку України залежить передусім від достовірної оцінки, формального і графічного опису та на цій основі якісного прогнозу динаміки української економіки як складної соціально-економічної системи. Це робить актуальним та перспективним дослідження процесів економічного розвитку національного господарства, форми динаміки їх протікання, встановлення вирішальних закономірностей, стійкості та напрямку руху, що виступає предметом наукового пошуку даної статті.

Динаміка процесів економічного розвитку є складним, системним та статистично значущим явищем, за формою, інтенсивністю та масштабом якого звичайно досліджується стан і траєкторія руху національних та глобальних систем господарювання, робиться прогноз. У динаміці втілені найважливіші характеристики розвитку, за якими робляться висновки про його збалансованість, стійкість, про чутливість системи до екзогенних впливів як шокової, так і позитивної спрямованості, про фактори, які його ініціюють. Так, національні господарства, формуючи глобальну світову економіку, функціонують та розвиваються в невід'ємній єдності як ціле та його частини, віддзеркалюючи тою чи іншою мірою світову кон'юнктуру та її динаміку.

Візуалізацією вищенаведеного є порівняльний аналіз економічної динаміки країн з різним рівнем та історичними типами економічного розвитку, поданий на рис. 1. Бачимо, як за однаковий період часу по-різному – з різною інтенсивністю – протікають процеси створення валової доданої вартості національними економіками порівняно зі світовою. Так, відносно стабільна та історично збалансована економіка Європейського Союзу продукує достатньо стримані й рівномірні за амплітудою та частотою коливання навколо динаміки світового ВВП («європейська стабільність», рис. 1). Траєкторія руху європейської економіки плавно повторює глобальну траєкторію розвитку, зростаючи середніми темпами 1,7% у рік. Максимуми та мінімуми порівнюваних двох рядів динаміки є близькими у часі

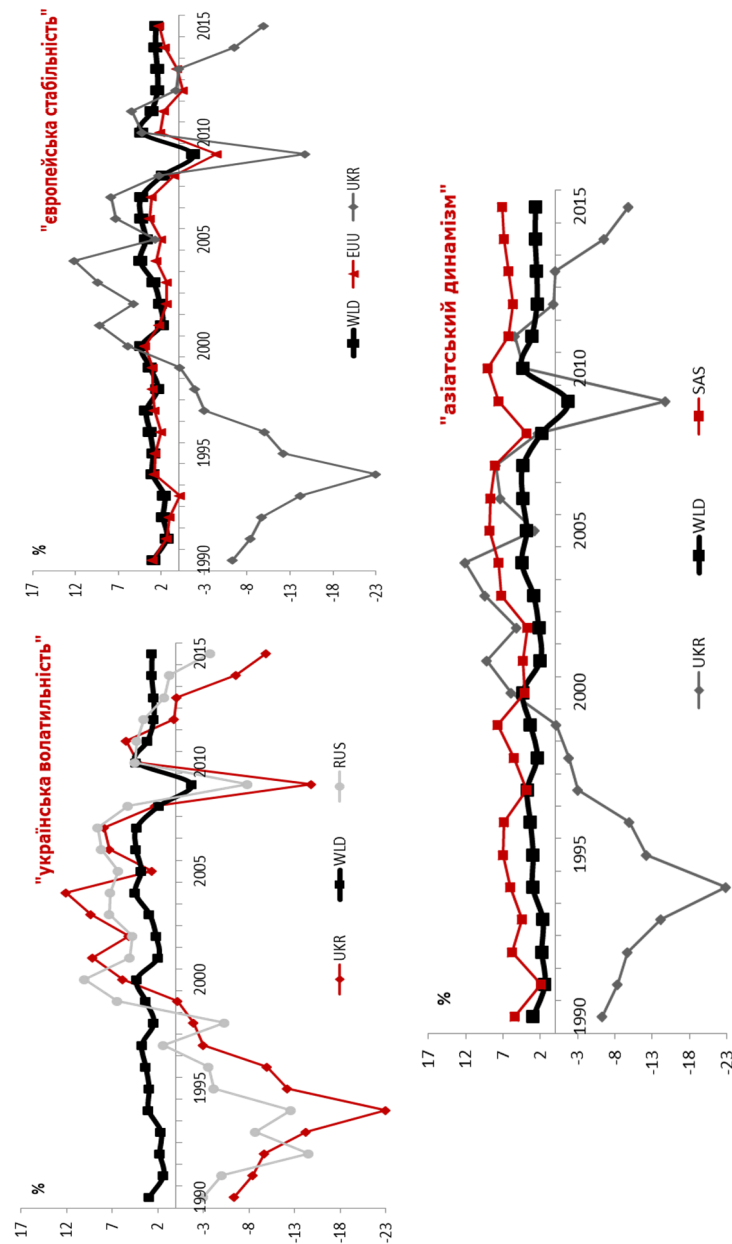

Рис. 1. Порівняльна динаміка чортирних темпів зростання ВВП України (UKR), Російської Федерації (RUS), країн Європейського Союзу (EUU), країн Південної Азії (SAS), світової економіки (WLD)
 Джерело: побудовано авторами на основі даних Світового банку, 2017.

(нульові роки), за масштабом (-4,4% і -1,7% та + 3,9% і + 4,5% – мінімальні й максимальні темпи відповідно до європейського та світового ВВП), а також спрямованістю (однакові знаки максимумів та мінімумів), що створює гармонійні коливання та синфазний рух останніх.

Про швидкість протікання та стрімкість розвитку економічних процесів Південно-Азіатського регіону свідчить розташування часового ряду темпів зростання ВВП країн Південної Азії істотно вище світового рівня («азіатський динамізм»). Специфіка динаміки економіки «азіатських тигрів» порівняно з глобальною розкривається у стабільно високих темпах зростання за історичний період у середньому + 9,1% у рік.

Нерівномірність економічного розвитку України за історичний період її існування відбивається у складній, зі зміною масштабів, нелінійній формі макроекономічної динаміки («українська волатильність»). Так, розмах часового ряду щорічних темпів зростання внутрішнього валового продукту як показника динамізму функціонування економіки країни протягом останніх двадцяти п'яти років складає близько 35%: від -23% історичного мінімуму до +12% історичного максимуму.

Зіставляючи українську економічну динаміку першого десятиріччя (1990-1999 рр.), слід відзначити, що вона розвивається у протифазному режимі, демонструючи від'ємні темпи падіння проти впевненого зростання європейської та світової досить близькими річними темпами близько 2% у рік. Наступне десятиріччя (1999-2008 рр.) як у глобальному масштабі, так і в масштабі національних економік характеризується фазою спільного економічного зростання. Однак для України його істотні темпи (у середньому 7% у рік) нівелюються хвилеподібною динамікою темпів інфляції у середньому 18% у рік, які негативно відбиваються на життєвому рівні населення країни (рис. 2).

В останній період з 2008 до 2015 р. динаміка української економіки знаходиться в дисонансі з глобальними тенденціями, інтенсивніше реагуючи на екзогенні явища світового розвитку, показуючи турбулентність та нестійкість до зовнішньої кризової фінансово-економічної кон'юнктури. Так, у кризовому 2009 р. при падінні світової економіки на 4,5% (порівняно з 2008 р.) річна швидкість обвалу економіки України склала близько 15%.

У той же час динаміка європейської економіки відреагувала стриманими темпами падіння близько 2% у рік, азіатські тигри, навпаки, відновили власні темпи зростання до 7,6% у рік, після майже

4% уповільнення в 2008 р. Отже, динаміка процесів розвитку національної економіки проявляє ознаки незбалансованості, турбулентності та волатильності при зіставленні динаміки ВВП світу та України протягом аналізованого періоду.

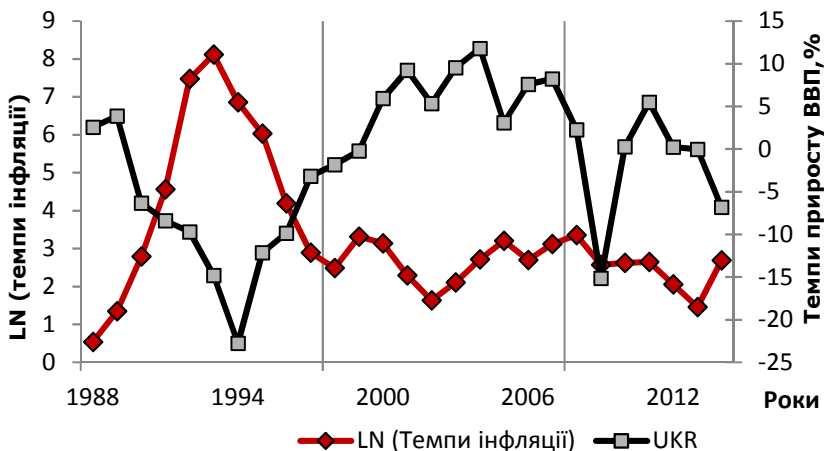

Рис. 2. Динаміка темпів інфляції в Україні за 1988-2014 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі даних Світового банку, 2017.

Однак, незважаючи на різну інтенсивність та розмах коливань економічних процесів різних за типами господарювання проаналізованих вище національних систем, загальна форма їх динаміки є схожою – хвилеподібною. На фоні еволюційних змін проявляються зворотні коливання, формуючи складну структуру циклічного характеру динаміки розвитку. Як показує двадцятип’ятирічна динаміка економічних індикаторів (див. рис. 1), у власному розвитку національні та світова економіки повторюють певні етапи з оновленими характеристиками.

Отже, виділення та опис циклічної (квазіперіодичної) компоненти надає ще одну важливу характеристику динаміки протікання процесів економічного розвитку різного рівня соціально-економічних угруповань. За допомогою фазового аналізу нелінійних динамічних систем побудовано чотири фазові траєкторії руху світової, європейської, азіатської та української економік для уяочнення наявності циклічних конструктів у динаміці їх розвитку (рис. 3).

Квазіциклічний («квазі» – майже, нібито; «цикл» – коло) характер поведінки аналізованих на рис. 3 динамічних систем окрес-

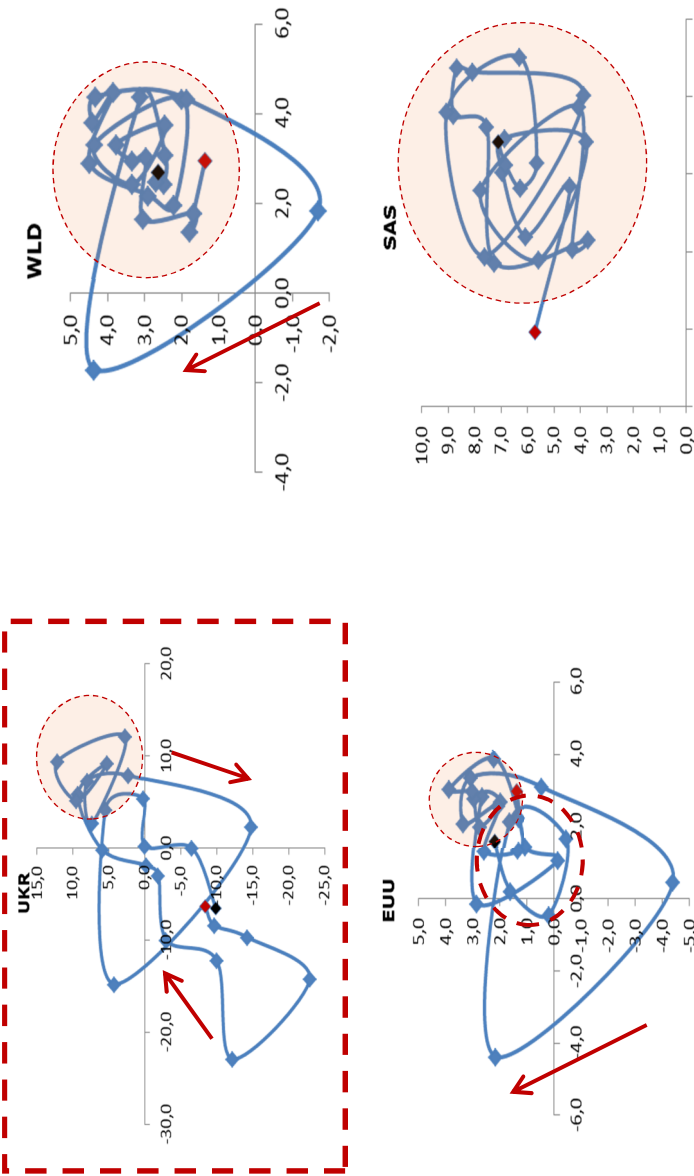

Рис. 3. Фазові портрети динаміки щорічних темпів зміни ВВП Авіціональних та глобальних систем

Джерело: побудовано авторами на основі даних Світового банку, 2017.

лено колом, діаметр якого характеризує його тривалість та притаманність для економічної динаміки процесів розвитку. Стрілками відмічено періоди зміни напрямків руху системою, біфуркаційні стрибки до іншого квадранта фазового простору. У термінах нелінійної динаміки рівноважні режими функціонування системи візуально представлені такими конструктами, як «граничний цикл», «фіксована точка», а хаотичний режим – у вигляді «дивного аттрактора» [17, с. 43-44].

Графічний аналіз фазових кривих розвитку глобальної та національних економік показує, що найбільш рівноважним є режим функціонування економіки Південно-Азіатського регіону (SAS). Бачимо, що рух даної системи відбувається у формі незатухаючих коливань навколо певної області рівноваги, яка є межею 5-відсоткових темпів зростання ВВП. Вся траєкторія закручується спіралеподібно, утворює п'ять майже однакових витків. Такий режим прийнято називати рівноважним режимом «граничного циклу».

Близькими за геометрією виходять фазові портрети європейських та світових процесів економічного розвитку (EUU, WLD). Візуально можна побачити, що формою траєкторії руху є спіраль, яка сходиться до певної фіксованої точки (3-відсоткові темпи зростання ВВП). Слід відзначити наявність біфуркаційної зміни та майже одночасного відновлення (тривалістю одного витку спіралі розвитку) напрямку руху економік. Історично така поведінка відповідає періоду світової фінансової кризи 2008-2009 рр.

Поведінка української соціально-економічної системи представлена у вигляді деформованої спіралі розвитку, що утворена п'ятьма відокремленими витками та нагадує режим «дивного аттрактора» з хаотичною присутністю як у позитивних, так і негативних квадрантах фазового простору (UKR). Однак в області, окресленій колом, система рухається в напрямку до нового аттрактора – граничного циклу, який знаходиться у позитивному та бажаному квадранті фазового простору. Наближаючись до цього аттрактора, система починає працювати у періодичному режимі (три витки спіралі), близькому до гармонічного: з рівнозначними амплітудою та періодом коливання. Даний аттрактор можна класифікувати як область нестійкого рівноважного руху системи.

Фазовий аналіз динаміки процесів економічного розвитку національних та глобальної систем фіксує її складний і циклічний характер, при тому чи іншому ступені наближення до гармонічної форми її протікання. Істотність і значущість циклічної компоненти підтверджується загальною спіралеподібною (квазіциклічною)

формою траєкторій фазових портретів досліджуваної динаміки процесів економічного розвитку. Враховуючи це, важливим уявляється уточнення основних характеристик циклічної складової динаміки економічного розвитку України, яка виступає регулярною, структуроутворювальною та підпорядкувальною його компонентою. Отже, виокремлення в динаміці економічного розвитку України класичних циклів, опис її сучасної фази розвитку дасть змогу застосувати арсенал методів і заходів регулювання, накопичених світовою економічною думкою за останні два сторіччя та історично випробуваних провідними економічно розвиненими державами.

Комплексність, масштабність досліджуваного питання висуває певні вимоги до вибору ефективного інструментарію оцінки та опису циклічності. Так, він повинен враховувати обмеженість у часових рамках існування об'єкта дослідження (25 років української економіки) та специфіку економічних рядів динаміки як носіїв інформації про об'єкт дослідження (їх переважну нестационарність, дискретність, зміну масштабів). Серед широко застосованих підходів до моделювання та оцінки циклічності економічних процесів саме гармонійний аналіз має можливість працювати з короткими часовими рядами фактичних даних, у яких циклічна динаміка переважно «зашумлена» присутністю тренду середнього або тренду дисперсії, та давати адекватний для подальшого використання (прогнозування, оцінки структури процесу) результат. До переваг даного методу також відносять можливість будувати моделі нестационарних процесів без початкової оцінки трендів та фільтрації рядів, що є безперечно важливим для рядів економічної динаміки національної економіки України. Для таких моделей характерні висока швидкість розрахунку як моделі, так і подальшого прогнозування.

Згідно з науковою практикою до сутності циклічної динаміки пред'являтимемо загальноприйняті вимоги спостережливості, всебічності, змістовності. Виходячи з того, що встановлювані цикли повинні досить інтенсивно виділятися на фоні інших складових динаміки, економічно значимими вважатимемо цикли, гармоніки яких привносять найбільший енергетичний внесок у загальну циклічну динаміку. Вимога всебічності передбачає, що винайдені цикли повинні проявлятися в різних частинах національної економіки, носити загальний характер. Враховуючи вимогу змістовності, винайдену циклічність динаміки української економіки зіставлятимемо із загальновідомими 3-4-річними короткостроковими циклами Дж. Кітчина, середньостроковими 8-10-річними промисловими

циклами К.Маркса, 10-річними економічними циклами К. Жугляра, 15-20-річними циклами С. Кузнеця [18, с. 29-30].

Отже, дослідження характеристик циклічної складової динаміки розвитку української економіки проведено в рамках концепції циклів зростання методами гармонічного аналізу з побудовою лінійчатого спектра Фур'є. При аналізі рядів динаміки застосовано програмний функціонал надбудови до MS Excel AtteStat, версія 12.5.0, який використовується у вітчизняній практиці при вирішенні поставлених вище завдань. У рамках обраного методу оцінки завдання аналізу циклічності зведені до ідентифікації даної складової динаміки, її опису за амплітудно-частотними характеристиками, за формою та тривалістю, до її математичного опису за допомогою моделей періодичних полігармонійних процесів, основаних на перетворенні Фур'є.

У таблиці наведено результати гармонічного аналізу щорічних темпів зростання ВВП України за період 1988-2014 рр. Отримано сукупність із 13 гармонік, серед яких на основі показника середньої потужності, розрахованого за теоремою Парсеваля [3, с. 38], обрано найбільш значущі для аналізованого динамічного ряду.

Його амплітудно-частотні характеристики подано лінійчатим спектром, який показує структуру загальної динаміки ВВП (рис. 4). Бачимо, що найбільшим «енергетичним внеском» характеризуються основна, друга та сьома гармоніки. Це означає, що форму, інтенсивність та характер коливань динаміки ВВП України – загальний вимір її економічного розвитку – переважно характеризують хвилі циклів тривалістю 27, 14, 4 років.

За результатами гармонічного та спектрального аналізу побудовано графічну модель циклічної складової економічної ряду ВВП, яка характеризує форму і структуру фактичної динаміки національної економіки та є сумою встановлених вище значущих гармонік (рис. 5).

Для можливості подальшого прогнозування модель динаміки темпів зростання ВВП України, подану графічно на рис. 5, опишемо математично за базовими формулами для Фур'є-перетворення дискретного ряду даних [3, с. 33-39]. За результатами гармонічного аналізу в таблиці отримано основні характеристики гармонічних складових: амплітуди (R_m), частоти (f_m), початкові фази (φ_m), періоди коливань (T_m) кожної з m гармонік.

Результати гармонічного аналізу Фур'є

Аналіз часового ряду		Щорічні темпи зростання ВВП України 1988-2014 рр.						
Число точок		27						
Метод		Гармонічний аналіз Фур'є						
Число гармонік		13						
Коеф. COS A_m	Коеф. SIN B_m	Амплітуда R_m	Фаза ϕ_m	m-гармоніка	Внесок у СРКВ ЗНАЧ	%	Частота, періоди у рік f_m	Тривалість циклу, років T_m
-1,329	0,000	1,3	0	0 середнє	1,77	0,59	0,00	
-3,328	-7,741	8,4	-67	1 обертон	142,01	47,7	1/27	27,00
5,320	2,782	6,0	-28	2 гармоніка	72,08	24,2	2/27	13,50
0,879	1,587	1,8	-61	3 гармоніка	6,58	2,21	1/9	9,00
-1,409	-0,828	1,6	-30	4 гармоніка	5,34	1,79	4/27	6,75
-1,940	-1,061	2,2	-29	5 гармоніка	9,78	3,28	5/27	5,40
-1,437	1,974	2,4	54	6 гармоніка	11,92	4,00	2/9	4,50
-1,167	3,156	3,4	70	7 гармоніка	22,64	7,60	7/27	3,86
0,984	-0,211	1,0	12	8 гармоніка	2,02	0,68	8/27	3,38
-1,105	-2,139	2,4	-63	9 гармоніка	11,60	3,90	1/3	3,00
-0,127	-0,794	0,8	-81	10 гармоніка	1,29	0,43	10/27	2,70
-1,455	-0,228	1,5	-9	11 гармоніка	4,34	1,46	11/27	2,45
-1,544	0,327	1,6	12	12 гармоніка	4,98	1,67	4/9	2,25
0,828	0,030	0,8	-2	13 гармоніка	1,37	0,46	13/27	2,08
Сума					297,73	100		

Рис. 4. Спектр динаміки ВВП України за 1998-2014 рр.
Джерело: авторська розробка.

Рис. 5. Моделювання економічної динаміки національного ВВП
Джерело: авторська розробка.

У термінах гармонічного аналізу будь-який фактичний часовий ряд економічної динаміки можна розглядати як сигнал, детермінований у дискретні моменти часу через рівні інтервали r ($r = -n, \dots, 0, 1, \dots, n-1$) тривалістю Δ кожний, довжина запису якого становить T . Побудована на основі Фур'є-перетворення (формули 1-2) дискретна функція s_r стає наближенням до фактичного ряду динаміки в інтервалі $-T/2 \leq \Delta r \leq T/2$.

Для сигналу, кількість значень якого парна $N=2n$

$$s_r = R_0 + 2 \sum_{m=1}^{n-1} R_m \cos\left(\frac{2\pi m}{N} r + \phi_m\right) + R_n \cos\left(\frac{2\pi n}{N} r\right), \quad (1)$$

де N – кількість значень детермінованого сигналу s_r , $N=T/\Delta$.

Для сигналу, кількість значень якого непарна $N=2n-1$

$$s_r = R_0 + 2 \sum_{m=1}^{n-1} R_m \cos\left(\frac{2\pi m}{N} r + \phi_m\right). \quad (2)$$

Отже, загальна довжина часового ряду фактичної динаміки ВВП України за 1988-2014 рр. складає $T=27$ років. Довжина інтервалу розбиття ряду $\Delta=1$ рік, кількість значень $N=27/1=27$. За формулою 2 та на основі даних таблиці розробимо апроксимуючу функцію s_r , або модель динаміки (формула 3).

$$s_r = 1,329 + 16,8 \cos\left(\frac{2\pi}{27} r - 67^\circ\right) + 12,0 \cos\left(\frac{4\pi}{27} r - 28^\circ\right) + 6,8 \cos\left(\frac{2\pi}{3} r + 70^\circ\right). \quad (3)$$

Враховуючи те, що сумарний внесок середнього, основної, другої та сьомої гармонік у розподіл «енергії» функції s_r за частотами складає 81%, робиться висновок про те, що дана модель добре наближається до даних фактичної динаміки, отже, підходить для подальшого прогнозування.

Економічна інтерпретація отриманих результатів стає основою для загальних та індивідуальних висновків. З певною мірою наукової обережності та стриманості можна стверджувати таке. Стійкі піки на графіках лінійчатого спектра Фур'є (рис. 4) підтверджують гіпотезу про наявність як короткострокових, так і середньострокових циклів розвитку національного господарства. Отже, бачимо, що економічна динаміка національного господарства України підпорядкована певним циклічним закономірностям, серед яких промисловий цикл можна назвати одним із ключових та визначальних для її розвитку.

Висновки. За результатами проведеного дослідження економічної динаміки національної економіки бачимо, що для неї характерні циклічні закономірності розвитку ринкової економіки сучасного етапу з його середньостроковими та короткостроковими циклами. Порівняльний фазовий аналіз динаміки процесів розвитку європейської, світової, південноазійської та української економік проявив спрямованість та області тяжіння їх фазових траєкторій і специфіку й режими їх поведінки.

Охарактеризована та описана за допомогою значущих гармонік структура циклічності економічного розвитку України дозволила змодельювати картину економічної динаміки та за певних умов збереження закономірностей зробити прогноз її розвитку.

Фазовий аналіз дозволив встановити те, що, подолавши етап становлення та пов'язаної з ним глибокої трансформаційної кризи (90-ті роки) з її гострими соціально-економічними проблемами, які втілилися в непередбачуваних та масштабних коливаннях економіки відносно світової тенденції розвитку, українська економіка з початку 2000-х років увійшла у фазу відтворювального економічного зростання і на сучасному етапі знаходиться у певній точці біфуркації, проходження якої привнесе абсолютно нові тенденції в її розвиток. Встановлена незбалансованість національної економіки, яка проявляється у частоті та глибині амплітудних коливань відносно світової тенденції розвитку. Отже, проведені дослідження стає основою для формування стратегічних орієнтирів розвитку нашої країни як частини глобального соціально-економічного простору.

Література

1. Базилевич В.Д. Концептуалізація мегатрендів економічного розвитку в контексті глобальних викликів сучасності / В. Д. Базилевич // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст.» (15-16 листоп. 2012 р.). – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2012. – С. 11-15.

2. Бессонов В.А. Введение в анализ российской макроэкономической динамики переходного периода / В.А. Бессонов. – М., 2003. – 151 с.

3. Бокс Дж. Анализ временных рядов: прогноз и управление / Дж. Бокс, Г. Дженкинс. – М.: Мир, 1974. – Т. 1. – 403 с.

4. Глазьев С.Ю. Мирохозяйственные уклады в глобальном экономическом развитии / С.Ю. Глазьев // Экономика и математические методы. – 2016. – № 2 – С. 3-29.

5. Дженкинс Г. Спектральный анализ и его приложения / Г. Дженкинс, Дж. Ватс. – М.: Мир, 1971. – Т. 1. – 317 с.

6. Кендалл М. Многомерный статистический анализ и временные ряды / М. Кендалл, А. Стюарт. – М.: Наука, 1976. – 737 с.

7. Кильдишев Г.С. Анализ временных рядов и прогнозирование / Г.С. Кильдишев, А.А.Френкель. – М.: Статистика, 1973. – 113 с.

8. Коротаев А.В. Кондратьевские волны в мировой экономической диамике / А.В. Коротаев, С.В. Цирель // Системный мониторинг. Глобальное и региональное развитие. – М.: Либроком, 2009. – С. 189-229.

9. Лук'яненко І. Г. Особливості моделювання правил монетарної політики на основі гібридних регресійних моделей з нейронним компонентом / І. Г. Лук'яненко, В. М. Жук // Проблеми економіки. – 2014. – № 1. – С. 323-329.

10. Ляшенко В.И. Финансово-регуляторные режимы стимулирования экономического развития: введение в экономическую режимологию: моногр. / В.И. Ляшенко; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2012. – 370 с.

11. Мельник Л.Г. Триалектика еволюції капіталу і вартості в процесі розвитку економічних систем / Л.Г. Мельник // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – №1 (163). – С. 25-35.

12. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: моногр. / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк та ін.; за ред. В. М. Гейця. – Харків: Вид-во Харківськ. Нац. екон. ун-та, 2006. – 240 с.

13. Роль держави у довгостроковому економічному зростанні / Національна академія наук України, Ін-т економічного прогнозування; ред.: Б. Є. Кваснюк. – Київ; Харків: Форт, 2003. – 424 с.

14. Слуцкий Е.Е. К вопросу об экстраполяции случайных функций в связи с проблемой прогноза / Е.Е. Слуцкий. – Журнал геофизики. – 1935. – Т.V, вып. 3. – С.263-279.

15. Федулова Л.І. Тенденції розвитку національних інноваційних систем: уроки для України / Л.І. Федулова // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – №4 (166). – С. 94-104.

16. Экономические циклы и экономический рост / А. А. Акаев, С. Ю. Румянцева и др. – СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2011. – 456 с.

17. Малинецкий Г.Г. Современные проблемы нелинейной динамики / Г.Г. Малинецкий, А.Б. Потапов. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 336 с.

18. Khobta V. The Analysis of Cyclic Recurrence of National Economy Development / V. Khobta, I. Kladchenko // International Collection of scientific proceedings «European Cooperation», 2016. – Vol. 8(15). – P. 26-38.

Надійшла до редакції 30.09.2016 р.

*С.Я. Берсуцька, к.е.н.,
О.О. Каменська, к.е.н.*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТРУДОВОЇ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА ВІДПОВІДНО ДО СТРАТЕГІЇ

Сьогодні мотивація персоналу займає центральне місце у системі управління персоналом підприємства, тому що саме вона, власне кажучи, виступає причиною поведінки співробітників. Від того, наскільки мотивовані співробітники, залежить їх орієнтація на цілі організації, бажання досягати, забезпечувати необхідний результат. А це, у свою чергу, є основою для ефективної роботи організації в цілому. Однак, незважаючи на свою значимість, існує маса теоретичних і практичних проблем у вивченні мотивації в цілому і трудової мотивації зокрема [1].

Процес формування ринкових відносин в економіці України характеризується кризою мотивації і негативною уявою більшої частини працівників підприємств про трудову діяльність. Суть трудової мотивації зветься практично до бажання мати максимально гарантовану заробітну плату при байдужому ставленні до результатів праці. Мотивований персонал є передумовою успішного функціонування підприємства як у тактичному, так і у стратегічному аспектах. Причому якщо тактичні кроки можуть призводити до зіткнення інтересів менеджменту та рядових працівників (виплати дивідендів, вирішення соціальних питань), то стратегічні плани, навпаки, їх поєднують. Актуальність даної проблеми полягає в необхідності вдосконалення професійної та економічної мотивації працівників промислових підприємств до підвищення якості й ефективності результатів праці відповідно до стратегії.

Питання мотивації праці висвітлювали у своїх роботах такі зарубіжні вчені, як А. Маслоу [2], К. Альдерфер [3], Ф. Херцберг [4], В. Врум [5] (автори найбільш відомих теорій мотивації), та вітчизняні вчені А. Колот [6], О. Амоша [7], О. Єськов [8], Е. Лібанова [9]. Завдяки теорії А. Маслоу був виявлений факт існування нематеріальних стимулів, що змушують працівників здійснювати свою роботу краще, якісніше та ефективніше. Теорія Маслоу зробила величезний внесок у розуміння та усвідомлення того, що може впли-

© С.Я. Берсуцька,
О.О. Каменська, 2016

нути на працівника у його трудовому житті для більш ефективної працездатності.

У роботах вищезгаданих авторів можна бачити такі невирішені проблеми, які обумовили вибір даної теми дослідження:

по-перше, немає єдиної думки щодо розробки єдиного визначення мотивації в цілому та мотивації праці зокрема;

по-друге, специфіка самої трудової діяльності створює труднощі у вивченні мотивації праці. З одного боку, праця, як один із чинників розвитку людини, сама є потребою і рушійною силою. З іншого боку, праця, як діяльність, що вимагає розумової або фізичної напруги, витрати фізичної або розумової енергії, змушує людину уникати цієї напруги;

по-третє, дослідженням мотивації донедавна безпосередньо займалися в основному психологи та економісти. Їх підходи до розуміння мотивації праці донині суперечливі;

по-четверте, немає чітко сформульованого методологічного підходу до розробки мотиваційних показників персоналу згідно зі стратегією розвитку підприємства, який є визначальною складовою стратегічного потенціалу підприємства та сприяє його економічній активності у сучасних умовах господарювання.

Мета статті полягає у розробці комплексу заходів з удосконалення системи трудової мотивації персоналу промислового підприємства відповідно до стратегічних цілей.

Лояльність клієнтів, торгівельна марка, інноваційні підходи, корпоративний клімат – всі ці фактори є складовими процесу збільшення вартості підприємства і не досяжні ніяким іншою шляхом, крім як зусиллями персоналу [10, с. 49]. Формування та розвиток людського капіталу здійснюється шляхом задоволення матеріальних, соціальних і духовних потреб людини, загальної та професійної освіти, розвитку її здібностей, талантів. Людський капітал становить основу інтелектуальних ресурсів підприємства. Знання, уміння і навички персоналу, що відповідають характеру діяльності даного підприємства, сприяють його економічній активності. Професійна діяльність пов'язана з цілою групою мотивів, утворюючи мотиваційну сферу працівника, у якій мотиви розташовуються у певній відносно одна одній ієрархії. Компоненти мотиваційної структури у системі управління конкретної установи досить різноманітні, але, з нашої точки зору, на психологічний стан працівника і його ставлення до виконання своїх професійних обов'язків найбільш сильний вплив мають грошова винагорода, оцінка та ви-

знання професійних досягнень і можливість професійного зростання.

Трудова мотивація – це процес стимулювання окремого виконавця або групи людей до діяльності, спрямованої на досягнення цілей організації, продуктивне виконання ухвалених рішень або намічених робіт. Сучасні теорії мотивації, засновані на результатах психологічних досліджень, показують, що причини, які спонукують людину віддавати роботі всі сили, досить складні та різноманітні. З одного боку, дії людини визначаються її потребами, а з іншого – поведінка людини є також і функцією її сприйняття та очікувань. Виходячи зі специфіки підприємства або установи, переваги віддаються тій або іншій формі управління сферою трудової мотивації. Правильне використання мотиваційних схем може досить істотно підвищити ефективність і продуктивність праці, понизити плинність кадрів та підвищити імідж фірми в очах співробітників і усвідомлення ними своєї причетності до престижної трудової діяльності, що також позитивно позначається на трудових показниках [11].

Мотиваційні показники персоналу згідно зі стратегією розвитку підприємства формуються на основі ключових показників ефективності (КПЕ), які являють собою кількісно виражені фінансові і нефінансові параметри, що показують, наскільки ефективно підприємство досягає поставлених цілей у рамках загальноприйнятої стратегії (рис. 1).

Основними завданнями ключових показників ефективності є: одержання якісної та оперативної інформації для своєчасного прийняття управлінських рішень;

чітке формулювання цілей підприємства і їх кількісне вираження у бюджетах підрозділів;

розширення інформаційної бази для аналізу стратегічних цілей і корегування стратегії підприємства;

ефективне делегування повноважень за допомогою каскадованих збалансованих систем: рівень деталізації показників відображає ступінь відповідальності підрозділів за досягнуті результати;

зменшення кількості управлінських звітів і паперового документообігу;

розширення спектра можливостей при аналізі відхилень у бік більш детального обґрунтування їх причин;

інтенсифікація планування «зверху вниз» завдяки активній участі вищого менеджменту у процесі планування;

удосконалення системи мотивації співробітників [12].

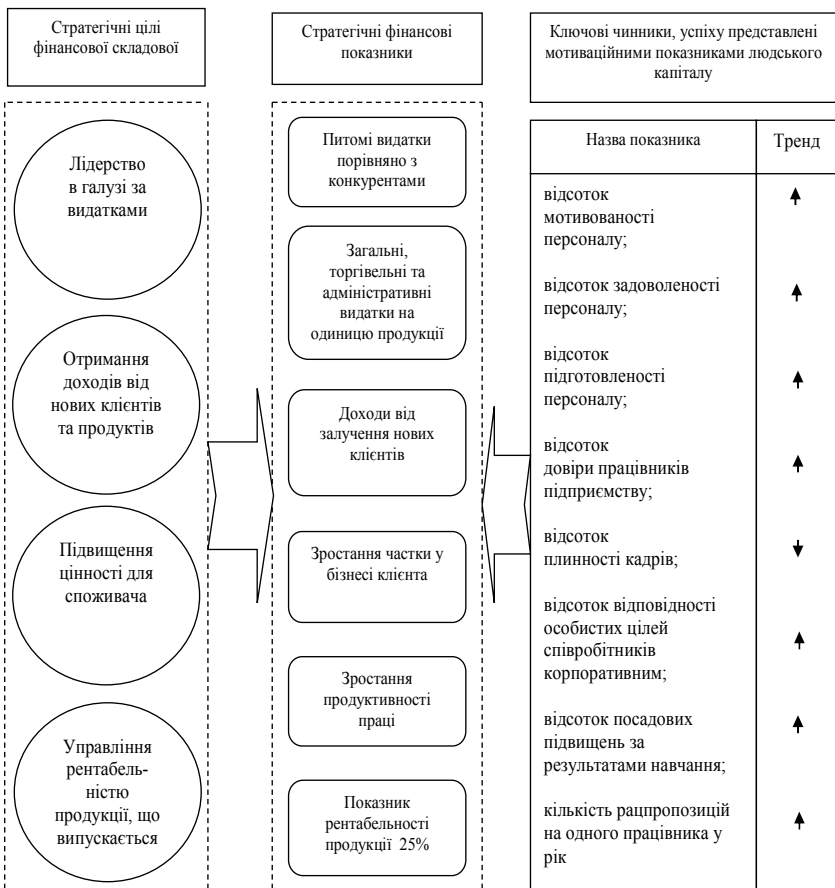

Рис. 1. Механізм впливу мотиваційних показників людського капіталу на фінансові результати діяльності підприємства [авторська розробка]

Грунтуючись на світовій практиці у сфері розробки КПЕ, можна зробити висновок, що оптимальна кількість показників для підрозділу промислового підприємства становить від десяти до п'ятнадцяти. Ключові показники на рівні підрозділу містять як загальні для всього підрозділу, так і специфічні показники, що відбивають ефективність праці окремого працівника. Правильний підбір ключових показників є стратегічно важливим завданням у процесі каскадування збалансованої системи показників на рівень окремого

працівника. Процес каскадування являє собою деталізацію розроблених стратегічних цілей настільки, щоб вони стали зрозумілими конкретним виконавцям. Для фокусування співробітників на цих цілях необхідні відповідні стимули – зв'язок досягнення цілей із системою вартісної і невартісної мотивації.

Метою каскадування є надання всім працівникам підприємства можливості демонстрації внеску у загальний успіх реалізації стратегії. Для цього кожний співробітник повинен самостійно розробити набір показників, необхідний, але достатній для досягнення цілей, які включено у збалансовані системи показників вищих рівнів. Як можливі рівні можна назвати рівень підприємства в цілому (стратегічний рівень), функціональних підрозділів (тактичний рівень) і окремих співробітників (персональний рівень). Для кожного рівня підприємства формулюються свої цілі. Для стратегічного рівня цілі задає керівництво підприємства. На тактичному рівні цілі розробляються колективом підрозділів. На індивідуальному рівні формування цілей і показників їх досягнення відбувається при особистій участі кожного конкретного співробітника.

Якщо поставлені цілі досягаються, то співробітники одержують обіцяну їм винагороду. Досвід показує, що персонал готовий концентруватися на досягненні поставлених цілей, якщо вони реалістичні. Занадто складні цілі, імовірність яких вкрай невелика, не мотивують персонал.

Досягнення цільових значень стратегічних показників відбувається за допомогою стратегічних заходів. Розробка заходів для того або іншого рівня організаційної ієрархії підприємства у збалансованій системі показників припускає, що управляти їх реалізацією будуть співробітники, знання, креативність і професійні навички яких формують стратегічно необхідну інфраструктуру підприємства. Дані елементи інфраструктури являють собою випереджальні індикатори нефінансової складової збалансованої системи показників «Навчання та розвиток» і входять до складу одного з головних нематеріальних активів даної складової – людського капіталу. Складова «Навчання та розвиток» є відправною точкою реалізації стратегії, від якої залежить фінансовий успіх підприємства. Її елементи – людський, організаційний та інформаційний капітали – формують цілі, показники і відповідні заходи для реалізації стратегічних цілей всіх інших складових на кожному організаційному рівні. Залежно від прийнятої на підприємстві стратегії формулюються цілі людського капіталу: стратегія глобалізації може бути представлена метою «Підвищити рівень знання співробітниками іноземних мов», стратегія зростання

вартості – «Залучити талановитих молодих фахівців», стратегія збільшення обсягу продажів – «Забезпечити наявність компетенцій, що дозволяють адаптувати продукти до індивідуальних вимог клієнтів», стратегія зниження собівартості продукції – «Забезпечити зростання продуктивності праці за рахунок ефективної системи мотивації» та інше.

На відміну від загальних цілей підприємства (стратегічний рівень) і цілей окремих його підрозділів (тактичний рівень), на реалізацію яких спрямовані зусилля загальної команди, персональний рівень припускає розробку індивідуальних завдань окремо взятому співробітнику, виконання або невиконання яких впливає на досягнення цілей і показників вищого рівня. Співробітник, що бере участь у розробці стратегічних цілей, повинен мати відповідний рівень кваліфікаційної підготовки, тобто його професійні знання, навички та здібності мають відповідати займаній посаді.

Велике значення мають правильно підібрані КПЕ в рамках чотирьох категорій персоналу промислового підприємства:

1) виробничо-промисловий персонал (працівники, безпосередньо зайняті у процесі виробництва продукції);

2) фахівці економічних служб (працівники підрозділів, що забезпечують фінансовою, економічною та бухгалтерською інформацією про функціонування підприємства керівників);

3) фахівці інформаційних технологій (працівники ІАСУ, відповідальні за програмне забезпечення всіх підрозділів підприємства);

4) менеджмент підприємства (керівники всіх рівнів організаційної ієрархії підприємства).

Каскадування збалансованої системи показників на найнижчі рівні приводить до підвищення якості стратегічного управління в усіх залучених організаційних одиницях, оскільки цілі і стратегічні заходи з найвищих підрозділів послідовно передаються у збалансовані системи показників найнижчих організаційних одиниць, демонструючи при цьому вертикальну інтеграцію цілей. Процес каскадування здійснює важливий внесок у навчання стратегії на всіх рівнях організаційної ієрархії. Збалансована система показників застосовується в цьому випадку як інструмент комунікації і навчання. Каскадування збалансованої системи показників здійснюється за двома напрямками:

горизонтально – залучення інших підрозділів або працівників підприємства на одному рівні;

вертикально – залучення інших рівнів організаційної структури підприємства.

Існують різні підходи до використання показників особистої збалансованої системи у системі винагород. Деякі підприємства враховують всі ключові показники особистої збалансованої системи у процесі оцінки діяльності конкретного працівника, інші розділяють КПЕ на показники, що безпосередньо впливають на преміювання співробітників, і допоміжні інформаційно-статистичні показники. В основі особистих збалансованих систем показників знаходиться людський капітал, тому що саме завдяки цьому нематеріальному активу відбувається перетворення корпоративної стратегії підприємства у повсякденну діяльність працівників. Людський капітал є рушійною силою розвитку підприємства, люди визначають загальні цілі й описують їх за допомогою показників для того або іншого підрозділу підприємства, у рамках особистих збалансованих систем показників, розроблених для окремих категорій працівників.

На рис. 2 наведено механізм каскадування збалансованої системи показників підприємства на рівень окремого співробітника.

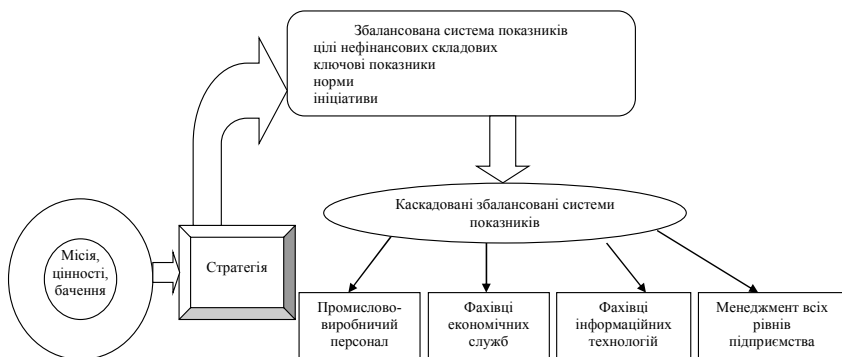

Рис. 2. Механізм каскадування збалансованої системи показників підприємства на рівень окремого співробітника [авторська розробка]

Каскадовані особисті збалансовані системи показників даних категорій працівників дозволяють визначити ефективність праці кожного конкретного працівника і його внесок у загальну стратегію підприємства. Кожному працівнику відповідної категорії персоналу розробляється спектр стратегічних показників (3-5), встановлюються цільові значення, яких у процесі поточної діяльності працівник повинен

прагнути досягти, тим самим беручи участь у процесі реалізації стратегії підприємства. Для кожного показника призначається відповідальний за його досягнення: людина, що буде відповідати за збір інформації, виконання намічених ініціатив і надання звітності за показником.

Таким чином, можна відзначити, що показники кожної з чотирьох складових особистих збалансованих систем показників являють собою чітку послідовність дій персоналу, спрямовану на досягнення встановлених цільових значень у рамках своєї компетенції та, як наслідок, одержання оптимальних фінансових результатів. Очевидно, що успіх у реалізації особистих збалансованих систем показників залежить, насамперед, від ступеня залучення працівників у даний процес.

Висновки. Дієвість системи винагород на підприємстві залежить від багатьох чинників, які прямо або побічно впливають на задоволеність персоналу як у матеріальному, так і у моральному аспектах. По-перше, працівники, що володіють кваліфікованими знаннями та креативним мисленням, хочуть знати, чого прагне підприємство і що саме воно намагається робити, тим самим повністю брати участь у процесі створення вартості. По-друге, вони зацікавлені в особистих досягненнях і персональній відповідальності і, по-третє, працівники хочуть, щоб їх поважали не тільки як особистостей, а як фахівців у своїй галузі з акцентом на професійні знання.

Представлений у статті механізм впливу мотиваційних показників людського капіталу на фінансові результати діяльності підприємства демонструє, наскільки ефективно підприємство досягає поставлених цілей у рамках загальноприйнятої стратегії. Вдосконалення системи трудової мотивації персоналу промислового підприємства запропоновано здійснювати на основі ключових показників ефективності, правильний вибір яких є стратегічно важливим завданням у процесі каскадування збалансованої системи показників на рівень окремого працівника, що дозволяє визначити ефективність праці кожного конкретного співробітника і його внесок у стратегію розвитку підприємства.

Література

1. Маруніч О. Трудовая мотивация: проблемы, теория и практика [Электронный ресурс] / О. Маруніч. – Режим доступа: <http://www.rost-tc.ru>.

2. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб.: Питер, 2008. – 352 с.

3. Альдерфер К. Эмпирический тест новой теории человеческих потребностей / К. Альдерфер. – Нью-Йорк, 1969. – №2 – С. 142-175.
4. Херцберг Ф. Мотивация к работе / Ф. Херцберг, Б. Монсер, Б. Блох Снидерман; пер. с англ. [Д.А. Куликов]. – Москва: Вершина, 2007. – 240 с.
5. Врум В. Работа и мотивация / В. Врум. – Нью-Йорк: John Wiley, 1964. – 256 с.
6. Колот А.М. Мотивация персонала / А.М. Колот. – К.: Кондор, 2002. – 125 с.
7. Амоша О.І. Мотивація персоналу підприємства в ринкових умовах: наоч. навч.- метод. матеріали / О.І. Амоша, О.Л. Єськов, Н.Д. Дарченко; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2011. – 200 с.
8. Єськов А. Л. Развитие механизма мотивации труда в системе производственного менеджмента крупного предприятия: дис. на соиск. науч. степени д-ра экон. наук. – К., 2006. – 589 с.
9. Лібанова Е. М. Неформальний сектор ринку праці: визначення та методи оцінки / Е. М. Лібанова, А. Л. Баланда // Зайнятість та ринок праці : зб. наук. праць.– К., 1998. – Вип. 6. – С. 245-257.
10. Нильс-Горан Ольве Сбалансированная система показателей : практическое руководство по использованию : пер. с англ / Ольве Нильс-Горан, Жан Рой, Магнус Ветер. – М. : Вильямс, 2006. – 304 с.
11. Черников А. Трудовая мотивация. Основные теории [Электронный ресурс] / А. Черников. – Режим доступа: <http://www.proza.ru>.
12. Роберт С. Каплан. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию: пер. с англ. / С. Роберт Каплан, П. Дейвид Нортона. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: ЗАО «Олимп-бизнес», 2004. – 320 с.

Надійшла до редакції 24.10.2016 р.

*Є.В. Болотіна, к.філос.н.,
О.О. Волошина, к.е.н.,
О.В. Шубна, к.е.н.*

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Найбільш важливим завданням, що стоїть перед промисловою Україною, на сучасному етапі є перехід на інноваційний шлях розвитку. Саме інновації, втілені в наукових знаннях, технологіях, організації виробництва, кваліфікації кадрів є головним чинником підвищення конкурентоспроможності продукції, забезпечення високих темпів розвитку і рівня прибутковості вітчизняних підприємств. У зв'язку з цим невід'ємною умовою нормального функціонування економіки є впровадження організаційних інновацій та формування інноваційної стратегії розвитку машинобудівних підприємств, які дозволять не лише зберегти наявний потенціал, але і створити стійкі конкурентні переваги в довгостроковому періоді.

Активізація інноваційної діяльності зумовлює принципові зрушення у формах і методах управління людськими ресурсами. Недостатність або відсутність фінансування інноваційних проектів і формування інноваційного потенціалу персоналу, недостатня кваліфікація управлінського персоналу призвели до того, що упродовж останніх років лише незначна частина промислових підприємств України підвищували ефективність своєї діяльності шляхом упровадження інноваційних підходів до управління персоналом.

Проблеми теорії і практики управління персоналом досить широко висвітлено у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як Д. Богиня, О. Єлісеєва, А. Кібанов, І. Петенко, А. Колот, Г. Щекін, П. Друкер, Дж. Лафти, Дж. Грейсон, Г. Деслер та інших. Інноваційні підходи до управління підприємствами досліджували такі вчені-економісти: О. Амоша, Л. Антонюк, Л. Балабанова, Т. Близнюк, І. Журавльова, Е. Лібанова, Ю. Лелі.

Багато вітчизняних вчених присвятили свої роботи питанням інноваційних напрямів управління персоналом. Так, у роботі А. Найда досліджено умови, що створюються на підприємстві для підвищення ефективності діяльності персоналу. М. Крилов, І. Тюрина, Х. Опаріна, К. Ковальська досліджують аспекти, що пов'язані з питаннями ефективності процесу відбору та оцінки персоналу. Се-

© Є.В. Болотіна, О.О. Волошина,
О.В. Шубна, 2016

ред науковців, що займаються проблемами мотивації, можна виділити А. Колота, Л. Потьомкіна. Незважаючи на досить глибоку розробленість даної проблематики, комплексний аналіз забезпечення інноваційного підходу до управління персоналом машинобудівних підприємств України досі відсутній, що зумовлює необхідність подальшого здійснення досліджень у цьому напрямі.

Мета статті – теоретичне узагальнення та аналіз можливостей використання інноваційних підходів до управління персоналом на машинобудівних підприємствах України.

Початковим у понятті інноваційної діяльності є інновація. У науковій літературі існує велика кількість тлумачень цього терміна. Деякі з них наведено у табл. 1. У свою чергу, під управлінською інновацією розуміють особливу форму зміни існуючих принципів, структури, процедур, методів, технік та/або будь-яких елементів системи управління організацією на кардинально нові, що є результатом творчої діяльності [7].

Для кожного підприємства управлінські інновації мають індивідуальний характер, але всі вони безпосередньо пов'язані з нововведеннями в кадровій роботі. Нововведення в кадровій роботі – результат упровадження у практику кадрової роботи організації кадрової інновації, яка полягає у зміні трудових, міжособистісних та інших відносин працівників, рівня трудового потенціалу (знань, вмінь, навиків), морального та психологічного клімату організації, функціональних взаємозв'язків і функціонального розподілу праці, матеріального добробуту працівників, що спричиняє появу додаткового економічного і соціального ефекту [11, с. 456].

У сучасних умовах інновації повинні впроваджуватися на всіх етапах управління персоналом машинобудівних підприємств. Зміст управління персоналом включає [2]:

визначення потреби в кадрах з урахуванням стратегії розвитку підприємства;

формування чисельного і якісного складу кадрів (набір, відбір і розміщення персоналу);

кадрову політику;

систему загальної й професійної підготовки кадрів;

адаптацію працівників на підприємстві;

оплату і стимулювання праці;

оцінку діяльності й атестацію кадрів;

систему розвитку кадрів;

формування кадрового резерву;

організаційну культуру підприємства.

Трактування терміна «інновація»

Автор	Визначення терміна «інновація»
Б. Санто	Такий суспільно-технічно-економічний процес, який через практичне використання ідей та винаходів приводить до створення кращих за своїми властивостями виробів, технологій та у випадку, якщо вони орієнтуються на економічну вигоду, на прибуток; їх поява на ринку може приносити додатковий успіх
Б. Твісс	Процес, у якому винахід або нова ідея набуває економічного змісту
П. Друкер	Мистецтво надання ресурсам нових можливостей для створення цінностей
Й. Шумпетер	Нова науково-організаційна комбінація виробничих факторів, мотивована підприємницьким духом. У внутрішній логіці нововведень – новий момент динамізації економічного розвитку
Д. В. Соколов, А. Б. Титов, М. М. Шабанова	Підсумковий результат створення та освоєння (впровадження) принципово нового або модифікованого засобу (нововведення), що задовольняє конкретні суспільні потреби і дає ряд ефектів (економічний, науково-технічний, соціальний, екологічний)
Т. Г. Дудар, В. В. Мельниченко	Кінцевий результат креативної діяльності, втілений у виведеному на ринок новому чи вдосконаленому продукті, технологічному процесі, що використовується у практичній діяльності, або новому підході до надання споживчих послуг
Ф. Валента	Зміна у первісній структурі виробничого організму, перехід його внутрішньої структури до нового стану

Основними особливостями машинобудівних підприємств як складних структур у сенсі організації праці є [8]:

- складність галузевої структури;
- різноманітність спеціалізації та видів робіт;

багатоваріантність серійності виробництва;
складність виробництва та технологічних процесів;
високий рівень трудомісткості продукції та великі трудові втрати тощо.

Персонал машинобудівних підприємств характеризується складною кількісною та якісною структурою. Саме це зумовлює необхідність особливого підходу до управління персоналом на таких підприємствах.

На думку О.З. Редьки, основні групи факторів, що впливають на формування і якість системи управління персоналом, охоплюють загальний стан економіки країни, її конкурентоспроможність, стан людського капіталу, що у свою чергу включає виховання, освіту, охорону здоров'я, науку, особисту безпеку, підприємницький клімат, інформаційне забезпечення праці, а також культуру в широкому розумінні – як сукупність норм, правил, ритуалів і цінностей [9]. Основні групи факторів, що впливають на формування і якість системи управління персоналом машинобудівних підприємств представлено на рисунку [1, 5, 0].

Однією з найважливіших функцій управління персоналом є відбір кадрів. Процедура відбору кадрів повинна здійснюватися висококваліфікованими фахівцями, адже помилки при відборі нових працівників можуть призводити до таких проблем:

- висока плінність кадрів;
- поганий морально-психологічний клімат;
- низька якість роботи;
- прогули, запізнення на роботу;
- низька ефективність використання робочого часу;
- невиконання розпоряджень керівництва і т.д.

На жаль більшість українських підприємств не використовують специфічні методики відбору персоналу залежно від функціональних обов'язків спеціаліста. У більшості випадків застосовуються формальні методи відбору, а іноді здійснюється лише вивчення анкет з подальшою співбесідою з кандидатами на вакантну посаду. Така поверхнева оцінка не висвітлює весь спектр потенційних можливостей та характеристик людини і не дозволяє чітко визначити, підходить він даній посаді чи ні.

На нашу думку, найбільш перспективним напрямом професійного відбору персоналу вітчизняних машинобудівних підприємств є використання спеціальних психофізіологічних технологій: карт компетенцій, професіограм та психограм.

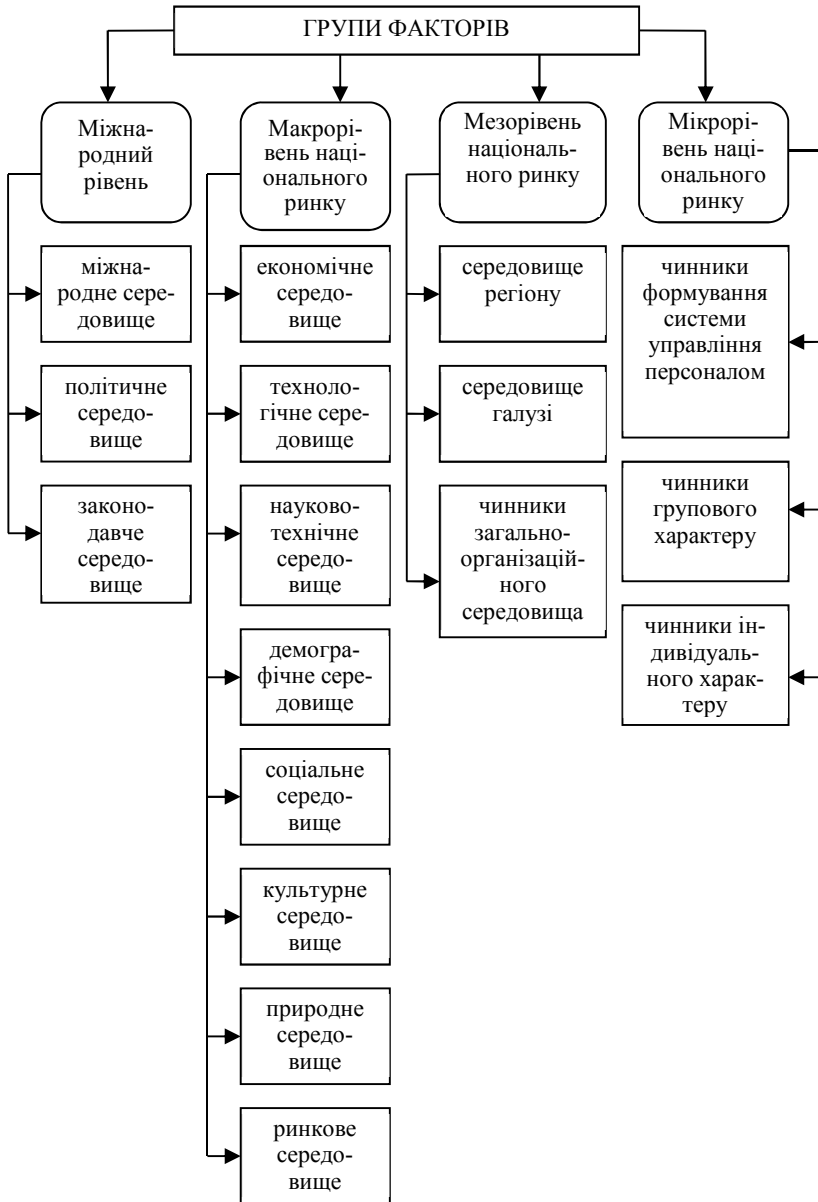

Рисунок. Основні групи факторів, що впливають на формування і якість системи управління персоналом машинобудівних підприємств

При оцінці кандидата на вакантну посаду карта компетенцій використовується як кваліфікаційна карта – компетенції особистості порівнюються з компетенціями ідеального працівника.

Професіограма – це опис об'єктивних характеристик конкретної професії, функцій і процесів трудової діяльності працівника, аналіз яких дозволяє визначити систему професійно важливих якостей, що називається психограмою [6]. Професіограма надає можливість зіставляти особливі вимоги професії із психофізіологічними і соціально-психологічними особливостями людини. Це у свою чергу дозволяє підвищити якість і оперативність рішень у процесі набору, відбору працівників.

Успіх діяльності підприємства значною мірою залежить від кваліфікації співробітників. У той же час загострення економічної кризи призвело до скорочення обсягів професійного навчання та підвищення кваліфікації персоналу українських машинобудівних підприємств. Як наслідок професійно-кваліфікаційний рівень працівників машинобудівної галузі все більше відстає від сучасних вимог і стандартів. Вирішення даної ситуації потребує формування системи безперервного навчання при створенні умов для повного розкриття потенціалу співробітників.

Найбільш прийнятним є інноваційний тип навчання, метою якого є створення орієнтації на оновлення. З метою управління компетентністю персоналу використовують такі методи розвитку: тренінг, кейс-стаді, коучинг, E-learning, самонавчання.

На американських підприємствах для підвищення освітнього рівня персоналу використовуються різні форми навчання [4]:

неформальне навчання – більша частина навчання відбувається поза офіційними програмами професійної підготовки (навчання не було передбачене компанією і на нього не виділялись кошти);

навчання на робочому місці – заплановане і спрямоване на професійну підготовку персоналу;

безперервне навчання – проходить у групах згідно із розробленими програмами наставництва та інструктажу.

самоосвіта – працівники приймають на себе відповідальність за задоволення особистісних потреб у навчанні; для покращення показників у роботі та кар'єрного зростання у процесі такого навчання працівник сам вирішує, чому йому треба навчатись.

Важливим завданням, яке стоїть перед керівниками машинобудівних підприємств, є формування підприємницької культури, сприятливої до інновацій. Треба розвивати не тільки професійну

майстерність працівників, а і їх здатність до творчості, креативного мислення та генерації нових ідей, винаходів, неординарних пропозицій тощо.

Характеристику сучасних методів пошуку інноваційних ідей серед персоналу наведено в табл. 2.

Існує багато об'єктивних та суб'єктивних чинників, які заважають працівникам машинобудівних підприємств бути ініціативними. На думку Л.П. Червінської, до таких факторів відносять [12]: відсутність інформації про те, як подати нову ідею та складність її подання;

відсутність необхідного часу для розгляду нових пропозицій і консультативного супроводу стосовно формулювання нових ідей; відсутність в інноваторів необхідних мотивів на висунення нових ідей і відсутність переконаності у їх важливості.

конкурентне середовище, яке у багатьох випадках стримує ініціативу людей щодо можливості передачі знань, досвіду, що особливо стосується молодих працівників і новачків організації.

Таблиця 2

Характеристика сучасних методів пошуку інноваційних ідей серед персоналу машинобудівних підприємств¹

Метод	Опис, можливість використання	Результат
1	2	3
«Альтер-его»	вирішення будь-якого питання з точки зору відомої людини (історичної особи, персонажу книги, видатного спеціаліста у певній сфері, відомого корпоративного лідера)	дозволяє спрогнозувати рішення, використовуючи стиль та ідеї відомих особистостей
«Сесія питань»	обговорення ряду попередньо сформульованих питань у форматі мозкового штурму	дозволяє вільно висловлювати думки без обтяження критикою
«Символ»	представлення проблеми чи питання певним символом, який максимально відповідає цій проблемі; кожний елемент символу може бути відповіддю на питання	за складеним списком атрибутів даного символу група продумує способи їх застосування для вирішення проблеми

Закінчення табл. 2

1	2	3
«Виклик»	керівник формує уявну проблему, а персонал повинен вирішити її без будь-якої допомоги	дозволяє керівнику впливати на підсвідоме бажання підлеглих довести свою спроможність самостійно вирішувати проблеми та приймати рішення
«Метод SCAMPER»	вирішення проблеми шляхом заміни, комбінації, адаптації, модифікації, застосування, ліквідації, створення протилежності; назва методу включає перші букви дій, які потрібно зробити персоналу над продуктом, послугою чи явищем в організації	дозволяє знайти безліч несподіваних ідей для модифікації існуючих та створення нових продуктів чи послуг
«Метод провокацій»	пошук вигоди від незвичайних, навіть безглузвих ідей	сприяє генеруванню серед персоналу ідей, які виходять за межі стандартних моделей мислення
«Рефреймінг»	використовується для вирішення важливих бізнес-проблем (найбільш поширеною формою рефреймінгу є оцінка працівниками проблеми з точки зору людей різних професій)	виявлення нових ідей підлеглих при критичній оцінці різних складових продукту чи послуги підприємства
«Метод інверсії»	керівник ставить перед підлеглими завдання, протилежне тому, яке він хоче вирішити	дозволяє отримати перелік дій та рішень, які не допустимі для даного продукту чи послуги і використати ці знання для їх покращення

¹ Складено за джерелами [3, 10].

Висновки. Ключовим фактором досягнення високого рівня конкурентоспроможності вітчизняних машинобудівних підприємств є гнучка та ефективна система управління персоналом, в основі якої повинні знаходитися управлінські інновації.

Діяльність підприємств машинобудівної галузі України показує, що нововведення, які реалізуються, дуже часто не сприймаються персоналом, не відбувається активізації творчих здібностей, персонал активно опирається змінам, що проводяться. Управлінські інновації треба впроваджувати поетапно, з урахуванням психологічних бар'єрів, які формують позиції працівників стосовно інновацій.

Література

1. Гибсон Д. Л. Организации: поведение, структуры, процессы / Д. Л. Гибсон, Д. М. Иванцевич, Д. Донелли. – М.: НИФРА-М, 2006. – 662 с.
2. Крушеницька О. В. Управління персоналом : навч. посіб. / О.В. Крушеницька, Д.П. Мельничук. – 2-ге вид. перероб. і доп. – К.: Кондор, 2006. – 308 с.
3. Кузнецова Т. «Креативное вооружение» [Електронний ресурс] / Т. Кузнецова. – Режим доступу <http://www.new-management.info/issues/2009/9/732/>.
4. Лисак В. Ю. Інновації в управлінні персоналом: зарубіжна та вітчизняна практика / В.Ю. Лисак // Агросвіт. – 2013. – № 9. – С. 54-60.
5. Лукичева Л. И. Управление организацией: [учеб. пособ.] / Л. И. Лукичева. – М.: Омега-Л, 2008. – 360 с.
6. Опаріна Х. С. Сучасні методи відбору персоналу на підприємстві / Х.С. Опаріна, К.В. Ковальська // Молодий вчений. – 2015. – № 5 (20). – С. 38-44.
7. Прокопишин Л. П. Управлінські інновації та особливості їх використання на машинобудівних підприємствах в сучасних умовах / Л. П. Прокопишин // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2008. – № 628. – С. 628-633.
8. Редьква О. Управління персоналом машинобудівних підприємств України в умовах кризи [Електронний ресурс] / О. Редьква. – Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11grozvuk.pdf>.
9. Редьква О. З. Фактори впливу на формування системи управління персоналом машинобудівних підприємств / О.З. Редьква // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2013. – № 2 (1). – С. 60-67.
10. Розметова О. Г. Інноваційні методи управління персоналом як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємств

індустрії гостинності [Електронний ресурс] / О. Г. Розметова // Ефективна економіка. – 2013. – № 3. – Режим доступу <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1916>.

11. Управление персоналом организации: учебник / под ред. А.Я. Кибанова. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 638 с.

12. Червінська Л. П. Стимулювання інноваційної діяльності персоналу / Л.П. Червінська// Економіка України. – 2011. – № 6. – С. 59-66.

Надійшла до редакції 01.11.2016 р.

Е.К. Добыкина, к.т.н.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ КАК ПРИОРИТЕТНЫЙ АСПЕКТ СТРАТЕГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ КОМПАНИИ

В результате введения инноваций в производственную и непроизводственную сферы жизнедеятельности появилось такое понятие, как инновационная стратегия развития предприятия, которое получило признание в качестве одного из основных средств достижения целей организации в условиях высокого уровня неопределенности ожидаемых результатов, рисков инвестиционных проектов. К настоящему времени уже сформулированы различные научные подходы к инновационному стратегическому планированию, например системный, воспроизводственно-эволюционный, функциональный, маркетинговый, нормативный, комплексный, интеграционный, динамический, процессный и т.д. [1]. Названные подходы актуальны, научно обоснованы и имеют практическую реализацию. Однако в рамках этих подходов на таком факторе, как интеллектуальный потенциал, сделан весьма слабый акцент.

При этом анализ стратегии развития всех ведущих мировых компаний показал, что главным приоритетом является ставка на высококвалифицированные, активные, заинтересованные своей работой кадры и на развитие интеллектуального потенциала.

© Е.К. Добыкина, 2016

На протяжении многих лет таким конкурентным преимуществом было обладание технологиями. Весьма характерным для представителей крупного современного бизнеса является высказывание руководителя европейского подразделения General Electric (GE) Клаудио Сантьяго: "Люди – это единственное конкурентное преимущество, которое есть сегодня у компаний". Знания и навыки сотрудников предприятия, их профессиональные качества являются той частью инструментария, посредством которого создается интеллектуальная продукция, формирующая нематериальные активы организации [1].

Основная миссия успешно действующего предприятия – это эффективная реализация сформированного производственного потенциала, увеличение его масштабности в перспективе на основе инновационного развития. Среди многих критериев деятельности особо выделяются уровень конкурентоспособности продукции и показатель прибыльности предприятия. В условиях глобализации всех процессов, в том числе и экономических, с учетом жесткой конкурентной среды объективно формируется необходимость интеллектуального подхода, связанного с решением задач по повышению этих показателей.

Интеллект – способность к осуществлению процесса познания и к эффективному решению проблем, в частности при овладении новым кругом жизненных задач.

К настоящему времени уже накоплен такой объем информации. Технология информационных систем достигла такого уровня, что если бы человечеству в массе удалось хотя бы чуточку поднять не ее уровень даже, а просто К.П.Д. интеллекта, то это привело бы к качественному скачку в развитии цивилизации за счет резкого повышения эффективности использования того, что уже накоплено. Однако энциклопедичность далеко не решающий фактор в процессе познания. Решающим фактором является интеллект – способность мозга так мобилизовать на эвристическом уровне свою работу, чтобы использовать собственный массив информации с максимальной эффективностью. Иными словами, интеллект – это коэффициент полезного действия работы поисковой системы мозга в собственном информационном массиве [2].

Ф.Н. Ильясов определяет интеллект как способность системы создавать в ходе самообучения программы (в первую очередь эвристические) для решения задач определенного класса сложности».

Интеллект – это прежде всего основа целеполагания, планирования ресурсов и построение стратегии достижения цели.

Психолог Джеймс Флинн первый провел обширные исследования в области динамики IQ в разных странах мира за длительный период и показал, что этот коэффициент непрерывно возрастал в течение 50 лет.

Одним из основных аспектов реализации интеллектуального механизма человека является его трудовая деятельность.

Основным результатом реализации инновационного потенциала является разработка и воплощение в жизнь различных инновационных проектов.

В современных условиях экономический рост отождествляется только с научно-техническим прогрессом и интеллектуализацией основных факторов производства.

Оценка проблем формирования и наращивания интеллектуального потенциала, а также его влияние на успешность деятельности предприятия представлена в работах известных аналитиков: A. Damodaran, D. Zeghal, A. Maaloul, R. Strack, U. Villis, J. Stern, B. Stewart, C. Don, D. Norton, P. Kaplan, N. Bontis, T. Styuart, E. Brinking, Kh.A. Faskhiev, С.Ю. Богатырев, А. Барков, I.V. Ivashkovskaya, S.L. Grigor'eva, M.S. Kokoreva, P.A. Фатхутдинов, В.А. Лаврентьев, А.В. Шарина.

Цель работы состоит в том, чтобы акцентировать роль интеллектуального потенциала в повышении конкурентоспособности и прибыльности на примере крупного машиностроительного предприятия ПАО «НКМЗ» и предложить подходы его оценки

The main part. В постиндустриальном обществе материализованное в товарах и услугах знание формирует все большую часть вновь созданной стоимости. По данным статистики американских компаний, входящих в рейтинги ведущих инновационных компаний, инвестиции в интеллектуальный капитал приносят отдачу в 5-6 раз большую, чем в материальное производство. В ведущих инновационных компаниях работники, занимающиеся генерированием, передачей и использованием знаний, составляют доминирующую группу. Согласно экспертным оценкам в США около одной трети занятых в экономике относятся к работникам умственного труда. [3].

В то же время у украинских компаний имеются проблемы при накоплении интеллектуальных ресурсов и управления ими. Экономические реформы 1990-х годов разрушили налаженную систему НИОКР предприятий. Затраты на НИОКР в Украине незначительны и составляют 0,9% от ВВП, тогда как, например, в США этот показатель достигает 2,7%, в Японии, Швеции, Израиле – от

3,0 до 4,5% ВВП [3]. Положительной динамикой этого показателя возможно достичь при акцентировании влияния человеческого и интеллектуального капитала на рост инновационных компаний, конкурентного имиджа, прибыльности.

В обществе прибавочная стоимость – это приращение национального богатства в виде национального дохода в части прибавочной стоимости, исключая затраты на оплату труда. Источником формирования прибавочной стоимости является интеллект всего общества. Существует тесная взаимосвязь между процессами по управлению знаниями и общими результатами деятельности предприятия. Эти знания проявляются в навыках, умениях и профессиональном уровне сотрудников и закрепляются в виде организационной культуры, брендов, патентов, лицензий, имиджа, то есть в виде интеллектуального капитала [16].

Средства производства совершенствуются за счет интеллектуального труда, вложенного в эти средства. Использование более совершенных средств производства дает рост производительности труда, причем качественными скачками. Таким образом, основной критерий роста интеллектуального потенциала может быть выражен посредством динамики прибавочной стоимости и прибыльности предприятия.

В производстве интеллектуальный труд специалистов, воплощенный в инновациях, и интеллектуальный труд менеджмента являются источником экономической прибыли. Оптимальное использование возможностей интеллектуального потенциала, применение нестандартных подходов позволяют решать многие проблемы. Именно здесь формируется задача эффективного превращения интеллектуального капитала в стратегический потенциал предприятия.

Информация и знания (интеллектуальный капитал) все больше определяют конкурентоспособность как отдельных предприятий, так и национальных экономик. Способность к созданию, использованию и увеличению интеллектуального капитала – это фундамент, на который опираются экономическая мощь страны, благосостояние и качество жизни ее народа. Конкурентоспособность предприятий зависит от опережающего использования инновационных технологий и материалов. Вместе с тем инновационные технологии без специалистов, способных ими управлять, не могут обеспечить конкурентоспособность ни одной организации.

Интеллектуальный капитал и его главный носитель – человек – становится конкурентным преимуществом компании только в

том случае, если компания придает первостепенное значение своим человеческим ресурсам, формирует целостную совокупность рабочих мест, связанных технологически и организационно в соответствии со стратегическими целями, создает условия для повышения профессионального уровня и мастерства. Появление новых технологий, материалов, оборудования требует постоянного креативного использования знаний, обновления профессиональных навыков.

Интеллектуальный капитал предприятия преимущественно реализуется путем продвижения на рынок новых или усовершенствованных товаров (изделий, услуг), которые полнее отвечают интересам потребителей и других экономических контрагентов; внедрения более эффективных технологий производства продукции; введения более рациональных методов управления на всех стадиях производства и сбыта продукции. В конечном счете все сводится к созданию продукта, который в большей степени удовлетворяет существующие или же потенциальные (скрытые) потребности (нередко их целенаправленно формируют). То есть речь идет об инновационных товарах.

Практика показывает, что в развитых странах 70-85% прироста ВВП обеспечивается благодаря инновациям, на Украине – 7-10%. Поэтому для экономики Украины, если она намерена на равных правах войти в сообщество цивилизованных стран мира, альтернативы инновационному пути нет.

Интеграция Украины в мировое экономическое пространство, с одной стороны, низкий научно-технический уровень, изношенность материальных активов и дефицит финансовых ресурсов для их модернизации с другой стороны, способствует все большему повышению роли информационно-интеллектуальных факторов функционирования предприятия.

Интеллектуальный потенциал является единственным фактором, который возможно мобилизовать в достаточно короткие сроки для завоевания устойчивого положения на украинском рынке в борьбе с зарубежными фирмами. Следует отметить, что в условиях жесткой конкуренции только уникальный характер интеллектуальных активов фирмы может обеспечить в долгосрочном аспекте достаточно прочные монопольные барьеры для своей зоны получения стабильных доходов на рынке.

Таким образом, логически выстраивается механизм создания экономической прибыли. Креативность разума, направленная на разработку инноваций, то есть интеллектуальный труд, способ-

ствуется увеличению объема знаний, реализуемых в разработках нового оборудования и технологий. Используя новое оборудование и новые технологии, предприятие либо снижает затраты на производство, либо переходит на выпуск новой или более качественной продукции, которая имеет большую потребительскую стоимость и цену, что в свою очередь приводит к росту экономической прибыли. Другими словами, основной прирост экономической прибыли обеспечивается интеллектуальный труд, воплощенный в новом оборудовании и технологии.

Сейчас решается, в каком качестве будет участвовать Украина в международном распределении труда через несколько лет – поставщика сырья либо экспортера инноваций и высоких технологий.

Машиностроение, десятилетия вносившее основной вклад в украинский ВВП, имеет право на ведущую роль в экономике нашей страны и в будущем. Но только в том случае, если сумеет найти себя в открытиях, а значит, в новом мировом спросе.

Проблемы постоянного научного и технического обновления производства – это основа устойчивости и рыночной дееспособности для украинских предприятий. Способность предприятий конкурировать в глобальной экономике зависит от наличия преимуществ перед конкурентами, которые достигаются путем использования современной техники и технологий.

Для многих предприятий, столкнувшихся с проблемой конкуренции, выживаемости в жестких условиях рыночной экономики, именно инновационная деятельность и ее результаты являются главным условием повышения эффективности производства.

В период рыночной экономики научные достижения расширяют технический и производственный потенциал производства, тем самым оказывают значительное воздействие на результаты экономической деятельности предприятий.

Руководствуясь этой концепцией, ПАО «НКМЗ» постоянно наращивает свой интеллектуальный потенциал. Объем и характер инноваций определяются главным образом потребностями предприятия. Необходимо отметить, что научно-технические нововведения требуют значительных капитальных вложений. Так, в 2010 г. на техническое перевооружение ЗАО «НКМЗ» выделено 450 млн грн. Средства направлены на модернизацию сталелитейного производства, приобретение 22 единиц нового станочного оборудования.

Расширение исследований по разработке новых технологий приводит к развитию деятельности на предприятии по созданию нововведений, которые начинаются с возникновения идеи, разработки, проектирования, изготовления новых видов продукции и реализации на рынках сбыта.

С экономической точки зрения нововведение – прибыльное использование научно-технических достижений посредством создания новой потребительской стоимости.

Новые разработки – это один из главных резервов обеспечения экономического роста предприятия, сохранения и усиления его конкурентных позиций на определенном сегменте рынка.

Ускорение процесса создания и реализации новых видов техники и технологии – это важнейший составной элемент всей стратегии как данного предприятия, так и рынка в целом.

Результатом реализации инновационной стратегии предприятия стало то, что на XXII международной выставке «Всероссийская марка. Знак качества XXI века» одиннадцати видам продукции «НКМЗ» присвоены золотые знаки качества.

Это стальные кованные валки для станов горячей и холодной прокатки, универсальные гидравлические моталки для смотки полосы, дуговая сталеплавильная печь ДСП-50, автоматизированные транспортные системы складирования и подачи сыпучих материалов производительностью до 250 т в час, литейные краны грузоподъемностью до 500 т, перегружатели мостовые грузоподъемностью до 40 т, ковочные краны грузоподъемностью до 500 т, мельницы полусамозмельчения и самоизмельчения с диаметром барабана до 10 м, стационарные миксеры для хранения жидкого чугуна вместимостью до 2500 т, мелкозубчатые дробилки, кривошипные горячештамповочные прессы усилием до 8 тыс. т.

Во всей широкой номенклатуре выпускаемой продукции важное место занимают и пользуются повышенным спросом экскаваторы нового поколения, соответствующие самым современным стандартам эксплуатационной безопасности и производительности, с задействованными в них системами мониторинга технических режимов и технического состояния оборудования, другими достижениями науки, вплоть до спутниковой ОР8 – навигации.

Лучшими в СНГ признаны мельницы, повышенной надежности и улучшенных технических параметров, с маркой НКМЗ.

Для Лебединского ГОКа – крупнейшего в России предприятия по добыче и обогащению железной руды и производству высококачественного металлургического сырья – на предприятии изго-

товили самую мощную в СНГ рудоразмельную мельницу с более чем 9-метровым барабаном, обеспечивая повышенный объем переработки недр.

Освоен выпуск сверхкрупных грейдерных мостовых перегружателей грузоподъемностью 32 т, с длиной пролетов 60 и 76 м. Перегружатели разработаны с учетом последних тенденций мирового краностроения, основными критериями которых считаются минимальная металлоемкость и энергопотребление при оптимальной надежности и полном комфорте в обслуживании.

Высокий спрос у горняков СНГ и на наши шахтные подъемные машины, особенно с бицилиндроконической формой барабана. Машины такого типа предназначены для оборудования вертикальных подъемных установок глубоких – километровых и более - шахт и рудников, что особенно актуально в последнее время из-за значительного удорожания и, как следствие, ограничения площадей под новые разработки.

Как видно, рынки СНГ и дальнего зарубежья не просто рынки машиностроительной продукции. Это рынки высокоинтеллектуальных технологий: электроники, систем управления, нанотехнологий.

Научная идея или результат не превратятся в инновацию, если авторы или другие заинтересованные люди не ставят задачи рано или поздно извлечь из реализации этой идеи доход. Это главный мотив, который движет авторами инновационной идеи. Общество в случае состоявшейся инновации получает новый ценный продукт и, что самое важное, новые высококвалифицированные рабочие места [17].

В фокусе кадровой политики предприятия должны находиться два основных аспекта. С одной стороны, современный менеджмент должен реализовывать элементы бенчмаркинга, например посредством привлечения высококлассных креативных специалистов не только конкурирующих предприятий, но и других производств. С другой стороны, решая задачу наращивания интеллектуального потенциала, следует учитывать, что наукоемкие предприятия обладают настолько уникальными технологиями и производственными процессами, что не всегда могут воспользоваться специалистами, подготовленными на других предприятиях. Требования к качеству, особенности технологии производства таковы, что в большинстве подразделений могут работать только специалисты, подготовленные и обученные на данном предприятии. Исходя из этого особую актуальность приобретает внутрипроизводственная система подготовки персонала, которая сформирована и

успешно функционирует на «НКМЗ» и является одним из основных факторов системы управления наукоемким производством. При этом, подготовка персонала сама создает предпосылки для решения новых высокотехнологичных производственных задач на основе того, что персонал овладевает новыми знаниями, умениями и навыками.

Кроме того, в эффективную подготовку кадров значительный вклад вносит система целевой подготовки молодых специалистов, которая действует на предприятии третий год. Эта система направлена на профессиональную ориентацию выпускников школ на машиностроительный бизнес, воспитание у них лидерских качеств. Система ориентирована на привлечение выпускников технических вузов, их материальную поддержку во время учебы и обеспечение рабочим местом по окончании учебы. Выпускник гарантированно будет принят на предприятие при наличии качественного диплома (с оценками «хорошо» и «отлично»)

Объективная необходимость для предприятий машиностроительного комплекса не просто держаться на плаву в кризисные годы, а успешно работать требует активно заниматься инновациями и повышать качество выпускаемой продукции. Постоянная и кропотливая работа по повышению качества и снижению производственных издержек, то есть бережливое производство, может гарантировать стабильность позитивного развития.

Немаловажным аспектом в наращивании интеллектуального потенциала предприятия является выявление имеющихся нематериальных активов, которым отводится доминирующая роль в повышении рыночной стоимости предприятия и формировании гудвилла.

Для более эффективной реализации рекомендуется структурировать имеющийся интеллектуальный потенциал предприятия по подразделениям и для руководящего состава с разработкой критериев показателей инновационных разработок. Это позволит выявить вклад каждого подразделения в формирование интеллектуального потенциала предприятия в целом и выявить скрытые резервы его повышения.

Кроме того, такой подход позволит реально оценить соответствие интеллектуального уровня предприятия стратегическим целям, стоящим перед ним, то есть позволит ответить на вопрос: располагает ли организация необходимыми кадрами и технологиями для достижения этих целей.

Для стоимостной оценки интеллектуального потенциала можно рекомендовать методы EcRAVE [14], RAVE [6], EVA [7], BSC [8], которые позволяют оценить значение различных компонентов интеллектуального потенциала для реализации стратегии компании и роста ее стоимости.

Выводы. Учитывая перечисленные тенденции, условия жесткой конкурентной среды, стремление максимально эффективно реализовать свою миссию, можно констатировать, что знания становятся сегодня доминирующим фактором, одним из главных источников роста производительности, конкурентных преимуществ, повышения прибыльности предприятия. Результаты станут наиболее очевидны, если выбранное направление управления интеллектуальным капиталом и его развитием будет соответствовать стратегическим целям предприятия.

В связи с этим наиболее актуальными являются задачи, связанные с аспектами дальнейшего наращивания интеллектуального потенциала, его структурирования, разработка методик стоимостной оценки вклада этого нематериального актива в прибыльность предприятия, формирование гудвилла фирмы и твердой конкурентной позиции на существующем рынке и освоение новых сегментов.

Для более объективной оценки влияния интеллектуального потенциала на прибыльность фирмы в перспективе предполагается разработка математической модели, которая позволит рассчитать вклад интеллектуальных разработок в формирование этого показателя. На данном этапе эта модель представляется в виде интегрального показателя, который будет учитывать, с одной стороны, степень креативности инновации, уровень востребованности, возможность практической реализации, период сохранения новизны, а с другой – прогноз денежных потоков и прибыли от реализации продукции, произведенной с использованием оцениваемой инновации.

Кроме того, в перспективе для определения уровня и динамики интеллектуального потенциала предприятия предполагается использование комплексной оценки на основе графоаналитического метода.

Литература

1. Ткаченко Е. Роль интеллектуального потенциала в развитии предприятия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://desiatochka.hut2.ru/article_Menedzhment3.html.

2. Барков А. Интеллект [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Режим доступа: <http://dasintellekt.narod.ru/>.

3. Богатырев С.Ю. Влияние человеческого и интеллектуального капитала на рост инновационных компаний / С.Ю. Богатырев // *Вестник: Экономика, тренды и управление*. – 2013. – № 2. – С.133-177.

4. Дамодаран Асват. Оценка. Инструменты и методы оценки любых активов/ А. Дамодаран. – Второе издание: пер. с англ. – М: Альпина Бизнес Букс, 2004.

5. Zeghal D., Maaloul A. (2010). «Analysing value added as an indicator of intellectual capital and its consequences on company performance». *Journal of Intellectual Capital*, Vol. 11, No. 1. – P. 39–60.

6. Strack R., Villis U. (2002). «RAVE: integrated value management for customer, human, supplier and invested capital». *European Management Journal*, Vol. 20, No. 2. – P. 147–158.

7. Stern J., Stewart B., Don C. (1995). «The EVA financial management system». *Journal of Applied Corporate Finance*, Vol. 8, No. 2.

8. Norton D., Kaplan P. Sbalansirovannaya sistema pokazatelei. Ot strategii k deistviyu. – М.: Olimp-Biznes, 2010. – 320 p.

9. Bontis N. (1999). «Managing organizational knowledge by diagnosing intellectual capital: framing and advancing the state of the field». *International Journal of Technology Management*, Vol. 18 (5–8). – P. 433–462.

10. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новые источники богатства организаций / Под ред. В.Л. Иноземтсева. – М.: Academia, 1999.

11. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии / Под ред. Л.Н. Ковачин. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.

12. Фасхиев Х. А. Модель управления интеллектуальным капиталом предприятия / Х. А. Фасхиев. – М.: Менеджмент инноваций. – 2011. – № 02 (14).

13. Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент: учебник / Р.А. Фатхутдинов. – 4-е изд. – 2003. – 400 с.

14. Осколкова М. А. Интеллектуальный капитал в оценке инвестиционной привлекательности компаний / М. А. Осколкова. – // *Управление корпоративными финансами*. – 2012. – № 06(54).

15. Семенова Е. М. Методологическое обоснование оценки интеллектуального капитала инноваторов / Е. М. Семенова // *Менеджмент инноваций*. – 2011. – № 01(13).

16. Евенко В.В. Интеллектуальный потенциал промышленного предприятия и способ его измерения [Электронный ресурс] /

В.В. Евенко, Д.В. Ерохин, Я.В. Зайцева. – Режим доступа: science-sea.narod.ru/2006/ekonom_2006/ evenko_intllekt.htm.

17. Лаврентьев В.А. Интеллектуальный потенциал предприятия: понятие, структура и направления его развития [Электронный ресурс] / В.А. Лаврентьев, А.В. Шарина // Креативная экономика. – 2009. – № 2 (26). – С. 83-89. – Режим доступа: <http://www.creativconomy.ru/articles/2173/>.

Поступила в редакцию 29.11.2016 г.

***В.В. Єфременко, к.держ.упр.,
В.В. Гордієнко***

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Соціально-економічний розвиток постконфліктних територій сходу України свідчить про існування проблем, які перешкоджають швидкому їх відновленню. У Донецькій області суттєво знизилася можливість зайнятості, підвищився рівень безробіття, зменшився розмір оплати праці, зросли ціни на споживчі товари, поширеними стали не виплати заробітної плати, що обумовило скорочення реальних доходів та рівня життя, поширення бідності. На значній частині території цієї області мають місце пошкодження і руйнування житлового фонду та соціальної інфраструктури, що підриває основи прийняттого існування для багатьох мешканців регіону; області мають значну кількість вимушених переселенців, для яких нагальними проблемами стали житло, можливість зайнятості та отримання достатнього для забезпечення життя доходу; особливо складним є становище більшості мешканців, які проживають на непідконтрольній Україні території. Невиплати соціальних платежів, труднощі з працевлаштуванням, ризики від воєнних дій спричиняють для мирного населення надзвичайно складні умови існування.

Питання соціально-економічного розвитку територій Донецької області та її відновлення внаслідок військового конфлікту розглянуто в роботах таких учених, як А. Аслунд, О. Амоша, В. Антонюк, О. Беркут, С. Дорош, О. Іщенко, Ю. Жихарева, Ю. Жуков,

© В.В. Єфременко,
В.В. Гордієнко, 2016

Ю. Залозна, О. Касперович, В. Ляшенко, Л. Логачова, О. Новікова, Ш. Омаров, О. Панькова, О. Рядно, Ю. Харазішвілі, Л. Шамілева та ін.

Метою статті є розгляд сучасного стану соціально-економічного розвитку Донецької області, аналіз проблем соціально-економічного розвитку територій Донецької області, які виникли під час військового конфлікту.

До 2014 р. у структурі економіки України Донецька та Луганська області були найбільшими за своїм потенціалом: у загальному обсязі ВРП частка Донецької області в 2012 р. складала 11,7%, Луганської – 4; частка в експорті продукції – 19,6 та 5,6 відповідно; частка зайнятого населення – 9,7 та 4,9% відповідно від загального показника по Україні. У Донецькій області на початок 2014 р. функціонувало 93,6 тис. юридичних осіб, у Луганській – 44,7 тис. Значна кількість серед них належала до великих підприємств. У цих областях була сконцентрована вугледобувна, енергетична, металургійна, коксохімічна, хімічна, машинобудівна промисловість [1].

Але військовий конфлікт на сході України призвів до проблем, які обумовлюють необхідність відновлення та розбудови миру на сході України. Їх доцільно диференціювати за такими сферами:

1. Суспільно-політична – розшарування суспільства з приводу сприйняття та оцінки подій на Донбасі, неефективність державних інституцій, які регулюють процес відновлення Донбасу, низька ефективність використовуваних інструментів у процесі відновлення господарства Донбасу, порушення діяльності частини органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, неможливість структурувати взаємодію суб'єктів політики.

2. Економічна – поглиблення економічної кризи, гальмування або призупинення економічних реформ у країні, затримка економічного оздоровлення та відновлення зростання, руйнування промислового потенціалу й агропромислового комплексу в зоні конфлікту, руйнування господарських зв'язків, ухилення від оподаткування або подвійне оподаткування суб'єктів підприємницької діяльності, фізичний капітал яких залишився на непідконтрольній українській владі території, втрати експортного потенціалу, руйнування об'єктів транспортної та соціальної інфраструктури, блокування транспортних шляхів тощо.

Наприклад, розглянемо динаміку рівня промислового виробництва Донецької області у 2013-2016 рр. (рис. 1). Згідно з офіційними даними рівень промислового виробництва в Донецькій обла-

сті у 2014 р. скоротився на 31,5%, у 2015 р. – на 34,6%. Після істотного скорочення обсягів промвиробництва в 2014-2015 рр. Донецька область у 2016 р. так і не вийшла на докризові показники 2013 р. [5].

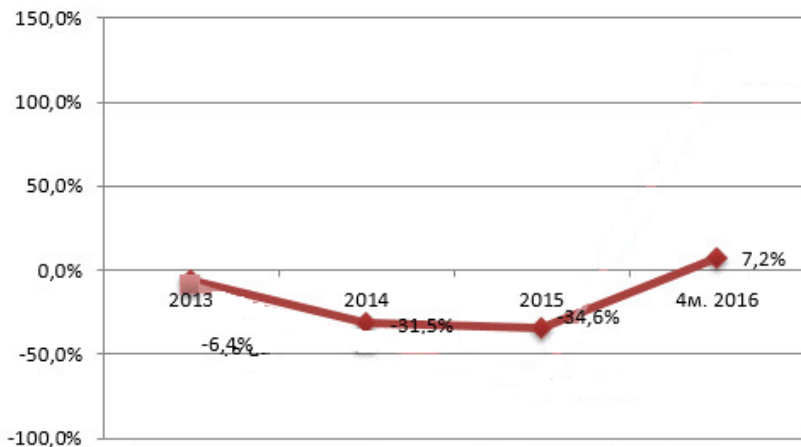

Рис. 1. Динаміка зміни рівня промислового виробництва Донецької області в 2013-2016 рр.

На рис. 2 наведено динаміку зміни обсягу експорту Донецької області в 2013-2016 рр. Так, експорт України в 2016 р. скоротився більш ніж на третину [5].

Одним із важливих показників економічної діяльності є оборот роздрібної торгівлі, який також зменшився останніми роками. Оборот роздрібної торгівлі (включає роздрібний товарооборот підприємств, які здійснювали діяльність щодо роздрібної торгівлі, розрахункові дані щодо обсягів продажу товарів на ринках і фізичними особами-підприємцями) у січні-вересні 2016 р. у Донецькій області (без урахування частини зони проведення антитерористичної операції) становив 27,6 млрд грн, що менше січня-вересня 2015 р. у порівнянних цінах на 3,6% [8].

3. Соціальна – втрати людського потенціалу, деградація соціальних структур суспільства, соціально-психологічні травми, поглиблення соціальних проблем; поява нових уразливих груп населення – тимчасово переміщені особи, біженці, які потребують пра-

цевлаштування, допомоги у вигляді житла, продовольства, медичних послуг, сім'ї, які втратили годувальника, діти-сироти або діти з неповних сімей, колишні учасники бойових дій та інваліди, яким складно інтегруватися у мирне життя та конкурувати на ринку праці; високий рівень безробіття, посилення бідності, зростання неформального сектору економіки, непрацююча система соціального забезпечення та соціального захисту на непідконтрольних українській владі територіях, зниження спроможності держави щодо надання соціальних послуг та соціального захисту тощо.

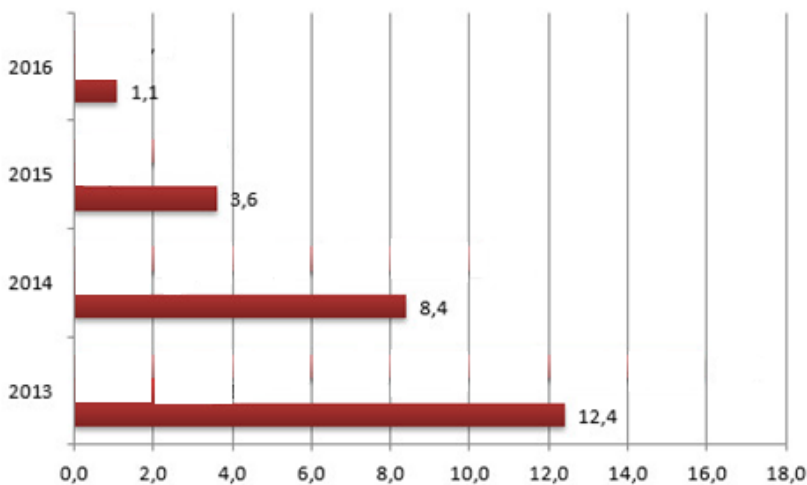

Рис. 2. Динаміка зміни обсягу експорту Донецької області в 2013-2016 рр., млрд дол.

Розглянемо вищезазначені проблеми докладніше.

Втрата людського потенціалу регіонів унаслідок вимушеної внутрішньої та зовнішньої еміграції населення. Проблемами вимушених переселенців в Україні займається Міжвідомчий координаційний штаб з питань соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з районів проведення антитерористичної операції та тимчасово окупованої території. Крім того, міжнародні організації вказують на наявність біженців з України до інших держав. При цьому слід відзначити, що це найбільш активна, кваліфікована та заможна частка населення, яка при переселенні розраховувала не лише на державу, але і на власні здібності, можливості, здатність адаптуватись до нових умов життєдіяльності.

Втрати людського потенціалу внаслідок зростання кількості тимчасово переміщених осіб і біженців можуть бути для цих регіонів невідновлюваними, оскільки значна частина внутрішніх переселенців адаптується в регіонах переселення і не повернеться назад. Це також можна сказати і про біженців, які виїхали в інші країни. Значні невідновлювані втрати людського потенціалу відбуваються і внаслідок загибелі мирних жителів цих регіонів під час воєнних дій, а також значного погіршення їх здоров'я в результаті отриманих поранень, стресів, недостатності якісного медичного обслуговування. Достовірних і повних даних про ці втрати немає, однак можна припустити, що вони є значними.

Чисельність наявного населення Донецької області, за оцінкою, здійсненою на основі наявних адміністративних даних щодо державної реєстрації народження і смерті та зміни місця проживання, на 01.11.2016 р. становила 4248,9 тис. чол. Упродовж січня-жовтня 2016 р. чисельність населення зменшилася на 16,3 тис. чол. (без урахування частини зони проведення антитерористичної операції), у тому числі внаслідок природного скорочення на 14,2 тис. і на 2,1 тис. чол. – за рахунок міграційного скорочення.

Суттєве звуження сфери прикладання праці, можливостей зайнятості на великих та середніх підприємствах. Про це свідчить скорочення середньооблікової кількості штатних працівників. Так, у зоні АТО відбувається згортання діяльності малого та середнього бізнесу. За оприлюдненими даними ООН, ринок покинули не менше 40 тис. малих компаній [10]. Унаслідок скорочення підприємницької діяльності звужується сфера прикладання праці й у малому бізнесі.

У Донецькій області унаслідок конфлікту суттєво загострилася проблема працевлаштування та безробіття.

Кількість безробітних, зареєстрованих у центрах зайнятості області (без урахування частини зони проведення антитерористичної операції), на кінець вересня 2016 р. становила 16,2 тис. чол., що на 7,3% менше, ніж на кінець серпня 2016 р., і на 25,2% менше, ніж на кінець вересня 2015 р.

Із загальної кількості безробітних 58,6% становили жінки, 36,6% – молодь віком до 35 років. Рівень зареєстрованого безробіття на кінець вересня 2016 р. становив 0,6% населення працездатного віку.

Потреба роботодавців у працівниках на заміщення вільних робочих місць (вакантних посад) у вересні 2016 р. порівняно з серп-

нем 2016 р. зменшилася на 27,6% і на кінець вересня становила 1,0 тис. чол., що на 13,9% менше, ніж на кінець вересня 2015 р.

За сприяння державної служби зайнятості у січні-вересні 2016 р. було працевлаштовано 13,6 тис. чол., або 26,9% громадян, які мали статус зареєстрованого безробітного в цьому періоді, проти 12,2 тис. чол., або 20,6%, у січні-вересні 2015 р. У вересні 2016 р. працевлаштовано 2,0 тис. чол., або 9,5% (у серпні 2016 р. – 7,5%, у вересні 2015 р. – 7,1%). Середній розмір допомоги з безробіття у вересні 2016 р. становив 1722 грн.

Значне падіння реальної заробітної плати при позитивній динаміці номінальної заробітної плати. Рівень номінальної заробітної плати штатних працівників підприємств у Донецькій області зростає і був вищим, ніж у середньому по Україні (табл. 1) [5]. Реальна заробітна плата знижувалась як у регіоні, так і по Україні. За 2014 р. падіння реальної заробітної плати у досліджуваному регіоні було значно більшим, ніж у середньому по Україні.

Таблиця 1

Динаміка номінальної та реальної заробітної плати

Регіон	Номінальна ЗП, грн				Реальна ЗП, % до попереднього періоду			
	2013	2014	2015	2016*	2013	2014	2015	2016**
Україна	3282	3480	4414	4989	108,2	93,5	79,8	109,1
Донецька область	3756	3858	5475	5716	106,3	89,4	89,6	101,4

* Заробітна плата за січень-вересень 2016 р.

** Відносно січня-вересня 2015 р.

Наведені дані вказують на гірші економічні умови зайнятості в області, більше погіршення матеріального становища працівників та їх родин, що сприятиме відпливу кадрів і населення до інших регіонів України.

Заробітна плата. Середньомісячна заробітна плата по Україні в 2013-2016 рр. скоротилася на 224,7 дол. (з 408,6 до 184,0 дол.), у тому числі в Донецькій області – на 247,9 дол. (рис. 3) [5].

Суттєве зростання заборгованості щодо заробітної плати – одна з найгостріших соціальних проблем населення. Заборгованість щодо виплати заробітної плати зростає в Україні в цілому

(включаючи підприємства-банкрути та підприємства, які призупинили діяльність) на 01.09.2016 р. становила (без урахування частини зони проведення АТО) 344,2 млн грн. Протягом серпня борги зменшилися на 18,4%, порівняно з 01.01.2016 р. вони менші на 4,6%. Невиплачена зарплата еквівалентна 12,6% фонду оплати праці, нарахованого в серпні. Борги щодо зарплати на економічно активних підприємствах на 01.09.2016 р. становили 311,3 млн грн, або 90,4% усієї заборгованості. Порівняно із заборгованістю на 01.08.2016 р. це менше на 20,0%, а порівняно з початком 2016 р. – на 5,5%.

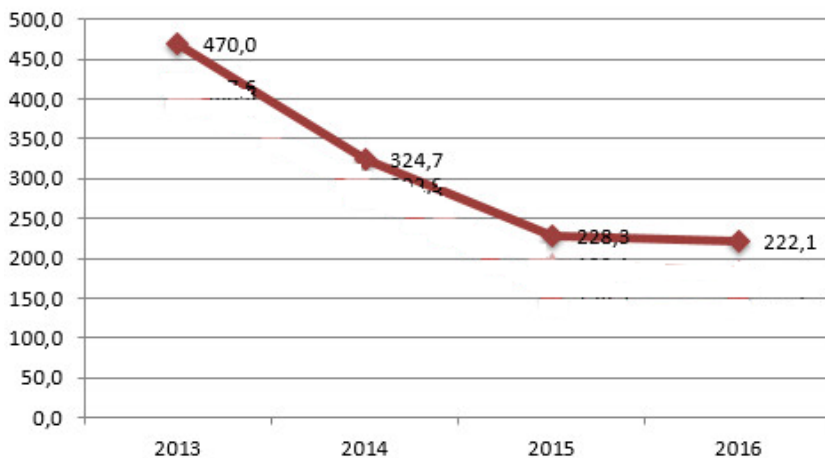

Рис. 3. Динаміка зміни рівня середньомісячної заробітної плати в Донецькій області в 2013-2016 рр., дол. США

Зростання цін на тарифи та споживчі товари. У вересні 2016 р. діючі на споживчому ринку області (без урахування частини зони проведення АТО) ціни зросли порівняно з попереднім місяцем на 1,2%, порівняно з груднем 2015 р. – на 4,1%. У річному вимірі, тобто у вересні 2016 р. порівняно з вереснем попереднього року, рівень інфляції склав 9,1%, у січні-вересні 2016 р. порівняно з січнем-вереснем 2015 р. – 18,1%.

Негативна динаміка доходів і витрат домогосподарств Донецької та Луганської областей. Узагальнюючими показниками, які характеризують рівень життя населення, виступають доходи та витрати населення в розрахунку на одне домогосподарство або на його одного члена. Джерелом інформації є вибіркові обстеження

домогосподарств, які здійснюються Державною службою статистики України щоквартально. Порівняно з 2013 р. у Донецькій області у 2015 р. значно знизилися середньомісячні грошові доходи в розрахунку на одне домогосподарство (табл. 2) [2; 3].

Таблиця 2

Динаміка середньомісячних доходів домогосподарств України та Донецької області у 2013 і 2015 рр., грн

Показники	Україна			Донецька область		
	2013	2015	%	2013	2015	%
Грошові доходи	4073	4676	115	4603	4160	90
Загальні доходи	4337	5122	118	4732	4472	94
Сукупні ресурси	4554	5131	113	4925	4527	92

Оскільки в області найбільше переселенців, то вона найбільшою мірою стикається з бідністю. Дослідження, проведені Міжнародною організацією з міграції у березні-квітні 2016 р., свідчать, що загальний рівень добробуту більшості переселенців є вкрай низьким, майже половина з них (42%) економить на харчах. Ще 37% переселенців коштів вистачає лише на харчування. Менше 1% переселенців мають якісь заощадження [6].

Порушення прав людини у зв'язку зі збройним конфліктом на території Донецької області полягає в порушенні прав на життя, на безпеку, на доступ до основних соціальних благ, на достатній рівень життя, на повагу та гідність людини. При цьому порушення відбуваються як з боку так званих ДНР і ЛНР, так і з боку України. Перманентні воєнні дії створюють пряму загрозу для життя та здоров'я мирного населення.

4. Інформаційна – повномасштабне розгортання інформаційної війни на територіях Донецької та Луганської областей, блокада і застосування країною-агресором мас-медійних технологій в інформаційному просторі тимчасово окупованих територій для маніпулювання масовою свідомістю громадян, поширення настроїв розбрату, страху, хаосу, ненависті, зростання недовіри до уряду тощо.

5. Екологічна – суттєве погіршення стану довкілля, знищення лісових насаджень та природоохоронних зон, неможливість прове-

дення екологічного моніторингу, наявність замінованих ділянок території, накопичення уламків зруйнованих споруд і техніки, порушення режиму водовідведення на виведених із ладу підприємствах вугільної промисловості тощо.

6. Сфера безпеки життєдіяльності – необхідність розмінування територій, транспортних шляхів (залізничне господарство та автомобільні шляхи), зруйновані або пошкоджені об'єкти водопостачання та водовідведення, заклади інфраструктури охорони здоров'я; загроза розповсюдження епідемій та соціально небезпечних захворювань, активізація кримінальних злочинів, неконтрольований обіг зброї та вибухівки.

Отже, відновлення Донецької області потребує здійснення таких дій: подолання воєнного конфлікту, створення умов і можливостей для цього; пом'якшення та ліквідація негативних наслідків воєнних дій для населення, спрямованих на відновлення та підтримку здоров'я; забезпечення працевлаштування; ремонт пошкодженого житла, закладів освіти, дошкільних закладів; допомога переселенцям у залученні житла, працевлаштуванні, інтеграції в територіальні громади, наданні соціальної допомоги; підтримка малого і середнього бізнесу та орієнтація його на розв'язання проблем життєзабезпечення населення; надання тимчасово переміщеним особам соціально-побутових послуг, можливості придбання продуктів харчування, промислових товарів, ліків тощо; розвиток демократичних засад управління, залучення представників громадських об'єднань із переселенців до місцевого та регіонального управління; підтримка волонтерського руху; створення умов для наповнення інформаційного простору у східних регіонах національними інформаційними програмами тощо.

Реалізація вказаних напрямів посилить соціальну стійкість, підвищить рівень довіри та співпраці на всій території України.

Висновки. Встановлено, що для вирішення проблем соціально-економічного розвитку територій Донецької області за умов військового конфлікту необхідно розробити шляхи стратегічного планування розвитку територій з урахуванням пріоритетів та принципів сталого розвитку, а саме:

в економічній сфері – шляхом інноваційних та структурних змін, розвитку видів економічної діяльності, що належать до високих технологічних укладів;

у соціальній сфері – шляхом налагодження суспільного діалогу, відновлення довіри, створення структур громадянського суспільства;

у політичній сфері – шляхом відновлення інститутів державної влади та місцевого самоврядування на засадах децентралізації;

в інформаційній сфері – шляхом налагодження суспільного діалогу і суспільної довіри, застосування широкого спектру організаційних, суспільно-політичних, соціально-економічних, спеціальних заходів для досягнення морально-психологічної переваги, нейтралізації негативного інформаційного впливу з боку країни-агресора, забезпечення широкомасштабної інформаційно-психологічної протидії в умовах інформаційної війни.

Визначено, що економічне відродження Донбасу можливе при налагодженні коопераційних зв'язків із країнами ЄС. Очевидно, що на тлі економічної розрухи і соціального занепаду, провалу реформ за всіма напрямками саме Донбас здатен забезпечити інституціональний базис відродження економіки на новій технологічній основі. У зв'язку з цим в Україні на першому етапі необхідно провести загальнонаціональну податкову і бюджетну децентралізацію, забезпечити післявоєнним і прикордонним територіям максимальну економічну свободу. У рамках реінтеграції Донбасу надзвичайно важливим є питання надання торговельно-економічних преференцій з боку Єврокомісії та Євразійської економічної комісії, введення двох зон вільної торгівлі, які діятимуть в односторонньому порядку, а також відновлення зруйнованих коопераційних зв'язків у пріоритетних секторах економіки.

Головне – забезпечити економічний і соціальний добробут жителів Донбасу у складі України та реінтегрувати Донецьку і Луганську області в економіку України. На сьогоднішній день саме економічна реінтеграція Донбасу дозволить реально наблизити Україну до остаточного припинення бойових дій і настання миру по всій території нашої країни.

Література

1. Амоша О.І. Проект Концепції державної цільової Програми з відновлення та розбудови миру у східних регіонах України / О.І. Амоша, О.Ф. Новікова, В.П. Антонюк та ін. // Економічний вісник Донбасу – 2016. – №1 (43). – С. 4-16.

2. Витрати та ресурси домогосподарств України 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrstat.gov.ua.

3. Витрати та ресурси домогосподарств України 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrstat.gov.ua.

4. Головне управління статистики у Донецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donetskstat.gov.ua>.
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Дорош С. Переселенці з Донбасу: «За що це нам?» / С. Дорош [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/06/160617_donbass_settlers_sd.
7. Економічний потенціал регіонів України. Донецька область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.com.ua/ukr/RegionsPotential/Donetsk/>.
8. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minregion.gov.ua/>.
9. Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>.
10. Небоевые потери: во что обходится АТО [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://forbes.ua/ua/magazine/forbes/1387462-nebojovi-vtrati-u-shcho-obhoditsya-ato>.
11. Питання діяльності Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2016 року № 299 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/>.

Надійшла до редакції 30.11.2016 р.

С.А. Жуков, к.е.н.

ЕФЕКТИВНІСТЬ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПІДПРИЄМСТВІ: ЕТАПИ МОДЕЛЮВАННЯ ТА ПОСЛІДОВНІСТЬ МАТЕМАТИЧНО- РОЗРАХУНКОВОГО АПАРАТУ

Важливість використання маркетингового інструментарію в діяльності промислових підприємств є беззаперечною. Однак більшість підприємств використовує його швидше як данину моді. При такому ставленні про оцінку й аналіз ефективності маркетингу не

може бути і мови. У свою чергу, оцінка ефективності маркетингової діяльності на підприємстві потребує дієвої системи її визначення. Недостатньо уваги в сучасних публікаціях приділено саме моделюванню системи визначення ефективності маркетингу.

Проблематику ефективності маркетингової діяльності на підприємстві розглядають зарубіжні вчені, так як Поль У. Ферріс, К. Сіммондс, та вітчизняні дослідники: Н.В. Герасим'як, М.Г. Чумаченко, А.С. Телетов, А.М. Тищенко [1-4]. Однак потребують окремої уваги питання моделювання економічної ефективності маркетингової діяльності на промисловому підприємстві.

Мета статті полягає у виокремленні етапів моделювання та послідовності математично-розрахункового апарату при визначенні ефективності маркетингової діяльності на підприємстві.

У публікації автора «Формування системи оцінки ефективності промислового маркетингу на підприємстві» запропоновано схему побудови моделі визначення ефективності з виокремленням процесних етапів моделювання (рис. 1).

На першому етапі моделювання:

а) визначається показник, через який здійснюватиметься розрахунок ефективності маркетингової діяльності E_m ;

б) встановлюються фактори, які впливають на показник ефективності маркетингової діяльності та виражаються відповідним йому кількісним показником, а саме:

обсяг реалізації продукції ($ОПМ$) або прибуток від реалізації продукції ($ПМ$), одержаний у результаті здійснення маркетингової діяльності, розраховується як різниця прибутку від реалізації продукції до і після здійснення маркетингової діяльності;

витрати на маркетингову діяльність (B_m) розраховуються як

$$B_m = \sum_{i=1}^n B_i, \quad (1)$$

де B_i – витрати по i -ї статті витрат, пов'язаних із здійсненням маркетингової діяльності; n – кількість статей витрат;

в) будується функція ефективності маркетингової діяльності на основі обраних показників $E_m = f(ОПМ; B_m)$.

У межах другого етапу моделювання:

а) визначається показник ефективності від маркетингової діяльності $ОПМ$;

б) встановлюються фактори, які впливають на показник обсягу реалізації продукції, кожен із яких виражається відповідним йому кількісним показником:

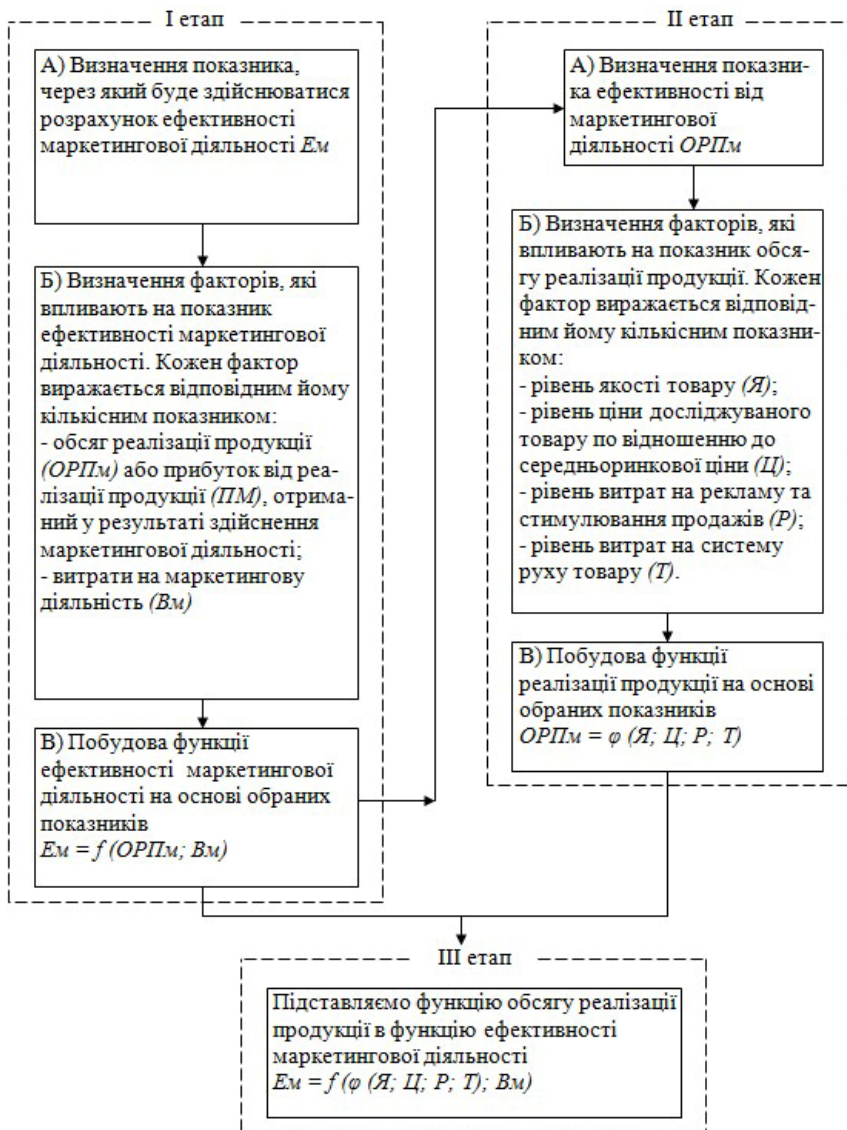

Рис. 1. Схема побудови моделі визначення ефективності маркетингової діяльності на підприємстві з виділенням етапів моделювання (розроблено за джерелом [6, с. 15])

рівнем якості товару ($Я$);
 рівнем ціни досліджуваного товару по відношенню до середньоринкової ціни ($Ц$);
 рівнем витрат на рекламу та стимулювання продажів (P);
 рівнем витрат на систему руху товару (T).
 в) будуються функції реалізації продукції на основі обраних показників $ОРП_m = \varphi(Я; Ц; P; T)$.

На третьому, завершальному, етапі підставляємо функцію обсягу реалізації продукції у функцію ефективності маркетингової діяльності $E_m = f(\varphi(Я; Ц; P; T); B_m)$.

Через значний обсяг матеріалу у вказаній праці автором було ґрунтовно досліджено тільки два етапи моделювання, тому необхідно зупинитися на третьому.

З урахуванням складової «б» другого етапу моделювання (див. рис. 1) далі на основі обраних показників будується функція обсягу реалізації продукції

$$ОРП_m = \varphi(Я, Ц, P, T). \quad (2)$$

Функція обсягу реалізації продукції матиме такий вигляд:

$$ОРП_m = \kappa Я^{e_k} Ц^{e_c} P^{e_p} T^{e_t}, \quad (3)$$

де e_k – коефіцієнт еластичності обсягу реалізації продукції від рівня якості;

e_c – коефіцієнт еластичності обсягу реалізації продукції від рівня ціни на даний товар по відношенню до середньої ринкової ціни на товари-аналоги;

e_p – коефіцієнт еластичності обсягу реалізації продукції від рівня витрат на рекламу і стимулювання продажів;

e_t – коефіцієнт еластичності обсягу реалізації продукції від рівня витрат, пов'язаних із рухом товарів (утримання збутової мережі, складування, транспортування, зберігання).

Таким чином, визначимо види функцій:

$$f(ОРП_m, B_m) \quad \text{та} \quad \varphi(Я, Ц, P, T)$$

У даному випадку функція φ є підфункцією f , тобто

$$E_m = f(ОРП_m, B_m) = f(\varphi(Я, Ц, P, T), B_m).$$

Одержуємо чотирифакторну модель визначення прибутку та п'ятифакторну модель визначення ефективності маркетингової діяльності.

З урахуванням попередніх виразів будемо модель оцінки ефективності маркетингової діяльності на підприємстві, що є складовою третього етапу моделювання

$$E_m^n = \frac{pC\kappa Y^{ек} \Pi^{ец} P^{ер} T^{ем}}{(1+P)B_m}, \quad (4)$$

де E_m^n – показник ефективності маркетингової діяльності, розрахований на основі показника прибутку від реалізації продукції.

Іноді для промислових підприємств найбільш важливе значення має не приріст прибутку, а збільшення показника обсягу реалізації продукції. Це має місце в таких випадках: коли підприємство виходить на нові ринки збуту, коли підприємство ставить перед собою мету зміцнити свої позиції на старому ринку, вижити в умовах конкурентної боротьби тощо [2, с. 151-152]. У таких випадках доцільно оцінювати ефективність рекламної діяльності за показником обсягу реалізації продукції. Модель оцінки ефективності матиме такий вигляд [1, с. 42-43]:

$$E_m^{орп} = \frac{\kappa Y^{ек} \Pi^{ец} P^{ер} T^{ем}}{B_m}, \quad (5)$$

де $E_m^{орп}$ – показник ефективності маркетингової діяльності, розрахований на основі показника обсягу реалізації продукції.

За допомогою запропонованої моделі можна визначити ефективність маркетингової діяльності як у цілому по підприємству, так і конкретного маркетингового заходу. У цьому випадку чисельник виразу (4) являтиме собою різницю між показниками прибутку до проведення маркетингового заходу і після нього:

$$E_{мар. зах.} = \frac{pC\kappa [Y_1^{ек} \Pi_1^{ец} P_1^{ер} T_1^{ем} - Y_0^{ек} \Pi_0^{ец} P_0^{ер} T_0^{ем}]}{(1+p)B_{мар. зах.}}, \quad (6)$$

де $E_{мар. зах.}$ – показник ефективності маркетингового заходу;

$B_{мар. зах.}$ – витрати на проведення маркетингового заходу.

Послідовність дій при розрахунку ефективності маркетингової діяльності на підприємстві зображено у вигляді блок-схеми (рис. 2).

Дана модель є універсальною та завдяки їй можна розрахувати ефективність маркетингової діяльності для підприємств, які здійснюють різні види діяльності (виробництво, торгівля, надання послуг).

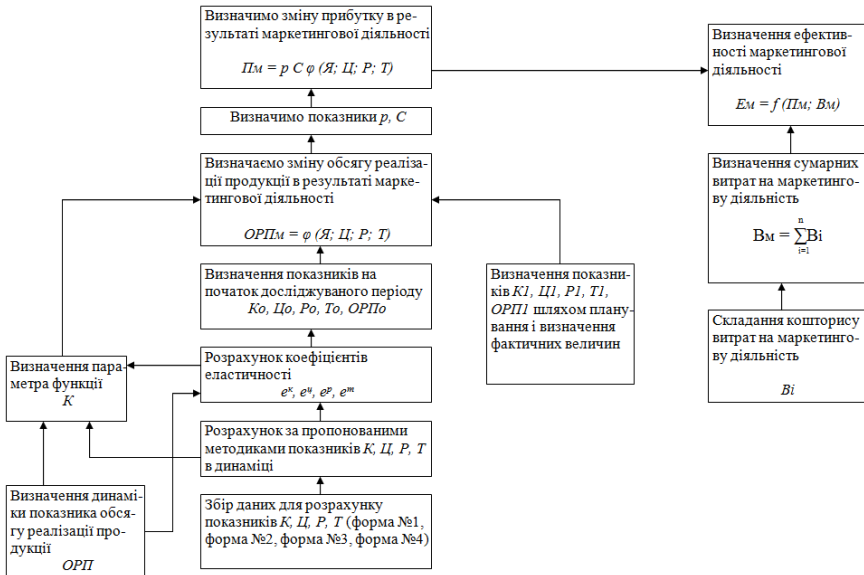

Рис. 2. Блок-схема (модель) послідовності дій при розрахунку ефективності маркетингової діяльності на підприємстві (розроблено за джерелами [3, с. 189-192; 4, с. 112-113; 5, с. 274])

Підставивши у вирази (4), (5) або (6) значення коефіцієнтів еластичності, задавши значення параметрам p і C , отримаємо модель, адаптовану до конкретного підприємства, для розрахунку ефекту, тобто ефективності маркетингової діяльності. Дану модель можна використовувати:

на стадії планування маркетингової діяльності для прогнозування результатів;

у тому випадку, коли є кілька варіантів проведення маркетингового заходу і потрібно вибрати найбільш ефективний із них;

після завершення маркетингового заходу або коли потрібно визначити ефективність маркетингової діяльності після закінчення певного періоду (кварталу, року).

У перших двох випадках розрахунок виконується за запланованими або передбачуваними показниками, в останньому випадку – за фактичними.

Висновки. Аналіз трьох етапів моделі визначення ефективності маркетингової діяльності на підприємстві дозволив побудувати функцію обсягу реалізації продукції та отримати чотирифакторну модель визначення прибутку і п'ятифакторну модель визначення

ефективності маркетингової діяльності. Послідовність дій при розрахунку ефективності маркетингової діяльності на підприємстві становила основу моделі у вигляді блок-схеми. Результати дослідження можна застосовувати на практиці будь-якого підприємства, яке використовує маркетинговий інструментарій.

Література

1. Герасимяк Н.В. Теоретико-методичні підходи до оцінки ефективності маркетингових заходів промислового підприємства / Н.В. Герасимяк // Економічний часопис ХХІ. – 2012. – № 5-6. – С. 40-43.
2. Интенсификация промышленного производства / Н.Г. Чумаченко, Н.И. Иванов, В.К. Мамутов и др. – К.: Наукова думка, 1985. – 279 с.
3. Телетов А. С. Основы определения эффективности работы маркетинговых служб на промышленном предприятии / А. Телетов // Механізм регулювання економіки: міжнар. наук. журнал. – 2001. – № 3-4. – С. 179-200.
4. Тищенко А. Н. Экономическая результативность деятельности предприятий: монография / А. Н. Тищенко, Н. А. Кизим, Я. В. Догадайло. – Х.: ИНЖЭК, 2005. – 176 с.
5. Ферріс Поль У. Маркетингові показники: більше 50 показників, які важливо знати кожному керівнику / Поль У. Ферріс, Нейл Т. Бендл, Філіпп І. Пфайфер, Девід Дж. Рейбштейн. – Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2009. – 480 с.
6. Simmonds K. Strategic Management Accounting. Paper presented to CIMA, Technical Symposium, January, 1981. – 140 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.webfirm.ru/firms/14034/index/html142. www.nesse.ru/analytics.html?id=ab.
7. Gonchar V. Marketing aspects of steady growth business strategy // V. Gonchar , O.Kalinin // Экономический вестник Донбасса. – Киев: ИЭП НАН Украины, 2015. – №4 (42). – С. 131-135.

Надійшла до редакції 18.11.2016 р.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ

Нестабільність економічної ситуації в Україні негативно відображається на всіх сферах економіки та зайнятості. Впродовж останніх років проблеми заповнення вакансій розглядаються вченими всього світу під принципово іншим кутом зору – невідповідності компетенцій вимогам робочих місць. За результатами опитування роботодавців у ЄС, кожен четвертий відчуває складнощі у заповненні вакансій через нестачу претендентів із потрібними навичками. Невідповідність компетенцій потребам робочих місць є серйозною перепорою на шляху забезпечення сталого економічного розвитку та зростання продуктивності праці. Одним зі шляхів подолання дисбалансу на ринку праці є створення галузевих кваліфікаційних рад, що дозволить роботодавцям злагоджено формувати бачення розвитку галузі, своєчасно узгоджувати вимоги до змісту і якості праці робітників різних кваліфікаційних рівнів, розробляти та оновлювати кваліфікації, формувати вимоги до змісту освітніх стандартів і програм та організації навчання на робочому місці.

Питаннями модернізації соціальної політики убик забезпечення більш оптимального та збалансованого розвитку ринку праці займається широке коло вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких найбільші здобутки мають В.П. Антонюк, О.А. Грішнова, Е.М. Лібанова, О.Ф. Новікова, Л.В. Шаульська та інші, однак у своїх роботах вони майже не торкаються можливостей використання галузево-кваліфікаційних рад та національної системи кваліфікацій як одних з ефективних інструментів соціальної політики у сфері регулювання ринку праці.

Національна система кваліфікацій являє собою сукупність механізмів правового та інституціонального регулювання кваліфікацій робочої сили з боку ринку праці та пропозиції кваліфікацій з боку системи освіти та навчання. Побудова на практиці національної системи кваліфікацій дозволяє побудувати інтегровану систему соціальної політики, направлену на досягнення взаємодії та погодження основних інтересів суб'єктів ринку праці та ринку освітніх

послуг. У класичному баченні національна система кваліфікацій у розвинених країнах включає в себе такі правові та інституціональні елементи:

перелік галузей професійної діяльності (видів економічної діяльності) із професіями та спеціальностями, що їм відповідають;

професійні стандарти – елементи, за допомогою яких відбувається систематизація існуючих видів економічної діяльності (напрямів діяльності на ринку праці) і зіставлення з напрямками підготовки кадрів у рамках системи освіти;

національна рамка кваліфікацій, яка виступає ядром національної системи кваліфікацій, за допомогою якої відбувається зіставлення різноманітних видів та типів кваліфікацій з вимогами до спеціалістів певних видів трудової діяльності;

формування кола вимог до кваліфікацій з урахуванням існуючих професійних стандартів;

система забезпечення якості кваліфікацій – містить у собі органи визнання й оцінки якості кваліфікацій та розробляє перелік процедур оцінки і сертифікації результатів формального та неформального навчання, а також професійного (трудоного) досвіду;

каталог кваліфікацій – систематизований за сферами економічної діяльності, галузями та освітніми напрямками каталог програм навчання і переліку отриманих компетенцій.

Головним управлінським елементом, який забезпечує злагоджене функціонування та взаємодію усіх складових національної системи кваліфікацій, є галузеві кваліфікаційні ради (див. таблицю).

У європейській практиці галузеві кваліфікаційні ради являють собою органи, створені на партнерських засадах з метою організації безперервної взаємодії між ринком праці та системою професійної освіти і навчання для забезпечення відповідності системи освіти та навчання потребам відповідної галузі економіки, а також з метою стимулювання розвитку кваліфікацій у певній галузі економіки [1].

Практика створення галузевих рад існує в таких країнах, як: Франція, Словаччина, Хорватія, Нідерланди, Румунія, Великобританія, Іспанія, Португалія, Білорусь, Туреччина та інші.

Поряд з галузевими радами поширеною формою інституційної організації вирішення проблем ринку праці є міжгалузеві кваліфікаційні ради, сутність діяльності яких є схожою з галузевими, але поєднує у собі декілька галузей економіки. Існують і альтернативні

національні кваліфікаційні ради, що займаються питаннями збалансування кваліфікацій та гармонійним розвитком ринку праці (Німеччина).

Таблиця 1

Класифікація типів кваліфікаційних рад

За типом	За типом функціонування	За типом ініціатора
галузеві; міжгалузеві; спеціалізовані; національні; регіональні	професійні організації; робочі органи	організуються та управляються державою; організуються та управляються об'єднаннями роботодавців
За роллю	За функціями	За сферою діяльності
директивний орган; консультаційний орган	з розширеним набором функцій; з обмеженим набором функцій	початкової освіти та навчання; безперервної освіти та навчання; початкової та безперервної освіти і навчання

Окрім форми організації кваліфікаційні ради поділяються і за пріоритетами їх функціонування. Існують ради, що організують свою діяльність як окремі професійні організації, які мають свій персонал та своє окреме фінансування. Більш розповсюдженим є створення галузевих рад як окремих робочих органів у рамках існуючих організацій, наприклад у рамках об'єднання роботодавців або в рамках діяльності окремого міністерства. У такому випадку створенню галузевою радою використовуються ресурси організації або органу державної влади на базі якого вони створюються.

Будь-які галузеві ради за своєю сутністю представляють собою партнерські засади функціонування державних органів влади, роботодавців та освітніх установ, однак ініціювати створення та забезпечувати їх діяльність може як держава, так і об'єднання роботодавців. Взагалі за своєю структурою до складу галузевих кваліфікаційних рад можуть входити представники ринку праці: окремі роботодавці (підприємства), організації роботодавців, бізнес-асоціації, торгові палати, профспілки, професійні асоціації та інші. Державний сектор можуть представляти: державні органи влади

(центральне галузеве міністерство або агентство), органи, що відповідають за освіту та навчання, органи, які відповідають у країні за питання праці та зайнятості, навчальні заклади і навчальні центри (рис. 1) [3,5].

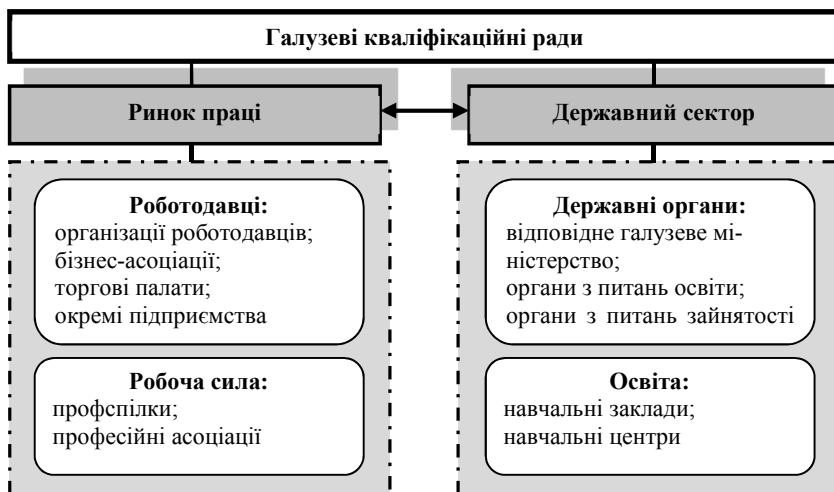

Рис. 1. Структура галузевих кваліфікаційних рад за суб'єктами

На галузеві ради в рамках їх діяльності покладається широке коло функцій, серед них [1,3,5]:

визначення структурних змін у попиті на кваліфікації на ринку праці, в рамках певної галузі/підгалузі (здійснюється на основі проведення оцінки потреб роботодавців з використанням маркетингових та соціологічних підходів);

здійснення поточної оцінки структури ринку праці за професіями та кваліфікаціями;

визначення кількісних невідповідностей між попитом (існуючим та прогнозованим) на ринку праці та пропозицією з боку системи освіти (здійснення оцінки галузевої структури персоналу, їх суттєво-вікової та професійної структури, оцінки можливостей системи освіти для підготовки необхідних кадрів тощо);

аналіз поточних та перспективних потреб у компетенціях на галузевому та підгалузевому рівнях;

підготовка рекомендацій або коментарів відносно необхідності розробки нових або актуалізації існуючих професійних стандартів та кваліфікацій у сфері освіти та підготовки кадрів (забезпечення

підтримки взаємодії професійних стандартів з національною рамкою кваліфікацій);

організація розробки і проходження процедури затвердження професійних та кваліфікаційних стандартів;

участь у затвердженні змісту навчальних програм професійної підготовки;

розробка рекомендацій щодо вдосконалення політики розвитку системи безперервної освіти;

створення та забезпечення функціонування спеціалізованих рад з визнання результатів неформального навчання;

посилення та координація співробітництва між освітніми установами та роботодавцями;

сприяння розвитку галузі та можливостей працевлаштування в рамках галузі;

надання рекомендацій особам, які відповідають за прийняття відповідних рішень відносно змісту, форм та типів професійної підготовки та навчання, які повинні бути впроваджені на національному та регіональному рівнях;

організація та надання освітніх послуг для підготовки і підвищення кваліфікації для певної галузі;

здійснення фінансування окремих програм навчання та підготовки кадрів.

За функціональним змістом галузеві ради поділяються на ті, які виконують «розширений набір функцій», тобто усі ті, що були зазначені вище, та кваліфікаційні ради з обмеженим колом функцій. Функції та завдання таких рад направлені виключно на забезпечення якісної відповідності між попитом на кваліфікації та пропозицією системи професійної освіти (тобто визначення існуючих та перспективних потреб у кваліфікаціях на відповідному ринку праці галузі, надання пропозицій щодо оновлення професійних стандартів та внесення змін до навчальних програм).

В умовах існуючої сьогодні в Україні системи управління ринком праці та ринком освітніх послуг оптимальним є створення системи галузевих рад із наданням їм проміжних функцій консультативного органу з питань оцінки потреб ринку праці в кадрах та директивного органу у сфері формування та затвердження професійних стандартів. При цьому актуальним є розподіл окремих функцій між державними органами влади та представниками роботодавців, адже саме вони зможуть надавати найбільш актуальну інформацію щодо вимог до персоналу, які висуває ринок праці, а відпові-

дні державні органи зможуть забезпечити законність та легітимність рішень, які будуть прийматися у сфері сертифікації професійних видів діяльності. У цьому випадку основною складовою інституційної системи створення галузевих рад та затвердження професійних стандартів є: Міністерство соціальної політики України; національна рада з питань кваліфікацій; атестаційний комітет; комітет з питань експертного та публічного обговорення; галузеві ради; робочі групи з професійних стандартів; робочі групи з питань прогнозування; Міністерство освіти та науки України; рада з затвердження професійних стандартів; департамент прогнозування ринку праці; центри сертифікації; інститути з питань прогнозування.

Функціональні обов'язки цих органів у рамках забезпечення регулювання національної системи кваліфікацій.

Для національної ради з питань кваліфікацій: координація та контроль діяльності органів, які займаються питаннями кваліфікацій; координація розробки та реалізації політики розвитку кваліфікацій; координація розвитку національної системи кваліфікацій та її інститутів; визначення функцій галузевих рад на національному рівні; затвердження професійних стандартів; надання повноважень галузевим радам; оновлення національної рамки кваліфікацій.

Для галузевих кваліфікаційних рад: аналіз тенденцій розвитку галузевого ринку праці; визначення змін до вимог якості робочої сили на регіональному ринку праці; внесення пропозицій стосовно розробки політики зайнятості, направленої на подолання недоліків; розробка та вдосконалення професійних стандартів; прогностична оцінка потреб роботодавців у робочій силі на галузевому рівні; координація проведення оцінки та присвоєння кваліфікацій.

Для атестаційного комітету галузевих рад: атестація та надання дозволів на створення та функціонування галузевих рад; контроль за діяльністю галузевих рад.

Для комітету з питань затвердження та контролю за створенням професійних стандартів: оцінка та визначення галузей, які потребують розробки нових або корегування існуючих професійних стандартів; здійснення експертної оцінки якості створених галузевою радою професійних стандартів; забезпечення контролю за процесом офіційного затвердження галузевих стандартів; участь в організації публічного обговорення професійних стандартів.

Для комітету з питань публічного обговорення: організація доступу суспільства до розроблених професійних стандартів; об-

робка пропозицій щодо вдосконалення професійних стандартів; організація зворотного зв'язку між розробкою освітньо-кваліфікаційних та професійних стандартів.

Для Міністерства освіти та науки України: проведення попередньої оцінки якості професійних стандартів; організація публічного обговорення професійних стандартів; розробка освітньо-кваліфікаційних стандартів відповідно до затверджених професійних стандартів.

Для організації з сертифікації: визначення критеріїв сертифікації кваліфікацій; організація оцінки та присвоєння кваліфікацій; координація діяльності центрів сертифікації.

Більш детально можливу систему взаємодії соціальних партнерів у рамках реалізації національної системи кваліфікацій наведено на рис. 2.

Ключовою функцією більшості галузевих кваліфікаційних рад є створення та забезпечення системи професійних стандартів.

У рамках побудованої системи взаємодії соціальних партнерів у сфері реалізації національної системи кваліфікацій найбільш вірною бачиться система визнання та затвердження професійних стандартів, яка наведена на рис. 3.

Відповідно до цієї системи головна функція з питань створення та оновлення професійних стандартів покладається на відповідні галузеві ради, що будуть створені в кожній галузі та які включатимуть представників (фахівців) ключових підприємств галузі, представників системи освіти, представників провідних наукових інститутів; представників профспілок та незалежних експертів і адміністративний персонал. Після розробки професійного стандарту він передається до національної ради з питань кваліфікацій (функціонує в рамках Міністерства соціальної політики України), яка здійснює експертну оцінку професійних стандартів та її відповідність встановленим нормам. Наступним етапом є передача професійного стандарту до Міністерства освіти та науки України, яке так само здійснює експертне оцінювання і вносить відповідні зміни та пропозиції. Важливим елементом усієї системи затвердження професійного стандарту є його публічне обговорення, яким керує окремий міжвідомчий комітет з цих питань. У результаті публічного обговорення професійний стандарт повертається до національної ради з питань кваліфікацій, яка розглядає отримані зауваження та пропозиції і здійснює їх затвердження. Далі на базі професійних стандартів Міністерство освіти та науки України створює освітні стан-

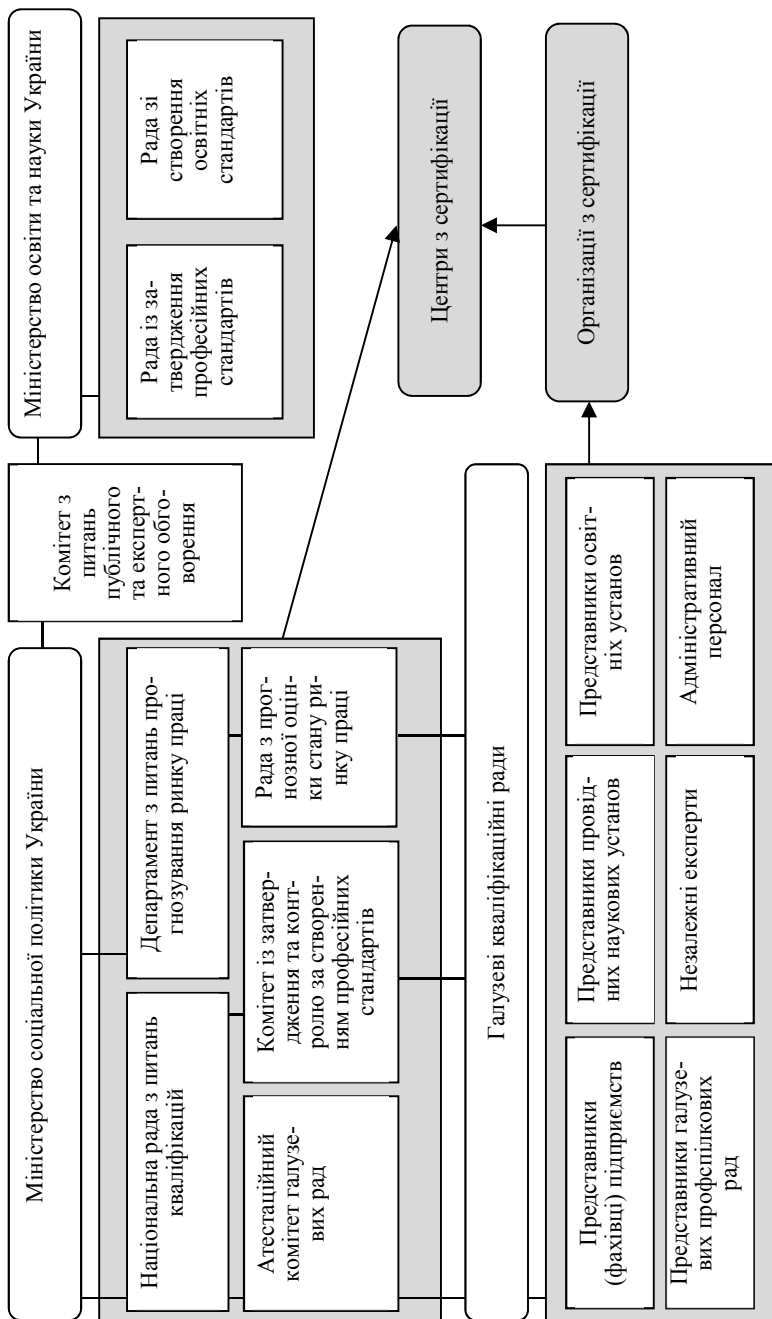

Рис. 2. Система взаємодії соціальних партнерів у рамках реалізації національної системи кваліфікації

Рис. 3. Інституційний механізм створення професійних стандартів

дарті, які потім покладаються в основу навчальних планів з підготовки кадрів у навчальних закладах різних рівнів.

Отже, виходячи з проведеного дослідження та наявного досвіду розвинених європейських країн, можна зробити висновок, що модернізація соціальної політики у бік створення національної системи кваліфікацій та галузевих рад дозволить максимально наблизити підготовку кадрів до вимог ринку праці, забезпечити скорочення рівня безробіття, дозволить підприємствам розвиватися більш сталими темпами. Для реалізації запропонованих у роботі заходів першочерговими кроками є:

ініціація створення робочої групи щодо забезпечення організації галузевих кваліфікаційних рад, визначення кола їх обов'язків, типу функціонування, рівнів відповідальності та органів, що входять до його складу. Долучити до робочої групи зарубіжних фахівців із країн, що вже мають позитивний досвід створення галузевих рад;

створення національного агентства з розробки кваліфікацій, який виконував би функції координації злагодженої роботи усіх галузевих рад;

ініціювати створення галузевих рад з наданням функцій управління відповідним галузевим об'єднанням роботодавців;
опрацювати законодавчо встановлені вимоги до розробки процедури затвердження професійних стандартів в Україні;
передбачити створення на базі галузевих рад кваліфікаційних рад з питань визнання результатів неформального навчання;
додати, окрім класичних представників у галузевих радах (роботодавців, профспілок, державних органів), фахівців профільних наукових установ, які мають досвід в оцінці ринку праці та попиту в кваліфікаціях.

Література

1. Анализ существующих структур социального партнерства в сфере профессионального образования и обучения Белоруссии и предложения по техническим аспектам создания пилотных отраслевых советов по вопросам квалификации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.etf.europa.eu/eventsmgmt.nsf/\(getAttachment\)/26D293E73F36A7CAC1257D74004CDEEF/\\$File/BLR_SSC_RU.pdf](http://www.etf.europa.eu/eventsmgmt.nsf/(getAttachment)/26D293E73F36A7CAC1257D74004CDEEF/$File/BLR_SSC_RU.pdf).
2. Отраслевые квалификационные советы в Хорватии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fedmet.org/files/Sector%20Skills%20Council/World%20Experiance/Chroatia%20SSC%20Balkovic%202012.pdf>.
3. Лаборатория Восточной Европы по Отраслевым квалификационным советам [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://fedmet.org/files/Sector%20Skills%20Council/World%20Experiance/Conclusions%20SSCs%20Chisinau%20September%202013_RU.pdf.
4. Европейская система квалификаций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.labrate.ru/.../-35754.doc.
5. Отраслевые советы по вопросам занятости и профессиональной подготовки на уровне ЕС. Анализ их целесообразности и потенциальной эффективности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fedmet.org/files/Sector%20Skills%20Council/World%20Experiance/Europe%20experiance%20SSC%20.pdf>.
6. Обзор деятельности отраслевых квалификационных советов в Турции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fedmet.org/files/Sector%20Skills%20Council/World%20Experiance/Turkey%20SSC%20Aykut%20Engin%202012.pdf>.

Надійшла до редакції 21.10.2016 р.

*А.Ю. Мельников, к.т.н.,
Ю.А. Соломко*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА ДЕРЕВА ОТКАЗОВ ДЛЯ РАСЧЕТА ПОКАЗАТЕЛЕЙ НАДЕЖНОСТИ ПЕРСОНАЛЬНОГО КОМПЬЮТЕРА

Проблема надежности традиционно является важной для современных технических систем. Их усложнение происходит в различных направлениях. С одной стороны, в состав систем входит все большее число комплектующих элементов. С другой стороны, усложняется их структура, определяющая соединение отдельных элементов, и их взаимодействие в процессе функционирования и поддержания работоспособности. При этом усложнение систем является прямым следствием постоянно возрастающей ответственности выполняемых ими функций, сложности и многообразия этих функций [1]. При прочих равных условиях система, состоящая из большого числа комплектующих элементов и имеющая более сложную структуру и сложный алгоритм функционирования, является менее надежной по сравнению с более простой системой. Все это требует разработки специальных методов обеспечения надежности таких систем, включая разработку математических методов расчета надежности.

Целью статьи является разработка научно-практических рекомендаций расчета показателей надежности персональных компьютеров путем применения анализа дерева отказов.

В связи с развитием современной техники особую важность приобрели вопросы повышения надежности персональных компьютеров (ПК). Под надежностью понимают способность изделия выполнять заданные функции в заданных режимах и условиях применения, сохраняя свои эксплуатационные показатели в течение требуемого промежутка времени или требуемой наработки на отказ.

Рассмотрим ПК как систему, состоящую из двух подсистем: комплектующие ПК и операционная система. К комплектующим ПК относятся источник питания, материнская плата, видеокарта, винчестер, DVD-ROM, центральный процессор, оперативная память, вентилятор, мышь и клавиатура. В операционной системе

© А.Ю. Мельников,
Ю.А. Соломко, 2016

(ОС) рассмотрим такие элементы, как загрузочные файлы, файлы реестра Windows (System, Software, Security, Sam), файлы драйверов.

Для анализа такой системы, подвергающейся операционным рискам, связанным в основном с техническими сбоями и ошибками работников, то есть такими рисками, к реализации которых могут привести некоторые закономерности, используем метод анализа дерева отказов.

Метод представляет собой методику идентификации и анализа рисков, первоначально разработанную для изучения рисков технических систем. Анализ дерева отказов – это методика идентификации и анализа факторов, которые могут способствовать наступлению некоторого нежелательного события, в нашем случае – остановка работы ПК [2]. Факторы-причины определяются дедуктивным способом, логически выстраиваются и представляются графически в виде диаграммы-дерева, которая изображает связь факторов-причин с основным событием (рис. 1).

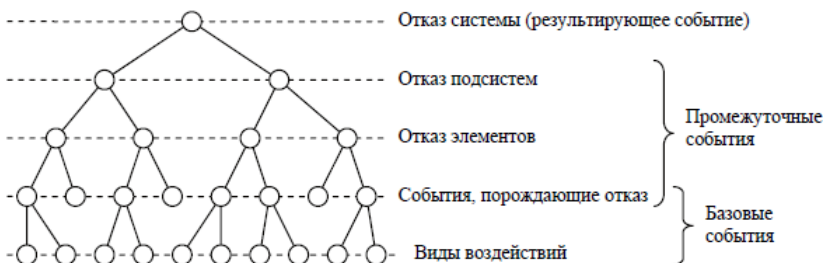

Рис. 1. Схематическое изображение дерева отказов

Идентифицированные и изображенные на схеме факторы могут быть событиями, связанными с отказами оборудования, ошибками людей и любыми другими, приводящими к возникновению нежелательного события. В предложенной системе событиями для отказа комплектующих ПК являются истечение срока годности, перепад напряжения, заводской брак; ОС – изменение, удаление файлов пользователем, уничтожение вирусом файлов, несовместимость драйверов с ОС, отсутствие места на жестком диске, установка неизвестного программного обеспечения. На рис. 2 представлена разработанная схема дерева отказов ПК.

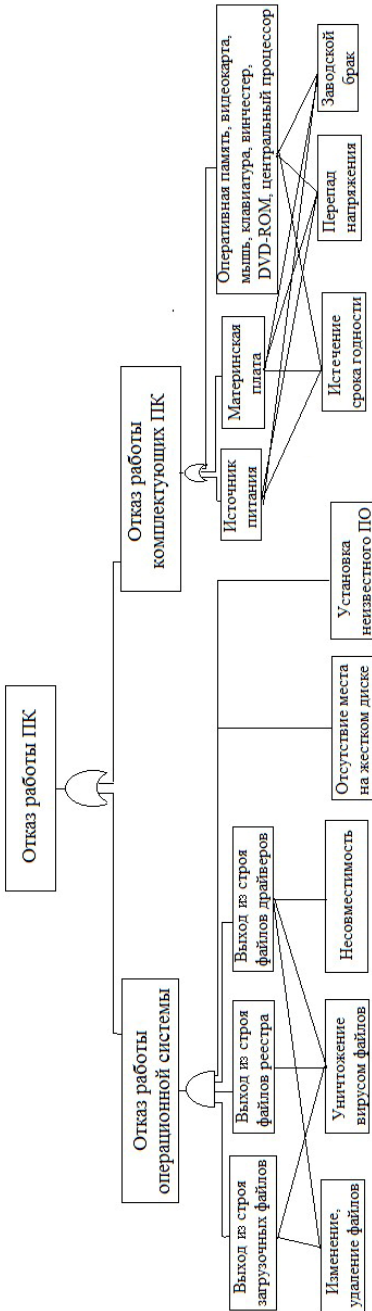

Рис. 2. Дерево отказов ПК

Дерево отказов может быть использовано для качественного анализа – идентификации потенциальных причин и путей возникновения сбоя (вершинного события) или для количественного – вычисления вероятности вершинного события при наличии информации о вероятностях событий-факторов.

Модель динамического дерева отказов обобщает традиционные деревья отказов: события дерева характеризуются временем до их наступления с некоторой функцией распределения. Таким образом, предусматривается учет не вероятностей наступления событий, а функций распределения времени до наступления каждого из базовых, промежуточных и результирующего события в системе. Информация о функции распределения времени до наступления результирующего события (отказа системы) позволяет непосредственно определять среднюю и гамма-процентную наработку системы до отказа, а также все другие показатели безотказности невосстанавливаемых систем.

Чтобы отыскать и наглядно представить причинную взаимосвязь с помощью дерева отказов, необходимы элементарные блоки, подразделяющие и связывающие большое число событий. Логические символы связывают события в соответствии с их причинными взаимосвязями.

Функции распределения $F(x)$ времени до наступления события-следствия для различных вариантов взаимосвязей событий-причин (рис. 3):

причинно-следственная связь «И» (рис. 3, а) – выходное событие происходит, если все входные события случаются одновременно [3]. Связь представлена формулой

$$F(x) = F_1(x)F_2(x), \quad (1)$$

где $F_1(x)$ – это функция распределения времени до наступления первого события-причины;

$F_2(x)$ – это функция распределения времени до наступления второго события-причины.

причинно-следственная связи «ИЛИ» (рис. 3, б) – выходное событие происходит, если случается любое из входных событий. Связь представлена формулой

$$F(x) = F_1(x) + F_2(x) - F_1(x)F_2(x). \quad (2)$$

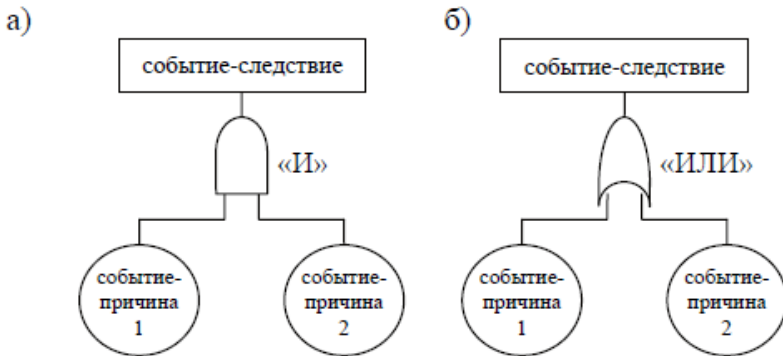

Рис. 3. Примеры используемых логических операций над событиями

Количественный анализ динамического дерева отказов ПК заключается в рекуррентном использовании выражений (1) и (2). При этом по заданным функциям распределения времени до наступления базовых событий (отказов элементов, воздействий на систему) «снизу вверх» определяется функция распределения времени до наступления результирующего события (функция отказа системы). В дальнейшем по известной функции отказа системы можно определить показатели надежности невосстанавливаемых объектов – среднюю наработку до отказа, гамма-процентную наработку, вероятность безотказной работы по источнику [4].

Среднюю наработку до отказа T_1 вычисляем по формуле

$$T_1 = \int_0^{\infty} tf(t)dt = \int_0^{\infty} [1 - F(t)]dt, \quad (3)$$

где f – плотность распределения наработки до отказов.

Гамма-процентную наработку до отказа t_γ вычисляем по формуле

$$F(t_\gamma) = 1 - \frac{\gamma}{100}. \quad (4)$$

Вероятность безотказной работы $P(t)$ вычисляем по формуле

$$P(t) = 1 - F(t). \quad (5)$$

Предложенную модель расчета можно использовать для нахождения показателей надежности комплектующих ПК. Следующим этапом исследования надежности ПК будет программная реализация данной математической модели.

Выводы. В результате исследования ПК был рассмотрен как система, состоящая из двух подсистем: операционной системы и комплектующих ПК. В качестве использованного метода для анализа надежности был выбран метод динамического дерева отказов, который обобщает традиционные деревья отказов: здесь события характеризуются не только вероятностью, но и временем до их наступления с некоторой функцией распределения. Такой подход позволяет дополнительно учитывать последовательность наступления событий. Показан способ вычисления функции распределения времени до наступления результирующего события (функции отказа системы) по известным функциям распределения времени до наступления базовых событий. Показатели надежности ПК – среднюю наработку до отказа, гамма-процентную наработку и вероятность безотказной работы – непосредственно можно определить по имеющейся информации о функции отказов комплектующих системы.

Литература

1. Азарсков В.Н. Надежность систем управления и автоматики / В.Н. Азарсков, В.П. Стрельников. – К.: НАУ, 2004. – С.164.
2. ГОСТ Р МЭК 62502-2014. Менеджмент риска. Анализ дерева событий. – Москва: Стандартинформ, 2015. – 36 с.
3. Шевченко Д. Н. Анализ динамического дерева отказов / Д. Н. Шевченко // Електромагнітна сумісність та безпека на залізничному транспорті. – 2011. – № 2. – С. 142–148.
4. ГОСТ 27.002-89. Надежность в технике. Основные понятия. Термины и определения. – Москва: Стандартинформ, 2011. – 32 с.
5. ГОСТ 27.301-95. Надежность в технике. Расчет надежности. Основные положения. – М.: Издательство стандартов, 1997. – 15 с.
6. Бутенко Е.В. Исследование надежности персональных компьютеров на основе эксплуатационных данных об отказах / Е.В. Бутенко // Математические машины и системы. – 2000. – №1. – С. 80–82.

7. Маликов И.М. Основы теории и расчёта надёжности / И.М. Маликов, А.М. Половко, Н.А. Романов, П.А. Чукреев. – 2-е изд. – Л.: Судпромгиз, 2000. – 144 с.

8. Можяев А.С. Общий логико-вероятностный метод анализа надёжности сложных систем: учеб. пособие / А.С. Можяев. – Л.: ВМА, 2003. – 68 с.

9. Строгонов, А. Обзор программных комплексов по расчету надёжности сложных технических систем [Текст] / А. Строгонов, В. В. Жаднов, С. Н. Полесский // Компоненты и технологии. – 2007. – №5. – С. 183-190.

10. Fault tree-analysis (FTA) IEC 1025:1990. Стандарт МЭК Анализ дерева неполадок, 1990 [Текст] / пер. с франц., СИФ НТЦ ПБ-707. (ГОСТ Р 51901.13-2005 (МЭК 61025:1990). Менеджмент риска. Анализ дерева неисправностей).

11. Сковородин В.Я. Справочная книга по надёжности техники / В.Я. Сковородин, Л.В. Тишкин – Л.: Лениздат, 2005. – 204 с.

12. Ушаков И.А. Курс теории надёжности систем: учеб. пособие / И.А. Ушаков. – М.: Дрофа, 2008. – 239 с.

13. ГОСТ 27.003: 1990. Надёжность в технике. Состав и общие правила задания требований на надёжность. – Москва: Стандартинформ, 2007. – 20 с.

14. Бутенко Е.В. Исследование надёжности персональных компьютеров на основе эксплуатационных данных об отказах / Е.В. Бутенко // Математические машины и системы. – 2000. – №1. – С. 80–82.

15. Бердиченко Б.Е. Надёжность персональных компьютеров / Б.Е. Бердиченко // Надёжность и контроль качества. – 2001. – №9. – С. 22-26.

Поступила в редакцию 11.10.2016 г.

*Н.М. Михайличенко, к.е.н.,
Д.А. Полянська*

ДОСЯГНЕННЯ БАЛАНСУ ЛІКВІДНОСТІ ТА РЕНТАБЕЛЬНОСТІ – ГОЛОВНЕ ЗАВДАННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛІНГУ

На сьогоднішній день гостро актуальною є проблема впровадження системи контролінгу на підприємствах України. Це питання вирішується в кожній організації по-різному, залежно від специфіки діяльності та обсягів виробництва. Даний напрямок економічної роботи є одним з найбільш важливих, оскільки основною функцією контролінгу є аналіз витрат і прибутку підприємства, а також управління ними. При створенні служби контролінгу слід уважно стежити, щоб їй надходила вся необхідна інформація, на основі якої будуть створюватись певні рекомендації і пакети даних для прийняття управлінських рішень. Контролінг також необхідний для того, щоб орієнтувати управлінський процес на досягнення поставлених цілей. Однак для багатьох підприємств генеральною метою є отримання максимального прибутку при найменших витратах, при цьому важливим завданням фінансового контролінгу є досягнення балансу ліквідності і рентабельності. З огляду на економічний розвиток країни на сьогоднішній день потрібно відзначити, що більшість підприємств не підтримують даний баланс, внаслідок чого недоотримують прибуток, не забезпечують достатні ліквідні резерви і врешті решт стають банкрутами.

Актуальність даної теми полягає в тому, що ефективний розвиток багатьох підприємств вимагає впровадження системи фінансового контролінгу для досягнення бажаних цілей, а також дотримання балансу ліквідності та рентабельності підприємства.

Вивченням даного питання займалися багато вітчизняних вчених-економістів, їх дослідження та аналіз контролінгу на підприємстві відобразилися в наукових працях, які представляють важливий внесок в українську економічну науку та підприємницьку практику. Серед них слід відзначити таких: О. Бугай, В. Вовк, І. Давидович, І. Корнієнко, В. Одноволик, Г. Семенов, М. Стефаненко, О. Терещенко, О. Фещенко та ін. [1-8].

© Н.М. Михайличенко,
Д.А. Полянська, 2016

Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності досягнення балансу ліквідності і рентабельності як основного завдання фінансового контролінгу, дослідженні факторів, які впливають на ефективність роботи підприємства, а також у розгляді основних функцій контролінгу, які забезпечують високу рентабельність та достатній рівень ліквідності.

Контролінг виділився в окрему функцію системи управління завдяки розвитку науки управління організаціями і підприємствами. Під поняттям «контролінг» розуміють інтегровану систему, спрямовану на підтримку керівників при прийнятті управлінських рішень. Дана система включає у себе управління ризиками, управління системою стратегічного, тактичного і оперативного планування, комплексну інформацію, необхідну для прийняття рішень, а також відомості про систему показників, які є основою при визначенні фінансового стану підприємства. Контролінг як процес забезпечує збір, обробку та надання інформації управлінському персоналу про результати економічної діяльності підприємства, а контролінг як система є частиною системи управління та інформаційно-аналітичною підсистемою, яка підтримує керівників при прийнятті рішень [5].

Одним із видів контролінгу є фінансовий контролінг, який представляє собою систему управління фінансовою діяльністю, спрямовану на досягнення бажаних результатів і високої ефективності роботи підприємства, від якої очікують збільшення фінансових показників, а саме: підвищення доходу і прибутку, поліпшення фінансової стійкості організації. Фінансовий контролінг є основою при виконанні таких завдань, як: пошук пропозицій щодо підвищення ефективності роботи підприємства; збір, обробка та надання інформації управлінському персоналу; підготовка стратегії і політики фінансового управління; аналіз фінансових результатів та відхилень від планових показників, резервів розвитку [7].

Основною метою фінансового контролінгу є максимізація прибутку при мінімізації витрат і ризиків на підприємстві. Також основними завданнями фінансового контролінгу є: забезпечення ліквідності підприємства, узгодження фінансового та внутрішньогосподарського обліку, а також досягнення планових показників. При виконанні таких цілей, як підвищення рівня рентабельності, забезпечення ліквідності і поліпшенні ефективності роботи, особливу роль відіграє фінансовий контролінг, призначення якого – виявлення кризових ситуацій у найближчому і майбутньому періоді.

При цьому контролінг виконує такі функції: спостереження за станом економіки підприємства, збір і обробка аналітичної інформації для прийняття конкретних рішень, контроль за діяльністю різних підрозділів, функція управління, підготовка методів для прийняття рішень і їх координація [7]. Розглянемо їх більш детально.

Спостереження за станом економіки підприємства – ця функція полягає в дотриманні рівноваги доходів і витрат. Ця рівновага порівнюється з фактичним значенням через певний проміжок часу, якщо бажаний результат не досягається, то здійснюють втручання за допомогою певних рекомендацій та заходів.

Функція збору та обробки аналітичної інформації для прийняття конкретних рішень – необхідна для надання у призначений термін потрібної інформації керівництву для зміни планів на довгострокову перспективу. Ця функція реалізується за допомогою планування, контролю, обліку, нормування, які орієнтовані на досягнення кінцевого, бажаного результату підприємства.

Функція контролю за діяльністю підрозділів – необхідна для внутрішнього контролю не тільки підрозділів, а й організації в цілому. Контролінг потрібен для аналізу поточної діяльності підприємства, а не для нагляду за документацією по здійсненню господарських операцій.

Функція управління – полягає у зміні стратегії і цілей підприємства. Ця функція реалізується за допомогою показників аналізу відхилень від фактичних даних, узагальнених результатів роботи підприємства, для прийняття рішень, заходів та методик з управління.

Підготовка методів для прийняття рішень і їх координація – сприяє отриманню прибутку і усуненню збитків. Для кожного підприємства методи різні, керівництво вибирає той, який йому підходить якнайкраще. За допомогою певних методів підприємство намагається усунути проблему, яка заважає його функціонуванню.

Однак одним із найбільш важливих завдань фінансового контролінгу є досягнення балансу ліквідності і рентабельності підприємства. Кожне підприємство прагне досягти поставлених цілей, при цьому для багатьох з них однією з основних цілей є отримання максимального прибутку при найменших витратах. При здійсненні своєї діяльності кожне підприємство повинно враховувати ступінь ефективності використання власних ресурсів, для того щоб у подальшому визначити конкурентоспроможність підприємства, її ефективність діяльності, подальший розвиток на вітчизняному та міжнародному ринку. Однак найголовнішим є визначення майбутнього

доходу, а отже, і прибутку. Отримуючи прибуток, підприємство може розширювати асортимент продукції, що випускається, а також її обсяги, покращувати її якість, воно отримує можливість розширення і модернізації. Також важливим є погашення своєї заборгованості перед кредиторами у зазначений термін.

Ліквідність балансу підприємства – це ступінь покриття зобов'язань активами підприємства, при цьому швидкість їх перетворення на грошові кошти повинна відповідати терміну погашення зобов'язань. При аналізі ліквідності балансу проводять порівняння активів, групуючи їх за ступенем ліквідності, а також зобов'язань за пасивами, групуючи їх за термінами погашення. Розраховуючи коефіцієнти ліквідності, можна визначити ступінь забезпеченості ліквідними засобами поточних зобов'язань. Ступінь ліквідності визначається часовим інтервалом, протягом якого відбувається трансформація активів у грошові кошти. Чим менше інтервал, тим більшою є ліквідність цих активів. Ліквідність балансу є основою ліквідності підприємства. При цьому необхідно підтримувати на належному рівні платоспроможність і рентабельність підприємства [1].

Одним із найбільш важливих показників діяльності підприємства є прибуток. При цьому важливою є саме оцінка ефективності діяльності підприємства. Якщо фінансовий результат більше нуля, керівництву для адекватної оцінки господарської діяльності підприємства необхідно визначити ефективність його функціонування і зрозуміти, на якому рівні знаходиться його діяльність порівняно з конкурентами або із середньогалузевими значеннями. Якщо використовувати тільки абсолютні показники результату, вони не впропоруються з цим завданням, оскільки не є достатньо порівнюваними: на них здійснює вплив інфляція, при цьому їх зростання не буде відображати реальну картину.

Набагато краще для визначення рівня ефективності діяльності підприємства використовувати відносні показники результативності, а саме рівень рентабельності. Саме він показує, наскільки правильно і раціонально господарюючий суб'єкт використовує свої ресурси, а саме: грошові, матеріальні, трудові та ін. Рентабельність – це віднесення прибутку підприємства до тих ресурсів, які його утворюють. Якщо господарська діяльність в кінці звітного періоду дає прибуток, то таку діяльність можна назвати результативною, але наскільки вона буде ефективною, покаже тільки розрахунок показників рентабельності.

Оскільки однією з найбільш важливих цілей підприємства є отримання максимального прибутку, а отже, збільшення його рентабельності, то задачами фінансового контролінгу є управління фінансовими результатами діяльності, а також управління витратами підприємства. Правильне визначення прибутку та показників рентабельності дає можливість для підприємств визначити їх поточний стан, а також складати плани розвитку на майбутній період [4].

Отже, важливим завданням фінансового контролінгу є підтримання на високому рівні рентабельності і забезпечення ліквідності підприємства. Контролінг в управлінні підприємством забезпечує таке: бере участь у формуванні джерел фінансування, у заходах щодо фінансування різних планів діяльності; бере участь у складанні бізнес-планів, звітів про фінансову діяльність, про прибутки і збитки, у формуванні короткострокових і довгострокових фінансових планів; веде контроль за виконанням всіх планів і поточними фінансовими показниками; при відхиленні будь-яких показників розробляє заходи щодо поліпшення їх значень [2].

Оскільки головним завданням фінансового контролінгу є забезпечення балансу ліквідності підприємства, тобто виконання всіх своїх зобов'язань за розрахунками у будь-який час, то підтримка цього балансу ґрунтується на таких заходах, які проводить фінансовий контролінг, а саме [8]:

- структурна підтримка ліквідності;
- поточне забезпечення ліквідності;
- підтримка ліквідних резервів;
- фінансування.

Дані заходи виконуються завдяки плануванню і контролю. Говорячи про структурну підтримку ліквідності, слід зазначити, що головна її мета – це підтримку збалансованої структури капіталу для отримання у подальшому додаткових фінансових ресурсів від різних кредиторів. Ця мета є важливою для підприємства, оскільки більшість позичальників цікавить питання про фінансовий стан підприємства, в тому числі і про структуру капіталу, щоб надалі не виникло проблем з погашенням позик, тобто підприємство повинно бути фінансово стійким в очах кредиторів. У даному випадку фінансовий контролінг за допомогою фінансового планування і контролю повинен узгодити структуру інвестицій з часом так, щоб довгострокові інвестиції були забезпечені фінансовими ресурсами, при цьому потрібно у певному обсязі поєднувати власні і позикові кошти.

Що стосується фінансового плану, то на нього орієнтується поточне забезпечення ліквідності. Саме сюди входять різні платежі,

виплати, надходження, особливо ті, які відносяться до власного капіталу та інвестиційної діяльності, при цьому контролінг повинен контролювати виконання довгострокових інвестиційних планів, а також проводити координацію всіх проміжних планів підприємства. Буває така ситуація, коли виплати перевищують надходження, для цього необхідно частину виплат, для яких це прийнятно, перенести на інший період. А буває і так, що надходження перевищують виплати, це говорить про те, що підприємство відмовляється від додаткового доходу, тобто його кошти не функціонують, не приносять ніякої користі для нього, при цьому необхідно дані ресурси інвестувати для отримання додаткового доходу або достроково розрахуватися за своїми боргами.

Важливим є підтримання ліквідного резерву організації, який може бути сформований за допомогою надходження надлишку ліквідних коштів. З одного боку, при наявності ліквідних коштів фінансова безпека підприємства збільшується, але з іншого – відбувається зниження рентабельності. При цьому фінансовий контролінг повинен контролювати використання актуальних фінансових інструментів, щоб ліквідність балансу була оптимальною, при цьому платоспроможність підприємства повинна обмежуватися мінімальними витратами.

Для підприємства важливим є структурне підтримання ліквідності, тобто підтримання правильної структури капіталу, щоб у майбутньому забезпечити підприємство додатковими коштами. Однак таку умову можна забезпечити тільки при довгостроковому фінансовому плануванні, яке забезпечує аналіз фінансового стану підприємства на довгострокову перспективу, при цьому таке планування дозволяє визначити, чи має дане підприємство фінансову рівновагу. При дисбалансі вживають необхідні заходи щодо вирішення даної проблеми. Однак довгострокове планування ґрунтується на короткострокових і середньострокових планах, які забезпечують більш детальний аналіз діяльності підприємства. Середньострокове планування забезпечує можливість розпізнавання надлишку або нестачі фінансових ресурсів підприємства, тим самим організовує заходи щодо усунення даних проблем, при цьому залишаючи без змін оперативні плани, наприклад: усунення дефіциту грошових коштів за рахунок додаткових фінансових резервів. Якщо дані ресурси не усувають цю проблему, то фінансовий контролінг повинен переглядати оперативні плани і здійснювати необхідні зміни. Однак якщо є надлишок цих коштів, то їх необхідно інвестувати, підвищуючи при цьому рентабельність підприємства. Таким

чином, при досягненні поставленої мети – отримання прибутку – підприємство повинно аналізувати свою фінансову діяльність, детально планувати свої дії, застосовуючи короткострокове, середньострокове і довгострокове планування, яке дозволить підприємству досягти високих успіхів і стати конкурентоспроможними як на вітчизняному, так і на міжнародному ринку.

Говорячи про ліквідність балансу, слід відзначити, що існує ряд факторів, які впливають на неї. Такі фактори поділяються на внутрішні і зовнішні. Внутрішні чинники безпосередньо залежать від діяльності підприємства, а зовнішні, – навпаки, не залежать від менеджменту підприємства. Такий поділ дозволяє моделювати виробничо-господарську діяльність, тим самим здійснює пошук резервів для підвищення ефективності підприємства. Зовнішні чинники знаходяться за межами діяльності підприємства, вони є мінливими, оскільки знаходяться у постійному русі. Важливим успіхом для підприємства є швидка реакція на ці фактори і можливість їм протидіяти [3].

Важливим внутрішнім чинником є проблема кадрів. На деяких вітчизняних підприємствах, що вже почали впровадження контролінгу, виникла проблема, пов'язана з персоналом, на який було покладено функції контролінгу, а саме економісти, бухгалтери, які належним чином не виконують своїх прямих обов'язків через додаткову роботу.

Зовнішні чинники поділяються на чотири групи, а саме: економічні чинники, політичні і правові, технологічні, соціально-культурні. Важливим фактором, який впливає на ліквідність балансу підприємства, є економічний. Рівень розвитку економіки країни і стадія економічного циклу істотно впливають на фінансову діяльність організації. Економічні цілі будуть досягатися за умови сприятливого макроекономічного клімату. Однак якщо в державі спостерігається погана економічна ситуація, то відповідно знижується попит на товари і послуги, внаслідок чого знижується збут продукції підприємства, тобто зменшується обсяг реалізованої продукції, при цьому зменшуються також доходи і прибуток компанії. Тому підприємствам необхідно проводити аналіз різних економічних показників, а саме: темпу економічного розвитку країни, рівня інфляції, курсу валют тощо.

Політичні та правові чинники також впливають на рівень розвитку підприємств, оскільки призводять до змін у законодавстві держави, а саме: у податковому законодавстві; у відносинах з між-

народними організаціями: у розвитку антимонопольного законодавства та ін. Крім того, впливають зміна уряду країни та загального економічного курсу; взаємовідносини з іноземними державами; внесення змін до грошово-кредитної політики; державне регулювання економіки країни в цілому.

Технологічні фактори на сьогоднішній день здійснюють сильний вплив на розвиток багатьох підприємств. Так, використання різних машин, автоматизованих інформаційних технологій, обчислювальної техніки призводить до скорочення персоналу і витрат на оплату праці. Для підприємств це добре, оскільки скорочуються витрати, при цьому здійснюється швидке і безперебійне виробництво продукції. Підприємства, що використовують інноваційні технології, стають більш конкурентоспроможними порівняно з іншими підприємствами, вони можуть виходити на міжнародний ринок, тим самим покращуючи репутацію організації та продукції, яку вони випускають. Однак застосування інновацій може призвести до виникнення нових загроз, наприклад, використання новітніх інформаційних технологій може знижувати рівень економічної безпеки.

Що стосується соціально-культурних чинників, то саме вони створюють новий тип споживача, у якого змінюється смак, думка про вироблену продукцію, вимоги до неї. При цьому підприємство повинно якомога швидше адаптувати своє виробництво під потреби покупців, щоб не втратити їх в якості постійних клієнтів. Отже, говорячи про зовнішні чинники, потрібно відзначити, що вони сильно впливають на ефективність діяльності підприємств, на доходи і прибуток, на збут продукції, тим самим впливають на конкурентоспроможність підприємства на міжнародному ринку.

На сьогоднішній день у багатьох підприємств виникає ризик ліквідності балансу, який тісно пов'язаний зі зменшенням рівня рентабельності підприємства. При відсутності служби контролінгу, таким підприємствам необхідно її створити для вирішення даної проблеми. При цьому якщо ліквідність балансу є головною метою підприємства, то рентабельність є другою метою, яка знаходиться на одному рівні з такими цілями, як завоювання ринку або просто виживання на ньому. Якщо забезпечити високий рівень ліквідності балансу, то ризик ліквідності буде відсутній, і навпаки. Високий рівень ліквідності балансу передбачає вирішення даної проблеми службою контролінгу за допомогою координації планів, виявлення відхилень фактичних даних від планових, а також надання рекомендацій та формування комплексів заходів щодо вирішення цієї про-

блеми. Якщо компанія знаходиться на межі банкрутства, фінансовий контролінг повинен забезпечити проведення поглибленого аналізу її фінансової діяльності. Даний аналіз передбачає обчислення аналітичних коефіцієнтів, які дадуть комплексну характеристику діяльності підприємства, що включає: платоспроможність і ліквідність, рентабельність, ділову активність підприємства, а також його фінансову стійкість і ринкову активність. Отже, ризик ліквідності з боку управлінського персоналу ґрунтується на правильному виборі політики управління структурою оборотних активів, яка дозволяє привести до оптимального значення ризик ліквідності і за рахунок цього збільшити рівень рентабельності підприємства [6, 9].

Висновки. Підбиваючи підсумки, можна сказати, що досягнення балансу ліквідності і рентабельності як головного завдання фінансового контролінгу є важливим для будь-яких підприємств, особливо для тих, які знаходяться в критичному становищі. Головною метою для багатьох організацій є отримання максимального прибутку, при цьому необхідно враховувати всі фактори, які впливають на діяльність організацій. Підтримка балансу ліквідності і рентабельності на високому рівні дозволяє підприємству отримувати необхідний прибуток, бути конкурентоспроможним порівняно з іншими підприємствами, також забезпечує вихід на міжнародний ринок та покращення якості виробленої продукції. При цьому висока ліквідність балансу свідчить про високу швидкість погашення кредиторської заборгованості, а низька ліквідність може привести підприємство до банкрутства. Для підтримки балансу ліквідності і рентабельності на кожному підприємстві має існувати система фінансового контролінгу. Дана система дозволить виявити кризові ситуації на найближчий і майбутній періоди та надасть заходи і методи для вирішення цієї проблеми. Для забезпечення балансу ліквідності і рентабельності фінансовий контролінг контролює стан економіки компанії, проводить збір і обробку необхідної інформації і надає її керівництву для прийняття управлінських рішень, проводить контроль за діяльністю підрозділів, а також готує методи та шляхи усунення кризових ситуацій.

Література

1. Вовк В. Ліквідність та платоспроможність: економічна суть та експертна оцінка / В. Вовк, О. Бугай // Галицький економічний вісник. – 2011. – № 3 (32). – С. 169-173.

2. Давидович І. Стратегічний контролінг як складова стратегічного управління підприємством / І. Давидович // Матеріали науково-практичної конференції «Перспективи розвитку контролінгу: теорія та практика». – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – С. 42-46.

3. Корнієнко І.Г. Сутність і проблеми контролінгу / І.Г. Корнієнко // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. – Чернівці: Книги - ХХІ, 2009. – Вип. III. Економічні науки. – С. 45-53.

4. Одноволик В.І. Контролінг – сучасна концепція забезпечення стабільного розвитку підприємства / В.І. Одноволик // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №6. – С.127-130.

5. Семенов Г.А. Контролінг як база обґрунтування й прийняття управлінських рішень / Г.А. Семенов, Н.В. Таран // Вісник економічної науки України. – 2010. – №1. – С.154-159.

6. Стефаненко М. М. Використання контролінгу в системі управління підприємством / М.М. Стефаненко, Л.Ю. Набієва // Економіка та держава. – 2007. – №2. – С. 24-26.

7. Терещенко О. О. Фінансовий контролінг [Електронний ресурс]: навч. посіб. / О. О. Терещенко, Н. Д. Бабяк. – К.: КНЕУ, 2013. – 407 с.

8. Фещенко О. П. Аналіз ліквідності як важливий етап оцінки фінансового стану підприємств / О. П. Фещенко // Фінанси, облік і аудит. – 2012. – № 19. – 10 с.

9. Шило В. П. Роль контролінгу в системі управління підприємством / В.П.Шило, С. Б. Ільїна, І. Ю. Меньша // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – №1. – С.45-50.

Надійшла до редакції 21.11.2016 р.

В.І. Островецький, к.е.н.

ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: ПОДАТКОВІ НАДХОДЖЕННЯ

Становлення та розвиток інституту місцевого самоврядування в Україні, забезпеченого достатніми джерелами фінансування конституційних повноважень, неможливі без розбудови відносин

© В.І. Островецький, 2016

між державою, органами місцевого самоврядування, бізнесом та домашніми господарствами. Основним завданням у сфері розвитку місцевого управління є зміцнення дохідних джерел органів влади на місцях з метою формування економічно-спроможних, конкурентоздатних та самодостатніх Об'єднаних територіальних громад (ОТГ).

Модернізація моделі місцевого самоврядування, що є пріоритетом поточної економічної політики України, потребує розробки конкретних та ефективних рішень і пропозицій щодо удосконалення процесу формування фінансових ресурсів ОТГ. Визначальною при цьому є проблема хронічної недостатності власної дохідної бази ОТГ для фінансування покладених на них повноважень. Надходження до бюджетів ОТГ у вигляді загальнодержавних та місцевих податків і зборів не повною мірою забезпечують потреби місцевих органів влади щодо фінансового забезпечення їх конституційних повноважень. Понад половину сукупного обсягу видатків місцевого значення фінансуються за рахунок міжбюджетних трансфертів, що перераховуються на користь органів місцевого самоврядування з Державного бюджету України.

Методологічну основу децентралізації державного управління закладено у працях Р. Айхенберга, Дж. Буханана, Дж. Брукнера, Б. Доллери, Д. Кінга, Н. Мокиди, Й. Лотца, М. Олсона, В. Оутса, С. Сміта, Дж. Стіглера, Ч. Тібу, Б. Фрея, Г. Хьюза, А. Шаха, Л. Шредера та інших. Концептуальним питанням податкової політики присвячені праці В. Ганди, Є. Санли, А. Тейта, Ш. Чанда, Дж. Крейга, К. ван дер Хедена, В. Танзі, П. Шома, Т. Тер-Манесян, К. Шутте, Д. Чуа, Х. Зи, Дж. Стоцкі, Дж. Норрегаарда, Х. Есколана, А. Фариа, У. Дж. Маккартена та інших. Питанням державного регулювання економіки, в тому числі у сфері вдосконалення податкових інструментів управління економічною системою, в умовах змін основних засад державного управління, обумовлених децентралізацією зокрема, присвячено праці багатьох провідних вітчизняних науковців: В.Ф. Беседіна, З.С. Варналія, В.П. Вишневського, О.Д. Данилова, Ю.Б. Іванова, А.І. Крисоватого, І.А. Луніної, В.М. Мельника, С.В. Онішко, Ц.Г. Огня, В.М. Опаріна, В.К. Симоненка, В.Ф. Столярова та інших. У працях цих авторів дискутуються проблемні питання та надаються науково-практичні рекомендації у сфері управління державними фінансами, податковою системою в тому числі.

Сукупність економічних відносин між державою, органами місцевого самоврядування та платниками податків (бізнесом та найманими працівниками) проявляється у пропорціях, формах та механізмі акумуляції фінансових ресурсів на різних рівнях державного управління в Україні. Відповідно потребують теоретичного обґрунтування основні вектори трансформації податкової бази місцевого самоврядування, зорієнтованої на зміцнення дохідної бази місцевих бюджетів, необхідної для забезпечення соціальної підтримки населення, оновлення інфраструктури на основі збалансування соціальних та фіскальних потреб держави у процесі децентралізації.

Дослідження напрямів удосконалення податкового законодавства та їх обґрунтування і є *основною метою* даної публікації, яка полягає у визначенні окремих векторів подальшого розвитку податкової системи України на основі узагальнення теоретико-методологічних засад децентралізації державного управління, а також світового досвіду зміцнення ресурсної бази юрисдикцій місцевого значення.

Першою теоретичною концепцією, що визначає сутність місцевого самоврядування, вважається «Теорія вільної громади», відповідно до якої державна влада не може втручатися в компетенцію громади, а може лише контролювати межі наданих громаді повноважень. Зміст «Теорії вільної громади» полягає у відмові громад від домагань на політичну владу і зосередження зусиль у сфері завідування господарськими справами підвідомчій території. Згідно «Теорії державного самоврядування» місцеве самоврядування – лише компонент системи державного управління, що наділений певною самостійністю у вирішенні окремих питань місцевого значення.

«Дуалістична теорія місцевого самоврядування», зміст якої полягає в тому, що муніципальна діяльність характеризується самостійністю на місцевому рівні із одночасним виконанням окремих державних функцій на місцевому рівні, об'єднує «Громадську теорію самоврядування» та «Теорію державного самоврядування».

В основу всіх відомих теоретичних концепцій закладається необхідність збалансування фінансового забезпечення муніципальних юрисдикцій, що досягається у поєднанні власних дохідних джерел із фінансовою підтримкою з боку бюджетів вищого рівня [1-3].

У теорії виділяють п'ять основних концепцій способів взаємодії державного управління і функцій та обов'язків місцевих органів державної влади: 1) традиційний фіскальний федералізм; 2) новий публічний менеджмент (New Public Management (NPM)); 3) теорія

суспільного вибору; 4) нова інституційна економіка (НІЕ); 5) мережеві форми управління на місцевому рівні.

Концепції фіскального федералізму і нового публічного менеджменту (НПМ) фокусуються на усуненні недоліків ринкового механізму та пошуках способів найбільш ефективного і справедливого розподілу суспільних благ. Теорія суспільного вибору і концепція нової інституційної економіки концентруються на необхідності усунення недоліків державного управління. Концепція мережевих форм державного управління спрямована на використання інституційних механізмів та заходів з метою подолання провалів ринку та недоліків державного регулювання [4].

Ідея моделі юрисдикції, побудованої за *принципом фіскальної рівності*, спирається на теорію суспільного вибору, оскільки в разі коли політична юрисдикція і вигода взаємно перетинаються, то вирішується «Проблема безквіткового проїзду». Граничні вигоди мають дорівнювати граничним витратам виробництва, що забезпечує оптимальний характер надання послуг органів державного управління [5].

За *принципом відповідності* юрисдикція, яка визначає рівень, обсяги та якість надання кожного суспільного блага, зобов'язана керуватися точно визначеним набором індивідів, які споживають таке благо [6]. У 1972 р. В. Оутсом [7] сформульовано *теорему про децентралізацію*, за якою «кожна суспільна послуга, що має надаватися юрисдикцією, розповсюджується на територію, розміри якої мінімально необхідні для освоєння вигід і витрат від надання таких послуг», оскільки органи самоврядування знають і розуміють потреби жителів даного регіону. Теорема ґрунтується на асиметрії інформації та допущеннях того, що місцева влада більше інформована про потреби місцевого населення порівняно з органами управління вищого рівня [8].

За *принципом субсидіарності* оподаткування, використання коштів і регуляторні функції повинні здійснюватися на найбільш низових рівнях державного управління, якщо не існує вагомих обставин, що зумовлюють передачу їх виконання на більш високі рівні. За умовами Маастрихтської угоди цей принцип став керівним при розподілі відповідальності серед членів Європейського Союзу (ЄС) [9]. При цьому вертикальні податкові екстерналії вибудовуються у процесі взаємодії між податками на національному та місцевому рівні [10]. *Принцип субсидіарності* є повною протилежністю залишковому принципу, що зазвичай використовують унітарні

держави, Україна в тому числі, у яких органи місцевого самоврядування виконують ті функції, які центральний уряд не бажає виконувати або виконання яких вважає неможливим.

Оптимізація кількості та розміру місцевих юрисдикцій обумовлює перегляд їх кордонів. З цього приводу також розроблено декілька теорій [11-14], а саме: *голосування ногами, голосування виборчими бюлетенями, добровільні об'єднання, перегляд юрисдикції*.

За останні роки Україна провела низку важливих реформ, закладаючи основу сучасної системи управління державними фінансами. Зокрема, успішно впроваджено сучасну систему казначейського обліку із застосуванням єдиного казначейського рахунку [15]. Кодифіковано національне законодавство з питань оподаткування [16]. Здійснюється модернізація системи податкового адміністрування на основі відмови від традиційного адміністративно-командного стилю до більш сучасного, зорієнтованого на надання суспільних послуг. Із 2017 р. заплановано введення трирічного Державного бюджету України. Розпочато процес децентралізації державного управління в Україні та створено Державний фонд регіонального розвитку України [17].

У 2014 р. частково врегульовано бюджетні правовідносини, пов'язані з упровадженням нової моделі фінансового забезпечення місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин [18]. Зокрема, розширено наявну дохідну базу місцевих бюджетів шляхом передачі з державного бюджету плати за надання адміністративних послуг та державного мита.

Одночасно закріплено за місцевими бюджетами податок на доходи фізичних осіб за новими нормативами (бюджети міст обласного значення, районів – 60%, обласні бюджети – 15%, бюджет м. Києва – 40%) та податок на прибуток підприємств приватного сектору економіки (обласні бюджети – 10%). Збільшено пропорцію зарахування екологічного податку з 35 до 80%.

Запроваджено збір з роздрібного продажу підакцизних товарів замість збору за виноградарство, садівництво та хмелярство, який надходитиме до місцевих бюджетів, а також розширено базу оподаткування податку на нерухомість (включено до оподаткування комерційного (нежитлового) майна). Введено нову систему вирівнювання за закріпленими загальнодержавними податками (податку на прибуток та податку на доходи фізичних осіб) – залежно від рівня надходжень на одного жителя.

Децентралізація видаткових повноважень у соціально-культурній сфері та чіткий розподіл компетенцій, сформований за принципом субсидіарності. Введено нові види трансфертів (базова дотація, освітня субвенція, субвенція на підготовку робітничих кадрів, медична субвенція, субвенція на забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру, реверсна дотація).

Спрощено процедури надання місцевих гарантій та здійснення запозичень від міжнародних фінансових організацій, а також органам місцевого самостійного надано право вибору установи з обслуговування коштів бюджету розвитку місцевих бюджетів та власних надходжень бюджетних установ.

Означені прогресивні зміни у системі взаємовідносин між Державним бюджетом та бюджетами органів місцевого самоврядування України, що розроблені за результатами досліджень позитивних здобутків бюджетних реформ у зарубіжних країнах, зокрема Польщі та Німеччині, мали на меті суттєве розширення повноважень територіальних громад, зокрема на основі перерозподілу завдань, повноважень і ресурсів на національному, регіональному та місцевому рівнях, підвищення фінансової самостійності місцевих бюджетів, зміцнення матеріальної та фінансової основи місцевого самоврядування.

Однак, як свідчить динаміка пропорцій основних бюджетних показників, яку представлено в таблиці, за підсумками 2015 р. проявилися окремі недоліки та недовершеність прийнятих новацій.

Як видно, за рахунок податків фінансується лише третина повноважень органів місцевого самоврядування. При цьому після останньої реформи міжбюджетних відносин позначилася тенденція щодо зменшення частки власних податкових надходжень у фінансуванні видатків на місцевому рівні. Якщо в 2005-2010 рр. частка податкових надходжень місцевих бюджетів коливалася на рівні 45%, то за підсумками 2015 р. вона скоротилася до 35%, або майже на чверть. Аналогічні тенденції відмічаються також і у структурі податкових надходжень зведеного бюджету України. Частка податкових надходжень Державного бюджету України має стійку тенденцію до зростання, а місцевих бюджетів – до зменшення відповідно. Щодо питомої ваги податкових надходжень та видатків місцевих бюджетів у ВВП, частка перших у 2015 р. знизилася на 1 % порівняно із 2010 р., у той час як частка видатків місцевих бюджетів у ВВП зросла на 0,4%.

Динаміка основних бюджетних показників місцевих бюджетів України за 2005-2015 рр., млн грн (%)

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ВВП	441452	1120585	1349178	1459096	1522657	1586915	1979458
Податкові надходження зведеного бюджету	98065,1	234447,8	334691,9	360567,2	353968,2	367512,0	507635,9
Державний бюджет	74476,4	166872,2	261605,0	274715,2	262777,1	280178,3	409417,5
місцеві бюджети	23588,7	67575,6	73086,9	85852,0	91191,1	87333,7	98218,4
Видатки зведеного бюджету	141698,8	377842,8	416853,6	492454,7	505843,8	523125,7	679871,4
Державний бюджет	89614,9	225822,5	238584,4	271221,9	287607,7	299616,8	402931,4
місцеві бюджети	52083,9	152020,3	178269,1	221232,8	218236,1	223508,8	276940
Частка податкових надходжень та видатків місцевих бюджетів України у ВВП, %							
Податкові надходження	5,3	6,0	5,4	5,9	6,0	5,5	5,0
видатки	11,8	13,6	13,2	15,2	14,3	14,1	14,0
Відношення податкових надходжень відповідного бюджету до видатків, %							
зведений бюджет	69,2	62,0	80,3	73,2	70,0	70,3	74,7
Державний бюджет	83,1	73,9	109,6	101,3	91,4	93,5	101,6
місцеві бюджети	45,3	44,5	41,0	38,8	41,8	39,1	35,5
Структура податкових надходжень зведеного бюджету України в розрізі бюджетів, %							
Податкові надходження, %							
Державний бюджет	75,9	71,2	78,2	76,2	74,2	76,2	80,7
Місцеві бюджети	24,1	28,8	21,8	23,8	25,8	23,8	19,3
Видатки зведеного бюджету, %							
Державний бюджет	63,2	59,8	57,2	55,1	56,9	57,3	59,3
місцеві бюджети	36,8	40,2	42,8	44,9	43,1	42,7	40,7

Джерело: складено автором за даними Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/>.

Серед пояснень таких негативних трендів у частині розвитку дохідної бази місцевого самоврядування може бути несприятлива зовнішня кон'юнктура, що обумовлює незадовільну динаміку основних показників ключових секторів економіки, яка супроводжується нестабільністю національної валюти, інфляцією, зростанням безробіття, а також внутрішніми чинниками, пов'язаними передусім із недовершеністю бюджетно-податкового планування, а також адміністрування податків.

Висновки і пропозиції. Серед основних стратегічних напрямів сучасної бюджетно-податкової політики, яка має сприяти процесу децентралізації державного управління в Україні та формуванню економічно-спроможних ОТГ, а також стимулюватиме економічне зростання, необхідно виділити посилення економічної ефективності податкової системи України з урахуванням децентралізації державного управління на основі підвищення якості адміністрування податків.

З метою стабілізації ситуації та зниження напруженості у міжбюджетних стосунках у процесі удосконалення податкового законодавства доцільно розглянути можливість зниження ставок оподаткування загальнодержавних податків із одночасним поступовим переміщенням податкового навантаження з мобільних факторів виробництва (капітал та праця) на немобільні (земля, природні ресурси), а також на споживання окремих видів товарів, виробництво яких наносить шкоду навколишньому середовищу (або споживання яких є шкідливим для здоров'я людини).

Окремо слід виділити роботу, спрямовану на зростання числа ОТГ, які демонструють відмінний результат у частині управління власними ресурсами на основі більш широкого використання показників результативності у бюджеті ОТГ для відображення цілей і результатів програм державних видатків. З цією метою доцільно розробляти середньострокові програми підвищення якості управління державними фінансами України та ОТГ на основі оцінки та моніторингу податкового потенціалу ОТГ з урахуванням впровадження прозорих стимулів щодо нарощування ОТГ власної дохідної бази.

Література

1. Глевацька Н.М. Міжнародні стандарти у системі місцевого самоврядування України / Н.М. Глевацька // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2009. – № 15. – С. 114-122.

2. Маркевич О.В. Місцеве самоврядування в Україні: європейський досвід та українські реалії / О.В. Маркевич // Літописець. – 2016. – №. 11. – С. 20-23.

3. Балабаєва З. Теорії місцевого самоврядування як джерело пошуку його майбутніх моделей / З. Балабаєва, В. Пономарьов // Актуальні проблеми державного управління. – 2016. – №. 1. – С. 9-14.

4. Управление на местном уровне в развивающихся странах / под ред. Анвара Шаха; пер. с англ. – М.: Изд-во «Весь Мир», 2004. – 328 с. – С. 28.

5. Olson M. The Principle of "Fiscal Equivalence": the Division of Responsibilities Among Different Levels of Government / M. Olson // The American Economic Review. – 1969. – №59(2). – P. 479-487.

6. Oates W. (1969). "The Effects of Property Taxes and Local Public Spending on Property Values: An Empirical Study of Tax Capitalization and Tiebout Hypothesis." *Journal of Political Economy* 77: 957-71.

7. Oates W. (1972). *Fiscal Federalism*. New York: Harcourt Brace Jovanovich. Olson, Mancur. (1969). "The Principle of Fiscal Equivalence: The Division of Responsibilities among Different Levels of Government." *American Economic Review* 59 (2): 479-87.

8. Oates W. *Fiscal Federalism* / W. Oates New-York: Harcourt Brace Jovanovich Press, 1972.

9. Мартинов А. Ю. Маастрихтський договір // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Ін-т історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2009. – Т. 6 : Ла - Мі. – С. 410.

10. Keen M. Vertical Tax Externalities in the Theory of Fiscal Federalism / M. Keen // *IMF Staff Papers*. – 1998. – №45. – P. 454-485.

11. Tiebout Ch. (1956). "A Pure Theory of Local Expenditures." *Journal of Political Economy* 64 (5): 416-24.

12. Brueckner J. (1982). "A Test for Allocative Efficiency in the Local Public Sector." *Journal of Public Economics* 19: 311-31.

13. Shah A. (1988). "Capitalization and the Theory of Local Public Finance: An Interpretive Essay." *Journal of Economic Surveys* 2 (3): 209-43.; Shah A. (1989). "A Capitalization Approach to Fiscal Incidence at the Local Level." *Land Economics* 65 (4): 359-75; Shah A. (1992). "Empirical Tests for Allocative Efficiency in the Local Public Sector." *Public Finance Quarterly* 20 (3): 359-77.

14. Buchanan J. (1965). "An Economic Theory of Clubs." *Economica* 32: 1-14.

15. Про затвердження Положення про єдиний казначейський рахунок». Державне казначейство: Наказ. Положення від 26.06.2002 р. № 122 [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0594-02>.

16. Податковий кодекс України. Верховна Рада України; Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

17. Бюджетний кодекс України. Стаття 24-1. Державний фонд регіонального розвитку [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/page3>.

18. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин: Закон України від 28.12.2014 р. № 79-VIII [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/79-19>.

Надійшла до редакції 01.12.2016 р.

Г.Ю. Попова, к.е.н

УПРАВЛІННЯ СТУПЕНЕМ ЛІКВІДНОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

Економіко-організаційні аспекти інвестування знаходяться в центрі уваги багатьох дослідників. У роботах І. А. Бланка, І. Р. Бужко, Г. І. Великоіваненко, В. В. Вітлінського, А. С. Гальчинського, В. М. Гейця, Н. Н. Клименюка, С. І. Наконечного, Ю.З. Драчука, А. А. Пересади, А. І. Сухорукова, Д. М. Черванева, А. І. Яковлева та інших учених закладені основи управління ризиками капіталовкладень. Однак роботи, де розглядаються ризики, пов'язані з можливою ліквідацією інвестиційних проектів на тій чи іншій стадії їх реалізації, нечисленні. Системний, комплексний підхід до обґрунтування стратегії зниження ризиків інвестиційної діяльності поки не реалізований і є однією з найбільш актуальних проблем у сфері організації управління, планування і економічного регулювання.

Проблеми зниження ризиків інвестування знаходяться у центрі уваги авторів. Так, Є. Є. Зражевець підкреслює, що у процесі

© Г.Ю. Попова, 2016

свого існування інвестиційний проект повинен забезпечувати досягнення двох головних цілей бізнесу – здобуття прибутку на вкладений капітал і підтримку стійкого фінансового стану [1, с. 130]. Бухгалтерські аспекти формування інформації для аналізу рівня ліквідності проекту розглянуто у публікаціях О.В. Усатенко [2-3]. У період фінансової та економічної нестабільності вітчизняної економіки ризики банкрутства інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання потребують дослідження з метою їх своєчасного попередження, в тому числі через використання аудиторських процедур [4-5]. Але важливо не лише проаналізувати фактори ризику та скласти обґрунтований план, але, як зазначає Н.О. Пар'єва [6, с. 66], організувати відповідну його реалізацію, тобто розглядати інвестиційний процес як об'єкт моніторингу. Деякі аспекти управління ризиками інвестиційної діяльності розглянуто автором [7-8 та ін.]. Але проблема підвищення ступеня ліквідності проекту на різних стадіях його реалізації потребує більш детального розроблення.

Метою статті є розгляд специфіки управління ліквідністю інвестиційного проекту у процесі його реалізації на підприємстві. Досягнення цієї мети потребує вирішення таких завдань: аналіз можливостей структурування активів проекту за ступенем ліквідності; удосконалення організаційних підходів до застосування інформаційної інфраструктури бухгалтерського обліку в цьому процесі; розгляд особливостей формування резервів як інструменту підвищення ліквідності; обґрунтування заходів щодо оптимізації управління ліквідаційними резервами проекту.

Одна із причин підвищеного ризику капіталовкладень – низький ступінь ліквідності промислових інвестицій, особливо наукоємних проектів, що відносяться за сукупністю основних ознак до венчурних. У зв'язку з цим можна сформулювати найбільш актуальні завдання у сфері розробки стратегії зниження ризиків венчурних інвестиційних проектів:

аргументована оцінка ліквідності проекту за стадіями його життєвого циклу із включенням у техніко-економічне обґрунтування;

організація оперативного контролінгу рівня ліквідності; оперативний контролінг фінансового стану підприємства-реципієнта;

аналіз можливостей застосування методів регулювання ризиків, які відповідають ситуації, що склалася;

обґрунтування технології ризик - менеджменту для проекту, що розробляється, в цілому.

Під ліквідністю проекту розуміють можливість використання його активів як засобів платежу або їх швидкого перетворення на засіб платежу без істотних збитків. Кожній стадії життєвого циклу проекту відповідає певна структура активів, а значить, рівень ліквідності, який визначається співвідношенням високоліквідних і низьколіквідних активів. Відповідно до класифікації І.А. Бланка, у процесі реалізації промислових інвестиційних проектів можна виділити чотири типи активів: швидколіквідні, які трансформуються у засоби платежу протягом максимум 7 днів; високоліквідні – від 8 до 30 днів; середньоліквідні – від 30 днів до трьох місяців; малоліквідні, для реалізації яких потрібно більше трьох місяців [9].

Для визначення рівня ліквідності проекту на будь-який момент часу пропонується розраховувати коефіцієнт ліквідності за формулою

$$KL = \sum_{i=1}^N Si + \sum_{j=1}^N Sj \Big/ \sum_{m=1}^N Sm + \sum_{k=1}^N Sk * 100 ,$$

де KL – коефіцієнт ліквідності проекту реальних інвестицій, %;

N – кількість періодів (місяців, років, днів);

Si – балансова вартість i -го швидколіквідного активу, тис. грн;

Sj – балансова вартість j -го високоліквідного активу, тис. грн;

Sm – балансова вартість m -го середньоліквідного активу, тис.

грн;

Sk – балансова вартість k -го малоліквідного активу, тис. грн.

Якщо прийняти за аналогію банківську практику створення резервів під стандартну заборгованість, можна розрахувати оптимальний розмір резерву за кожним видом активів проекту – швидколіквідних, високоліквідних, середньоліквідних і малоліквідних (див. рисунок).

Як встановити кількісний взаємозв'язок між вартістю активів того чи іншого рівня ліквідності (Si, Sj, Sm, Sk) і величиною резерву, який формується під ці активи (Ri, Rj, Rm, Rk)? Останній залежить не тільки від вартості та строковості ліквідації активів, але й від розміру витрат і фінансових збитків, які пов'язані з ліквідацією.

Позначимо витрати і фінансові збитки, які пов'язані з ліквідацією активів, як $Ii, Ij, Im, Ik, Fi, Fj, Fm, Fk$ відповідно.

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{Тоді} \\ Ii + Fi \leq Ri \leq Si \\ Ij + Fj \leq Rj \leq Sj \\ Im + Fm \leq Rm \leq Sm \\ Ik + Fk \leq Rk \leq Sk \end{array} \right.$$

Рисунок. Формування резервів на підтримку ліквідності по групам активів проекту

Як джерела формування резервів можуть використовуватися кошти інвестора, кошти реципієнта та доходи від проекту (на експлуатаційній стадії). Але останні належать або інвестору, або реципієнту, залежно від умов інвестиційної угоди, та за своєю економічною сутністю є реінвестованими дивідендами. Тому можливі три варіанти формування диверсифікованих резервів: за рахунок інвестора, за рахунок реципієнта та за пайовою участю першого і другого. Відшкодування витрат і збитків, які пов'язані зі згортанням проекту, відбувається відповідно до умов створення резервів.

Якщо в реалізації проекту беруть участь кілька інвесторів, які по-різному визначають для себе граничний рівень припустимих втрат, то існує компромісний варіант формування резервів. Кожен інвестор частину коштів вкладає у проект, а частину резервує. Чим більше його частка в резервах, тим менше ризик, але і менше частка прибутку від реалізації проекту. Інвестори, які не беруть участь у формуванні резервів, не мають права на компенсаційні виплати в разі ліквідації проекту, але отримують максимальну частку прибутку.

Венчурний капітал, величину якого можна позначити як S_i , розподіляється на дві частини: $\sum X_i$ – сума коштів, які спрямовуються безпосередньо на реалізацію проекту, та $\sum Y_i$ – кошти, за рахунок яких формуються резервні фонди. Внесок кожного інвестора, таким чином, становить $S_i = X_i + Y_i$. Кошти резервів розміщуються у малодохідних і низькоризикових активах (наприклад, у банківських депозитах), і у разі виникнення збитків служать джерелом компенсаційних виплат учасникам проекту, кожен з яких отримує відшкодування збитку, прямопропорційно X_i . Чим більше X_i , тим вище ризик і відповідно вище можливий прибуток; чим більше Y_i , тим менше ризик і менше можливий прибуток інвестора, який може індивідуально вирішувати проблему величини допустимого ризику і при цьому використовувати переваги колективного самострахування.

Необхідними умовами ефективного використання резервів як методу зниження непередбачуваних ризиків є:

- 1) своєчасність регулювання розміру резервів у зв'язку з трансформацією одного виду активів в інший у ході реалізації проекту;
- 2) надійність розміщення зарезервованих коштів;
- 3) врегулювання питань використання резервних фондів і порядку компенсаційних виплат (розпорядження резервами).

Таким чином, створення диверсифікованих резервів дозволяє підвищити рівень ліквідності венчурних інвестиційних проектів на різних стадіях їх життєвого циклу та покращити фінансове обґрунтування цих операцій, а значить, ступінь інвестиційної привабливості підприємства-реципієнта.

У процесі економічної та маркетингової експертизи проекту формується інформативна основа для відстеження рівня ліквідності активів інвестиційного проекту і розробки відповідних регулюючих заходів. Одним із важливих аспектів фінансового аналізу проекту є визначення ступеня ліквідності інвестицій, тобто їх здатності бути реалізованими протягом короткого періоду часу без втрати своєї реальної ринкової вартості при зміні раніше прийнятих інвестиційних рішень і необхідності реінвестування капіталу. Чим нижче ліквідність активів інвестиційного проекту, тим вищим повинен бути необхідний рівень прибутковості. Тому в техніко-економічному обґрунтуванні проекту необхідно враховувати фактор ризику, який пов'язаний із різним ступенем ліквідності активів. Розглянемо це на прикладі. Для цього проаналізуємо активи умовного інвестиційного проекту з точки зору їх ліквідності.

У таблиці наведена структура активів інвестиційного проекту залежно від ступеня їх ліквідності. Основним відносним показником оцінки рівня ліквідності інвестицій є коефіцієнт ліквідності, який визначається як відношення технічного періоду конверсії інвестицій з абсолютною ліквідністю в грошові кошти (до 7 днів) до можливого періоду конверсії конкретного об'єкта в грошові кошти (в днях).

Таблиця

Структура активів інвестиційного проекту залежно від ступеня їх ліквідності

Група ліквідності	Види активів	1-й рік		2-й рік		3-й рік	
		Вартість, грн	%	Вартість, грн	%	Вартість, грн	%
I	Грошові активи в національній валюті (на кінець року)	127039,67	16,57	132533,99	16,25	94640,08	11,67
	Грошові активи в іноземній валюті	-	-	-	-	-	-
II	Короткострокові фінансові вкладення	-	-	-	-	-	-
	Короткострокова дебіторська заборгованість	-	-	-	-	-	-
III	Дебіторська заборгованість, крім короткострокової та безнадійної	-	-	-	-	-	-
	Запаси готової продукції	12224,40	1,60	12783,00	1,57	13338,90	1,65
IV	Запаси сировини, напівфабрикатів і МБП	440766,56	57,50	471947,86	57,85	503982,18	62,16
	Незавершене виробництво	5295,63	0,69	5575,94	0,68	5866,47	0,72
	Основні засоби	181251,00	23,64	192981,00	23,65	192981,00	23,80
	Незавершені капітальні вкладення	-	-	-	-	-	-
	Устаткування до монтажу	-	-	-	-	-	-
	Нематеріальні активи	-	-	-	-	-	-
	Довгострокові фінансові вкладення	-	-	-	-	-	-
V	Безнадійна дебіторська заборгованість	-	-	-	-	-	-
	Витрати майбутніх періодів	-	-	-	-	-	-
	Збитки	-	-	-	-	-	-
	Всього	766577,26	100,00	815821,79	100,00	810808,63	100,00

Визначимо коефіцієнт ліквідності по групам активів досліджуваного інвестиційного проекту. У першій групі активів $KЛі III = 1$, або 100%. Аналогічно $KЛі III = 7/180 \times 100\% \approx 3,89\%$,

$$КЛі IV = 7/360 \times 100\% \approx 1,92\%.$$

Таким чином, у досліджуваному проекті частка активів з абсолютною ліквідністю становить 16,57; 16,25% та 11,67% (по роках реалізації проекту); високоліквідні активи (II група) відсутні; частина активів з коефіцієнтом ліквідності 3,89% дуже мала: 1,60; 1,57 та 1,65% відповідно; а більшу частину складають низьколіквідні активи: 81,83; 82,18 та 86,68% відповідно; неліквідні активи відсутні. Має місце тенденція до зниження частини абсолютно ліквідних активів за роками реалізації проекту.

Чим нижче рівень ліквідності проекту, тим вище має бути дохід. Премію за ліквідність визначимо за формулою

$$ПЛ = 3П_{л} * Д_{н} / 360,$$

де $ПЛ$ – необхідний рівень премії за ліквідність, у відсотках;

$3П_{л}$ – загальний період ліквідності проекту, в днях;

$Д_{н}$ – середня річна норма прибутковості по інвестиційним інструментам з абсолютною ліквідністю, у відсотках.

У нашому випадку загальний період ліквідності проекту можна прийняти за 360 днів, оскільки більш ніж 80% активів належать до IV групи ліквідності. Тоді $ПЛ \approx Д_{н}$, тобто премія за ліквідність за своїм рівнем може наближатися до річної процентної ставки за банківськими вкладками. Розрахункова ж рентабельність досліджуваного проекту становить 25%, тобто нижче необхідної.

Висновки. Обґрунтування інвестиційного проекту з урахуванням ризиків, які пов'язані з рівнем ліквідності активів, дозволяє визначити мінімальне значення премії за ризик і виявити доцільність вкладення коштів у цей проект. Крім того, аналіз структури інвестиційних активів з точки зору їх ліквідності дає можливість обґрунтовано сформувати резерви на покриття можливих збитків від ліквідації проекту на різних стадіях його життєвого циклу (наприклад, на будь-якому році реалізації). З огляду на невідповідність вилучення з обігу зарезервованих коштів, важливо точно розрахувати суми резерву, яка залежить від структури активів проекту. Зокрема, в розглянутому прикладі інвестору необхідно буде виконати додаткове нарахування резервних коштів відповідно до зниження рівня ліквідності проекту по роках реалізації.

Облік фактора ліквідності є важливою частиною обґрунтування стратегії зниження ризиків інвестиційної діяльності, в тому числі щодо наукоємних венчурних проектів, і вимагає подальшого, більш детального розроблення.

Література

1. Зражевець Є. Є. Оцінка ефективності венчурних інвестицій / Є. Є. Зражевець // Бізнес Інформ. – 2014. – № 10. – С. 127-132.
2. Усатенко О. В. Венчурна діяльність в системі об'єктів бухгалтерського обліку та економічного аналізу / О. В. Усатенко // Бізнес Інформ. – 2014. – № 10. – С. 306-311.
3. Усатенко О. В. Методика бухгалтерського обліку отримання венчурного фінансування / О. В. Усатенко // Бізнес Інформ. – 2015. – № 2. – С. 184-190.
4. Сапоговська О. В. Аналітичне забезпечення аудиту інвестиційних проектів / О. В. Сапоговська // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль, 2015. – Т. 19. - № 1. – С. 200-205.
5. Сапоговська О. В. Особливості аудиту оцінки ризиків інвестиційних проектів / О. В. Сапоговська // Бізнес Інформ. – 2015. – № 7. – С. 108-113.
6. Пар'єва Н. О. Інвестиційний процес виробничого підприємства як об'єкт моніторингу / Н. О. Пар'єва // Бізнес Інформ. – 2016. – № 10. – С. 66-70.
7. Драчук Ю.З. Тенденції та закономірності інвестування інноваційного розвитку вітчизняної добувної промисловості / Ю.З. Драчук, І.М. Кочешкова, Н.В. Трушкіна // Управління економікою: теорія та практика: зб. наук. праць. – Київ: ІЕП НАН України, 2015. – С. 14-30.
8. Останкова Л. А. Повышение рискоустойчивости системы планирования / Л. А. Останкова, А. Ю. Попова, Н. Ю. Шевченко // Школа бизнеса. Научный журнал. Высшая деловая школа по специальностям г. Нови Сад. – Сербия, 2012. – № 1. – С. 1-7.
9. Попова Г. Ю. Еволюція ризикології в процесі модернізації економіки / Г. Ю. Попова, А. О. Івасечко, М. В. Леонова // Актуальні проблеми економіки, суспільства, особистості сучасної України : матеріали XII Міжвузівської наук.-практ. конф. – Краматорськ: КЕГІ, 2016. – С. 40-43.
10. Бланк И. А. Управление активами / И. А. Бланк. – К.: Ника - Центр, 2000. – 720 с.

Надійшла до редакції 30.11.2016 р.

АТРИБУТИ ЕКОНОМІЧНИХ МОДЕЛЕЙ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ ТА НЕОІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ

Вугільна промисловість є стратегічною галуззю національної економіки. Дана сфера діяльності забезпечує стабільне функціонування і розвиток таких базових промислових напрямків, як коксохімія, металургія, виробництво електроенергії. Однак серед галузей промисловості є однією з найбільш проблемних (з одного боку, дозволяє задовольняти потреби економіки в енергоресурсах, а з іншого – через збитковість вимагає значних фінансових вкладень). Для ефективного функціонування вугледобувного підприємства ця галузь має відповідати економічній моделі індустріалізації та включати елементи моделі неоіндустріалізації відповідно до заданих атрибутів.

Проблеми індустріального та неоіндустріального розвитку промислових підприємств знаходяться у полі зору багатьох дослідників, серед яких у контексті цільової спрямованості статті слід назвати роботи О. І. Амоші [1], Н. Ф. Васильєвої [2], Ю. З. Драчука [5], С. В. Іванова, Є. В. Котова [9]. Але проблеми стратегічного розвитку вугледобувних підприємств набувають актуальності в контексті реалізації ноіндустріальної парадигми та потребують подальшого дослідження.

Отже, *метою статті* є визначення атрибутів, притаманних індустріальному суспільству і неоіндустріалізації, та аналіз перспектив функціонування вугільних підприємств України в контексті відповідних викликів.

Індустріалізація характеризується створенням машинного виробництва стандартизованих продуктів на базі складного розподілу праці та спеціалізації, використання різних видів енергії і застосування науки та техніки в організації виробництва. До характеристик індустріального виробництва відносять стандартизацію «життєдіяльності» промислових підприємств, підготовку інженерно-технічних працівників для промислових підприємств, а також механізацію, машинізацію та впровадження нової техніки і технологій.

Крім того, індустріалізація супроводжується зростаючим розподілом праці та ускладненням професійної структури; зсувом від концентрації робочої сили в аграрній економіці до промисловості

та в кінцевому рахунку сфери послуг. Технологічний прогрес викликає потребу в нових спеціальностях, що потребують більш високої кваліфікації і замінюють попередні, менш кваліфіковані. Крім того, індустріалізація викликає появу нових товарів та послуг, яких не було раніше, що у свою чергу також впливає на структуру зайнятості [20, с.135]. Узагальнення наукових праць дозволяють назвати такі визначальні чинники, що впливають на розвиток підприємств.

Стандартизація та регламентація виробництва. Сучасні умови господарювання змушують кожне підприємство впроваджувати дієвий контрольний механізм управління якістю продукції і процесів, суворо дотримуватися його вимог. Визначальним елементом цього специфічного управління, який найбільш істотно впливає на процес постійного забезпечення ефективного виробництва і постачання на ринок якісної конкурентоспроможної продукції, є стандартизація діяльності підприємств. Доцільність впровадження і використання на підприємствах регламентуючих документів пояснюється перш за все необхідністю уніфікації та забезпечення стабільних (у межах заданих параметрів) характеристик виробничих і управлінських процесів, а також характеристик сировини, матеріалів і готової продукції. Незважаючи на те що необхідність регламентації не викликає сумнівів, можуть існувати різні підходи до визначення сфер регламентації, рівня її строгості, кількісного та якісного складу регламентованих характеристик.

Розподіл праці – це розмежування діяльності людей у процесі спільної праці, виготовлення продукції і виконання послуг. На вугільному підприємстві виділяють технологічний, функціональний та професійно-кваліфікаційний поділ праці.

Технологічний поділ праці залежить від структури виробничого процесу, рівня його механізації, обсягу і типу виробництва та здійснюється на основі розбиття виробничого процесу на стадії (заготівельну, обробну, складальну), межі, фази, часткові технологічні процеси і операції. технологічний розподіл праці може бути коопераційним, подетальним і поелементним.

Функціональний розподіл праці визначає роль і місце кожного працівника у процесі праці на підприємстві та передбачає відокремлення на підприємстві різних видів трудової діяльності й виконання конкретних робіт групами працівників, що здійснюють різні за змістом функції. Залежно від змісту функцій персонал підприємства розподіляється на дві категорії: робітників і службовців.

Професійно-кваліфікаційний поділ праці полягає у відокремленні всередині функціональних груп окремих видів робіт залежно

від змісту і стійкості їх закріплення за працівниками, у спеціалізації трудової діяльності за спільністю спеціальних знань і методів впливу на предмет праці. Обумовлює розподіл персоналу підприємства на окремі групи працівників за професіями та спеціальностями [21, с.20].

Механізація та машинізація праці. У розвитку механізації вугільної промисловості можна виділити три етапи [7]:

I етап (30-ті роки) – механізація процесів зарубки вугілля за допомогою врубових машин, доставки вугілля із застосуванням конвеєрів, транспорту вугілля за допомогою електровозів. До 1940 р. механізація цих процесів в основному була завершена;

II етап (50-ті роки) – впровадження широкозахватних комбайнів, що дозволяють механізувати процеси зарубки, відбивання і навалювання вугілля;

III етап (кінець 50-х і 60-ті роки) – створення нових високопродуктивних схем і засобів механізації та автоматизації виробництва, призначених для різкого підвищення навантаження очисних і підготовчих вибоїв і шахт. Техніка базується на принципах мінімальної кількості технічно різноманітних операцій; механізації всіх суміжних виробничих операцій; автоматизації виробничих процесів; концентрації гірничих робіт; безпечних умов праці.

Процеси та операції за ступенем механізації робіт діляться на: ручні, частково-механізовані, комплексно-механізовані, автоматизовані та кібернетизовані (автоматичні).

Коефіцієнт механізації очисних і підготовчих робіт KM_i характеризує рівень комплексної механізації робіт на вугільних підприємствах і визначається за формулою [12, с. 28]

$$KM_i = \frac{Y_{Oi} + Y_{Ki} + Y_{Mi}}{3} 100,$$

де Y_{Oi} – рівень механізації очисних робіт i -ї шахти, %;

Y_{Ki} – рівень комбайнового проведення прохідницьких робіт i -ї шахти, %;

Y_{Mi} – рівень проведення виробок з механізованим навантаженням i -ї шахти, %.

Розрахунок рівня комплексної механізації робіт на вугільних підприємствах України наведено в табл. 1.

Таким чином, за критерієм комплексної механізації робіт серед державних підприємств достатній рівень механізації мають ДП ш/у Південнодонбаське № 1, ДП ВК Краснолиманська, ДП Львів-вугілля, всі приватні підприємства, а серед корпоративних підприємств

Таблиця 1

Рівень комплексної механізації робіт на вугільних підприємствах України, %

№ з/п	Назва підприємства	Кількість шахт	Роки				
			2009	2010	2011	2012	2013
Державні підприємства							
1.	ДП ДВЕК	9	68,73	68,18	65,60	68,20	67,98
2.	ДП ш/у Південнодонбаське №1	1	93,10	85,83	92,90	89,50	91,87
3.	ДП Макіїввугілля	7	64,87	62,45	58,70	56,29	62,06
4.	ДП Красноармійськвугілля	4	65,77	67,82	66,67	54,30	55,43
5.	ДП ВК Краснолиманська	1	97,47	97,13	96,87	95,70	94,33
6.	ДП Селидіввугілля	4	78,60	70,34	81,20	80,13	90,16
7.	ДП Артемвугілля	4	47,22	47,49	49,85	50,51	47,49
8.	ДП Дзержинськвугілля	4	44,75	41,02	41,49	40,42	38,17
9.	ДП Орджонікідзевугілля	6	37,61	27,82	27,99	31,93	31,79
10.	ДП Шахтарськантрацит	3	54,87	61,50	56,50	55,97	68,02
11.	ДП Торезантрацит	3	45,86	38,22	41,84	39,57	41,32
12.	ДП Сніжнеантрацит	2	41,03	36,86	39,60	40,80	42,33
13.	ДП Луганськвугілля	8	67,43	59,64	58,97	57,68	63,39
14.	ДП Первомайськвугілля	6	31,09	32,26	40,13	53,00	41,18
15.	ДП Донбасантрацит	7	41,70	33,45	30,33	30,53	32,73
16.	ДП Антрацит	3	45,70	45,93	49,50	47,70	52,20
17.	ДП Львіввугілля	7	94,19	89,30	88,40	89,83	82,10
18.	ДП Волинвугілля	3	53,06	72,36	75,34	66,13	72,40
Недержавні підприємства							
1.	ПАТ Павлоградвугілля (приватна)	10	99,63	99,80	99,83	99,90	99,90
2.	ТОВ Комсомолец Донбасу (приватна)	1	83,00	81,07	87,47	87,57	83,03
3.	ТОВ ДТЕК Добропіллявугілля (оренда)	5	91,53	92,83	94,80	97,27	98,47
4.	ТОВ ДТЕК Ровенькиантрацит (концесія)	6	42,97	40,86	41,45	43,18	46,19
5.	ТОВ ДТЕК Свердловантрацит (концесія)	5	65,07	66,37	65,37	62,50	64,07
6.	ПАТ ш/у Покровське (приватна)	1	94,47	91,60	92,13	93,93	94,53
7.	ПАТ Краснодонвугілля (приватна)	7	80,13	79,33	76,30	79,40	82,00
8.	ТДВ Шахта Білозерська (приватна)	1	100,00	88,53	94,40	97,47	97,47
Корпоративні підприємства							
1.	ПАТ Шахта Надія	1	50,57	46,20	66,10	61,53	52,20
2.	ПАТ Шахта Білоріченська	1	93,60	99,87	98,63	94,63	99,00
3.	ПАТ Шахтоуправління Донбас	2	60,48	64,22	66,70	65,77	64,80
4.	ПАТ Лисичанськвугілля	4	56,46	52,70	50,13	51,67	65,10
5.	ОП ш.ім.О.Ф.Засядька	1	96,50	97,70	97,83	98,17	98,67

* Розраховано автором за даними джерел [15- 19].

емств – ПАТ Шахта Білоріченська та ОП ш.ім.О.Ф.Засядька. Інші підприємства частково механізовані переважно на 40-60% та не задовольняють сучасним вимогам до механізації робіт.

Навантаження на один очисний вибій в Україні становить 763 т, при цьому майже третина з вибоїв оснащені морально застарілою технікою, включаючи відбійні молотки, і мають навантаження дещо більше 130 т на добу. Низьким є також рівень комбайнового проведення гірничих виробок – менше 50%. Невисоким рівнем механізації та автоматизації характеризуються й інші процеси вугледобування, де зайнято приблизно 75% персоналу шахт. Внаслідок складних природних умов і низького технічного рівня виробництва продуктивність праці на шахтах становить у середньому 33,5 т. на одного робітника на місяць [1, с. 27].

Неоіндустріалізацію слід розглядати як процес створення індустріального базису на новій технологічній основі. З появою комп'ютеризованих технологій почався процес комп'ютеризації продуктивних сил, або їх «оцифрування», формування цифрової економіки, або інформаційної економіки. Виходячи з того що простий технічний закон свідчить, що автоматизувати і комп'ютеризувати можна те, і тільки те, що попередньо електрифіковано, процес індустріалізації можна вважати двоєдиним, двофазним [2, с.88]. Неоіндустріалізація є етапом переходу до технологій 6 укладу, з випуску продукції з високою доданою вартістю, що характеризується індивідуалізацією, наномініатюризацією, біотехнологізацією, когнітивізацією, розвитком 3D друку, шляхом реіндустріалізації та збільшення в національній економіці робочих місць на базі наведених технологій у сфері малого та середнього підприємництва [9, с.62]. Неоіндустріалізації притаманні такі атрибути, як зміна структури зайнятості у бік інтелектуалізації праці, укрупнення та вертикальна інтеграція, збільшення частки інноваційних продуктів та впливу НДДКР на успіхи підприємства, автоматизація та роботизація виробництва, управлінські інновації, автоматизація управління.

Зміна структури зайнятості у бік інтелектуалізації праці. Інтелектуалізація праці – це підвищення вагомості інтелектуальної діяльності персоналу, рівня інтелекту, професійних та загальноосвітніх знань, які забезпечуються безперервним розвитком персоналу, науково-технічного забезпечення його діяльності, що зумовлює появу нових технологій, використання яких забезпечує соціально-економічний розвиток підприємства. Процес інтелектуалізації для сучасного керівника на вугільному підприємстві обумовлений

появою великої кількості завдань з «розмитотою» структурою, що вимагають нестандартних інноваційних підходів та рішень в різних аспектах професійної діяльності [6, с.107].

Укрупнення та вертикальна інтеграція. Значна частина вугільних підприємств інтегрована до складу потужної вертикально-інтегрованої структури Систем Кепітал Менеджмент (СКМ). Групи Метінвест та Донбаська паливно-енергетична компанія (ДТЕК), що входять до складу СКМ, займаються видобутком, переробкою та подальшим використанням вугільної продукції на власних підприємствах. Зокрема, до складу Метінвесту входять підприємства ПАТ «Краснодонвугілля», що займається видобутком коксівного вугілля, та Юнайтед Коул із річним видобутком понад 5 млн т, що розташоване у США.

До складу ДТЕК, що представляє корпорацію з повним циклом виробництва, входять ПАТ «Павлоградвугілля» (видобуток у 2015 р. – 18,83 млн т); ТОВ «Свердловантрацит» (видобуток у 2015 р. – 1,77 млн т); ТОВ «Ровенькиантрацит» (видобуток у 2015 р. – 1,55 млн т) ; ТОВ «Комсомолец Донбасу» (видобуток у 2015 р. – 1,22 млн т); ТОВ «Добропіллявугілля» (видобуток у 2015 р. – 2,43 млн т). Кінцевим продуктом компанії є виробництво електроенергії [3; 8].

Іншою потужною вертикально-інтегрованою структурою, що пов'язана із видобутком вугілля в Україні, також є ЗАТ «Донецьк-сталь-металургійний завод». До складу групи входить найбільше вугледобувне підприємство з видобутку коксівного вугілля – шахтоуправління «Покровське» (видобуток у 2015 р. – 4,35 млн т) [3]. Корпорація має повний цикл виробництва, кінцевим продуктом якого є металопрокат.

Автоматизація та роботизація виробництва. На шахтах експлуатуються системи управління гірничошахтним обладнанням і системи АСУТП (автоматизовані системи управління технологічними процесами). Однак у даний час вони застаріли морально і фізично. В останні роки проводилася модернізація локальних систем, внаслідок цього набули поширення більш сучасні системи автоматизованого оперативного диспетчерського управління. Зростаючий рівень навантаження на видобувні вибої, підвищені вимоги до швидкості проведення підготовчих виробок, оснащеність сучасними автоматизованими технічними засобами гірничошахтного обладнання, забезпечення шахт системами приладової оцінки безпечного ведення гірничих робіт передбачають створення автоматизованих систем збору інформації про хід технологічних процесів, уявлення

її в найбільш зрозумілому вигляді, формалізацію і видачу набору оптимальних рішень для чіткої організації робіт по виконанню виробничих завдань, підвищення надійності і безпеки їх ведення. Системи управління гірничим виробництвом на сучасних вугледобувних підприємствах реалізуються в основному за рахунок створення інформаційних засобів.

Функції оперативного контролю та управління розподіляються між інформаторами з різних ділянок технологічних процесів. Така децентралізація доставки інформації часто призводить до помилок, що порушує об'єктивність. Велика кількість інформаційних потоків, ієрархічність їх подання вимагають перебору різних варіантів вирішення завдань, їх оптимізації у виробничих ситуаціях. Відсутність однозначних і об'єктивних критеріїв методів їх оцінки, ряду суб'єктивних факторів, що залежать від рівня обізнаності і можливості переробки інформації людиною, визначають створення системи автоматизованого управління виробництвом, ергатичної системи (людина-машина), з введенням людини як ланки у систему управління з деякими обмеженнями, щоб забезпечити надійність роботи людини у системі та мінімізувати напруженість виконання її функцій [11, с.13].

Ефективність автоматизації вугледобувних підприємств полягає у підвищенні безпеки праці, скороченні чисельності робітників, особливо в найбільш небезпечних зонах, підвищенні ефективності праці, зниженні простоїв та негативного впливу людського фактора [10, с.20].

Управлінські інновації. До управлінських інновацій відносять [13, с. 82; 14, с. 100]:

1) розробку і реалізацію нової або значно зміненої стратегії підприємства;

2) впровадження сучасних (на основі інформаційних технологій) методів управління підприємством (технологій з використанням сучасних засобів обчислювальної техніки та спеціальних програмних засобів для вирішення завдань бухгалтерського і складського обліку, обліку кадрів і інших видів ресурсів, планування потреб організації, аналізу фінансового стану організації та підтримки прийняття управлінських рішень, систем автоматизованого документообігу організації та інших сучасних автоматизованих систем управління бізнес-процесами організації).

Наприклад, збалансована система показників BSC (Balanced Scorecard), ABC-аналіз, система зниження дефектів 6 сигм (Six Sigma), виробнича система Toyota TPS (Toyota Production System),

система організації робочого місця 5S (Sorting, Straightening, Systematic cleaning, Standardizing and Sustaining), система ефективного управління часом TBM (Time Based Management), система ефективного обслуговування клієнта ECR (Efficient Consumer Response), система тотального управління якістю TQM (Total Quality Management), система ощадного виробництва LP (Lean Production), реінжинірінг бізнес-процесів BPR (Business Processes Reengineering), система комп'ютерного інтегрованого виробництва CIM (Computer Integrated Management), система тотального управління потоками TFM (Total Flow Management), система тотального обслуговування обладнання TPM (Total Productive Maintenance), організація тотального управління допоміжними службами TSM (Total Service Management), система планування потреб у матеріалах MRP (Material Requirements Planning), система управління ресурсами підприємства ERP (Enterprise Resource Planning), система швидкого переналадження SMED (Single-Minute Exchange of Dies).

3) розробку та впровадження нових чи значно змінених організаційних структур управління на підприємстві;

4) нововведення у використанні змінного режиму робочого часу;

5) застосування сучасних систем контролю якості, сертифікації продукції, включаючи використання сучасних вітчизняних і зарубіжних стандартів якості;

6) розробку нових або значно змінених методів і прийомів організації праці на підприємстві і т.д.;

7) створення спеціалізованих підрозділів з проведення наукових досліджень і розробок, практичної реалізації науково-технічних досягнень (технологічні та інжинірингові центри, малі інноваційні підприємства);

8) організацію та вдосконалення діяльності маркетингової служби підприємства, включаючи як створення спеціалізованих груп і підрозділів, так і формування фундаментальної концепції (стратегії) маркетингу підприємства

Збільшення частки інноваційних продуктів та впливу НДДКР на успіхи підприємства. Питома вага виконаних наукових і науково-дослідних робіт у ВВП у 2015 р. – 0,68%. Частка інноваційно-активних промислових підприємств скоротилася і склала за цей період 15,8% від загальної кількості підприємств. Питома вага підприємств, що впровадили інновації, – 11,8%. Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції знизилася до 2,3%.

Як показав проведений аналіз, недостатньо ефективно здійснюється інноваційна діяльність на підприємствах добувної промисловості. Так, частка інноваційно активних підприємств у добувній промисловості становить 7,7% загальної кількості промислових підприємств; питома вага підприємств, що впроваджували інновації, – 0,03%; частка обсягу реалізованої інноваційної продукції – 0,04% загального обсягу реалізованої інноваційної продукції. Лише три підприємства у добувній промисловості (1,9%) впроваджували маркетингові інновації, два підприємства (1,6%) – організаційні інновації. У добувній промисловості впроваджено 18 нових технологічних процесів, або 1% їх загальної кількості на промислових підприємствах.

Таблиця 2

Динаміка основних показників інноваційного розвитку промисловості

Рік	Питома вага виконаних наукових і науково-дослідних робіт у ВВП, %	Питома вага підприємств, що займаються інноваціями, %	Питома вага підприємств, що впроваджують інновації, %	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промисловості, %
2000	1,16	18,0	14,8	9,4
2001	1,11	16,5	14,3	6,8
2002	1,11	18,0	14,6	7,0
2003	1,24	15,1	11,5	5,6
2004	1,19	13,7	10,0	5,8
2005	1,09	11,9	8,2	6,5
2006	0,98	11,2	10,0	6,7
2007	0,93	14,2	11,5	6,7
2008	0,90	13,0	10,8	5,9
2009	0,95	12,8	10,7	4,8
2010	0,90	13,8	11,5	3,8
2011	0,79	16,2	12,8	3,8
2012	0,80	17,4	13,6	3,3
2013	0,81	16,8	13,6	3,3
2014	0,70	16,1	12,1	2,5
2015	0,68	15,8	11,8	2,3

Складено автором за даними джерела [5].

За даними Міненерговугілля в 2015 р. у структурі джерел фінансування підприємств добувної промисловості частка власних коштів досягнула 98,6%, на кредити ж припадало 0,5%, інші джерела – 0,9%. З кожним роком скорочується обсяг фінансування

інноваційного розвитку вітчизняної добувної промисловості за рахунок коштів державного бюджету. Якщо в 2005 р. на нього припадало 3,3% загального фінансування, в 2012 р. – 12,9%, то в 2013 р. – лише 1,3%. Починаючи з 2014 р. держава припинила інвестування розвитку добувної промисловості. Наведений аналіз свідчить про негативну тенденцію фінансування НДДКР вугільної промисловості України [5].

Автоматизовані системи управління. Автоматизація процесів управління здійснюється на базі розвитку автоматизованих систем управління (АСУ) різних типів і напрямків, що складають єдину загальнодержавну автоматизовану систему управління (ЗДАС). У вугільній промисловості галузева автоматизована система управління складається з Головного обчислюваного центру Мінвуглепрому України, автоматизованих систем управління виробничими об'єднаннями, автоматизованих систем управління підприємствами.

Галузева автоматизована система управління вугільною промисловістю (рівні міністерства і об'єднання) розділяється на такі підсистеми: оперативного і статистичного обліку та аналізу, поточного і перспективного планування, переробки і збагачення вугілля, матеріально-технічного забезпечення, праці та заробітної плати, капітального будівництва, використання і ремонту устаткування, фінансування, бухгалтерського обліку, робочих і керівних кадрів, обліку і планування науково-дослідних робіт, контролю виконання розпорядчих документів міністерства і діловодства, науково-технічної інформації, розвитку технології і механізації на вугільних шахтах.

В інформаційному обчислювальному центрі (ІОЦ) виробничого об'єднання вирішуються завдання для апарату управління об'єднання і всіх його підприємств. ІОЦ об'єднання пов'язаний з первинними інформаційними пунктами підприємств (шахти, збагачувальні фабрики) прямим двостороннім зв'язком.

Технічні засоби отримання інформації зосереджуються в диспетчерських установках і забезпечують безперервне відображення стану контрольованих установок і обладнання.

Автоматизована інформаційна система технологічного диспетчера АІСТ призначена для централізованого контролю роботи очисних вибоїв. Ця система забезпечує отримання таких контрольованих параметрів, що характеризують роботу очисних вибоїв: стан вугледобувної машини (працює – не працює), місцезнаходження машини в очисному вибої, відстань переміщення машини за певні

періоди (зміну, добу), машинний час виїмки (тривалість виїмки вугілля), тривалість простоїв та інші параметри.

Інформаційна система САТУРН призначена для відбору, передачі, первинної переробки та подання інформації про спуск-підйом робітників шахти, обліку робочого часу та ін. Носієм інформації для автоматичного зчитування у системі є металевий табельний жетон шахтаря [4, с. 34].

На державних шахтах України частково застосовується автоматизована система УТАС для запобігання вибухів, пожеж, аварій, у тому числі з груповими нещасними випадками. Це досягається, головним чином, за рахунок оснащення навколишнього середовища вугільної шахти і гірничошахтного устаткування під землею і на поверхні, всіх вугледобувних та прохідницьких технологічних комплексів шахти датчиками і пристроями, а також спеціальним програмним забезпеченням системи УТАС. Система УТАС робить шахту «ПРОЗОРОЮ» – керівний персонал шахти бачить всі процеси, що відбуваються на шахтних виробках в реальному часі, у вигляді мнемосхем на моніторі на робочому місці.

Таким чином, вугільні підприємства в даний час лише частково відповідають атрибутам індустріалізації та неоіндустріалізації і певною мірою не виконують усі вимоги для переходу до неоіндустріального розвитку. Державні підприємства страждають від хронічного недофінансування управлінських інновацій, НДДКР з боку держави та інституційних інвесторів, характеризуються низьким рівнем механізації та автоматизації виробництва, приватні підприємства задовольняють вимогам індустріалізації та частково неоіндустріалізації внаслідок коштів з приватного сектору. Отже, вирішення зазначених проблем і буде складати перспективу подальших досліджень у цьому напрямку.

Література

1. Амоша О. І. Формування та реалізація державної політики стосовно вугільної промисловості з урахуванням інтеграції України у світову економіку: моногр. / О. І. Амоша, Л. Л. Стариченко, Д. Ю. Череватський та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 196 с.

2. Васильєва Н. Ф. Машинобудування як матеріально-технічна основа неоіндустріальної економіки України / Н. Ф. Васильєва, В. Л. Кавура // Економіка промисловості. – 2014. – №4. – С.88-96.

3. Добыча угля в Украине за 12 мес. 2015 г. упала на 38,8% / Энергетика Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uaenergy.com.ua/post/24502/dobycha-uglya-v-ukraine-za-12-mes-2015-g-upala-na/>.

4. Должников П. Н. Основы экономики и управления горным предприятием / П. Н. Должников, Н. М. Величко, А.П.Должникова. – Донецк: Норд-пресс, 2009. – 200 с.

5. Драчук Ю. З. Как выживает угольная промышленность без инвестирования инноваций [Электронный ресурс] / Ю. З. Драчук, Н. В. Трушкина. – Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/energy_market/kak-vyzhivaet-ugolnaya-promyshlennost-bez-investirovaniya-innovaciy-.html.

6. Зубчинська Н. М. Інтелектуалізація праці на робочому місці промислового підприємства / Н. М. Зубчинська // Бізнес-інформ. – 2011. – №7(2). – С.107-108.

7. Звягин П. З. Технико-экономическая эффективность комплексной механизации и автоматизации производственных процессов на шахтах угольной промышленности / П. З. Звягин, А. С. Минович, Ю. А. Рудинкин. – М. : Недра, 1965. – 57 с.

8. Интегрированный отчет ДТЭК 2015. Финансовые и нефинансовые результаты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.scm.com.ua/m/documents/dtek-web-ru-08-07_1.pdf.

9. Иванов С. В. Оцінка перспектив неоіндустріальної модернізації промислового регіону / С.В.Іванов, Є.В.Котов // Вісник економічної науки України. – 2016. – №1. – С.61-70.

10. Курносое В. Г. Некоторые аспекты развития автоматизации угольных шахт / В.Г.Курносое // Уголь Украины. – 2013. – № 6. – С. 20-22.

11. Курносое В. Г. О стратегии создания интеллектуальных роботизированных систем управления горношахтным оборудованием / В.Г.Курносое, В.В.Синенко, В.Н.Сирченко, А.А.Винарик // Уголь Украины. – 2014. – №1. – С.12-16.

12. Макаров В. М. Методика ранжування шахт України за перспективністю / В. М. Макаров, М. О. Перов, М. М. Макортецький, І. Ю. Новицький // Проблеми загальної енергетики. – 2010. – Вип. 2. – С. 26-30.

13. Макеєнко А. Г. Теоретичні аспекти розвитку управлінських інновацій / А. Г. Макеєнко // Економіка та держава. – 2014. – № 5. – С.81-84.

14. Момчева А. М. Управлінські інновації: сутність, види, особливості впровадження / А. М. Момчева // Вісник Дніпропетровського університету. – 2013. – Вип.7 (4). – С.98-104.

15. Основні показники роботи вугільної промисловості України за січень-грудень 2009 р. / ДП «Вугілля України»; Мін-во енергетики та вугільної пром-сті України. – Макіївка: ВП «Галузевий інформаційно-розрахунковий центр», 2010. – 160 с.

16. Основні показники роботи вугільної промисловості України за січень-грудень 2010 р. / ДП «Вугілля України»; Мін-во енергетики та вугільної пром-сті України. – Макіївка: ВП «Галузевий інформаційно-розрахунковий центр», 2011. – 156 с.

17. Основні показники роботи вугільної промисловості України за січень-грудень 2011 р. / ДП «Вугілля України»; Мін-во енергетики та вугільної пром-сті України. – Макіївка: ВП «Галузевий інформаційно-розрахунковий центр», 2012. – 153 с.

18. Основні показники роботи вугільної промисловості України за січень-грудень 2012 р. / ДП «Вугілля України»; Мін-во енергетики та вугільної пром-сті України. – Макіївка: ВП «Галузевий інформаційно-розрахунковий центр», 2013. – 148 с.

19. Основні показники роботи вугільної промисловості України за січень-грудень 2013 р. / ДП «Вугілля України»; Мін-во енергетики та вугільної пром-сті України. – Макіївка: ВП «Галузевий інформаційно-розрахунковий центр», 2014. – 147 с.

20. Побережников И. В. Переход от традиционного к индустриальному обществу: теоретико-методологические проблемы модернизации: моногр. / И. В. Побережников. – М.: РОССПЭН. – 2006. – 240 с.

21. Тихомирова Т. П. Организация, нормирование и оплата труда на предприятии: учеб. пособие / Т. П. Тихомирова, Е. И. Чучкалова. – Екатеринбург: Изд-во ГОУ ВПО «Рос.гос.проф.-пед. ун-т», 2008. – 185 с.

Надійшла до редакції 18.11.2016 р.

ПРОБЛЕМИ АКТИВІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

На сучасному етапі економіка України перебуває у кризовому стані, що потребує активізації зусиль для забезпечення її динамічного та стійкого розвитку. Умови глобального ринкового середовища потребують збільшення ефективності інноваційної діяльності підприємств як безальтернативного способу подолання кризових явищ та підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Особливо це стосується промислових підприємств, що викликано суттєвим впливом промисловості на економічні процеси. По-перше, промисловість виступає рушійною силою економічного зростання, по-друге, вона є генератором технічного прогресу та інновацій в економіці. Наприклад, у ЄС на частку промисловості припадає 65% витрат на дослідження й розробки і майже 50% витрат на інновації. При цьому інноваційна активність великих підприємств у промисловості є приблизно вдвічі більшою за активність великих підприємств в інших сферах діяльності [1, с. 5]. В Україні на даний час спостерігається стагнація інноваційної активності, що негативно позначається на всіх параметрах розвитку країни. Така ситуація потребує дослідження проблем і перешкод на шляху до забезпечення інноваційної спрямованості розвитку підприємств промисловості, вирішення яких може виступити ключовим фактором довгострокового економічного зростання та підвищення добробуту населення.

В Україні проблеми інноваційного розвитку економіки в цілому та інноваційної діяльності підприємств зокрема досліджують багато науковців. У 2015 р. за участю провідних вчених України, таких як В. Геєць, А. Даниленко, Е. Лібаново, А. Гриценко, О. Макарово, М. Кизим, І. Єгоров, І. Одотюк, було підготовлено національну доповідь «Інноваційна Україна 2020» [2], в якій висвітлено проблеми та перспективи інноваційного розвитку різноманітних сфер економічної діяльності, у тому числі промисловості.

У колективній монографії [3] окремий розділ присвячено проблемам розвитку в Україні інноваційного підприємництва, у тому числі формування віртуальної інноваційної інфраструктури.

Комплексне дослідження інноваційної діяльності підприємств здійснено в монографії П. Харіва [4]. Методичний та практичний інструментарій оцінки ефективності інноваційної діяльності підприємств висвітлено у роботі М. Чорної та С. Глухової [5]. Фінансове забезпечення інноваційної діяльності підприємств та особливості управління ним викладено в монографії [6].

Дослідженню проблем, ризиків і напрямів активізації інноваційної діяльності у промисловості України присвячено роботи В. Вишневецького, Ю. Кіндзерського, М. Якубовського, І. Галиці, О. Собкевича, А. Сухорукова, Л. Федулової [7-11].

Разом із тим, незважаючи на значну кількість публікацій, багато аспектів інноваційного розвитку промислових підприємств залишаються досі невирішеними. Складна макроекономічна та політична ситуація в країні, реалії нинішньої світової рецесії, які разом як ніколи гостро поставили перед Україною питання реструктуризації економіки та подолання її сировинної орієнтації, потребують подальших досліджень у цій площині.

Метою статті є аналіз інноваційних процесів на промислових підприємствах України, у тому числі за їх розмірами, та виявлення перешкод і бар'єрів на шляху до підвищення інноваційної активності у промисловості.

Підвищення конкурентоспроможності підприємств пов'язане з упровадженням інновацій (від англ. *innovation*), під якими розуміються певні нововведення – нові або вдосконалені технології, продукти (товари та послуги), бізнес-моделі, методи організації виробництва та збуту тощо.

Австрійський економіст Й. Шумпетер, який є основоположником теорії інновацій, під інноваціями розумів будь-які зміни у суспільному виробництві внаслідок досягнень у науково-технічній, технологічній та організаційній сферах, що обумовлює формування нових або вдосконалених рішень щодо виробництва, постачання та збуту продукції. Він виділяв п'ять типових змін у процесі виробництва, які належать до інновацій: продукцію з новими властивостями; новий метод виробництва; освоєння нових ринків збуту; нове джерело сировини; відповідну реорганізацію виробничого процесу [12].

Згідно з міжнародними стандартами [13] інновації поділяють на чотири типи: продуктові, процесові, організаційні та маркетингові, які об'єднують у дві великі групи – технологічні та нетехнологічні.

Технологічні інновації пов'язані з науково-технічними розробками та являють собою впровадження у виробництво технологічно нових або технологічно вдосконалених продуктів, що належить до продуктових інновацій. До технологічних також належать процесові інновації, пов'язані зі змінами в технології, техніці виробництва та в його програмному забезпеченні.

Нетехнологічні інновації охоплюють маркетингові та організаційні нововведення. Маркетингова інновація є впровадженням нового методу продажу продукту, нових способів діяльності у допродажному періоді (упакування продукту, його фасування, складування, просування на ринок, визначення продажної ціни та формування цінової політики), відкриття нових ринків або завоювання нових ринкових ніш. Організаційна інновація є впровадженням нового методу в організації виробництва, робочих місць, в управлінні або забезпеченні зовнішніх зв'язків тощо.

Як свідчать статистичні дані, в Україні незначна частка промислових підприємств здійснює інновації. У 2015 р. інноваційною діяльністю в промисловості займалися 824 підприємства, або 17,3% загальної кількості підприємств промисловості. У зв'язку зі змінами в організації та здійсненні державного статистичного спостереження щодо інноваційної діяльності промислового підприємства безпосереднє порівняння даних за 2015 р. з аналогічними даними попередніх років є некоректним, оскільки починаючи з 2015 р. обстеженню підлягають промислові підприємства з кількістю працюючих 50 чол. і більше [14, с. 139].

У табл. 1 наведено дані за 2010-2014 рр. Вони свідчать, що, незважаючи на підвищення кількості інноваційно активних промислових підприємств (на 10,1%), їх частка в загальній кількості промислових підприємств залишається низькою. Для порівняння: у розвинених країнах (із високим рівнем доходів населення) цей показник коливається від 80 до 60%. Наприклад, у Німеччині він складає 83,0%, Бельгії – 67,9, Швеції та Фінляндії – 61,1 та 60,2% відповідно [15].

Ще меншою була кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації: у 2014 р. лише 75,1% інноваційно активних підприємств. Відповідно технологічні інновації здійснювали лише 28,5% інноваційно активних підприємств (див. табл. 1). У 2015 р. кількість підприємств, що впроваджували інновації, зменшилася до 723, із них лише трохи більше половини (55,3%) займалися технологічними інноваціями [14, с. 157].

Таблиця 1

**Основні показники інноваційної діяльності підприємств
промисловості у 2010, 2013, 2014 рр.¹**

Показник	2010	2013	2014
Кількість підприємств, які займались інноваційною діяльністю, од.	1462	1715	1609
% до загальної кількості промислових підприємств	13,8	16,8	16,1
Кількість підприємств, що впроваджували інновації, од.	1217	1312	1208
% до загальної кількості промислових підприємств	11,5	12,9	12,1
у тому числі кількість підприємств, що впроваджували нові або вдосконалені методи обробки або виробництва продукції (технологічні інновації), од.	522	557	459
% до загальної кількості промислових підприємств	4,9	5,5	4,6
Частка реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції, %	3,8	3,3	2,5

¹ Побудовано за джерелом [16, с. 163, 179, 193, 194].

В Україні рівень інноваційної активності промислових підприємств суттєво диференціюється залежно від їх розміру. Дані табл. 2 свідчать, що найбільш активно інноваційною діяльністю займалися великі підприємства – у 2012-2014 рр. більше третини від їх загальної кількості (38,9%), причому основна їх частина (32,9%) впроваджували технологічні інновації. Серед середніх за розміром підприємств інноваційною діяльністю займалися 19,7%, а серед малих – лише 11,3%.

Серед промислових підприємств має місце така сама тенденція, але слід звернути увагу на вищу, порівняно з іншими секторами економіки, інноваційну активність підприємств промисловості за всіма розмірами. При цьому простежується закономірність як у цілому по економіці, так і в промисловості, зокрема: при зменшенні розміру підприємств знижується не лише частка інноваційно активних підприємств, але і тих, які займаються технологічними інноваціями.

Таблиця 2

**Інноваційна активність підприємств промисловості
за розміром у 2012-2014 рр., од.¹**

Види підприємств за їх розмірами	Загальна кількість обстежених підприємств	У тому числі			
		Підприємства з інноваційною активністю	з них		неінноваційні підприємства
			підприємства з технологічними інноваціями	підприємства тільки з маркетинговими та/або організаційними інноваціями	
Усього	27992	4084	2663	1421	23908
% до всіх	100	14,6	9,5	5,1	85,4
Малі	20895	2367	1331	1036	18528
% до всіх	100	11,3	6,4	5,0	88,7
Середні	5440	1073	787	286	4367
% до всіх	100	19,7	14,5	5,3	80,3
Великі	1657	644	545	99	1013
% до всіх	100	38,9	32,9	6,0	61,1
Промисловість:					
Малі	9124	1185	779	406	7939
% до всіх	100	13,0	8,5	4,4	87,0
Середні	3208	769	636	133	2439
% до всіх	100	24,0	19,8	4,1	76,0
Великі	1197	538	473	65	659
% до всіх	100	45,0	39,5	5,4	55,0

¹ Побудовано за джерелом [14, с. 185].

У ЄС спостерігається аналогічна тенденція: серед великих підприємств (із чисельністю зайнятих 250 чол. і більше) інноваційною діяльністю (за той самий період – з 2012 по 2014 рр.) займалися понад 75% підприємств (більш ніж на третину вище, ніж в Україні). Серед малих і середніх підприємств (чисельність зайнятих – від 10 до 249 чол.) – трохи менше 50%. Така сама закономірність простежується за всіма типами інновацій. Нижчий рівень інноваційної активності серед великих підприємств спостерігається за маркетинговими інноваціями (близько 40% від загальної кількості великих підприємств), найвищий – за організаційними (понад 50%); серед малих і середніх підприємств (МСП) інноваційна активність за всіма чотирма типами інновацій перебуває приблизно на одному рівні (20-26%) [17].

Виконаний аналіз свідчить, що практично всі великі підприємства є інноваторами, під впливом глобального конкурентного середовища вони вимушені впроваджувати інновації для посилення своїх компетенцій. Інтенсивність інноваційної діяльності підприємств великою мірою залежить від економічних умов і сформованого інноваційного середовища конкретної країни – ефективності правового регулювання, наявності доступних джерел фінансування, дієвості інноваційної інфраструктури тощо.

В Україні відсутні найважливіші економічні та інституціональні умови для активізації підприємствами інноваційної діяльності, які виступають суттєвими перешкодами (бар'єрами) на шляху до реструктуризації економіки. Перша перешкода стосується, насамперед, відсутності вироблених на державному рівні стратегічних цілей та загального бачення щодо майбутнього країни – в Україні відсутня державна стратегія інноваційного розвитку – так само, як і стратегія розвитку промисловості.

По-друге, ситуація, що склалася у сфері інноваційної діяльності промислових підприємств, пов'язана з політичною нестабільністю, високими ризиками, притаманними українській економіці, обмеженістю доступу до джерел фінансування, браком власних коштів у підприємств для впровадження інновацій. Висока вартість залучення кредитних ресурсів, значне податкове навантаження на підприємства не передбачають надання доступних кредитів на розвиток бізнесу. Із проблемою нестачі фінансування найчастіше стикаються саме малі підприємства, які не мають вільних коштів і, як правило, не можуть надати належних гарантій банку для отримання кредиту. У ЄС ця проблема вирішується за рахунок розвитку інших інструментів фінансування – венчурного інвестування, краудфандингу та ін.

По-третє, недосконалість системи ціноутворення обумовлює більшу економічну привабливість для підприємств вкладати кошти не в переробну промисловість, а у сировинні галузі, фінансовий сектор і торгівлю, що підриває рівень економічної безпеки країни та виснажує її потенціал, насамперед, людський.

По-четверте, суттєвим бар'єром виступає неякісне інституціональне забезпечення інноваційних процесів – низький рівень захищеності прав інтелектуальної власності, нерозгалуженість інноваційної інфраструктури, високий рівень корупції та неефективність судової системи в державі.

По-п'яте, підприємствам бракує високої інноваційної культури, достатніх професійних навичок в інноваційному менеджменті.

Подальша не вирішеність вказаних та інших проблем може призвести до остаточної деградації переробного та наукомісткого секторів національної промисловості. Разом із тим послідовні й узгоджені дії органів влади на всіх рівнях управління сприятимуть диверсифікації структури промисловості, стимулюванню конкуренції, створенню високооплачуваних робочих місць. Одна з головних складностей полягає в тому, щоб державне втручання не призвело до ще більшого гальмування інноваційних процесів. У даному контексті представники Світового банку зазначають, що державні інтервенції можуть забезпечити ефективність інноваційної діяльності на рівні підприємств за наявності певних умов – конкуренції на внутрішньому ринку, прямих іноземних інвестицій, міжнародної співпраці у сфері досліджень і розробок, мобільності людських ресурсів, якісного управління, прозорості та відкритості державних органів влади [18].

Висновки. Встановлено, що складні макроекономічні умови, загострення політичної ситуації, несприятливе інноваційне середовище залишаються вагомими перешкодами на шляху до підвищення зацікавленості промислових підприємств в інноваціях – частка інноваційно активних промислових підприємств у загальній кількості промислових підприємств протягом останніх шести років не перевищувала 17,3%, що в рази менше, ніж у розвинених країнах світу. Очевидно, що за наявних умов Україна не здатна конкурувати на світовому ринку інновації, бо навіть якщо інновація буде спродукована, комерціалізувати її буде вельми складно через відсутність відповідних інструментів державного регулювання та сприятливого інноваційного середовища.

Визначено, що в Україні, так само як і в ЄС, рівень інноваційної активності підприємств суттєво різниться залежно від їх розміру – найбільш активно інноваційною діяльністю займаються великі підприємства. Таку закономірність можна пояснити їх перевагами в отриманні фінансових, людських, матеріальних та інших ресурсів, а також можливістю скорочувати середні витрати виробництва, а отже, і собівартість одиниці продукції при підвищенні обсягів виробництва (ефект масштабу). Тому закономірно, що великі за розмірами підприємства мають більше можливостей (порівняно з МСП) для систематичного впровадження інновацій. З іншого боку, малі підприємства є більш динамічними та сприйнятливими до

змін, гнучкими в управлінні, тому мають значні можливості в нарощуванні свого інноваційного потенціалу. Але на сучасному етапі малі підприємства найбільш гостро відчують наслідки кризи та низьку платоспроможність попиту. Органи влади мають зайняти активну позицію щодо виправлення такої парадоксальної ситуації за допомогою, насамперед, податкових важелів, кредитної та амортизаційної політики.

Література

1. Промисловість і промислова політика України 2013: актуальні тренди, виклики, можливості: наук.-аналіт. доповідь / О.І. Амоша, В.П. Вишневський, Л.О. Збаразська [та ін.]; за заг. ред. В.П. Вишневського; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2014. – 200 с.

2. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін.; НАН України. – К., 2015. – 336 с.

3. Ляшенко В.І. Інноваційне підприємництво й науково-технічна діяльність / В.І. Ляшенко // Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми: монографія / за заг. ред. В.І. Ляшенка. – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2014. – С. 567-590.

4. Харів П. С. Інноваційна діяльність підприємства та економічна оцінка інноваційних процесів / П. С. Харів. – Тернопіль: «Економічна думка», 2003. – 326 с.

5. Чорна М. В. Оцінка ефективності інноваційної діяльності підприємств : монографія / М. В. Чорна, С. В. Глухова. – Харків : ХДУХТ, 2012. – 210 с.

6. Зянько В.В. Інноваційна діяльність підприємств та її фінансове забезпечення в умовах трансформаційних змін економіки України: монографія / В.В. Зянько, І.Ю. Спіфанова, В.В. Зянько. – Вінниця: ВНТУ, 2015. – 172 с.

7. Вишневский В. Промышленная политика: теоретический аспект / В. Вишневский // Экономика Украины. – 2012. – № 2. – С. 4-15; № 3. – С. 25-35.

8. Якубовський М. М. Структурний вектор активізації промислового розвитку / М. М. Якубовський // Економіка України. – 2013. – № 12. – С. 22-39.

9. Кіндзерський Ю.В. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку / Ю.В. Кіндзерський, М.М.

Якубовський, І.О. Галиця; за ред. Ю.В. Кіндзерського. – К.: Ін-т екон. та прогнозування НАН України, 2009. – 928 с.

10. Інноваційний розвиток промисловості як складова структурної трансформації економіки України: аналіт. доп. / О.В. Собкевич, А.І. Сухоруков, А.В. Шевченко [та ін.]; за ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2014. – 152 с.

11. Федулова Л.И. Инновационный вектор развития промышленности Украины / Л.И. Федулова // Экономика Украины. – 2013. – № 4. – С. 15-23.

12. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1983. – 278 с.

13. Oslo Manual Guidelines: For Collecting and Interpreting Innovation Data 3rd Edition [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/oslo-manual_9789264013100-en.

14. Наукова та інноваційна діяльність України: стат. зб. / Державна служба статистики України. – К., 2016. – 257 с.

15. Eurostat (2016) Enterprises by type of innovation [Electronic resource]. – Mode of access: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>.

16. Наукова та інноваційна діяльність України: стат. зб. / Державна служба статистики України. – К., 2015. – 255 с.

17. Eurostat (2016) Innovation in SME's and in large enterprises [Electronic resource]. – Mode of access: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Innovation_statistics#Innovation_in_SME.2.80.99s_and_in_large_enterprises.

18. Igniting innovation: rethinking the role of government in emerging Europe and Central Asia [Electronic resource] / Itzhak Goldberg, John Gabriel Goddard, Smita Kuriakose, Jean-Louis Racine. – The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. – 2011. – Mode of access: http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2011/09/30/000356161_20110930033352/Rendered/PDF/647000PUB0EPI000Box361544B00PUBLIC0.pdf.

Надійшла до редакції 16.12.2016 р.

АНАЛІЗ РІВНЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У ГЛОБАЛЬНОМУ ВИМІРІ

Сьогодні, з огляду на активізацію інтеграційних процесів, в Україні все більшого значення набуває питання забезпечення сталого розвитку суспільства та конкурентоспроможності країни у світовій системі господарювання. Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» [1] визначено, що інтеграція в політичні та економічні структури ЄС є пріоритетним напрямом для України. Угода про асоціацію між Україною та ЄС передбачає проведення системних соціально-економічних реформ, спрямованих на демократичний розвиток, економічний добробут та зміцнення безпеки країни як основи підвищення стійкості національної економіки та виконання вимог, необхідних для набуття Україною членства в ЄС. Тому особливого значення набувають питання оцінки рівня готовності та забезпечення сталого розвитку країни.

У роботах багатьох авторів у міжнародній та вітчизняній науковій літературі сталий розвиток передбачає вирішення соціально-економічних питань, підтримання збалансованого стану довкілля та природно-ресурсного потенціалу планети з метою збереження навколишнього природного середовища як для нинішніх, так і для майбутніх поколінь. Значимість створення сталого розвитку визнана більшістю країн світу, в тому числі Україною. Чимало праць, зокрема таких науковців, як О. Амоша [2], В.П. Антонюк [2], А. Болдак [5], О. Веклич, Б. Данилишин, І. Грабинський, Л. Гринів, В. Данілов-Даніл'ян, М. Згуровський [5-11], К. Єфремов [5], В. Ляшенко [15], Ю. Харазішвілі [15], Л. Мельник, В. Трегобчук, Ю. Туниця, В. Шевчук та ін., присвячено обґрунтуванню концепції сталого розвитку, його економічної, соціальної та екологічної компоненти. Віддаючи належне внеску вітчизняних дослідників у розкриття поняття «сталий розвиток» і конкретизацію його складових, необхідно відзначити, що особливий науковий інтерес становить оцінка готовності або рівня забезпеченості сталого розвитку.

Разом із тим подальшого дослідження потребують досить багато питань, зокрема, розробка теоретико-методичного обґрунтування оцінки рівня сталого розвитку; моделювання та розробка сценаріїв забезпечення сталого розвитку; визначення пріоритетності

загроз сталому розвитку та виявлення критичних чинників його формування.

Метою статті є визначення рівня сталості розвитку країни та розробка науково-практичних рекомендацій щодо оцінки рівня сталого розвитку з використанням графоаналітичних методів оцінювання.

Першим кроком на шляху виявлення рівня сталості розвитку країни є процес визначення отриманих рейтингів за окремими компонентами СР у 2016 р. Пропонується застосувати основні положення методик, розроблених Інститутом прикладного системного аналізу НАН України та МОН України, а також розробки вітчизняних і зарубіжних фахівців [3-11] із внесенням деяких змін.

Згідно із запропонованою Світовим центром даних з геоінформатики та сталого розвитку (СЦД-Україна) [12] моделі оцінки фактичного рівня забезпечення сталості розвитку (рис. 1) оцінюється фактичний рівень забезпечення сталості розвитку країни або окремої території. Ця модель дозволяє оцінити ступінь забезпечення на кожному відрізку часу сталого (збалансованого) розвитку для країни та визначити дисбаланси, які впливають на її розвиток. Інститутом прикладного системного аналізу НАН України та МОН України рівень сталого розвитку (СР) було запропоновано оцінювати за допомогою відповідного індексу $I_{ср}$, який розраховується як сума індексів для трьох вимірів: економічного ($I_{ек}$), екологічного ($I_{е}$) та соціального ($I_{с}$) з відповідними ваговими коефіцієнтами

$$I_{ср} = 0,43 \times I_{ек} + 0,37 \times I_{е} + 0,33 \times I_{с} . \quad (1)$$

При цьому підході всі індекси, побудовані на основі індикаторів, що вимірюються в різних одиницях, приводяться до нормованого вигляду та мають значення в діапазоні від 0 до 1. Це дозволяє розрахувати кожен з індексів $I_{ср}$, $I_{ек}$, $I_{е}$, $I_{с}$ у вигляді середньої суми зі складових із відповідними ваговими коефіцієнтами [5-8].

Для вдосконалення існуючих підходів [3; 5-8] до визначення рівня сталості розвитку країни, а також для отримання більш комплексної характеристики профілю СР країни у глобальному вимірі та наочності отриманих результатів пропонується використовувати рейтингові оцінки країн за конкретними вимірами СР у приведенному до єдиної бази вигляді (приведених у різних вимірах даних до єдиної бази значень від 0 до 1 з урахуванням максимального та мінімального значень серед країн у цій категорії) на підставі загаль-

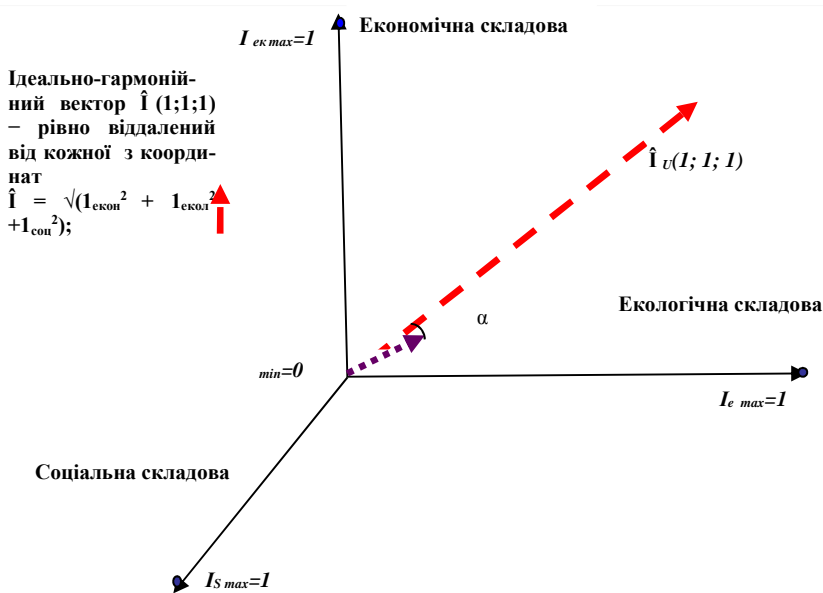
ноприйнятих індикаторів сталості, запропонованих Всесвітнім банком та Всесвітнім економічним форумом для використання у міжнародній практиці, а також застосовуваних у вітчизняній практиці для оцінки сталості окремих регіонів та країни в цілому [5-8].

Оскільки для оцінки економічної та соціальної складових застосовують два та три показники відповідно, то для більш об'єктивної оцінки екологічної компоненти СР пропонується окрім одного параметру оцінки екологічної складової (індексу екологічної ефективності "Центру екологічної політики та права при Єльському університеті"[9]) застосовувати рейтингову оцінку кліматичних змін (Climate Change Performance Index, CCPI) німецького центру міжнародної дослідницької організації "Germanwatch", що відображає існуючий екологічний стан у країні та заходи, спрямовані на його поліпшення. При такому підході з'являється можливість не тільки завдяки ЕРІ провести аналіз показників екологічної політики держав світу, тобто зосередитись на поточній екополітиці та її наслідках з точки зору намічених результатів (мети), але і більш комплексно врахувати стан змін екології в країні.

Для визначення інтегрального показника СР, на відміну від запропонованого в роботах [5-11] застосування середньоарифметичної форми побудови узагальнюючого показника СР (з урахуванням вагових коефіцієнтів), пропонується використовувати середню геометричну, що надасть більшої достовірності результатам оцінки, оскільки такий підхід повною мірою відповідає сутності цього показника та пропорціональності структури показників СР [3].

На підставі підходів до визначення ступеня сталості, розроблених Світовим центром даних з геоінформатики та сталого розвитку (СЦД-Україна) та Інститутом прикладного системного аналізу НАН України та МОН України, пропонується визначати не тільки координати вектору, які формують профіль СР країни, кут відхилення цього вектору від ідеального та ступінь гармонізації СР (рис. 1), а також додатково результативність розвитку. Для додаткового визначення результативності сталого розвитку країни пропонується завдяки тривекторній моделі оцінювати площину трикутника, що формується координатами, які відповідають значенням інтегральних показників економічної, соціальної та екологічної складових СР.-

Завдяки такому підходу з'являється можливість отримати додаткову інформацію щодо результативності СР України за певний проміжок часу, у тому числі порівняно з іншими країнами.

Фактичний профіль СР країни характеризується такими характеристиками:

- 1) кут відхилення вектору від ідеального α фактичного вектору від ідеального визначається через арккосинус (\arccos) – зворотну тригонометричну функцію

$$\alpha = \arccos \frac{I_{ec} + I_e + I_s}{\sqrt{3} \cdot \sqrt{I_{ec}^2 + I_e^2 + I_s^2}},$$

$$0 \leq \alpha \leq \arccos \frac{1}{\sqrt{3}}.$$

За умови наближення кута α до 0 ступінь гармонізації сталого розвитку зростатиме, рівновіддаленість вектору від кожної з координат ($I_{ек}$, I_e , I_c) буде відповідати найбільшій гармонійності сталого розвитку. Наближення фактичного вектору до однієї з координат вказує на пріоритетний розвиток за відповідним виміром і нехтування двома іншими.

- 2) величина $G = 1 - \alpha$ визначає ступінь гармонізації сталого розвитку. Вона зростатиме в разі наближення G до 1 та зменшуватиметься в разі наближення G до 0.

Рис. 1. Профіль СР країни за базовими вимірами (побудовано на підставі опрацювання й узагальнення джерел [6, с. 43; 5-11])

Формування профілю СР країни пропонується на підставі зведених вибіркового результату оцінювання сталого розвитку для окремих країн-лідерів, України та країн пострадянського простору, які повною мірою надали інформацію щодо власного розвитку за всіма показниками (табл. 1-3).

Таблиця 1

Результати індикаторів складових СР розвинутих країн та країн пострадянського простору на підставі рейтингових оцінок у глобальному вимірі (економічна складова)¹

Країна	За індексом економічної свободи (IEF)	Індекс IEF у приведеному вигляді	За глобальною конкурентно-спроможністю (GCI)	GCI у приведеному вигляді	Інтегральний вимір (Іекон)
Швейцарія	81	0,912	5,8	1,000	0,955
Швеція	72	0,808	5,5	0,902	0,854
Канада	78	0,877	5,3	0,837	0,857
США	75,4	0,847	5,7	0,967	0,905
Японія	73,1	0,820	5,5	0,902	0,860
Франція	62,3	0,695	5,2	0,804	0,748
Німеччина	74,4	0,835	5,6	0,935	0,884
Естонія	77,2	0,868	4,8	0,673	0,764
Литва	75,2	0,845	4,6	0,608	0,717
Латвія	70,4	0,789	4,4	0,542	0,654
Казахстан	63,6	0,710	4,4	0,542	0,621
Узбекистан	46	0,506	4,4	0,542	0,524
Росія	50,6	0,560	4,5	0,575	0,567
Білорусь	48,8	0,539	4,4	0,542	0,541
Азербайджан	60,2	0,671	4,6	0,608	0,639
Україна	46,8	0,516	4	0,412	0,461
Грузія	72,6	0,815	4,3	0,510	0,644
Вірменія	67	0,750	4,1	0,444	0,577
Молдова	57,4	0,638	3,9	0,379	0,492
Туркменістан	41,9	0,459	3,8	0,346	0,399
Киргизстан	59,6	0,664	3,7	0,314	0,456
Таджикистан	51,3	0,568	4,1	0,444	0,502
максимум	88,6	1	5,8	1	1
мінімум	2,3	0	2,74	0	0

¹ Узагальнено та розраховано на підставі опрацювання звітів ранжування країн за окремими складовими СР та методик розрахунку СР [5-12].

Результати аналізу рейтингів країн за показниками сталості розвитку та позиція України серед інших держав у світі (табл. 1-4) свідчать, що існують величезні розриви в показниках розвинутих країн та більшості країн, зокрема країн, які серйозно постраждали від економічної кризи і власної макроекономічної несталості (у тому числі країни колишнього СРСР та Україна).

Аналіз рівня сталості розвитку країн (табл. 1-4) свідчить, що існує певна взаємозалежність економічних та соціальних показників СР, однак не завжди прискорення економічного зростання саме по собі забезпечує охорону і поліпшення стану природного середовища (характерно для США, Канади, Об'єднаних Арабських Еміратів, Австралії та ін., а розбіжність в екологічному та економічному

вимірах Японії спричинена більше специфікою території країни, природних ресурсів, кліматичними умовами та ін. [9, С.180]) або справедливий розподіл пов'язаних із ним благ.

Таблиця 2

Результати індикаторів складових СР розвинутих країн та країн пострадянського простору на підставі рейтингових оцінок у глобальному вимірі (соціальна складова) ¹

Країна	За індексом якості життя (QLI)	Індекс QLI у приведенному вигляді	За індексом людського розвитку (HDI)	HDI у приведенному вигляді	За індексом К-суспільства (KSI)	Індекс KSI у приведенному вигляді	Інтегральний вимір (Ісоц)
Швейцарія	8,433	1	0,93	0,975	8,870	0,938	0,971
Швеція	7,727	0,911	0,913	0,944	9,430	1,000	0,951
Канада	7,719	0,910	0,913	0,944	8,920	0,944	0,932
США	7,599	0,895	0,915	0,948	8,770	0,927	0,923
Японія	7,307	0,858	0,891	0,904	8,280	0,873	0,878
Франція	7,268	0,853	0,888	0,899	8,210	0,865	0,872
Німеччина	8,055	0,952	0,916	0,949	8,900	0,941	0,948
Естонія	6,033	0,698	0,861	0,850	8,450	0,891	0,809
Литва	6,004	0,694	0,839	0,810	7,800	0,819	0,772
Латвія	5,905	0,681	0,819	0,774	7,410	0,776	0,743
Казахстан	5,477	0,627	0,788	0,718	5,040	0,514	0,614
Узбекистан	5,377	0,615	0,675	0,514	3,140	0,303	0,458
Росія	5,356	0,612	0,804	0,747	5,780	0,596	0,648
Білорусь	5,322	0,608	0,796	0,733	5,590	0,575	0,635
Азербайджан	5,314	0,607	0,827	0,789	4,560	0,461	0,604
Україна	5,207	0,593	0,743	0,637	5,730	0,590	0,607
Грузія	5,102	0,580	0,754	0,657	5,190	0,530	0,587
Вірменія	5,032	0,571	0,743	0,637	5,080	0,518	0,574
Молдова	4,978	0,565	0,693	0,547	4,920	0,501	0,537
Туркменістан	4,846	0,548	0,688	0,538	2,880	0,275	0,433
Киргизстан	4,796	0,542	0,655	0,478	2,780	0,264	0,409
Таджикистан	4,754	0,536	0,624	0,422	3,130	0,302	0,409
максимум	8,433	1,000	0,944	1	9,43	1	0
мінімум	0,498	0	0,39	0	0,4	0	0

¹ Узагальнено та розраховано на підставі опрацювання звітів ранжування країн за окремими складовими СР та методик розрахунку СР [5-12].

Однак світовий досвід доводить, що якщо проблема бідності в країні зберігається тривалий період, а умовам життя людей не приділяється належної уваги, то обов'язково посилюється політична і соціальна напруженість, що несе в собі загрозу стабільності в країні. Так само, якщо посилюється руйнування довкілля й екологічна деградація в країні, то база природних ресурсів зменшиться і добробут населення у перспективі обов'язково постраждає, а сам економічний розвиток виявиться несталим.

Результати індикаторів складових СР розвинутих країн та країн пострадянського простору на підставі рейтингових оцінок у глобальному вимірі (екологічна складова) ¹

Країна	За індексом екологічної ефективності (ЕПІ)	Індекс ЕПІ у приведенному вигляді	За індексом екологічного стану оцінки "Germanwatch"	Індекс ЕІ у приведенному вигляді	Інтегральний вимір екоскладової на базі двох рейтингів
Швейцарія	86,93	0,940	62,09	0,818	0,877
Швеція	90,43	0,996	69,91	0,974	0,985
Канада	85,06	0,911	38,74	0,352	0,567
США	84,72	0,905	54,91	0,675	0,782
Японія	80,59	0,840	37,23	0,322	0,520
Франція	88,2	0,961	65,97	0,896	0,928
Німеччина	84,26	0,898	58,39	0,745	0,818
Естонія	88,59	0,967	47,24	0,522	0,710
Литва	85,49	0,918	58,65	0,750	0,829
Латвія	85,71	0,921	61,38	0,804	0,861
Казахстан	73,29	0,724	32,97	0,237	0,414
Росія	83,52	0,886	44,34	0,464	0,641
Білорусь	82,3	0,867	51,18	0,601	0,722
Україна	79,69	0,826	49,81	0,573	0,688
максимум серед країн	90,68	1	71,19	1	1
мінімум	27,66	0	21,08	0	0

¹ Узагальнено та розраховано на підставі опрацювання звітів ранжування країн за окремими складовими СР та методик розрахунку СР [5-12].

Примітка:

1) на підставі глобального рейтингу у нормалізований вигляд значення рейтингу приведено з урахуванням найкращого та найгіршого значення по країнах за формулою $[(\text{факт по країні} - \text{min}) / (\text{max} - \text{min})]$;

2) по деяких країнах СНД не надають повної інформації до міжнародних дослідницьких організацій, ці країни не увійшли до рейтингу (колишні кавказькі та середньоазіатські республіки СРСР); країни СНД, які не надали повної інформації до міжнародних дослідницьких організацій щодо екологічної складової, не увійшли до таблиці (колишні кавказькі та середньоазіатські республіки СРСР);

3) додатково введено параметри оцінювання за даними джерела [14].

Позитивний досвід скандинавських країн, які досягли значних успіхів у питаннях охорони довкілля, свідчить, що навколишнє середовище створює не тільки обмеження, але і надає можливості для економічного зростання та соціального добробуту за умови раціонального природокористування. Так, обмежений характер екологічних ресурсів у таких країнах, як Ізраїль, Японія та ін., змушує

їх ефективно використовувати власні екологічні ресурси, імпортувати їх і збільшувати у своїй економіці частку, пов'язану з виробництвом нематеріальних благ [5-11].

Навпаки, недооцінка екологічного чинника й екологічних обмежень у довгостроковій перспективі не лише призводить до численних негативних наслідків для довкілля та якості життя населення в країні, але і зменшує можливості для її подальшого економічного розвитку (у зв'язку з вичерпаністю та обмеженим характером природних ресурсів).

На підставі одержаних результатів рейтингової оцінки та інтегральних характеристик за окремими складовими сталого розвитку країн (економічної, екологічної та соціальної), а також визначення позиції України у глобальному вимірі та зведених результатів рейтингових оцінок у нормованому (приведеному) вигляді встановлено результати за базовими параметрами вимірювання (табл. 1-4) СР країни і побудовано профіль СР деяких країн із розвинутою економікою, країн пострадянського простору та України (рис. 2-6).

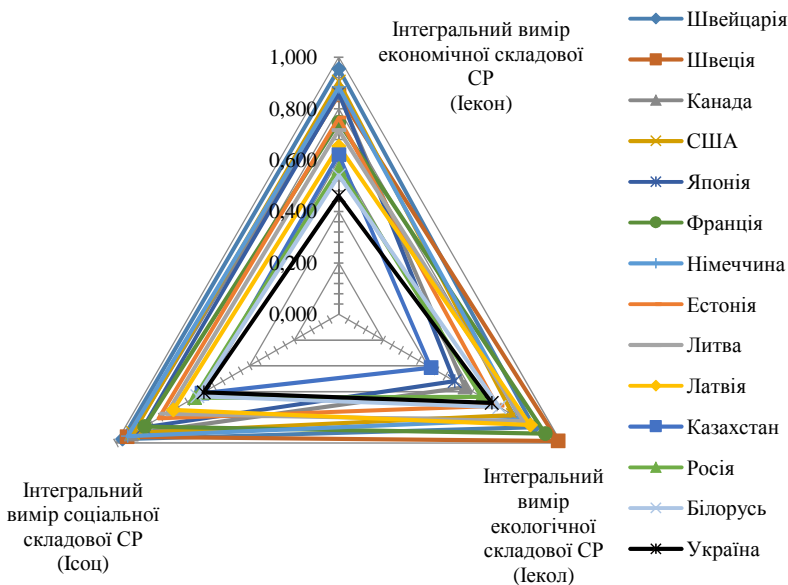

Рис. 2. Профілі окремих країн та позиція України в координатах індикаторів сталого розвитку (авторська розробка на підставі опрацювання джерел [5-11])

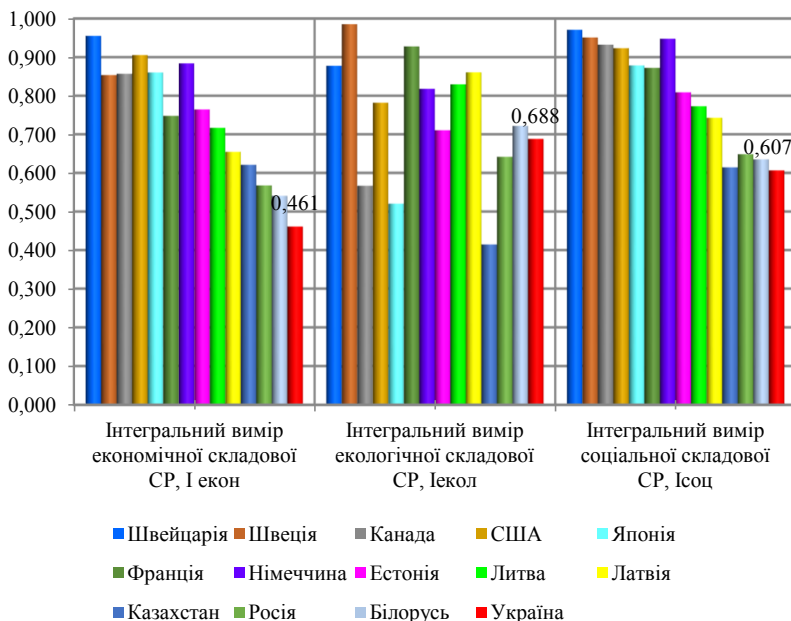

Рис. 3. Результати інтегральних вимірів сталого розвитку по окремих країнах світу та Україні (авторська розробка на підставі опрацювання джерел [5-11])

Результати аналізу на підставі даних рейтингової оцінки України та інших країн за різними параметрами сталого розвитку (табл.1-4) свідчать, що найбільш розвинуті з точки зору економіки країни мають високий рівень людського потенціалу та якості життя.

За допомогою тривекторної моделі (рис. 6) пропонується більш детально оцінити фактичний рівень забезпечення сталості розвитку України із внесенням запропонованих раніше змін (оцінка результативності CP).

Висновки. Розрахунки готовності країни до сталого розвитку на підставі моделювання для України фактичного профілю CP країни за 2016 р. засвідчили, що хоча координати вектору сталого розвитку $\hat{I}(0,46; 0,68; 0,6)$ створюють достатньо гармонійно розвинуту модель "профілю CP країни" (кут відхилення від ідеального вектору $\alpha = 0,97$, а ступінь гармонізації $G = 1 - \alpha = 0,03$), одержані результати за ступенем сталості та результативності розвитку (площина три-

Таблиця 4

Результати інтегральних показників складових СР та індексу СР розвинутих країн та країн пострадянського простору на підставі рейтингових оцінок у глобальному вимірі¹

Країна	Інтегральний вимір економічної складової СР ($I_{\text{екоп}}$)	Інтегральний вимір екологічної складової СР ($I_{\text{екол}}$)	Інтегральний вимір соціальної складової СР ($I_{\text{соп}}$)	Загальний рівень СР ($I_{\text{ср}}$) $\sqrt[3]{(I_{\text{екоп}} * I_{\text{екол}} * I_{\text{соп}})}$	Результативність СР (S_{Δ})
Швейцарія	0,955	0,877	0,971	0,9334	0,7561
Швеція	0,854	0,985	0,951	0,9282	0,7491
Канада	0,857	0,567	0,932	0,7677	0,5370
США	0,905	0,782	0,923	0,8676	0,6557
Японія	0,860	0,520	0,878	0,7325	0,4946
Франція	0,748	0,928	0,872	0,8457	0,6249
Німеччина	0,884	0,818	0,948	0,8814	0,6757
Естонія	0,764	0,710	0,809	0,7601	0,5015
Литва	0,717	0,829	0,772	0,7714	0,5170
Латвія	0,654	0,861	0,743	0,7478	0,4905
Казахстан	0,621	0,414	0,614	0,5406	0,2627
Росія	0,567	0,641	0,648	0,6179	0,3315
Білорусь	0,541	0,722	0,635	0,6281	0,3470
Україна	0,461	0,688	0,607	0,5772	0,2951

¹ Розраховано на підставі опрацювання звітів ранжування країн за окремими складовими СР [12].

кутника за координатами-вимірами СР дорівнює $S = 0,2951$, що значно нижче порівняно з Сідеал = 0,86 та країною-лідером) дозволяють констатувати слабку сталість розвитку країни. Запропоновано графоаналітичну модель "профілю сталості країни" (завдяки оцінці площини трикутника, який формується координатами – узагальненими параметрами складових СР), яка дозволяє не тільки визначити ступінь (рівень) забезпечення на кожному відрізьку часу сталого (збалансованого) розвитку для країни, але й оцінити результативність розвитку та ступінь гармонізації за базовими складовими, отримати наочну картину дисбалансів у розвитку країни. Рекомендовано використовувати економіко-математичне моделювання, що дозволяє врахувати й оцінити всі складові забезпечення сталого розвитку.

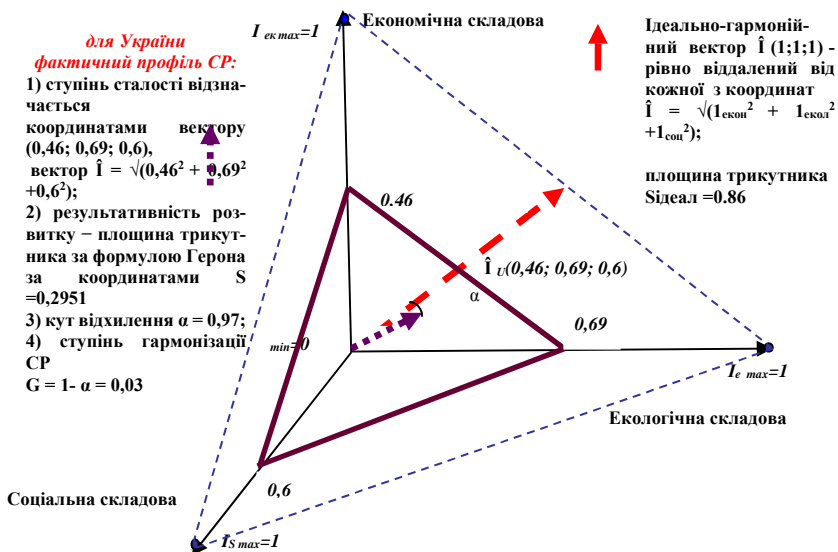

Рис. 6. Профіль СР України за базовими вимірами (удосконалено на підставі опрацювання джерела [6, с. 43] та доопрацювання розробок [5-11])

Література

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року [Електронний ресурс]: закон України № 2818-VI від 21.12.2010 р. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.
2. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: моногр. / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 534 с.
3. Тарасенко І.О. Оцінка проблем та шляхи забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації / І.О. Тарасенко, Н.В. Нетребська // Міжнародний науковий журнал . – 2015. – № 2. – С. 103-109.
4. Украина в глобальных измерениях устойчивого развития [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wdc.org.ua>.
5. Згуровський М.З. Глобальні виміри сталого розвитку [Електронний ресурс] / М.З. Згуровський. – Режим доступу: <http://wdc.org.ua>.
6. Форсайт та побудова стратегії соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) і довго-

строковому (до 2030 року) часових горизонтах / наук.керівник проекту акад. НАН України М. З. Згуровський; Міжнародна рада з науки; Комітет із системного аналізу при Президії НАН України; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Ігорського»; Інститут прикладного системного аналізу МОН України і НАН України; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку; Фундація «Аграрна наддержжава». – Київ : НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», Вид-во «Політехніка», 2015. – 184 с.

7. Згуровський М.З. Сталий розвиток у глобальному і регіональному вимірах: аналіз за даними 2005 р. / М.З. Згуровський. – К.: НТУУ"КПІ", 2006. – 84 с.

8. Згуровський М.З. Україна в глобальних вимірах сталого розвитку / М.З. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2006. – № 19(598).

9. Згуровський М.З. Моделювання процесів сталого розвитку в глобальному та регіональному контекстах [Електронний ресурс] / М.З. Згуровський, А.О. Болдак, К.В. Єфремов. – Режим доступу: http://wdc.org.ua/sites/default/files/Zgurovsky_Boldak_Yefremov_MODELING_OF_SD_PROCESSES_UA.pdf.

10. Згуровський М.З. Аналіз сталого розвитку: глобальний і регіональний контексти. Ч. 2. Україна в індикаторах сталого розвитку / М.З. Згуровський, А.О. Болдак, К.В. Єфремов та ін. – К.: НТУУ «КПІ», 2012.– 240 с.

11. Згуровський М. З. Глобальне моделювання процесів сталого розвитку в контексті якості і безпеки життя людей: звіт про НДР (заклуч.) НТУУ «КПІ» / М.З. Згуровський. – К., 2011. – 144 с.

12. Сайт Світового центру даних з геоінформатики і сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wdc.org.ua/uk/data>.

13. Індекс екологічної ефективності. Гуманітарна енциклопедія // Центр гуманітарних технологій, 2006-2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/ratings/environmental-performance-index/info>.

14. The Climate Change Performance Index Results 2015-2016. : "Germanwatch"/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://germanwatch.org>.

15. Ляшенко В. І. Стратегічні сценарії структурного розвитку промислових регіонів України / В. І. Ляшенко, Ю. М. Харазішвілі // Вісник економічної науки України. – 2016. – № 2 (31). – С. 113-126.

Надійшла до редакції 21.12.2016 р.

ПОГЛЯД НА ПРОЦЕС УПРАВЛІННЯ ВИТРАТАМИ ПІДПРИЄМСТВА З ПОЗИЦІЙ ЕВОЛЮЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ МАРКЕТИНГУ

Реалії сьогодення потребують удосконалення практики управління витратами виробництва з урахуванням сучасного періоду розвитку економіки України та міжнародного досвіду. Це, у свою чергу, дозволить підприємству протистояти в конкурентній боротьбі, максимізувати прибуток та мінімізувати витрати, забезпечити рентабельність своєї діяльності.

На думку окремих науковців [1], сучасний управлінський облік дуже часто акцентує свою увагу на процесах, що відбуваються всередині підприємства (вибір постачальників і закупівля сировини, налагодження виробничого процесу, виробництво якісної продукції та її збут). Іншими словами, управлінський облік розглядає стадії додавання цінності, починаючи від виплат постачальникам (закупівля) і закінчуючи отриманням коштів від споживачів (збут). Ключовим моментом вважається доведення до максимуму різниці (доданої вартості) між закупівлею та реалізацією. З точки зору стратегічної перспективи концепція доданої вартості має дві великі проблеми: вона починається надто пізно й закінчується надто рано.

На відміну від концепції доданої вартості концепція ланцюжка цінностей відображає докорінно новий підхід до процесу управління витратами, коли акцент робиться на процесах, що відбуваються за межами підприємства, і кожне підприємство розглядається в контексті загального ланцюжка видів діяльності, що створюють цінність, як одна із частин цього ланцюжка, від вихідної сировини до кінцевого споживача.

Тому в даному випадку доречним було б поглянути на процес управління витратами підприємства з позицій еволюції концепції маркетингу. Можливо внаслідок цього концепція ланцюжка цінностей стане більш зрозумілою і застосовуваною в умовах українських реалій.

Вивченням питання підвищення ефективності процесу управління витратами займається достатньо багато науковців, як в Україні, так і за її межами. Серед них наразі можна відзначити таких на-

уковців – як Дж. Шанк, В. Говіндараджан [1], К. Друрі [2], С. Ф. Голлов [3], І. Є. Давидович [4], М. Г. Грещак, В. М. Гордієнко, О. С. Коцюба [5], Г. В. Козаченко, Ю. С. Погорелов, Я. Ю. Хлап'юнов, Т. А. Макухін [6], Н. В. Гришко [7], О. К. Неженцева [8] та ін.

Метою статті є обґрунтування доцільності врахування положень сучасних концепцій маркетингу в процесі управління витратами підприємства.

Як відзначає І. Є. Давидович, «...в Україні в сучасний період управління витратами як єдиного цілісного процесу, який визначав би усю політику підприємства (організації), практично не існує.

На необхідність створення такого цілісного процесу, цілісної системи управління вказує ще й те, що інфляційні процеси, які продовжуються протягом останніх років, не сприяють зниженню собівартості продукції, рівня виробничих витрат. Прибуток на переважній більшості підприємств досягається, на превеликий жаль, не шляхом зменшення витрат на виробництво продукції, а за рахунок зростання відпускових цін.

Такий стан справ має, як правило, серйозні негативні наслідки як для громадян нашої держави, так і суспільства в цілому. Проте, незважаючи на зазначені недоліки цих явищ, висока вартість товарів у сучасних умовах має і свої позитивні моменти. Вона змушує, з однієї сторони, вигідно розміщувати всі види ресурсів, а з другої – спрямовувати діяльність на виробництво потрібних та вигідних товарів і продуктів. Здорова конкуренція, у свою чергу, сприятиме зниженню ціни на продукцію, роботи чи послуги, що неодмінно змусить підприємців і товаровиробників шукати різні шляхи зниження собівартості продукції, робіт чи послуг. Найбільш вигідною і прийнятною у цьому відношенні повинна стати система управління витратами, як об'єктивна необхідність успішного функціонування підприємства чи організації» [4].

Ключовою тезою, виходячи з вищесказаного, є саме спрямування діяльності сучасного підприємства на *«виробництво потрібних та вигідних товарів і продуктів»*. У цьому випадку доцільним є звернення до міжнародного досвіду, а саме погляд на проблему доцільності виробництва того чи іншого товару з позицій теорії маркетингу. Для більш глибокого розуміння даного питання розглянемо еволюцію концепції маркетингу.

Термін «концепція» (conceptio) перекладається з латинської: по-перше, як система поглядів, те чи інше розуміння явищ, процесів; по-друге, як єдиний, визначальний задум, провідна думка будь-якого твору, наукової праці тощо [7].

Концепції маркетингу являють собою основні підходи, визначення цілі, принципи і методи ведення маркетингової діяльності, орієнтованої на потреби ринку [9].

Отже, відрізняють такі маркетингові концепції:

- 1 – концепція удосконалювання виробництва;
- 2 – концепція удосконалювання товару;
- 3 – концепція інтенсифікації комерційних зусиль;
- 4 – концепція маркетингу;
- 5 – концепція соціально-етичного маркетингу [9].

Ключові тези кожної з концепцій представлено на рис. 1, де надано характеристику поведінки покупців і виробників товарів на кожному етапі розвитку концепції маркетингу.

Як видно з рис. 1, прогрес не стоїть на місці, і за останнє сторіччя концепція маркетингу еволюціонувала від звичайного виробництва товарів до орієнтації виробництва на конкретного споживача ще й за умов урахування безпеки товару для суспільства та зовнішнього середовища. Тож, підприємства з плином часу переходили від однієї концепції до іншої, одночасно підводячись на більш високий щабель свого розвитку. І чим раніше керівництво підприємства опанувало засади наступної концепції маркетингу, яка розвивалась за вимогами прийдешнього часу, тим більш успішним і конкурентоспроможним ставало підприємство.

Слід зазначити, що початковим етапом процесу еволюції концепції маркетингу зазвичай вважають 1902 р., коли ряд провідних університетів США в розклад своїх занять включили курс лекцій з проблем раціональної організації товарообігу [9]. І саме підприємства цієї країни, а також деяких європейських країн були локомотивом розвитку і впровадження засад кожної з концепцій у реальне економічне життя підприємств.

Підприємства України за радянських часів діяли в умовах, коли попит значно перевищував пропозицію. Тому можна припустити, що вони орієнтувались на концепцію удосконалювання виробництва. Але ж вони діяли на засадах зовсім іншої концепції: «Виробляй те, що тобі наказали, все одно й того не вистачить». У ті часи такого поняття, як «маркетинг», не існувало.

Сам термін «маркетинг» походить від англійського «market» і дослівно перекладається, як діяльність у сфері ринку збуту [9]. Але в умовах командно-адміністративної системи такого поняття, як ринок (в економічному його тлумаченні), також не було.

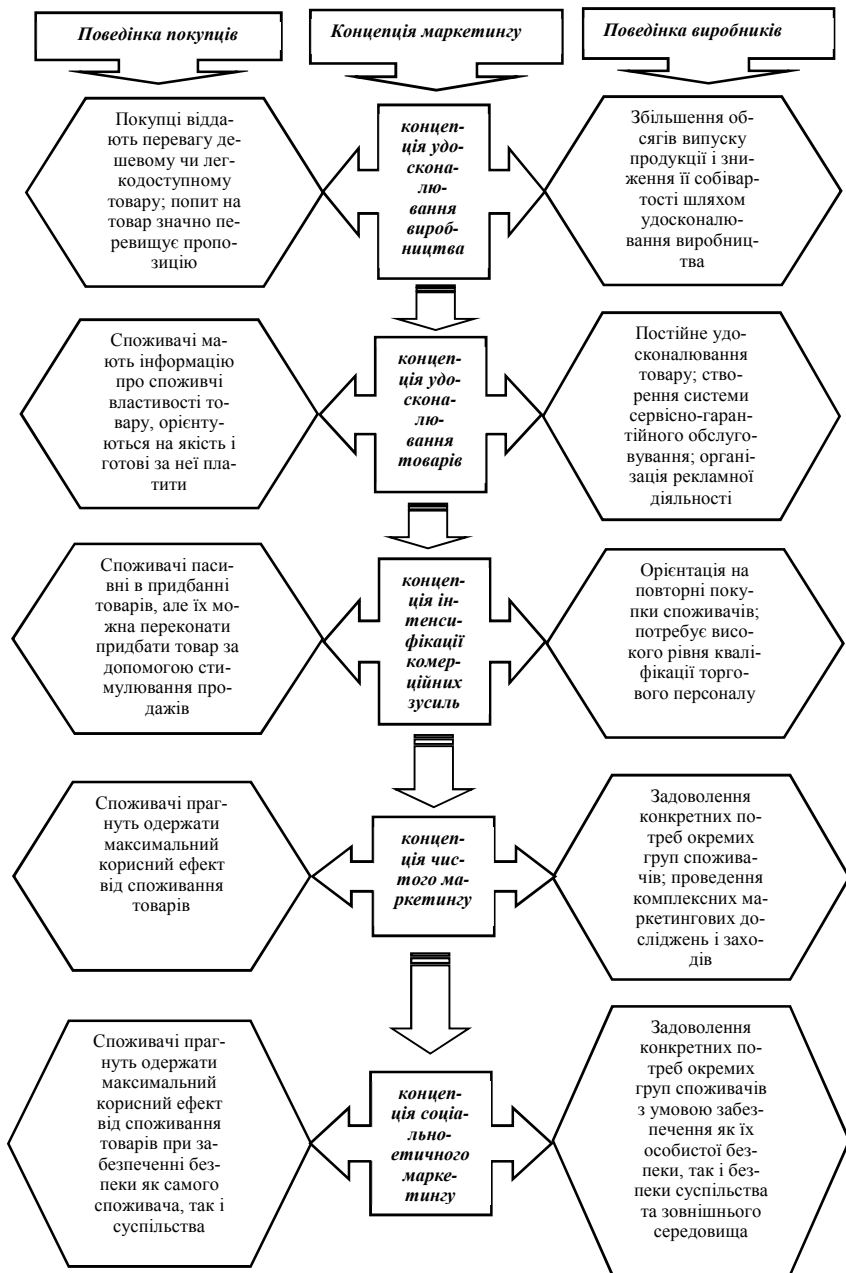

Рис. 1. Еволюція концепції маркетингу

З переходом до ринкових умов господарювання підприємства пострадянських країн (у тому числі й Україна) стикнулися віч-на-віч з проблемою переосмислення цілей своєї діяльності. Щоб вистояти у конкурентній боротьбі, їм потрібно було екстерном опанувати майже сторічний досвід маркетингової діяльності більш розвинутих країн. І не тільки опанувати, а й упровадити у виробничий процес з урахуванням реалій перехідного періоду. Хто зумів швидко переорієнтуватись, той і досяг успіху.

Про ринкові умови господарювання або перехід до них у своїх наукових роботах говорили майже всі науковці сучасної України. Але точно визначитись, чи скінчився той перехід, чи ще продовжується, наразі не видається можливим. Кризи 2008 і 2014 рр. також негативно вплинули на цей процес.

Оскільки розшарування населення за верствами на даному етапі розвитку України є дуже великим (є окрема верства дуже багатих людей, є так званий «середній клас» та є дуже велика частина людей з рівнем доходу нижче середнього), на даний час у межах нашої держави існують підприємства, що діють на підставі кожної з означених концепцій маркетингу.

Питома вага підприємств, що діють в умовах концепції удосконалювання виробництва, досить мала. Хоча Україна і відноситься до країн з достатньо низьким рівнем розвитку, все ж вже відбулось певне насичення ринку товарами й попит не перевищує пропозицію. Тому просто виробництвом товарів і постійним удосконалюванням самого процесу виробництва задля збільшення обсягів виробленої продукції вже майже ніхто не займається.

Концепція удосконалювання товарів також є мало використовуваною. Населення України у даний час є досить обізнаним і можна сказати «розпещеним» різноманіттям товарів, представлених на ринку. Тож здивувати когось навіть дуже якісним товаром вже дуже складно.

Найбільш розповсюдженою у межах сучасної України є концепція інтенсифікації комерційних зусиль. Споживачів наразі переконують придбати той чи інший товар шляхом активної рекламної діяльності, шляхом існування акційних знижок на той чи інший товар, шляхом підбору висококваліфікованого торгівельного персоналу тощо. Навіть порядок розміщення товарів у торгівельних мережах є окремою складовою стимулювання продажів товарів. Хотіли ви чи не хотіли, а придбали ту жуйку чи шоколадку, що продавець так дбайливо розмітив біля каси на рівні ваших очей у супермаркеті.

Наступна концепція (концепція чистого маркетингу) у своїй основі передбачає насамперед проведення комплексних досліджень ринку і виявлення незадоволених потреб споживачів, а вже потім – виробництво товарів, що задовольнять ці потреби. У межах цієї концепції в Україні функціонують найбільш успішні підприємства. Але їх частка є достатньо невеликою.

Концепція ж соціально-етичного маркетингу взагалі в умовах українських реалій є майже недосяжною. «Середній споживач» в Україні є достатньо малозабезпеченою людиною, тому коли незадоволені базові потреби (їжа, одяг, безпека тощо), піклуватись про безпеку навколишнього середовища годі й говорити.

Слід зазначити підтримку цієї концепції на державному рівні. Сьогодні в Україні існує загальнодержавна програма енергоефективності, яка в тому числі передбачає і використання альтернативних джерел енергії, що є більш безпечними для навколишнього середовища.

Підсумовуючи вищесказане, можна дійти висновку про те, що обов'язковою передумовою підвищення ефективності процесу управління витратами на підприємстві є насамперед ефективний маркетинг.

Для більш глибокого розуміння місця маркетингу у процесі управління витратами підприємства нагадаємо одну з концепцій управління витратами, огляд яких автором наведено у роботі [10]. Вона має назву «*концепція ланцюжка цінностей*». Її було вперше сформульовано М. Портером у 1985 р. Згідно з М. Портером під ланцюжком цінностей слід розуміти узгоджений набір видів діяльності, що створюють цінність для підприємства, починаючи від вихідних джерел сировини до готової продукції, доставленої кінцевому споживачу, включаючи післяпродажне обслуговування (рис. 2).

На думку О.К. Неженцевої, «...сама концепція ланцюжка цінностей стала відображенням тенденції виходу управління витратами за межі підприємства. Адже саме для ефективного управління витратами необхідно акцентувати увагу на процесах, що відбуваються за межами підприємства» [8].

Кожна частина ланцюга розглядається як з позиції її необхідності у виробничому процесі, так і з позиції спожитих нею ресурсів. Далі визначається керуючий фактор – параметр, який характеризує вартість здійснення конкретної операції. Шляхом контролю за керуючими факторами та перебудови ланцюга утворення вартості досягаються стійкі переваги над конкурентами.

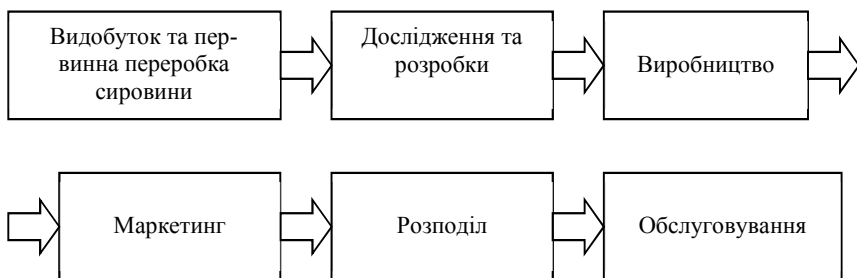

Рис. 2. Ланцюжок формування цінностей щодо продукції підприємства за М. Портером [5]

Для досягнення цієї мети необхідно розглядати ланцюг утворення вартості не лише у масштабі однієї організації, а й галузі, тобто необхідно враховувати процес визначення вартості від видобутку ресурсів до сервісного обслуговування готової продукції. Такий масштаб дасть змогу визначити частину галузевого ланцюга утворення вартості, де підприємство може реалізувати одну зі своїх стратегій, що буде відповідати стратегічному галузевому оточенню.

Наразі концепція ланцюжка цінностей є достатньо ефективним інструментом управління витратами підприємства. Але умови сьогодення потребують її переосмислення. Перш ніж приймати рішення щодо виробництва того чи іншого товару, доцільно «скористатись рекомендацією» концепції чистого маркетингу і провести маркетингове дослідження, метою якого є виявлення незадоволених потреб споживачів. Тому у модифікованому ланцюжку цінностей маркетинг доцільніше було б поставити на перше місце (рис. 3).

Рис. 3. Модифікований ланцюжок формування цінностей щодо продукції підприємства

Тож перед сучасним підприємством, що діє у межах України, стоїть достатньо багато складних завдань. Події останніх років призвели до втрати окремих ринків збуту. Внаслідок євроінтеграційних процесів рівень конкурентної боротьби всередині країни зростає. Поряд з тим підприємства України отримали реальну можливість виходу на європейський ринок.

Але постає питання, з чим виходити на європейський ринок і як якісно конкурувати всередині країни? Відповідь саме на це питання міститься у даній статті. Застосування положень концепцій чистого маркетингу і соціально-етичного маркетингу у процесі управління витратами дозволить підприємствам України зайняти гідне місце не тільки на вітчизняному але й на європейському ринках.

Висновки. Процес управління витратами на підприємстві є достатньо складним і не може існувати сам по собі. Перш за все він повинен відповідати загальній стратегії розвитку підприємства, і не тільки відповідати, а й допомагати реалізувати її найкращим чином.

У даній роботі обґрунтовано доцільність погляду на процес управління витратами з позицій еволюції концепції маркетингу. Вимогою сьогодення для сучасного підприємства є спрямування своєї діяльності на виробництво потрібних та вигідних товарів. Саме за для цього процес дослідження ринку і виявлення незадоволених потреб споживачів повинен передувати процесу виробництва товарів.

Література

1. Шанк Дж. К. Стратегическое управление затратами / Дж. К. Шанк, В. Говиндараджан; пер. с англ. СПб.: ЗАО «Бизнес Микро», 1999. – 288 с.
2. Друри К. Управленческий и производственный учет: учебник; пер. с англ. / К. Друри. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 1071 с.
3. Голов С.Ф. Управлінський облік: підручник – 4-те вид. / С.Ф.Голов. – К.: Лібра, 2008. – 704 с.
4. Давидович І.Є. Управління витратами: навч. посібник / І.Є. Давидович. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 320 с.
5. Грещак М.Г. Управління витратами: навч. посібник / М.Г. Грещак, В.М. Гордієнко, О.С. Коцюба та ін.; за заг. ред. М.Г. Грещака. – К.: КНЕУ, 2008. – 264 с.
6. Козаченко Г.В. Управління затратами підприємства: моногр. / Г.В. Козаченко, Ю.С. Погорелов, Я.Ю. Хлап'юнов, Т.А. Макухін. – Київ: Лібра, 2007. – 320 с.

7. Гришко Н.В. Сучасні концепції управління витратами промислових підприємств / Н.В. Гришко // Культура народів Причорномор'я. – 2007. – №99. – С. 33-38.

8. Неженцева О.К. Застосування стратегічного підходу управління витратами підприємства / О.К. Неженцева // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – Запоріжжя. – 2007. – № 2. – С. 318-320.

9. Gonchar V. Marketing Aspects of Steady Growth Business Strategy / V. Gonchar, O. Kalinin // Экономический вестник Донбасса. – 2015. – №4 (42). – С. 131-135.

10. Корж М.В. Маркетинг: навч. посіб. / М.В. Корж. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 344 с.

11. Ростовська Г.В. Концепції управління витратами / Г.В. Ростовська // Вісник Донецького університету. Серія В. Економіка і право. – 2010. – №1. – С. 275-279.

Надійшла до редакції 02.12.2016 р.

Н.В. Трушкіна

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗБУТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВУГЛЕДОБУВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Дослідження виконано в рамках науково-дослідної роботи ІЕП НАН України «Розвиток публічно-приватного партнерства у процесі модернізації вугільної промисловості та теплової енергетики» (номер держреєстрації 0115U001638)

У сучасних умовах нестійкої національної економіки на підприємствах вугільної промисловості спостерігається тенденція скорочення ефективності організації збутової діяльності. Це відбувається внаслідок недостатньої адаптованості систем управління збутовою діяльністю вугледобувних підприємств до постійних змін і ризиків інституціонального середовища через непередбачуваність кон'юнктури ринку та негнучкість до коливань попиту споживачів вугільної продукції, недосконалість контрактних взаємовідносин

© Н.В. Трушкіна, 2016

зі споживачами без урахування особливостей обслуговування їх різних категорій. Виявлено, що діяльність вугледобувних підприємств України залежить від впливу таких фінансово-економічних умов, як заборгованість за реалізовану вугільну продукцію, зміна контрактних взаємовідносин між споживачами, обмеження фінансових ресурсів, нестабільність попиту на вугілля (профіцит або дефіцит).

Вищезазначені недоліки обумовлюють зростання рівня витрат на організацію та здійснення процесів збутової діяльності вугледобувних підприємств. За даними Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, витрати на збут 1 т товарної вугільної продукції державних вугледобувних підприємств збільшилися у порівняльних цінах за 2007-2015 рр. на 36,5% (з 6,55 до 8,94 грн). Витрати на збутову діяльність у 2015 р. становили 138,5 млн грн, або 0,46% повної собівартості товарної вугільної продукції.

За оцінками експертів, реалізація заходів щодо вдосконалення організації збутової діяльності підприємств дозволяє зменшити витрати на реалізацію продукції споживачам на 20%, збільшити обсяги відвантаження продукції на 35-40%, скоротити терміни доставки готової продукції на 25-45%, а також час на переміщення товарів і рівень транспортних витрат у результаті оптимізації маршрутів руху транспорту й узгодження графіків поставок.

Отже, сучасні умови господарювання вітчизняних вугледобувних підприємств потребують пошуку шляхів підвищення ефективності їх функціонування, серед яких можна назвати вдосконалення організації збутової діяльності.

Як свідчить аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових джерел, актуальною залишається проблема формування клієнтоорієнтованого підходу до обслуговування споживачів у контексті концепції маркетингу взаємовідносин, суть якої полягає в «необхідності організації діяльності суб'єктів ринку за принципами взаємної вигоди, що досягається узгодженням їх дій як рівноправних партнерів» [1, с. 118].

Як відзначають науковці, «... з огляду на реалії ринкової економіки, коли більше переваг мають споживачі, виробники повинні орієнтувати свою діяльність на задоволення їхніх потреб і запитів...» [2, с. 135]. При цьому вчені зазначають, що «... в сучасних умовах формується новий тип маркетингу, в основу якого покладено концептуальне положення про те, що промислове підприємство може досягти своїх цілей тільки тоді, коли воно правильно визначить потреби та попит споживачів промислової продукції та

зможе їх задовольнити більш ефективно, ніж конкуренти...» [1, с. 118].

До актуального переліку цілей неоіндустріалізації з урахуванням специфіки економічної ситуації у національній економіці науковці пропонують включити «... розширення можливостей задоволення диференційованого споживчого попиту на промислові товари та послуги (підвищення рівня диверсифікації виробництва, індивідуалізація продукції, зростання частки ІКТ у маркетингово-збутовій діяльності)» [3, с. 124].

Значну увагу дослідники приділяють науковим розробкам щодо проблем управління збутовою діяльністю промислових підприємств. На основі аналізу різних наукових підходів до визначення основних напрямів підвищення ефективності організації збутової діяльності промислових підприємств їх систематизовано за такими групами: *удосконалення законодавства про реалізацію вугільної продукції* (розробка та прийняття спеціального закону, в якому доцільно уточнити основні поняття з регулювання відносин, пов'язаних із реалізацією вугільної продукції); *удосконалення системи контрактної роботи зі споживачами* (уточнення та доповнення змісту договору поставки вугільної продукції; удосконалення структури договору купівлі-продажу); *розробка системи обслуговування споживачів* (розробка класифікації споживачів на основі аналізу процедур роботи з клієнтами; формування бази даних про споживачів; розробка стандартів обслуговування споживачів; формування системи логістичного обслуговування споживачів; оптимізація сервісних потоків на основі врахування індивідуальних потреб споживачів); *удосконалення організації системи збуту продукції споживачам* (формування оптимальної системи каналів збуту продукції; удосконалення контролю при плануванні продажів; підвищення ефективності управління комерційною діяльністю на основі прогнозування попиту споживачів); *пропозиції щодо обґрунтування доцільності формування збутової мережі* (формування збутово-посередницької мережі; створення раціональної структури каналів розподілу продукції; розробка збутової політики підприємства, створення та впровадження ефективної маркетингової політики розподілу на підприємстві).

Для визначення необхідності та раціональності укладання контракту з тим чи іншим агентом розроблено ефективну модель, яка має включати такі різноманітні підходи: застосування теорії ігор; економетрична модель для оцінки методології укладення гібридних контрактів; діагностика контрактної діяльності на основі

побудови діаграм бізнес-процесів; метод ранжування Харрінгтона; логіт-модель; рамкова проблемно-орієнтована методика вирішення організаційно-економічних завдань [4, с. 108-109].

В умовах нестабільності попиту на вугільну продукцію і постійних коливань кон'юнктури ринку вугілля особливо актуальними стають проблеми вдосконалення управління збутовою діяльністю вугледобувних підприємств. Тому пошуку пріоритетних напрямів організації господарської діяльності підприємств у контексті реформування вугільної промисловості України присвячено багато наукових праць. На основі їх аналізу узагальнено основні положення вчених і фахівців, а саме:

визначено, що «...лібералізація національного вугільного ринку має відбуватися шляхом переходу до укладання прямих контрактів між виробниками і споживачами вугільної продукції та впровадження біржової (аукціонної) торгівлі вугіллям» [5, с. 39];

проаналізовано ринкові умови функціонування підприємств вугільної промисловості та сформовано організаційно-економічний механізм управління ресурсним потенціалом шахт в умовах нестійкого попиту на вугілля [6, с. 137];

обґрунтовано методичний підхід до побудови для вугільної шахти виробничої функції з енергетичними витратами як аргументу, що дає можливість оцінити системну енергетичну ефективність роботи підприємства та планувати оптимальні режими його експлуатації [7, с. 20-26];

досліджено фактори, які обумовлюють розвиток вугледобувних підприємств у процесі реформування, та визначено перспективи подальшого розвитку вітчизняної вугільної промисловості [8, с. 46-48];

зазначено, що «... Україні у питанні забезпечення потреб економіки у вугіллі слід обрати шлях оптимального поєднання власного виробництва і диверсифікації імпорту; при цьому оптимізація має виконуватися за критерієм мінімальних повних суспільних витрат (з урахуванням обсягів державної підтримки та інвестицій у виробництво) на вугільну продукцію» [9, с. 110];

у результаті використання методичного підходу до оцінки доцільності експлуатації вугледобувних підприємств виділено ряд шахт державного сектору галузі, які підлягають першочерговій ліквідації, та ранжовано їх за пріоритетністю до ліквідації [10, с. 194-195];

розроблено методичний підхід до оцінювання, ідентифікації, прогнозування рівня стійкості функціонування вугледобувних підприємств та формування портфеля альтернатив його забезпечення [11, с. 55-108];

запропоновано інституціональний механізм трансформацій у вугільній промисловості України, який включає оптимальний варіант взаємовідносин між державним сектором економіки та бізнес-структурами за участю інституційних інвесторів, наукових установ, посередницьких компаній [12, с. 198-199];

доведено, що прогнозування попиту і видова диференціація моделей визначення оптимального розміру замовлення і «точки» замовлення дозволяють адаптувати існуючі класичні підходи до специфіки вугледобувних підприємств і коливань на ринку збуту їх продукції [13, с. 13-14].

Одним із дієвих шляхів підвищення ефективності діяльності підприємств паливно-енергетичного комплексу вченими визнано їх об'єднання, до основних причин якого віднесено «...прагнення одержати й посилити синергетичний ефект, що виникає в результаті зниження витрат у вертикальному ланцюзі виробництва продукції та здійснення декількома компаніями узгодженої економічної політики» [14, с. 148].

На думку дослідників, «...серед чинників, які спонукають підприємства до об'єднання, є посилення ринкової конкуренції; прагнення до зниження виробничих витрат; централізація виконання збутової функції (маркетинг, реклама, збут, закупівля тощо); необхідність підвищення ефективності виробництва; розширення ринків збуту» [15, с. 171]. Ними запропоновано узагальнену схему побудови раціональної виробничої структури на прикладі інтегрованої компанії енергетичної галузі України [15, с. 177-178].

Вченими Інституту економіки промисловості обґрунтовано, що «...для підвищення ефективності господарювання у вугільній промисловості України доцільно запропонувати інститути самоврядування відносин між вугільниками й енергетиками (металургами) за формою економічних мереж із «майданчиками» з'ясування інтересів сторін» [16, с. 99].

Незважаючи на широке коло наукових розробок з обраної теми, проблема вдосконалення організації збутової діяльності вугледобувних підприємств з урахуванням особливостей їх функціонування в умовах нестабільності попиту на вугільну продукцію та су-

часних тенденцій розвитку інституціонального середовища потребує подальших наукових розробок. Усе це значною мірою обумовило вибір теми даної роботи та її цільову спрямованість.

Мета статті полягає у визначенні стратегічних напрямів удосконалення організації збутової діяльності вугледобувних підприємств в умовах нестійкої національної економіки.

Аналіз статистичних даних свідчить про тенденції та закономірності недостатньо ефективної організації збутової діяльності вугледобувних підприємств України. Так, за даними Державної служби статистики України, обсяг споживання вугілля в Україні за 2007-2015 рр. знизився на 36,2%, а видобутку вугілля – на 49,2%. При цьому спостерігається тенденція збільшення обсягу споживання над видобутком, тобто дефіцит вугілля: якщо у 2007 р. обсяг споживання перевищував видобуток вугілля на 20,5%, то у 2015 р. – на 51,5% (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка обсягів видобутку та споживання вугілля в Україні¹

Показник	Роки			
	2007	2009	2012	2015
Обсяг видобутку вугілля, млн т	58,9	55,0	65,7	29,9
Обсяг споживання вугілля, млн т	71,0	63,0	73,3	45,3
Рівень перевищення споживання і видобутку вугілля, %	120,5	114,5	111,6	151,5

¹ Складено за даними джерел [17, с. 98; 18, с. 258].

При цьому загальний обсяг споживання вугілля в Україні за 2007-2015 рр. зменшився унаслідок скорочення обсягів споживання вугілля на перетворення на інші види палива й енергію на 38,3% (з 64,2 до 39,6 млн т) та для неенергетичних цілей – на 93,3% (з 1,5 до 0,1 млн т). У структурі загального споживання вугілля в Україні частка споживання для перетворення на інші види палива й енергію скоротилася на 3,1% (з 90,4 до 87,3%), а для неенергетичних цілей – на 1,9% (з 2,2 до 0,3%) [19; 20].

За даними Міністерства енергетики та вугільної промисловості України, обсяг видобутку державних вугледобувних підприємств за 2007-2015 рр. скоротився на 84,1%, готової вугільної продукції – на 82,5, товарної – на 82,6, реалізованої вугільної продукції – на 84,3%. Спостерігається тенденція профіциту вугільної про-

дукції (як правило, вугілля газової марки). Загальний обсяг залишків вугілля в Україні за 2007-2015 рр. зріс на 114,1%, а на складах державних вугледобувних підприємств – на 68,1% (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка показників виробництва та реалізації вугільної продукції¹

Показник	Роки			
	2007	2009	2012	2015
Видобуток вугілля на державних вугледобувних підприємствах, млн т	42,2	38,4	24,9	6,7
Готова вугільна продукція, млн т	28,6	25,4	17,8	5,0
Товарна вугільна продукція, млн т	28,2	25,0	17,5	4,9
Реалізована вугільна продукція, млн т	28,1	25,4	17,4	4,4
Обсяг залишків вугілля на складах по Україні, тис. т	1288,3	2101,6	3849,2	2757,9
Обсяг залишків вугілля на складах державних вугледобувних підприємств, тис. т	1188,8	1979,4	2114,8	1997,8

¹ Складено за даними інформаційно-аналітичних матеріалів Міністерства енергетики та вугільної промисловості України.

Характерним є зниження обсягу експорту вугілля і, відповідно, зростання його імпорту (як правило, коксівного та антрацитового). За даними Державної служби статистики України, обсяг експорту вугілля за 2007-2015 рр. скоротився на 83,8%, а обсяг імпорту вугілля збільшився на 10,6%. При цьому спостерігається тенденція перевищення обсягу імпорту над експортом вугілля. Якщо у 2007 р. значення цього показника становило 3,57, то у 2015 р. – 24,33 рази. Сальдо експортно-імпортних операцій з продажу вугілля має від’ємне значення (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка обсягів експортних та імпортних поставок вугілля в Україні, млн т¹

Показник	Роки			
	2007	2009	2012	2015
Обсяг експортних поставок вугілля	3,7	5,3	6,1	0,6
Обсяг імпортних поставок вугілля	13,2	7,9	14,8	14,6
Сальдо експортно-імпортних операцій з продажу вугілля	-9,5	-2,6	-8,7	-14,0

¹ Складено за даними джерел [19; 20].

У 2007-2015 рр. спостерігалось зростання збитковості вугле-видобутку в державному секторі галузі. У 2007 р. цей показник склав 33,1%, у 2011 р. – 36,4, а в 2015 р. – 39,8%. У 2015 р. собівартість 1 т товарної вугільної продукції державних вугледобувних підприємств перевищувала ціну в 1,7 раза (у 2007 р. – в 1,5 раза, у 2011 р. – в 1,6 раза).

Повна собівартість у вугільній промисловості України за 2007-2015 рр. у порівняльних цінах зросла на 70,3%, середній темп зростання за цей період становив 106,9%. Витрати на організацію збутової діяльності у порівняльних цінах зменшилися на 19,1%, середній темп скорочення склав 97,4%. Частка витрат на збутову діяльність у повній собівартості товарної вугільної продукції за 2007-2015 рр. скоротилася з 0,96 до 0,46% (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка економічних показників вугледобувних підприємств України¹

Показник	Роки			
	2007	2009	2012	2015
Повна собівартість, млн грн	17749,1	22083,9	18884,7	30234,2
Витрати на збутову діяльність, млн грн	171,1	261,8	155,0	138,5
Собівартість 1 т товарної вугільної продукції, грн	442,8	728,1	1188,3	1963,0
Ціна 1 т товарної вугільної продукції, грн	296,0	441,9	737,0	1181,3
Коефіцієнт рентабельності (співвідношення ціни та собівартості 1 т товарної вугільної продукції)	0,67	0,61	0,61	0,60

¹ Складено за даними інформаційно-аналітичних матеріалів Міністерства енергетики та вугільної промисловості України.

Обстеження одного з вугледобувних підприємств України свідчить про зменшення у 2007-2015 рр. загального обсягу реалізації вугільної продукції на 66% унаслідок скорочення обсягів відвантаження вугілля великооптовим споживачам на 65%, середньооптовим – на 74, дрібнооптовим – на 22% (табл. 5).

При цьому на даному підприємстві останніми роками спостерігається тенденція зростання питомої ваги відвантаження вугілля великооптовим і зменшення середньооптовим споживачам у зага-

льному обсязі відвантаження. Так, за 2007-2015 рр. питома вага відвантаження вугілля великооптовим споживачам збільшилася на 2,7%, а середньооптовим – скоротилася на 3,1%. Питома вага відвантаження вугілля дрібнооптовим споживачам вугільного підприємства змінювалася несуттєво і складає 0,7% (табл. 6).

Таблиця 5

Динаміка обсягів відвантаження вугілля споживачам, тис. т¹

Рік	Категорії споживачів		
	великооптові	середньооптові	дрібнооптові
2007	1693,1	255,2	5,9
2008	644,7	62,1	7,1
2009	1001,1	65,2	10,8
2010	964,1	58,3	7,2
2011	947,8	56,3	8,1
2012	854,9	49,2	7,3
2013	810,4	49,4	6,1
2014	648,8	78,9	5,1
2015	592,6	66,4	4,6
Темп змін, %	35,0	26,0	78,0

¹ Складено за інформаційними матеріалами обстеженого вугледобувного підприємства.

Таблиця 6

Структура відвантаження вугілля різним категоріям споживачів, %¹

Рік	Категорії споживачів		
	великооптові	середньооптові	дрібнооптові
2007	86,6	13,1	0,3
2008	90,3	8,7	1,0
2009	92,9	6,1	1,0
2010	93,6	5,7	0,7
2011	93,6	5,6	0,8
2012	93,8	5,4	0,8
2013	93,6	5,7	0,7
2014	88,5	10,8	0,7
2015	89,3	10,0	0,7

¹ Складено за інформаційними матеріалами обстеженого вугледобувного підприємства.

Отже, у 2015 р. питома вага поставок на ряді вітчизняних вугледобувних підприємств у структурі відвантаження вугільної продукції великооптовим споживачам становила 86-90%, середньооптовим – 3-10, а дрібнооптовим – 1-3%.

Пропонується якісно новий підхід до обслуговування різних категорій споживачів вугільної продукції, який, на відміну від існуючого, враховує диференціацію споживачів на основі обсягів щорічного попиту та виявлені їх особливості. На основі цього підходу розроблено пропозиції щодо підвищення рівня та якості обслуговування споживачів вугільної продукції.

Виходячи з особливостей функціонування підприємств вугільної промисловості визначено стратегічні напрями вдосконалення організації їх збутової діяльності (рис. 1).

Контрактні взаємовідносини є ефективною формою партнерства між вугледобувним підприємством та споживачами вугільної продукції. При організації контрактної діяльності зі споживачами існує певна специфіка, яку потрібно враховувати. Так, при оформленні контрактів на поставку вугільної продукції великооптовим споживачам доцільним є включення такого пункту, як 30-50% передплати або відстрочка платежів за відвантажене вугілля.

При цьому при реалізації вугільної продукції великооптовим споживачам слід урахувувати той факт, що оплата за відвантажене вугілля споживачами може здійснюватися несвоєчасно. У цьому випадку підприємство-споживач має заплатити штраф. Згідно з Цивільним кодексом України [21] боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також 3% річних від простроченої суми, якщо інший розмір відсотків не встановлений договором або законом.

Відповідно до ст. 230 Господарського кодексу України [22] учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити штрафні санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня) у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання. При цьому за порушення термінів виконання зобов'язання стягується пеня в розмірі 0,1% вартості товарів (робіт, послуг) за кожний день прострочення, а за прострочення понад 30 днів додатково стягується штраф у розмірі 7% вказаної вартості. Таким чином, сума

платежу, яку має сплатити великооптовий споживач за відвантажену вугільну продукцію, збільшується на суму штрафу за несвоєчасне виконання своїх грошових зобов'язань.

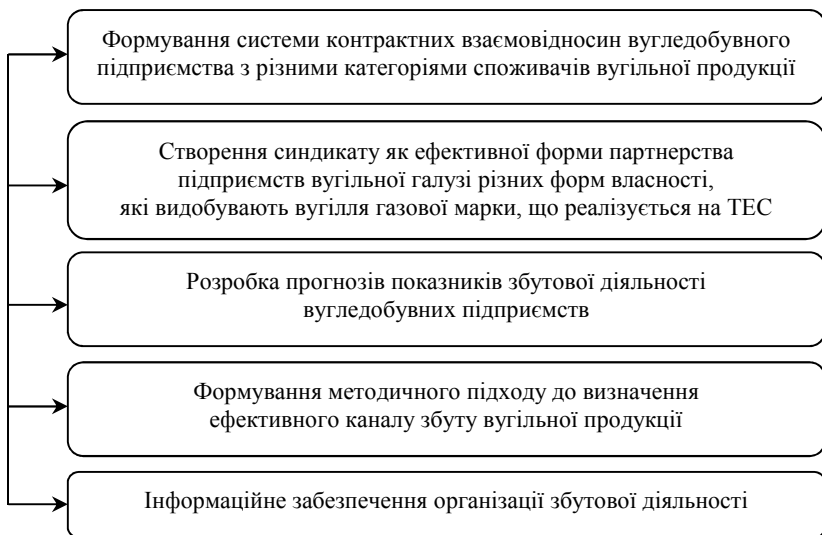

Рис. 1. Стратегічні напрями підвищення ефективності організації збутової діяльності вугледобувних підприємств

У зв'язку з тим, що великооптовим споживачам необхідні значні обсяги вугілля, при відвантаженні застосовується залізничний транспорт. Формування графіків транспортування здійснюється з урахуванням часу в дорозі та часу розвантаження вагонів.

Обслуговування середньооптових споживачів відрізняється тим, що умовою оплати за вугілля має бути стовідсоткова передоплата; при транспортуванні вугільної продукції залежно від обсягів відвантаження застосовується залізничний або автомобільний транспорт.

Для дрібнооптових споживачів характерним є те, що споживачам можуть надаватися два види послуг: «вугілля плюс поставка» та «вугілля без поставки». Оскільки обсяги поставки вугілля цієї категорії споживачів є незначними (до 10 т), при відвантаженні застосовується автомобільний транспорт; умовою оплати за надані послуги має бути стовідсоткова передоплата.

Отже, до етапів підготовки контрактів на поставку вугільної продукції доцільно включити:

прогнозування обсягів відвантаження вугільної продукції споживачам;

прийом замовлень на вугільну продукцію, укладання контрактів на поставку;

процедури узгодження термінів поставок, умови оплати за вугільну продукцію;

вибір виду транспорту, укладання контрактів на транспортне обслуговування з вантажно-транспортним управлінням або авто-транспортним підприємством;

формування графіків транспортування з урахуванням часу в дорозі та часу розвантаження вагонів та автомобільних засобів;

застосування стягнень штрафних санкцій із споживачів у разі їх несвочасної відмови від замовлення на поставку продукції.

Потребує також уточнення та доповнення зміст контрактів на транспортне залізничне обслуговування та поставку вугільної продукції. Так, у контракті на транспортне залізничне обслуговування є пункт, у якому вказано: «Шахті необхідно надавати вантажно-транспортному управлінню копії заявок на подання вагонів під їх навантаження за 2 дні до початку декади». Разом з тим специфічною особливістю здійснення збутової діяльності на вугледобувних підприємствах є саме нерівномірне відвантаження вугільної продукції.

Є випадки, коли споживачі відмовляються від вугільної продукції, а шахта вже замовила вагони у вантажно-транспортного управління. У такому разі зростають витрати вугледобувного підприємства, пов'язані з простоями вагонів.

Щоб зменшити на шахті ризики, пов'язані з можливими простоями вагонів, доцільно аналізувати, оцінювати та розробляти заходи щодо запобігання виникненню таких ризиків. Ці особливості слід урахувати при оформленні контрактів.

У контрактах на поставку вугільної продукції є такі пункти: «У випадку поставки товару, що не відповідає по якості нормативним показникам, до договірної ціни застосовуються знижки»; «У випадку виявлення браку відвантаженої вугільної продукції всі транспортні витрати, пов'язані з доставкою вантажу до станції вантажоодержувача та до відправника, здійснюються за рахунок шахти». Для запобігання таким випадкам відділу маркетингу, збуту та матеріально-технічного забезпечення разом із технічним підрозділом вугледобувного підприємства необхідно посилити контроль за якістю вугільної продукції.

Можливі також випадки, коли споживачі несвоєчасно відмовляються від замовленої вугільної продукції. Практика свідчить, що, як правило, в ситуації, коли споживачі несвоєчасно відмовляються від замовленої вугільної продукції, підприємство сплачує за послуги вантажно-транспортного управління, використання, подання та прибирання вагонів. У зв'язку з цим у контракти на поставку доцільно включити такий пункт: у випадках, коли споживачі несвоєчасно відмовляються від замовленої вугільної продукції, вони відшкодовують підприємству витрати, пов'язані з оплатою послуг вантажно-транспортного управління за використання, подання та прибирання вагонів.

Виходячи з того, що наразі неможливо достовірно передбачити зміни у попиту на вугільну продукцію, актуальним постає питання про формування організаційно-економічного механізму, спрямованого на мінімізацію ризиків (пов'язаних із нестабільністю попиту) для обох сторін (приватного та державного сектору вугільної галузі). Таким механізмом може стати синдикат як організаційна форма на основі домовленості підприємств вугільної галузі різних форм власності, які видобувають вугілля газової марки, що реалізується на ТЕС.

У рамках державно-приватного партнерства у сфері добувної промисловості та розроблення кар'єрів синдикат має бути ефективною формою партнерства між великими вертикально інтегрованими компаніями (які одночасно виступають виробниками та споживачами вугільної продукції) та державними вугледобувними підприємствами з метою організації, контролю та регулювання спільної збутової діяльності. Це не суперечить чинному законодавству України, у якому зазначено про можливість об'єднання підприємств за галузевим принципом.

Ключовою метою функціонування синдикату стане підтримка безперервної експлуатації ТЕС (за рахунок поставки необхідного обсягу палива) та забезпечення каналів збуту вугільної продукції для державних шахт. Серед основних напрямів його діяльності можна назвати такі: визначення необхідного обсягу видобутку вугілля; забезпечення організації процесів збутової діяльності; формування цін на вугілля та політики роботи вугледобувних підприємств.

Згідно із Законом України «Про державно-приватне партнерство» основними принципами здійснення ДПП є «узгодження інтересів державних і приватних партнерів з метою отримання взаємної вигоди; забезпечення вищої ефективності діяльності, ніж у разі

здійснення такої діяльності державним партнером без залучення приватного партнера; справедливий розподіл між державним і приватним партнерами ризиків, пов'язаних із виконанням договорів...» [23].

Отже, утворення синдикату обумовлене необхідністю розподілу ризиків між вугледобувними підприємствами державного та приватного секторів та їх мінімізації, організації безперервних поставок палива на ТЕС, забезпечення гарантованих каналів збуту продукції для державних вугледобувних підприємств, своєчасного реагування на зміни в попиті на вугільну продукцію.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про державно-приватне партнерство» [23] дохід між учасниками синдикату слід розподіляти за умовами договору про спільну діяльність. У ст. 1130 глави 77 Цивільного кодексу України [21] визнано, що за договором про спільну діяльність сторони (учасники) зобов'язуються діяти разом без створення юридичної особи для досягнення певної мети. У даному випадку (на прикладі синдикату) без об'єднання внесків учасників з метою організації спільної збутової діяльності. Умови договору про спільну діяльність, у тому числі координація спільних дій учасників, покриття їх витрат і збитків, участь у результатах спільної діяльності тощо визначаються за домовленістю сторін.

На законодавчому рівні пропонується внесення змін і доповнень до ст. 120 Господарського кодексу України [22], а саме розширення переліку організаційно-правових форм об'єднань підприємств на прикладі створення синдикату, під яким слід розуміти «організаційну форму існування різновиду картельної угоди, що передбачає реалізацію продукції, виробленої учасниками об'єднання, через створення спільного збутового органу або збутової мережі одного з учасників синдикату. Така форма об'єднання є характерною для підприємств, що виробляють однорідну продукцію».

В умовах нестабільного попиту на вугілля зростає актуальність здійснення прогнозу показників збутової діяльності вугледобувних підприємств з метою розробки обґрунтованих управлінських рішень при формуванні планів реалізації готової продукції та визначення тенденцій розвитку підприємств.

При розробці прогнозів використано такі статистичні методи: екстраполяція за середнім темпом зростання; екстраполяція на основі середнього рівня ряду динаміки; екстраполяція за середнім абсолютним приростом. Згідно з розрахунками теоретична погрішність результатів прогнозування обсягу реалізованої вугільної продукції з використанням методу екстраполяції за середнім темпом

зростання становила 0,06%, екстраполяції за середнім абсолютним приростом – 0,67 та екстраполяції на основі середнього ряду – 17,66%.

З метою обґрунтування доцільності використання вищезазначених методів виконано порівняльний аналіз результатів прогнозування обсягу реалізації вугілля з фактичними даними за 2015 р. Відхилення прогнозних від фактичних значень обсягу реалізованої вугільної продукції при використанні методу екстраполяції за середнім темпом зростання становить 0,6%, екстраполяції за середнім абсолютним приростом – 7,2, а екстраполяції на основі середнього рівня ряду – 43,4%.

Згідно з прогнозами з використанням методу екстраполяції за середнім темпом зростання у 2017 р. має спостерігатися тенденція скорочення обсягу видобутку вугілля на державних вугледобувних підприємствах на 16,8% порівняно з 2015 р., обсягу готової вугільної продукції – на 15,4, товарної вугільної продукції – на 15,2, реалізованої вугільної продукції – на 17,7%. При цьому загальний обсяг залишку вугілля на складах вугледобувних і вуглепереробних підприємств, підпорядкованих Міністерству, зростатиме на 19,2%, а готового до відвантаження – на 19%.

У 2017 р. рівень збитковості вуглевидобутку складатиме 42,3%, що на 2,5% більше порівняно з 2015 р. Собівартість 1 т товарної вугільної продукції перевищить ціну в 1,7 раза. Витрати на збут 1 т товарної вугільної продукції зростуть на 11,9% порівняно з 2015 р. і складатимуть 10 грн. У структурі собівартості 1 т товарної вугільної продукції частка витрат на збут становитиме 0,34% (у 2015 р. – 0,46%).

Отже, як свідчать розрахунки, метод екстраполяції за середнім темпом зростання є ефективним методом прогнозування показників збутової діяльності вугледобувних підприємств, до переваг якого можна віднести: більш високу вірогідність і точність прогнозних значень; низький рівень помилок апроксимації; відсутність впливу суб'єктивного чинника, властивого методу експертних оцінок. Застосування методу екстраполяції за середнім темпом зростання сприятиме підвищенню обґрунтованості управлінських рішень при організації збутової діяльності вугледобувних підприємств.

Серед особливостей сучасних умов господарювання підприємств вугільної галузі слід вказати динамічний розвиток інформаційно-комп'ютерних і логістичних технологій та систем. Це під-

тверджується результатами аналізу статистичних даних. Так, за даними Державної служби статистики України, кількість підприємств, що користуються автоматизованим обміном даних для відправлення або одержання товарно-транспортних накладних, за 2011-2015 рр. зросла на 119,7%; одержання замовлень від клієнтів – на 70,4; відправлення або одержання інформації про продукцію – на 57,6%. При цьому частка підприємств у загальній їх кількості, де здійснюється автоматизований обмін даними, збільшилася на 14,4% (з 24,4 до 38,5%), 11,3 (з 49,5 до 60,8) і 7,8% (з 57,2 до 65%) відповідно (табл. 7).

Таблиця 7

**Динаміка кількості підприємств,
що користуються автоматизованим обміном даних
при організації процесів збутової діяльності¹**

Мета обміну даних	Роки				Темп змін, %
	2011	2013	2014	2015	
Одержання замовлень від споживачів	13005	14669	19703	22161	170,4
Відправлення або одержання інформації про продукцію	15038	16031	21139	23702	157,6
Відправлення або одержання товарно-транспортних накладних	6398	8683	12337	14057	219,7

¹ Складено за даними джерела [24, с. 12].

За 2011-2015 рр. кількість підприємств, де здійснюється регулярний електронний обмін інформацією за рівнем техніко-матеріального забезпечення, виробничим планом або прогнозом попиту клієнтів, збільшилася на 35,6%; розвитком доставки кінцевої продукції споживачам – на 40,6%. Питома вага цих підприємств у загальній кількості підприємств, де використовується автоматизований обмін даними, у 2015 р. становила 14,3 і 16,7% відповідно (табл. 8).

Відповідно до результатів обстеження рівня усвідомлення переваг у використанні інформаційно-комунікаційних технологій при організації ринку збуту 10,7% респондентів відзначають значні поліпшення (у 2011 р. – 7,7%) [24, с. 16].

На основі узагальнення зарубіжного та вітчизняного досвіду використання інформаційно-комунікаційних і логістичних техно-

логії визначено напрями вдосконалення організації збутової діяльності вугледобувних підприємств, які систематизовано за такими групами:

Таблиця 8

Динаміка кількості підприємств, де здійснюється регулярний електронний обмін інформацією за напрямками¹

Напрями електронного обміну інформацією	Роки				Темп змін, %
	2011	2013	2014	2015	
Рівень техніко-матеріального забезпечення, виробничих планів або прогнозу попиту клієнтів	3840	4020	3874	5206	135,6
Розвиток доставки кінцевої продукції споживачам	4331	4894	4525	6088	140,6

¹ Складено за даними джерела [24, с. 13].

1. *Удосконалення процесів обслуговування споживачів*: упровадження системи електронної комерції (B2B – «бізнес-до-бізнесу») – програмні комплекси для здійснення комерційної діяльності між підприємствами в мережі Інтернет (наприклад, створення корпоративного сайту підприємств, інформаційного сайту). За цією системою здійснюється близько 80% електронної комерції; застосування системи електронної комерції (B2C – «бізнес-до-споживача») – програмні комплекси для здійснення електронної торгівлі; упровадження концепції CRM (управління відносинами з клієнтами) – інформаційні технології, що надають функціональні можливості для автоматизації повного циклу відносин із клієнтами та забезпечують необхідні засоби для управління сферами маркетингу, продажу, сервісу.

2. *Підвищення ефективності організації збутової діяльності на вугледобувних підприємствах*: упровадження сучасних інформаційних технологій з метою вдосконалення організації дистрибуції: DRP, DRPII; розробка методики вибору ефективних каналів збуту на основі спеціального програмного забезпечення для здійснення розрахунків із використанням економіко-математичних моделей.

3. *Удосконалення організації транспортних операцій*: оптимізація транспортного потоку при впровадженні систем управління вантажопотоками: Gonrand (збір інформації про наявність вантажів), Videotrans (інформаційне обслуговування підприємств транспорту), CTC (інформація про наявність вантажів, вид транспортних

засобів, маршрути раціонального руху), GIS, GPS (визначення місцезнаходження транспортних засобів); розробка пропозицій щодо оптимізації завантаження транспортних засобів; упровадження програмного забезпечення та використання інтернет-технологій для автоматизації транспортних процесів; застосування автоматизованої обробки документів для оформлення процесу транспортування вантажів.

Реалізація заходів щодо вдосконалення організації збутової діяльності підприємств вугільної промисловості сприятиме встановленню довгострокових економічно вигідних взаємовідносин зі споживачами, зниженню рівня ризиків і збитків через своєчасне реагування на виникнення можливих форс-мажорних обставин під час транспортування та реалізації продукції, скороченню витрат на збутову діяльність у результаті зменшення простоїв транспорту.

Усе вищезазначене підтверджується дослідженнями фахівців, які визначають складові ефекту на основі формування нових схем та організаційно-економічного механізму реалізації готової продукції споживачам (рис. 2).

За результатами дослідження розраховано очікуваний економічний ефект від реалізації заходів щодо вдосконалення організації збутової діяльності вугледобувного підприємства, який складається з: економії витрат на збут у результаті підвищення рівня узгодженості дій між підприємством і вантажно-транспортним управлінням при укладанні контрактів на надання транспортних послуг; формування оптимальних графіків руху вагонів; раціонального використання вагонів за вантажопідйомністю; скорочення часу на обслуговування споживачів вугільної продукції.

Економію витрат на організацію збутової діяльності (E) можна розрахувати за формулою

$$E = I_{збут} \times \alpha,$$

де $I_{збут}$ – витрати на організацію та здійснення процесів збутової діяльності, тис. грн;

α – коефіцієнт, який ураховує економію витрат через скорочення часу на обслуговування споживачів, прискорення оформлення відповідної документації та зростання якості сервісу з використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Висновки. Виявлено чинники, які впливають на організацію процесів збутової діяльності вугледобувних підприємств. Проаналізовано динаміку показників збутової діяльності вугледобувних підприємств. Виконано прогнози показників збутової діяльності

вугледобувних підприємств із використанням різних методів прогнозування.

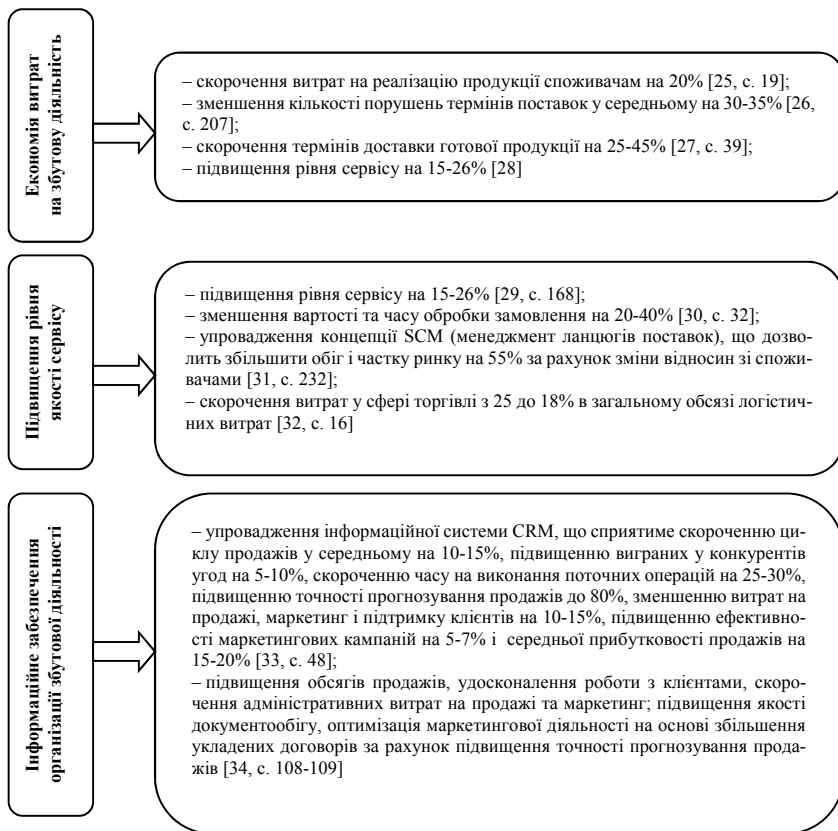

Рис. 2. Складові ефекту від реалізації заходів щодо вдосконалення організації збутової діяльності вугледобувного підприємства згідно з різними науковими підходами

Встановлено, що в умовах нестабільного попиту на вугілля актуальним є формування інноваційних підходів до організації збутової діяльності вугледобувних підприємств, серед яких:

удосконалення контрактної роботи з різного виду категорій споживачів вугільної продукції (велико-, середньо- та дрібнооптові) з урахуванням особливостей їх обслуговування та щорічного обсягу попиту;

укладання довгострокових контрактів на поставку вугільної продукції, де має бути зазначено про стягнення штрафних санкцій у разі відмови від замовлення на поставку;

удосконалення організації дистрибуції на основі впровадження сучасних інформаційних технологій DRP та DRPII;

розробка методики вибору ефективних каналів збуту на основі спеціального програмного забезпечення для здійснення розрахунків за допомогою економіко-математичних методів;

удосконалення процесів обслуговування різного виду категорій споживачів вугільного підприємства на основі здійснення електронної торгівлі шляхом упровадження інформаційної системи CRM (управління взаємовідносинами з клієнтами);

створення на вугільних об'єднаннях лінійно-функціональних організаційних структур управління збутовою діяльністю (наприклад, Департамент з управління збутовою діяльністю), до переваг якого слід віднести: координацію та регулювання процесів збутової діяльності, що відбувається за принципами чіткого ієрархічного підпорядкування та спеціалізації діяльності функціональних керівників відділів; здійснення необхідного контролю за виконанням планових завдань кожного працівника; стимулювання ініціатив у працівників нижчого та середнього рівнів; координування функціональних дій між відділами підприємства; зменшення кількості рівнів управління та дублювання при організації процесів збутової діяльності, що сприятиме скороченню адміністративних витрат на збут; оперативність підготовки та прийняття управлінських рішень; скорочення часу на обробку інформації; гнучкість до постійних змін у ринковому середовищі та до вимог господарювання.

Доведено, що негативні наслідки, спричинені різким коливанням попиту, можна подолати за рахунок об'єднання у синдикат великих вертикально інтегрованих компаній (які одночасно є виробниками та споживачами вугільної продукції) та окремих державних вугледобувних підприємств. Перевагами такого партнерства є організація безперебійних поставок палива на ТЕС і забезпечення гарантованих каналів збуту продукції для державних вугледобувних підприємств.

Запропонований підхід до оцінки очікуваного економічного ефекту від реалізації заходів щодо вдосконалення організації збутової діяльності апробовано на ряді підприємств вугільної промисловості. Згідно з розрахунками очікуваний економічний ефект ПАТ

«Шахта імені О.Ф. Засядька» становить 279,6 тис. грн, ВСП «Шахтоуправління «Павлоградське» – 46,6, ДВАТ «Шахта «Степова» ПАТ «ДТЕК Павлоградвугілля» – 52,8 тис. грн.

Література

1. Пілюшенко В. Л. Особливості стратегічного управління підприємством інноваційно-маркетингової орієнтації на промисловому ринку / В. Л. Пілюшенко, В. І. Дубницький // Вісник економічної науки України. – 2015. – № 1 (28). – С. 113-121.

2. Солоха Д. В. Маркетингові важелі екологізації експортоорієнтованого сегменту збуту продукції металургійних підприємств України / Д. В. Солоха // Вісник економічної науки України. – 2016. – № 1 (30). – С. 134-138.

3. Збаразька Л. О. Науково-концептуальні положення національної моделі неоіндустріалізації / Л. О. Збаразька // Національна модель неоіндустріального розвитку України: монографія / В. П. Вишневський, Л. О. Збаразька, М. Ю. Заніздра, В. Д. Чекіна та ін.; за заг. ред. В. П. Вишневського / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – К., 2016. – С. 121-134.

4. Комаров В. Ф. Методы анализа контрактной деятельности предприятия для принятия управленческих решений / В. Ф. Комаров, А. М. Выжитович // Вестник Новосибирского государственного университета. – Сер. Социально-экономические науки. – 2014. – Т. 14. – Вып. 1. – С. 107-116.

5. Амоша О. І. Стан, основні проблеми і перспективи вугільної промисловості України: наук. доп. / О. І. Амоша, Л. Л. Стариченко, Д. Ю. Череватський, НАН України, Ін-т економіки промисловості. – К., 2013. – 44 с.

6. Вагонова О. Г. Управління ресурсним потенціалом вугільних шахт: монографія / О. Г. Вагонова, Ю. С. Папіж. – Дніпропетровськ: Нац. гірничий ун-т, 2013. – 178 с.

7. Атабеков О. И. Производственная функция с энергетическими затратами в качестве аргумента для угледобывающего предприятия / О. И. Атабеков // Економіка промисловості. – 2013. – № 1-2 (61-62). – С. 18-27.

8. Стариченко Л. Л. Сучасний стан та перспективи розвитку вугільної промисловості України / Л. Л. Стариченко, І. В. Фокіна // Економічний вісник Донбасу. – 2014. – № 2 (36). – С. 45-49.

9. Ляшенко О. Ф. Відновлення шахт Донбасу в контексті реформування вугільної промисловості / О. Ф. Ляшенко // Економіка промисловості. – 2014. – № 4 (68). – С. 110-113.

10. Сердюк О. С. Методичний підхід до оцінки державних вугледобувних підприємств з точки зору доцільності їх експлуатації / О. С. Сердюк // Управління економікою: теорія та практика. Треті Чумаченківські читання: зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки пром-сті; редкол.: О. І. Амоша (голов. ред.), В. І. Ляшенко (відп. ред.), Л. Г. Червова та ін. – К., 2014. – С. 180-198.

11. Трифонова О. В. Управління стійким функціонуванням вугледобувних підприємств: теорія та практика: монографія / О. В. Трифонова. – Дніпропетровськ: Нац. гірничий ун-т, 2015. – 330 с.

12. Венжега Р. В. Концептуальні положення інституційних трансформацій у вугільній промисловості України / Р. В. Венжега // Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку: зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки пром-сті; редкол.: О. І. Амоша (голов. ред.), І. П. Булеєв (відп. ред.) та ін. – К., 2015. – С. 185-203.

13. Шевченко Н. Ю. Управление запасами угледобывающего предприятия на основе экономико-математического моделирования / Ю. Ю. Шевченко, А. Н. Астахова // Економічний вісник Донбасу. – 2016. – № 2 (44). – С. 12-15.

14. Акмаєв А. І. Формування стратегії розвитку вугледобувних підприємств: монографія / А. І. Акмаєв, В. М. Белозерцев, Р. В. Белозерцев. – Алчевськ: ДонДТУ, 2009. – 226 с.

15. Левшова Ю. О. Формування виробничих структур у паливно-енергетичній галузі / Ю. О. Левшова // Управління економікою: теорія та практика. Другі Чумаченківські читання: зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки пром-сті; редкол.: О. І. Амоша (голов. ред.), В. І. Ляшенко (відп. ред.), Л. Г. Червова та ін. – К., 2013. – С. 171-179.

16. Розвиток інституціонального середовища промислового виробництва з урахуванням галузевої специфіки: монографія / Л. Л. Стариченко, Д. Ю. Череватський, Ю. С. Залознава та ін.; за заг. ред. акад. НАН України О. І. Амоші; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – К., 2016. – 160 с.

17. Статистичний щорічник України за 2007 рік. – К.: Держкомітет статистики України, 2008. – 572 с.

18. Статистичний щорічник України за 2015 рік. – К.: Держслужба статистики України, 2016. – 576 с.

19. Енергетичний баланс України за 2007 рік [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

20. Енергетичний баланс України за 2015 рік [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державної служби статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

21. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV (із змін., редакція від 02.11.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

22. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (із змін., редакція від 08.12.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

23. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI (із змін., редакція від 24.05.2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>.

24. Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах України в 2015 році: стат. збірник. – К.: Держ. служба статистики України, 2016. – 24 с.

25. Неруш Ю. М. Логістика / Ю. М. Неруш. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 390 с.

26. Кристофер М. Логістика и управление цепочками поставок / М. Кристофер; под общ. ред. В. С. Лукинського. – СПб.: Питер, 2004. – 316 с.

27. Гаджинский А. М. Логістика / А. М. Гаджинский. – 20-е изд., перераб. и доп. – М.: Дашков и К⁰, 2012. – 484 с.

28. Кульчицкий А. Применение информационных технологий для решения задач транспортной и складской логистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oxs.ru>.

29. Сумец А. М. Логістика: теория, ситуации, практические задания / А. М. Сумец. – К.: Хай-Тек Пресс, 2008. – 320 с.

30. Ильченко Н. Б. Организация логистической деятельности украинских торговых предприятий: интеграционный процесс / Н. Б. Ильченко // Логістика: проблемы и решения. – 2010. – № 3 (28). – С. 28-35.

31. Пономаренко В. С. Логістичний менеджмент / В. С. Пономаренко, К. М. Таньков, Т. І. Лепейко; за ред. В. С. Пономаренка. – Харків: ІНЖЕК, 2010. – 440 с.

32. Москвітіна Т. Д. Торгівельна логістика / Т. Д. Москвітіна. – К.: Київський нац. торговельно-економічний ун-т, 2007. – 162 с.

33. Капінус Л. В. Доцільність впровадження клієнтоцентризму на підприємстві / Л. В. Капінус // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 4 (83). – С. 46-50.

34. Силенко А. Н. Оптимизация деятельности предприятия на основе концепции CRM (управление взаимоотношениями с клиентом) / А. Н. Силенко, М. В. Трубников // Экономические стратегии. – 2009. – № 2. – С. 102-109.

Надійшла до редакції 14.12.2016 р.

А.І. Шевченко

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ: ЕКОЛОГІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Економічна безпека України (далі – ЕкБ) у транспортній галузі, як складова національної безпеки [1, 2], характеризує стан захищеності національних інтересів особи, економіки, держави від реальних та потенційних загроз якісному транспортному забезпеченню на внутрішніх та міжнародних ринках перевезень на основі ефективного використання транспортного потенціалу. Проведенням моніторингу транспортної інфраструктури країни (у частині залізничного транспорту) дало можливість визначити перелік основних індикаторів ЕкБ за функціональними складовими, які безпосередньо впливають на визначення рівня ЕкБ країни в транспортній галузі та як наслідок рівня економічної безпеки України в цілому [3]. Проведення інтегрального оцінювання рівня ЕкБ у галузі залізничного транспорту в розрізі її економічної складової [4] зумовило написання статті про необхідність проведення дослідження також у розрізі екологічної та соціальної складової.

Дослідженню методичних підходів до інтегрального оцінювання рівня ЕкБ присвячено праці багатьох вчених. Проблемам ЕкБ та принципам оцінки її рівня у свої роботах приділяли увагу такі відомі дослідники, як О.С. Власюк [5], В.М. Геєць [6], Б.В. Губський [7], Я.А. Жаліло [8], В.І. Мунтіян [9], С.І. Пирожков [10], Ю.М. Харазішвілі [11, 12], В.Т. Шлемко [13]. У роботах цих науковців розглянуто методологічні основи аналізу ЕкБ у сучасних умовах, концепції та моделі забезпечення найважливіших її складових, про-

аналізовано загрози та розроблено заходи щодо підвищення рівня ЕкБ.

Наприклад, у праці відомих вчених Ю.М. Харазішвілі, В.І. Ляшенка було зосереджено увагу на інфраструктурному розвитку регіонів України, індикаторах автомобільного та залізничного транспорту та, на жаль, відсутнє дослідження в розрізі країни, відсутні індикатори, які відображають зокрема екологічну та соціальну складові ЕкБ у галузі залізничного транспорту [14].

Діючі методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [2] не враховують транспортний «критерій» при визначенні інтегрального індексу економічної безпеки та, як показали наукові дослідження вчених Ю.М. Харазішвілі, Є.В. Дронь, мають певні недоліки [15]. Методика розрахунку інтегральних регіональних індексів економічного розвитку, на думку науковців, також не позбавлена «прогалин» [15, 16].

Метою статті є визначення рівнів ЕкБ у галузі залізничного транспорту в розрізі екологічної та соціальної складових шляхом здійснення інтегрального оцінювання при використанні мультиплікативної форми інтегрального індексу.

Екологічна безпека є складовою національної безпеки, процес управління системою національної безпеки, за якого державними та недержавними інституціями забезпечується екологічна рівновага і гарантується захист середовища проживання населення країни і біосфери в цілому, атмосфери, ... збереження здоров'я і життєдіяльності людей ... [17].

Соціальна безпека – це стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни [2]. На думку О.П. Коваль, під соціальною безпекою розуміється відсутність загроз здоров'ю та життю людини [18].

Транспорт є специфічною сферою господарства України та забезпечує зв'язок між галузями, підприємствами, регіонами країни, європейськими державами і як наслідок суттєво впливає на стан екологічної та соціальної безпеки.

Рівень ЕкБ у галузі залізничного транспорту характеризується багатьма індикаторами, тому необхідно застосовувати інтегральні індекси оцінки, які б описували зміну цього рівня також у площині екологічної та соціальної складових.

Множина індикаторів екологічної та соціальної складових ЕкБ у галузі залізничного транспорту наведена в табл. 1.

Таблиця 1
Індикатори екологічної, соціальної складових ЕКБ у галузі залізничного транспорту

Назва індикатора, одиниця виміру	Рік												
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
	Індикатори екологічної складової												
Коефіцієнт електрифікації залізниць (к1)	0,426	0,427	0,437	0,441	0,449	0,449	0,454	0,465	0,474	0,474	0,476	0,476	0,476
Питомий показник рівня викидів диоксиду вуглецю (к2), кг/особу	32,10	27,60	21,37	25,12	21,83	21,09	13,09	14,00	6,793	5,979	6,464	6,769	7,018
Рівень кінцевого енергоспоживання (к3), кВтч/особу	205,8	201,3	211,4	225,9	230,8	203,0	195,7	216,3	203,5	191,0	187,7	158,9	198,8
	Індикатори соціальної складової												
Рівень зайнятості працівників у сфері залізничного транспорту (к4), %	1,818	1,781	1,776	1,728	1,737	1,740	1,694	1,670	1,630	1,636	1,647	1,658	1,670
Коефіцієнт рухливості населення (к5), кілометр поїздок на 1 чол.	9,565	9,491	9,613	9,639	9,757	9,372	9,305	9,422	9,433	9,614	9,064	8,546	8,058
Частка оплати праці у випуску (к6)	0,196	0,204	0,217	0,217	0,223	0,219	0,208	0,195	0,250	0,217	0,228	0,200	0,176
Рівень тійшової заробітної плати (к7), %	94,2	87,1	75,9	76,4	71,4	74,6	83,9	95,6	52,9	76,0	67,6	91,3	117,0

* Розрахунки автора.

Рівні екологічної та соціальної складових ЕкБ у галузі залізничного транспорту будемо ідентифікувати за допомогою мультиплікативної форми інтегрального індексу, використовуючи комбінований метод нормування (через об'єднання нормування за еталонними значеннями та за «розмахом варіації»). Для визначення вагових коефіцієнтів будемо використовувати метод «головних компонент», для динамічних вагових коефіцієнтів – метод «ковзної матриці», а для обґрунтування вектора порогових значень – метод «t-критерію» [11, 15, 19-22].

Зазначені в табл. 1 індикатори можна поділити на дві групи: з нормальним законом розподілу – k_1, k_3, k_4, k_5 (рис. 1, а); з експоненціальним законом розподілу – k_2 (рис. 1, б).

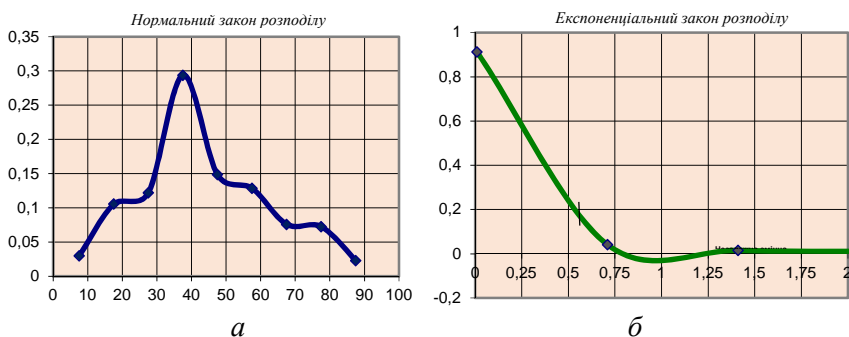

Рис. 1. Характерні функції щільності ймовірності індикаторів.

При побудові функції щільності ймовірності індикаторів для обґрунтування вектора порогових значень, окрім середньоквадратичного відхилення, застосовані такі коефіцієнти асиметрії: k_1 – 1,652 (рис. 2, а), для k_2 – 2,163 (рис. 2, б), для k_3 – 1,415; (рис. 2, в), для k_4 – 1,545 (рис. 3, а), для k_5 – 2,215 (рис. 3, б).

Результати розрахунку вектора порогових та оптимальних значень індикаторів з урахуванням досвіду економічно розвинених країн ЄС, а також їх нормувальні коефіцієнти наведено в табл. 2.

Враховуючи різну розмірність та різноспрямованість окремих індикаторів, виконаємо їх нормування за єдиним нормувальним коефіцієнтом для індикаторів та їх порогових значень із застосуванням комбінованого методу [11], що дозволяє порівнювати в одному масштабі їх динаміку. Результати проведення нормування наведено в табл. 3.

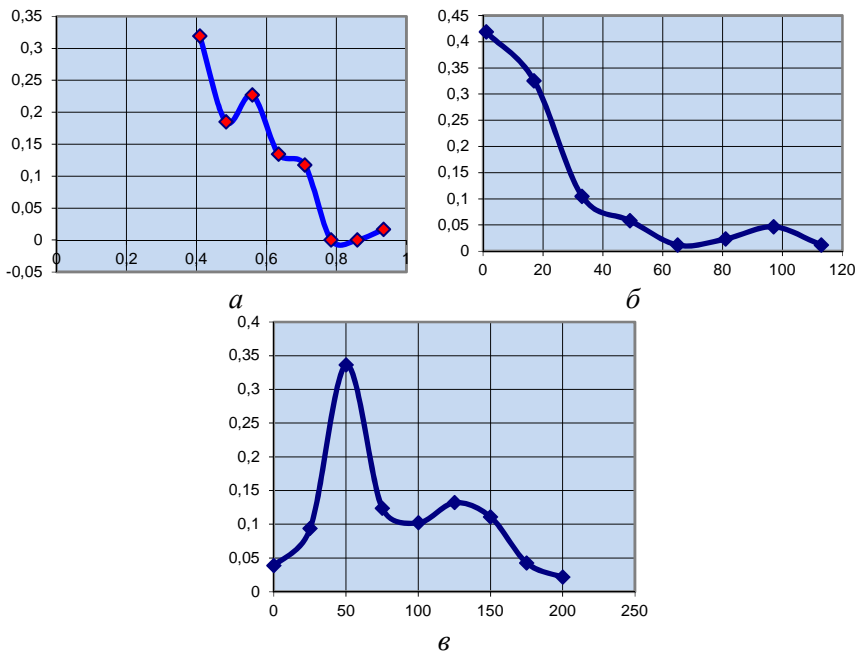

Рис. 2. Функції щільності ймовірності індикаторів екологічної складової ЕкБ

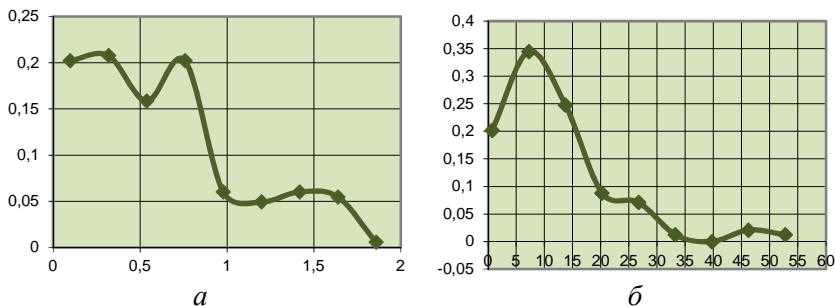

Рис. 3. Функції щільності ймовірності індикаторів соціальної складової ЕкБ

Головною проблемою застосування інтегральних показників є адекватне визначення вагових коефіцієнтів, позбавлених від суб'єктивних експертних оцінок [4]. З огляду на це динамічні вагові коефіцієнти доцільно визначати з використанням методу «ковзної

матриці» [11], який полягає у послідовному зсуві матриці мінімально необхідного розміру вздовж періоду часу та визначення вагових коефіцієнтів за даний часовий період.

Таблиця 2

Нормувальні, порогові та оптимальні значення індикаторів*

Індикатор, одиниця виміру	Нормувальні значення індикаторів	Нижнє порогове $Y_{пор}^H$	Нижнє оптимальне Y_{opt}^H	Верхнє оптимальне Y_{opt}^6	Верхнє порогове $Y_{пор}^6$
k1 (стимулятор)	1,0	0,46	0,53	0,65	0,83
k2, кг/особу (дестимулятор)	50	40	17	7	2
k3, КВтч/особу (дестимулятор)	235	210	135	83	50
k4, % (дестимулятор)	2,0	1,8	1,08	0,33	0,17
k5, кількість поїздок на 1 чол. (стимулятор)	40	7	12	22	40
k6 (стимулятор)	0,382	0,2	0,26	0,32	0,382
k7, % (дестимулятор)	120	60	45	30	15

* Розрахунки автора.

Таблиця 3

Індикатори екологічної та соціальної складових ЕкБ після нормування*

Індикатор	Рік												
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
k1	0,426	0,427	0,437	0,441	0,449	0,449	0,454	0,465	0,474	0,474	0,476	0,476	0,476
k2	0,358	0,448	0,573	0,498	0,563	0,578	0,738	0,720	0,864	0,880	0,871	0,865	0,860
k3	0,124	0,143	0,100	0,039	0,018	0,136	0,167	0,080	0,134	0,187	0,201	0,324	0,154
k4	0,091	0,110	0,112	0,136	0,131	0,130	0,153	0,165	0,185	0,182	0,176	0,171	0,165
k5	0,239	0,237	0,240	0,241	0,244	0,234	0,233	0,236	0,236	0,240	0,227	0,214	0,201
k6	0,515	0,534	0,568	0,567	0,584	0,573	0,544	0,511	0,654	0,568	0,597	0,523	0,461
k7	0,215	0,274	0,368	0,363	0,405	0,378	0,301	0,203	0,559	0,367	0,437	0,239	0,025

* Розрахунки автора.

Результати розрахунку динамічного ряду інтегральних індексів екологічної та соціальної складових ЕкБ та інтегральних індексів порогових значень за мультиплікативною формою наведено в табл. 4, 5.

Таблиця 4

Динамічні ряди інтегральних індексів екологічної та соціальної складових ЕкБ*

Інтегральні індекси	Рік												
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
$I_t^{екол}$	0,257	0,287	0,269	0,183	0,145	0,284	0,395	0,369	0,448	0,493	0,440	0,465	0,458
$I_t^{соц}$	0,224	0,252	0,279	0,292	0,301	0,311	0,292	0,254	0,402	0,339	0,342	0,268	0,139

* Розрахунки автора.

Таблиця 5

Інтегральні індекси порогових значень*

Окремі складові ЕкБ	Нижнє порогове $Y_{пор}^H$	Нижнє оптимальне $Y_{опт}^H$	Верхнє оптимальне $Y_{опт}^6$	Верхнє порогове $Y_{пор}^6$
Екологічна	0,1954	0,5337	0,7244	0,8622
Соціальна	0,2542	0,5063	0,7513	0,9407

* Розрахунки автора.

Зміна інтегрального показника екологічної складової ЕкБ у динаміці наведена на рис. 4.

Проведені розрахунки інтегральних показників екологічної складової ЕкБ у галузі залізничного транспорту свідчать про те, що з 2005 по 2009 р. інтегральний індекс знаходився в «критичній» зоні, а з 2009 р. коливається між нижнім пороговим та нижнім оптимальним значеннями ЕкБ і символізує про низький рівень економічного розвитку.

Розглянемо детально кожен індикатор екологічної функціональної складової.

З трьох індикаторів тільки один (*питомий показник рівня викидів діоксиду вуглецю*) після постійних коливань почав з 2013 р. наближуватись до сприятливої зони (рис. 5, б). Загальновідомо, що

викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря є одним з основних видів впливу залізниць України на навколишнє природне середовище [17].

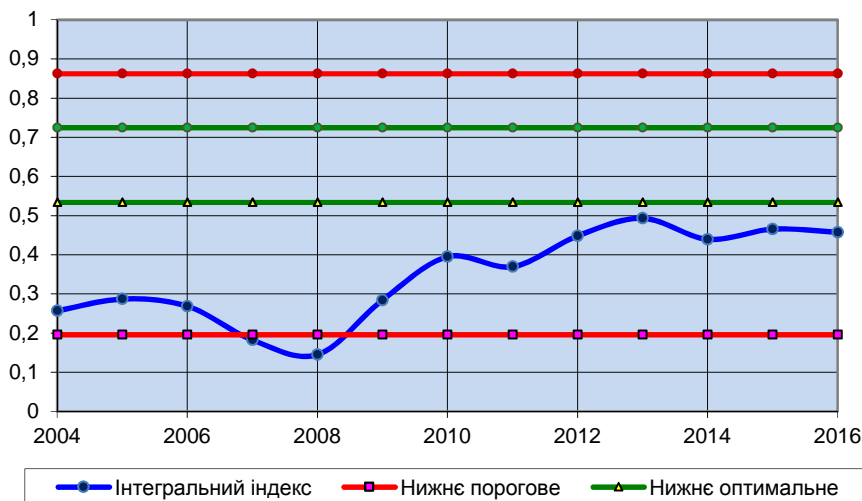
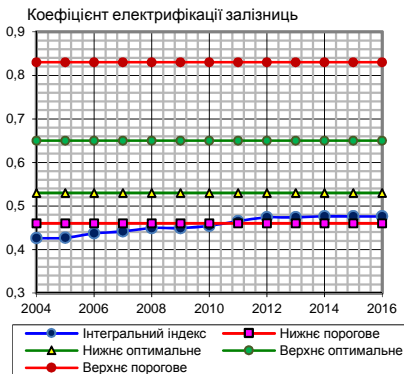

Рис. 4. Динаміка інтегрального індексу екологічної складової ЕкБ.

Хоча Україна за обсягами викидів діоксиду вуглецю в атмосферне повітря має далеко не кращий показник та займає «четверту» сходинку серед європейських країн (рис. 6), проте з урахуванням середньої кількості населення математичне очікування цього індикатора становить 16,094 кг/особу (9 «місце» серед країн ЄС).

Для зменшення впливу залізничного транспорту на довкілля необхідне постійне проведення природоохоронних заходів, а саме: забезпечення ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів з оптимізацією структури енергоспоживання та збільшення частки відновлювальних джерел, проведення інструментально-лабораторного контролю параметрів викидів забруднюючих речовин стаціонарними та пересувними джерелами в атмосферне повітря, отримання документів дозвільного характеру згідно із законодавством та інше.

Слід зазначити, що за останні роки такі заходи проводились в основному за рахунок власних коштів підприємств залізничного транспорту без додаткового фінансування із державного та місцевого бюджетів.

а

б

в

Рис. 5. Динаміка окремих індикаторів екологічної складової ЕкБ

Індикатор *коефіцієнт електрифікації залізниць* «рухається» вздовж нижнього порогового значення, що символізує про небезпеку (рис. 5, а). Серед розвинених європейських країн Україна за цим індикатором займає 9 місце (0,4558). Для покращення ситуації необхідна реалізація інфраструктурних проектів у співпраці з міжнародними фінансовими організаціями (СІБ, ЄБРР), зокрема: електрифікація дільниці Долинська-Миколаїв Одеської залізниці, дільниці Коростень-Овруч-Бережесть Південно-Західної залізниці.

Індикатор *рівень кінцевого енергоспоживання* з 2004 р. постійно балансує на грані нижнього порогового значення, тобто в критичній зоні (рис. 5, в). Серед 18 країн ЄС Україна за цим показником входить до «трійки» найгірших (202,32 кВт·ч/особу) та ви-

магає конкретних обґрунтувань. Так, Директива 2006/32/ЄС щодо енергетичної ефективності кінцевого використання енергії та енергетичних послуг вимагає від країн-членів ЄС підготовки трьох національних планів дій з енергоефективності. На виконання цієї Директиви Постановою Кабінету Міністрів України було затверджено Національний план дій з енергоефективності на період до 2020 року [23], згідно з яким основні пріоритетні завдання підвищення енергоефективності у сфері транспорту, що мають бути реалізовані у межах заходів цього плану, включають у себе розвиток ринку для більш чистих, енергоефективних та безпечних транспортних засобів, зокрема розвиток електротранспорту.

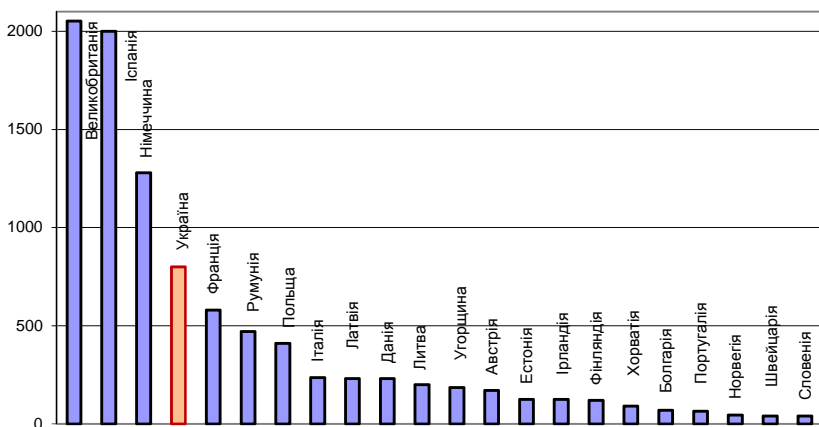

Рис. 6. Середній обсяг викидів діоксиду вуглецю у повітря, тис. т (2008-2011 рр.)

Слід відзначити, що найкращі індикатори екологічної складової ЕкБ мають скандинавські країни (Норвегія, Швеція).

Зміна інтегрального показника соціальної складової ЕкБ у галузі залізничного транспорту в динаміці наведена на рис. 7.

Проведені розрахунки інтегрального показника соціальної складової ЕкБ свідчать про те, що з 2005 р. інтегральний індекс балансував між нижніми оптимальним та пороговим значеннями, а з 2014 р. почав стрімко спадати, переткнувши в 2015 р. критичну межу.

Динаміка окремих індикаторів соціальної складової наведена на рис. 8.

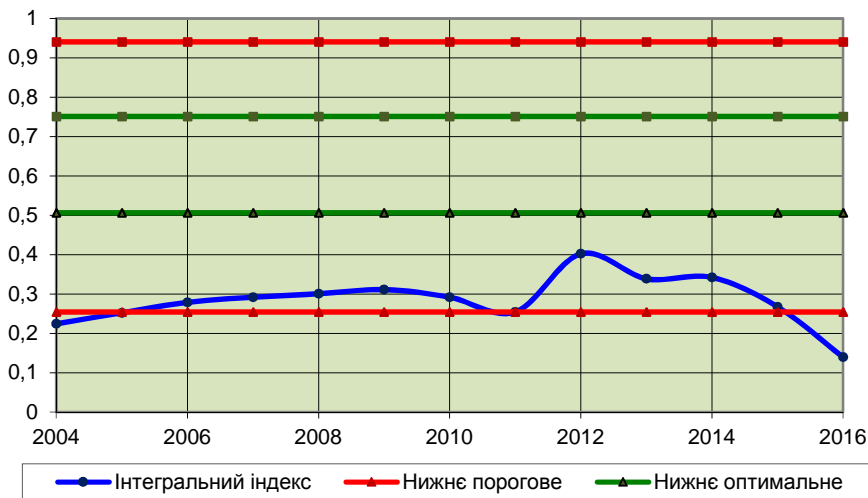

Рис. 7. Динаміка інтегрального індексу соціальної складової ЕкБ

У розрізі інтегрального оцінювання соціальної складової ЕкБ у галузі залізничного транспорту Україна має найвищий серед країн ЄС показник рівня зайнятості працівників у сфері залізничного транспорту (1,7 %). Це більшою мірою пояснюється тим, що ПАТ «Укрзалізниця» є монополістом у сфері залізничних перевезень в Україні, з одного боку, а також «стабільним» роботодавцем, який дотримується Кодексу законів про працю, з іншого.

Стосовно коефіцієнта рухливості населення слід зазначити, що цей індикатор залежить від багатьох факторів, зокрема матеріального благополуччя та культурного розвитку населення, режиму праці та відпочинку, розміру плати за проїзд, розвитку мережі залізниць у країні та інших [24]. Серед країн ЄС найкращі коефіцієнти рухливості населення у частині залізничного транспорту мають Німеччина (29,3%), Австрія (29,0%) та Великобританія (21,9%); в Україні цей показник становить 9,3%.

Індикатор частка оплати праці у випуску коливається між нижнім пороговим та нижнім оптимальним значеннями ЕкБ і символізує низький рівень економічного розвитку, а індикатор рівень тіньової заробітної плати взагалі перебуває в критичній зоні, що потребує подальших наукових обґрунтувань.

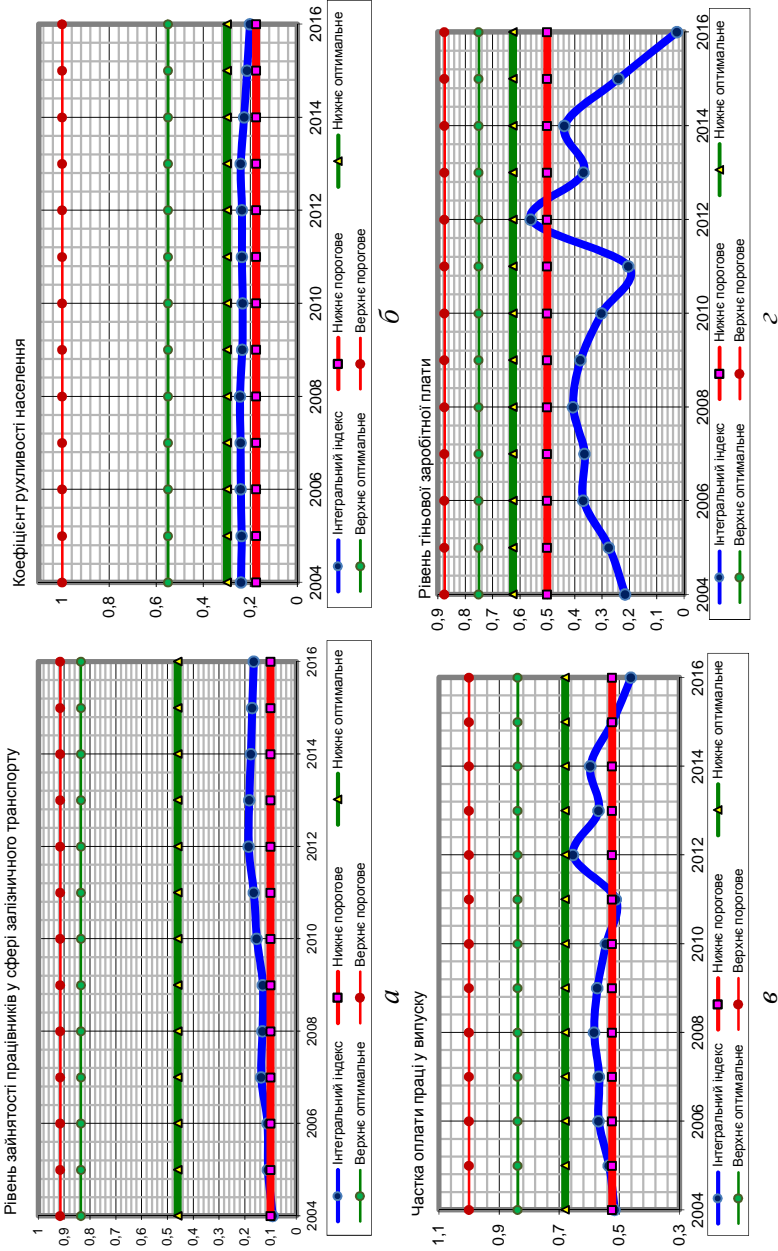

Рис. 8. Динаміка окремих індикаторів соціальної складової ЕкБ

Результати розрахунків математичних очікувань окремих індикаторів екологічної та соціальної складових ЕкБ наведено в табл. 6.

Таблиця 6

Математичні очікування окремих індикаторів екологічної та соціальної складових ЕкБ у галузі залізничного транспорту в Україні та країнах ЄС (2004-2015 рр.)*

Країна	Індикатори				
	k1	k2	k3	k4	k5
Україна	0,4558	16,094	202,32	1,7064	9,2984
Німеччина	0,7665	15,632	147,99	0,2410	29,338
Італія	0,7109	3,9765	177,17	0,3259	13,693
Австрія	0,6580	20,351	394,38	0,3946	29,027
Франція	0,5069	8,9731	156,01	0,6150	16,911
Іспанія	0,6062	34,473	91,870	0,1231	12,856
Португалія	0,3914	5,9161	40,570	0,1508	13,827
Великобританія	0,3317	32,833	66,838	0,1800	21,868
Словенія	0,4112	19,602	84,935	0,8440	7,5384
Фінляндія	0,5164	24,781	132,18	0,3809	12,608
Швеція	0,7209	1,0754	286,71	0,3351	19,173
Хорватія	0,3631	22,095	59,895	0,7528	10,569
Норвегія	0,6307	8,7437	142,07	0,2862	12,151
Польща	0,5959	10,831	90,553	0,7393	6,8158
Угорщина	0,3749	18,489	114,77	0,9910	14,827
Болгарія	0,6940	10,097	53,759	0,7675	4,0365
Литва	0,0690	21,594	25,139	0,7972	1,4781
Латвія	0,1262	108,47	61,353	0,8485	10,627
Естонія	0,1155	88,211	57,393	0,3954	3,8849

** Розрахунки автора.*

Висновки

1. Для ідентифікації рівня екологічної та соціальної складових ЕкБ у галузі залізничного транспорту розроблено перелік індикаторів, які характеризують окремі сфери економічної діяльності. До «екологічних» індикаторів належать коефіцієнт електрифікації залізниць, питомий показник рівня викидів діоксиду вуглецю, рівень кінцевого енергоспоживання; до «соціальних» – рівень зайнятості працівників у сфері залізничного транспорту, коефіцієнт рухливості населення, частка оплати праці у випуску, а також рівень тіньової заробітної плати.

2. Інтегральне оцінювання рівня ЕкБ у галузі залізничного транспорту в розрізі екологічної та соціальної складових проведено за сучасною методологією, якою було передбачено використання мультиплікативної форми інтегрального індексу, комбінованого методу нормування через об'єднання нормування за еталонними значеннями та за «розмахом варіації», методу «головних компонентів» для формалізованого підходу до визначення вагових коефіцієнтів, методу «ковзної матриці» для визначення динамічних вагових коефіцієнтів, а також комплексу методів для обґрунтування вектора порогових значень, зокрема «t-критерію»).

3. Результати аналізу кожного індикатора екологічної та соціальної складових ЕкБ порівняно з аналогічними показниками розвинених країн ЄС свідчать про низький рівень екологічного та вкрай низький рівень соціального розвитку. Інтегральний індекс екологічної складової з 2009 р. невпевнено коливається між нижнім пороговим та нижнім оптимальним значеннями, що свідчить про можливу небезпеку; а інтегральний індекс соціальної складової в 2015 р. взагалі перетнув «критичну» межу, що свідчить про реальну небезпеку та необхідність вжиття дієвих заходів. Зокрема, у частині покращення екологічної складової ЕкБ доцільно розпочати відповідні інфраструктурні проекти у співпраці з міжнародними фінансовими організаціями (наприклад електрифікація на Одеській залізниці дільниці Долинська-Миколаїв).

4. Задача регулювання екологічної та соціальної складових ЕкБ у галузі залізничного транспорту та їх індикаторів полягає у визначенні таких їх значень у сукупності, щоб за допомогою методів з теорії управління забезпечити поступовий «вихід» інтегрального показника у межі оптимальних значень.

Література

1. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.03.2003 р. № 964-IV (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

2. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.

3. Шевченко А.І. Моніторинг транспортної інфраструктури у забезпеченні економічної безпеки України. / А.І. Шевченко // Вісник економічної науки України. – 2016. – № 1 (30). – С. 158-166.
4. Шевченко А.І. Діагностика рівня економічної безпеки країни у галузі залізничного транспорту (в розрізі економічної функціональної складової) / А.І. Шевченко. – Економічний вісник Донбасу. – 2016. – № 2 (44). – С. 41-49.
5. Власюк О.С. Економічна безпека України в умовах ринкових трансформацій та антикризового регулювання / О.С. Власюк. – К. : ДННУ «Академія фінансового управління», 2011. – 474 с.
6. Геєць В.М. Економічні передумови стабільного соціального розвитку в середньостроковій перспективі / В.М. Геєць // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 9-34.
7. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення / Б. В. Губський. – К.: Б.В., 2001. – 122 с.
8. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: монографія / Я. А. Жаліло. – К.: НІСД, 2003. – 368 с.
9. Мунтіян В.І. Економічна безпека України / В.І, Мунтіян. – К.: КВІЦ, 1999. – 463 с.
10. Пирожков С.І. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / за ред. акад. НАН України С.І. Пирожкова. – К.: НІПМБ, 2003. – 42 с.
11. Харазішвілі Ю.М. Проблеми інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки держави / Ю.М. Харазішвілі, Є.В. Дронь // Банківська справа. – 2015. – № 1 (133). – С. 3-21.
12. Харазішвілі Ю.М. Методологічні підходи до оцінки рівня економічної безпеки держави / Ю.М. Харазішвілі // Наука та наукознавство. – 2014. – № 4. – С. 42-56.
13. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. – К.: НІСД, 1997. – 144 с.
14. Харазішвілі Ю.М. Стан, втрати та стратегічні орієнтири інфраструктурного розвитку східних промислових регіонів / Ю.М. Харазішвілі, В.І. Ляшенко // Економічний вісник Донбасу. – 2015. – № 3 (41). – С. 27-42.
15. Харазішвілі Ю.М. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі: аналіт. доп. / Ю.М. Харазішвілі, Є.В. Дронь. – К. : НІСД, 2014. – 117 с.

16. Про затвердження Методики розрахунку інтегральних регіональних індексів економічного розвитку: Наказ Державного комітету статистики України від 15.04.2003 р. № 114 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uazakon.com/documents/date_1a/pg_ibcnog/.

17. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2014 році. – К. : Міністерство екології та природних ресурсів України, ФОП Грінь Д.С., 2016. – С. 206-209, 283-287.

18. Соціальна безпека: сутність та вимір. наук. доп. /О.П. Коваль. – К.: НІСД, 2016. – С. 4-9.

19. Харазішвілі Ю.М. Адаптивний підхід до визначення стратегічних орієнтирів економічної безпеки України / Ю.М. Харазішвілі, Є.В. Дронь // Економіка України. – 2014. – № 5 (630). – С. 28-45.

20. Качинський А.Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень: моногр. / А.Б. Качинський. – К. : НІСД, 2013. – 104 с.

21. Тернер Д. Вероятность, статистика и исследование операций / Д. Тернер. – М. : Статистика, 1976. – 432 с.

22. Харазішвілі Ю.М. Соціо-еколого-економічний розвиток регіонів з позицій економічної безпеки (на прикладі Донецької області) / Ю.М.Харазішвілі // Вісник економічної науки України. – 2016. – № 1 (30). – С. 149-159.

23. Про Національний план дій з енергоефективності на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2015 р. № 1228-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1228-2015-%D1%80>.

22. Большая энциклопедия транспорта: В 8 т., т. 4. Железнодорожный транспорт / Главный редактор Н.С. Конарев. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2003. – С. 921-923.

Надійшла до редакції 15.12.2016 р.

АНОТАЦІЇ

Антонюк В.П. *Соціальна політика у сфері оплати праці: проблеми та шляхи забезпечення її гідного рівня (на прикладі промисловості).* – С. 3.

Викладено теоретичні та правові засади концепції гідної праці в рамках загальної соціальної політики. Визначено характеристики та систематизовано основні параметри системи гідної оплати праці. На основі аналізу статистичної інформації досліджено проблеми оплати праці у промисловості України, зроблено висновок про невідповідність рівня заробітної плати вартості робочої сили та параметрам гідної праці. Обґрунтовано пріоритетні напрями соціальної політики України щодо забезпечення гідної оплати праці, до яких віднесено: суттєве підвищення рівня державної гарантії у сфері оплати праці, стимулювання роботодавців до технологічної модернізації виробництва та підвищення витрат на робочу силу, створення умов для виведення заробітної плати зі сфери тіньового розподілу, поширення системи соціальної відповідальності бізнесу у сфері винагороди за працю.

Ключові слова: соціальна політика, концепція гідної праці, оплата праці, гідна заробітна плата, проблеми оплати праці, промисловість.

Берсуцька С.Я., Каменська О.О. *Особливості розвитку трудової мотивації персоналу промислового підприємства відповідно до стратегії.* – С. 110.

Проведено аналіз підходів авторів найбільш відомих теорій мотивації до розуміння мотивації праці та вивчення її впливу на стимулювання працівника промислового підприємства. Розроблено механізм впливу мотиваційних показників людського капіталу на фінансові результати діяльності підприємства, який демонструє, наскільки ефективно підприємство досягає поставлених цілей у рамках загальноприйнятої стратегії. Доведено, що мотиваційні показники людського капіталу формуються на основі ключових показників ефективності, правильний вибір яких здійснюється за допомогою механізму каскадування збалансованої системи показників на рівень окремого співробітника.

Ключові слова: мотивація праці, персонал промислового підприємства, стратегія, ключові показники ефективності, людський капітал, процес каскадування, збалансовані системи показників, персональна відповідальність.

Болотіна Є.В., Шубна О.В., Волошина О.О. *Інноваційні підходи до управління персоналом машинобудівних підприємств.* – С. 119.

Стаття присвячена теоретичному узагальненню та виявленню можливостей використання інноваційних підходів до управління персоналом на машинобудівних підприємствах України. Проведено аналіз основних особливостей машинобудівних підприємств як складних структур у сенсі

організації праці. Наведено основні групи факторів, що впливають на формування і якість системи управління персоналом машинобудівних підприємств.

Ключові слова: інновації, управлінські інновації, управління персоналом, машинобудівне підприємство, інноваційні ідеї, професійний відбір, освітній рівень персоналу.

Венжега Р.В. *Атрибути економічних моделей індустріалізації та неоіндустріалізації.* – С. 199.

Визначено атрибути, притаманні індустріальному суспільству та неоіндустріалізації, і виконано аналіз перспектив функціонування вугільних підприємств України в контексті відповідних викликів. Зроблено висновок, що вугільні підприємства України лише частково відповідають атрибутам індустріалізації та неоіндустріалізації і певною мірою не виконують усі вимоги для переходу до неоіндустріального розвитку.

Ключові слова: індустріалізація, неоіндустріалізація, атрибути, технологічна основа, автоматизація, інформаційна система.

Дейч М.Є., Шастун А.Д. *Цінність праці та працівника в ідеології розвитку трудової сфери.* – С. 24.

Розкрито сутнісні ознаки природи феномену «праці» в епоху постіндустріального суспільства, визначено основні проблеми у сфері праці України, що призводять до зниження цінності праці. Акцентовано увагу на необхідності застосування інноваційних підходів до модернізації суспільних відносин на засадах соціальної відповідальності. Визначено критерії досягнення цілей розвитку трудової сфери і підвищення цінності праці і працівника в Україні на засадах ціннісної конкурентоспроможності. Наведено напрями удосконалення соціально-трудових відносин (СТВ) в Україні на сучасному етапі для забезпечення збалансованого суспільного розвитку й соціально-економічного прогресу на засадах консолідованої соціальної відповідальності усіх суб'єктів СТВ – держави, роботодавців, профспілок, людини праці, а також бізнесу, інститутів громадянського суспільства, міжнародних партнерів.

Ключові слова: трудова сфера, соціально-трудові відносини, цінність праці, ціннісна конкурентоспроможність, соціальна відповідальність.

Добикіна О.К. *Інтелектуальний потенціал як пріоритетний аспект стратегічного розвитку компанії.* – С. 128.

Сформульовано поняття інтелектуального потенціалу, показано його домінуючий вплив на ефективність діяльності та можливість подальшого стабільного розвитку підприємства з урахуванням сучасних тенденцій розвитку економічних процесів. Наведено основні елементи механізму створення економічного прибутку. На прикладі ПАТ «НКМЗ» показано результат впливу інтелектуального капіталу на ефективність виробничої діяльності підприємства, актуальність внутрішньовиробничої підготовки

кадрів для наукоємного виробництва. Показано, що найбільш вагомими є завдання, пов'язані з аспектами подальшого нарощування інтелектуального потенціалу, його структурування, та розробка методики вартісної оцінки внеску цього нематеріального активу у прибутковість підприємства, формування гудвілу фірми і твердої конкурентної позиції на нових ринках.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, інтелектуальний капітал, конкурентна перевага, гудвіл, вартісна оцінка.

Єфременко В.В., Гордієнко В.В. *Проблеми соціально-економічного розвитку територій Донецької області.* – С. 139.

На основі аналізу статистичних даних Донецької області та України розглянуто сучасний стан і проблеми соціально-економічного розвитку територій Донецької області; охарактеризовано проблеми за такими сферами: суспільно-політична, економічна, соціальна, інформаційна, екологічна, сфера безпеки; запропоновано шляхи стратегічного планування розвитку територій з урахуванням пріоритетів і принципів сталого розвитку.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, проблеми, військовий конфлікт, тимчасово переміщені особи, економіка, стратегічне планування.

Жуков С.А. *Ефективність маркетингової діяльності на підприємстві: етапи моделювання та послідовність математично-розрахункового апарату.* – С. 149.

Проаналізовано три етапи моделі визначення ефективності маркетингової діяльності на підприємстві. На основі цього побудовано функцію обсягу реалізації продукції та одержано чотирифакторну модель визначення прибутку і п'ятифакторну модель визначення ефективності маркетингової діяльності. Виокремлено послідовність дій при розрахунку ефективності маркетингової діяльності на підприємстві, що становила основу моделі у вигляді блок-схеми, завдяки якій можна розрахувати ефективність маркетингової діяльності для підприємств, що здійснюють різні види діяльності (виробництво, торгівля, надання послуг).

Ключові слова: ефективність маркетингової діяльності підприємства, промислове підприємство, моделювання, функція обсягу реалізації продукції, чотирифакторна модель визначення прибутку, п'ятифакторна модель визначення ефективності маркетингової діяльності.

Ковчуга Л.І. *Проблеми активізації інноваційних процесів на промислових підприємствах України.* – С. 212.

Розглянуто стан інноваційної діяльності промислових підприємств України. Проаналізовано інноваційні процеси на промислових підприємствах за їх розмірами та визначено, що у всіх секторах економіки найбільш активно інноваційною діяльністю займаються великі підприємства. У промисловості частка інноваційно активних підприємств (великих, середніх і малих) є вищою за інші сектори економіки. Здійснено порівняння з Європейським Союзом та виявлено аналогічну тенденцію, визначено причини,

що її обумовлюють. Виокремлено бар'єри, які перешкоджають активізації інноваційної діяльності у промисловості України: високі ризики, притаманні українській економіці, обмеженість доступу до джерел фінансування, загострення політичної ситуації, неякісне інституціональне забезпечення інноваційних процесів та ін. Підкреслено провідну роль держави у вирішенні існуючих проблем.

Ключові слова: інноваційна діяльність, підприємство, промисловість, економічна криза, бар'єри, підвищення інноваційної активності підприємств.

Кримова М.О. *Модернізація державної соціальної політики у сфері забезпечення збалансованого розвитку ринку праці.* – С. 156.

Розглянуто сучасні підходи до побудови та функціонування систем галузевих рад у країнах Європи. Визначено пріоритети модернізації соціальної політики України у бік створення систем галузевих рад. Побудовано систему взаємодії соціальних партнерів у рамках реалізації національної системи кваліфікацій, а також інституційний механізм затвердження професійних стандартів в Україні.

Ключові слова: галузеві кваліфікаційні ради, професійні стандарти, ринок праці, національна система кваліфікацій, соціальна політика.

Латишева О.В. *Аналіз рівня сталого розвитку України у глобальному вимірі.* – С. 221.

Розглянуто підходи до оцінки рівня сталого розвитку (СР) з використанням графоаналітичних методів оцінювання. Досліджено формування профіля СР країни на підставі зведених вибіркового результату оцінювання сталого розвитку для окремих країн-лідерів, України та країн пострадянського простору, які повною мірою надали інформацію щодо власного розвитку за всіма показниками. Запропоновано графоаналітичну модель "профілю сталості країни" (завдяки оцінці площини трикутника, який формується координатами – узагальненими параметрами складових СР), яка дозволяє визначити не тільки ступінь (рівень) забезпечення на кожному відрізьку часу сталого (збалансованого) розвитку для країни, але й оцінити результативність розвитку та ступінь гармонізації за базовими складовими, отримати наочну картину дисбалансів у розвитку країни.

Ключові слова: сталий розвиток, рейтингові оцінки, економічна складова, соціальна складова, екологічна складова, індикатори сталості, інтегральний вимір сталого розвитку.

Мельник Г.В. *Погляд на процес управління витратами підприємства з позицій еволюції концепції маркетингу.* – С. 234.

Обґрунтовано доцільність погляду на процес управління витратами підприємства з позицій еволюції концепції маркетингу. Висвітлено сутність концепції ланцюжка цінностей і запропоновано її вдосконалення шляхом передування ефективного маркетингу всім іншим процесам на підприємстві. Доведено необхідність орієнтації діяльності сучасного під-

приємства на вироблення потрібних та вигідних товарів. Рекомендовано, перш ніж займатись виробництвом продукції, проводити дослідження ринку з метою виявлення незадоволених потреб споживачів.

Ключові слова: управління витратами, еволюція концепції маркетингу, концепція удосконалювання виробництва, концепція удосконалювання товару, концепція інтенсифікації комерційних зусиль, концепція маркетингу, концепція соціально-етичного маркетингу, концепція доданої вартості, концепція ланцюжка цінностей.

Мельников О.Ю., Соломко Ю.О. *Використання методу дерева відмов для розрахунку показників надійності персонального комп'ютера.* – С. 166.

Розглянуто проблему надійності сучасних технічних систем. Ускладнення систем є прямим наслідком постійно зростаючої відповідальності виконуваних ними функцій, складності й різноманіття цих функцій. При рівних умовах система, що складається з великої кількості комплектуючих елементів і яка має більш складну структуру та складний алгоритм функціонування, є менш надійною системою. Запропоновано математичну модель розрахунку показників надійності ПК: середнього напрацювання до відмови, гамма-процентного напрацювання й імовірності безвідмовної роботи.

Ключові слова: надійність, імовірність безвідмовної роботи, середнє напрацювання до відмови, гамма-процентне напрацювання, аналіз дерева відмов.

Михайличенко Н.М., Полянська Д.А. *Досягнення балансу ліквідності та рентабельності – головне завдання фінансового контролінгу.* – С. 173.

Розглянуто актуальність впровадження системи фінансового контролінгу для підвищення ефективності діяльності підприємства. Обґрунтовано важливість досягнення балансу ліквідності і рентабельності як основного завдання фінансового контролінгу. У процесі дослідження проаналізовано фактори, які впливають на функціонування організації, а також розглянуто основні функції контролінгу, які забезпечують рентабельність і оптимальний рівень ліквідності. Проведено аналіз основних заходів із досягнення балансу ліквідності і рентабельності, таких як: структурна підтримка ліквідності, поточне забезпечення ліквідності, підтримка ліквідних резервів, фінансування.

Ключові слова: ліквідність, рентабельність, платоспроможність, контролінг, бізнес-план, фінансова безпека, технологічні чинники.

Островецький В.І. *Державні фінанси України в умовах децентралізації: податкові надходження.* – С. 182.

Здійснено огляд основних теорій децентралізації державного управління. Проаналізовано динаміку та структуру доходів бюджетів України різного рівня. Обґрунтовано пропозиції щодо зміцнення ресурсної бази місцевих бюджетів.

Ключові слова: доходи бюджету, податкова політика, податки, децентралізація, Об'єднані територіальні громади.

Павлов К.В., Степчук М.А., Пінкус Т.М. *Напрямки розвитку медичної допомоги населенню в умовах модернізації охорони здоров'я (на прикладі Белгородської області).* – С. 41.

Стаття присвячена визначенню напрямків, методів і форм інноваційного розвитку і модернізації системи охорони здоров'я регіону на основі організації і пріоритету використання первинної медико-санітарної допомоги.

Досліджено стан та динаміку розвитку медичної допомоги, в тому числі спеціалізованих її видів, населенню Белгородської області за останній час, а також визначено прогнози її розвитку в доступній для огляду перспективі.

Ключові слова: регіон, модернізація охорони здоров'я території, Белгородська область, тривірневе надання медичної допомоги.

Попова Г.Ю. *Управління ступенем ліквідності інвестиційних проєктів на різних етапах їх реалізації.* – С. 191.

Визначено специфіку управління ліквідністю інвестиційного проєкту у процесі його реалізації на підприємстві. Проаналізовано можливості структурування активів проєкту за ступенем ліквідності; запропоновано удосконалення організаційних підходів до застосування інформаційної інфраструктури бухгалтерського обліку в цьому процесі; розглянуто особливості формування резервів як інструменту підвищення ліквідності; обґрунтовано заходи щодо оптимізації управління ліквідаційними резервами проєкту.

Ключові слова: інвестиційні проєкти, ліквідність активів, диверсифіковані резерви, етапи реалізації, управління ризиком.

Трушкіна Н.В. *Стратегічні напрями вдосконалення організації збутової діяльності вугледобувних підприємств.* – С. 242.

Метою статті є визначення стратегічних напрямів удосконалення організації збутової діяльності вугледобувних підприємств в умовах нестійкої національної економіки.

Виявлено чинники, які впливають на організацію процесів збутової діяльності вугледобувних підприємств. Виконано аналіз і прогнозування показників збутової діяльності вугледобувних підприємств. Надано пропозиції щодо вдосконалення організації збутової діяльності вугледобувних підприємств в умовах нестабільності попиту, які включають формування системи контрактних взаємовідносин із різними категоріями споживачів; обґрунтовано доцільність створення синдикату; надано інформаційне забезпечення організації збутової діяльності вугледобувних підприємств. Запропоновано методичний підхід до оцінки очікуваного ефекту від реалізації заходів щодо вдосконалення організації збутової діяльності підприємств вугільної промисловості та здійснено його апробацію.

Ключові слова: вугледобувне підприємство, збутова діяльність, організація, оцінка, прогнозування, контрактні взаємовідносини, різні категорії споживачів, механізм, синдикат, інформаційне забезпечення, ефект.

Харазішвілі Ю.М., Якубовський М.М., Ляшенко В.І., Іванов С.В., Котов Є.В., Ляшенко А.Ю. *Стратегія «нової розумної індустріалізації» міст промислових регіонів України.* – С. 62.

Обґрунтовано безальтернативність «розумної неоіндустріальної модернізації», основою якої є формування та розвиток промислового комплексу високої і середньовисокої наукоємності, прогресивного та креативного секторів сфери послуг. Забезпечення безперервного зростання наукоємності виробництва стає головним завданням нової промислової політики на всіх рівнях управління. Запропоновано методичний підхід до оцінки процесів «розумної нової індустріалізації» промислово розвинених міст.

Ключові слова: нова розумна індустріалізація, модернізація, методика оцінки, промисловий регіон, місто, індикатор.

Хобга В.М., Кладченко І.С. *Динаміка процесів економічного розвитку України.* – С. 96.

У статті розвиток національної економіки представлено як нелінійний динамічний процес, особливості розгортання якого унаочнюються макроекономічною динамікою за історичний період часу. Проведено порівняльний аналіз важливих характеристик динаміки процесів економічного розвитку України, Європейського Союзу, Південно-Азіатського регіону та світу. Побудовано фазові портрети економічної динаміки національної та глобальної систем і досліджено їх поведінку та траєкторію руху. Уточнено амплітудно-частотні характеристики циклічної компоненти динаміки економічного розвитку України та побудовано її гармонічну модель.

Ключові слова: економічна динаміка, розвиток, ВВП, фазовий аналіз, національна і глобальна економіка, циклічна компонента.

Шевченко А. І. *Визначення рівня економічної безпеки України в галузі залізничного транспорту: екологічний та соціальний аспект.* – С. 265.

За сучасною методологією проведено інтегральне оцінювання рівня економічної безпеки України в галузі залізничного транспорту в розрізі екологічної та соціальної складових. Розраховано нормувальні, порогові, оптимальні значення, вагові коефіцієнти, а також математичні очікування індикаторів.

Ключові слова: вагові коефіцієнти, економічна безпека, індикатори, інтегральний індекс, математичне очікування, нормування, транспорт.

АННОТАЦИИ

Антонюк В.П. *Социальная политика в сфере оплаты труда: проблемы и пути обеспечения ее достойного уровня (на примере промышленности).* – С. 3.

Изложены теоретические и правовые основы концепции достойного труда в рамках общей социальной политики. Определены характеристики и систематизированы основные параметры системы достойного вознаграждения за труд. На основе анализа статистической информации определены проблемы оплаты труда в промышленности, сделан вывод о несоответствии заработной платы стоимости рабочей силы и требованиям достойной работы. Определены приоритетные направления социальной политики Украины по обеспечению достойной заработной платы, которыми являются: значительное повышение уровня государственной гарантии в области заработной платы, стимулирование работодателей к технологической модернизации производства и увеличению расходов на труд, создание условий для выведения заработков из теневой сферы распределения, распространение социальной ответственности бизнеса в сфере вознаграждения за труд.

Ключевые слова: социальная политика, концепция достойного труда, оплата труда, достойная заработная плата, проблемы оплаты труда, промышленность.

Берсуцкая С.Я., Каменская О.А. *Особенности развития трудовой мотивации персонала промышленного предприятия в соответствии со стратегией.* – С. 110.

Проведен анализ подходов авторов наиболее известных теорий мотивации к пониманию мотивации труда и изучению ее влияния на стимулирование работника промышленного предприятия. Разработан механизм влияния мотивационных показателей человеческого капитала на финансовые результаты деятельности предприятия, который демонстрирует, насколько эффективно предприятие достигает поставленных целей в рамках общепринятой стратегии. Доказано, что мотивационные показатели человеческого капитала формируются на основе ключевых показателей эффективности, правильный выбор которых осуществляется с помощью механизма каскадирования сбалансированной системы показателей на уровень отдельного сотрудника.

Ключевые слова: мотивация труда, персонал промышленного предприятия, стратегия, ключевые показатели эффективности, человеческий капитал, процесс каскадирования, сбалансированные системы показателей, персональная ответственность.

Болотина Е.В., Шубная Е.В., Волошина Е.А. *Инновационные подходы к управлению персоналом машиностроительных предприятий.* – С. 119.

Статья посвящена теоретическому обобщению и выявлению возможностей использования инновационных подходов к управлению персоналом на машиностроительных предприятиях Украины. Проведен анализ основных особенностей машиностроительных предприятий как сложных структур в смысле организации труда. Приведены основные группы факторов, влияющих на формирование и качество системы управления персоналом машиностроительных предприятий.

Ключевые слова: инновации, управленческие инновации, управление персоналом, машиностроительное предприятие, инновационные идеи, профессиональный отбор, образовательный уровень персонала.

Венжега Р.В. *Атрибуты экономических моделей индустриализации и неоиндустриализации.* – С. 199.

Определены атрибуты, присущие индустриальному обществу и неоиндустриализации, и выполнен анализ перспектив функционирования угольных предприятий Украины в контексте соответствующих вызовов. Сделан вывод, что угольные предприятия Украины только частично соответствуют атрибутам индустриализации и неоиндустриализации и в определенной степени не выполняют все требования для перехода к неоиндустриальному развитию.

Ключевые слова: индустриализация, неоиндустриализация, атрибуты, технологическая основа, автоматизация, информационная система.

Дейч М.С., Шастун А.Д. *Ценность труда и работника в идеологии развития трудовой сферы.* – С. 24.

Раскрыта сущность феномена «труда» в эпоху постиндустриального общества, определены основные проблемы в сфере труда в Украине, приводящие к снижению ценности труда. Акцентировано внимание на необходимости применения инновационных подходов к модернизации общественных отношений на принципах социальной ответственности. Определены критерии достижения целей развития трудовой сферы и повышения ценности труда и работника в Украине на основе ценностной конкурентоспособности. Приведены направления усовершенствования социально-трудовых отношений (СТО) в Украине на современном этапе для обеспечения сбалансированного общественного развития и социально-экономического прогресса на основе консолидированной социальной ответственности всех субъектов СТО – государства, работодателей, профсоюзов, человека труда, а также бизнеса, институтов гражданского общества, международных партнеров.

Ключевые слова: трудовая сфера, социально-трудовые отношения, ценность труда, ценностная конкурентоспособность, социальная ответственность.

Добыкина Е.К. *Интеллектуальный потенциал как приоритетный аспект стратегического развития компании.* – С. 128.

Сформулировано понятие интеллектуального потенциала, показано его доминирующее влияние на эффективность деятельности и возможность дальнейшего стабильного развития предприятия с учетом современных тенденций развития экономических процессов. Приведены основные элементы механизма создания экономической прибыли. На примере ПАО «НКМЗ» показан результат воздействия интеллектуального капитала на эффективность производственной деятельности предприятия, актуальность внутривыпускной подготовки кадров для наукоемкого производства. Показано, что наиболее весомыми являются задачи, связанные с аспектами дальнейшего наращивания интеллектуального потенциала, его структурирования, и разработка методики стоимостной оценки вклада этого нематериального актива в прибыльность предприятия, формирование гудвилла фирмы и твердой конкурентной позиции на новых рынках.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, интеллектуальный капитал, конкурентное преимущество, гудвилл, стоимостная оценка.

Ефременко В.В., Гордиенко В.В. *Проблемы социально-экономического развития территорий Донецкой области. – С. 139.*

На основе анализа статистических данных Донецкой области и Украины рассмотрены современное состояние и проблемы социально-экономического развития территорий Донецкой области; дана характеристика проблем по следующим сферам: общественно-политическая, экономическая, социальная, информационная, экологическая, сфера безопасности; предложены пути стратегического планирования развития территорий с учетом приоритетов и принципов устойчивого развития.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, проблемы, военный конфликт, временно перемещенные лица, экономика, стратегическое планирование.

Жуков С.А. *Эффективность маркетинговой деятельностью на предприятии: этапы моделирования и последовательность математико-расчетного аппарата. – С. 149.*

Проанализированы три этапа модели определения эффективности маркетинговой деятельности на предприятии. На основе этого построена функция объема реализации продукции и получены четырехфакторная модель определения прибыли и пятифакторная модель определения эффективности маркетинговой деятельности. Выделена последовательность действий при расчете эффективности маркетинговой деятельности на предприятии, что легло в основу модели в виде блок-схемы, благодаря которой можно рассчитать эффективность маркетинговой деятельности для предприятий, осуществляющих разные виды деятельности (производство, торговля, предоставление услуг).

Ключевые слова: эффективность маркетинговой деятельности предприятия, промышленное предприятие, моделирование, функция объема реализации продукции, четырехфакторная модель определения прибыли,

пятифакторная модель определения эффективности маркетинговой деятельности.

Ковчуга Л.И. *Проблемы активизации инновационных процессов на промышленных предприятиях Украины.* – С. 212.

Рассмотрено состояние инновационной деятельности промышленных предприятий Украины. Проанализированы инновационные процессы на промышленных предприятиях по их размерам и определено, что во всех секторах экономики наиболее активно инновационной деятельностью занимаются крупные предприятия. В промышленности доля инновационно активных предприятий (крупных, средних и малых) выше, чем в других секторах экономики. Сделано сравнение с Европейским Союзом и выявлена аналогичная тенденция, определены обуславливающие ее причины. Выделены барьеры, препятствующие активизации инновационной деятельности в промышленности Украины: высокие риски, присущие украинской экономике, ограниченность доступа к источникам финансирования, обострение политической ситуации, некачественное институциональное обеспечение инновационных процессов и др. Подчеркнута ведущая роль государства в решении существующих проблем.

Ключевые слова: инновационная деятельность, предприятие, промышленность, экономический кризис, барьеры, повышение инновационной активности предприятий.

Крымова М.А. *Модернизация государственной социальной политики в сфере обеспечения сбалансированного развития рынка труда.* – С. 156.

Рассмотрены современные подходы к созданию и функционированию систем отраслевых советов в странах Европы. Определены приоритеты модернизации социальной политики Украины в сфере создания системы отраслевых советов. Построена система взаимодействия социальных партнеров в рамках реализации национальной системы квалификаций, а также институциональный механизм утверждения профессиональных стандартов в Украине.

Ключевые слова: отраслевые квалификационные советы, профессиональные стандарты, рынок труда, национальная система квалификаций, социальная политика.

Латышева Е.В. *Анализ уровня устойчивого развития Украины в глобальном измерении.* – С. 221.

Рассмотрены подходы к оценке уровня устойчивого развития (УР) с использованием графоаналитических методов оценивания. Исследовано формирование профиля УР страны на основании сводных выборочных результатов оценивания устойчивого развития для отдельных стран-лидеров, Украины и стран постсоветского пространства, которые в полной мере предоставили информацию о своем развитии по всем показателям. Предложена графоаналитическая модель "профиля устойчивости страны"

(благодаря оценке плоскости треугольника, который формируется координатами – обобщенными параметрами составляющих УР), позволяющая не только определить степень (уровень) обеспечения на каждом отрезке времени устойчивого (сбалансированного) развития для страны, но и оценить результативность развития и степень гармонизации по базовым составляющим, получить наглядную картину дисбалансов в развитии страны.

Ключевые слова: устойчивое развитие, рейтинговые оценки, экономическая составляющая, социальная составляющая, экологическая составляющая, индикаторы устойчивости, интегральное измерение устойчивого развития.

Мельник А.В. *Взгляд на процесс управления затратами предприятия с позиций эволюции концепции маркетинга.* – С. 234.

Обоснована целесообразность рассмотрения процесса управления затратами предприятия с позиций эволюции концепции маркетинга. Освещена сущность концепции цепочки ценностей и предложено ее усовершенствование путем предшествования эффективного маркетинга всем другим процессам на предприятии. Доказана необходимость ориентации деятельности современного предприятия на производство нужных и выгодных товаров. Рекомендовано, прежде чем заниматься производством продукции, проводить исследование рынка с целью выявления неудовлетворенных потребностей потребителей.

Ключевые слова: управление затратами, эволюция концепции маркетинга, концепция совершенствования производства, концепция совершенствования товара, концепция интенсификации коммерческих усилий, концепция маркетинга, концепция социально-этического маркетинга, концепция добавленной стоимости, концепция цепочки ценностей.

Мельников А.Ю., Соломко Ю. А. *Использование метода дерева отказов для расчета показателей надежности персонального компьютера.* – С. 166.

Рассмотрена проблема надежности современных технических систем. Усложнение систем является прямым следствием постоянно возрастающей ответственности выполняемых ими функций, сложности и многообразия этих функций. При равных условиях система, состоящая из большого числа комплектующих элементов и имеющая более сложную структуру и сложный алгоритм функционирования, является менее надежной системой. Предложена математическая модель расчета показателей надежности ПК: средней наработке до отказа, гамма-процентной наработке и вероятности безотказной работы.

Ключевые слова: надежность, вероятность безотказной работы, средняя наработка до отказа, гамма-процентная наработка, анализ дерева отказов.

Михайличенко Н.Н., Полянская Д.А. *Достижение баланса ликвидности и рентабельности – главная задача финансового контроллинга.* – С. 173.

Рассмотрена актуальность внедрения системы контроллинга для повышения эффективности деятельности предприятия. Обоснована важность достижения баланса ликвидности и рентабельности в качестве основной задачи контроллинга. В процессе исследования проанализированы факторы, влияющие на функционирование организации, а также рассмотрены основные функции контроллинга, которые обеспечивают рентабельность и оптимальный уровень ликвидности. Проведен анализ основных мероприятий по достижению баланса ликвидности и рентабельности, таких как: структурная поддержка ликвидности, текущее обеспечение ликвидности, поддержка ликвидных резервов, финансирование.

Ключевые слова: ликвидность, рентабельность, платежеспособность, контроллинг, бизнес-план, финансовая безопасность, технологические факторы.

Островецкий В.И. *Государственные финансы Украины в условиях децентрализации: налоговые поступления.* – С. 182.

Осуществлен обзор основных теорий децентрализации государственного управления. Проанализированы динамика и структура доходов бюджетов Украины разного уровня. Обоснованы предложения по укреплению ресурсной базы местных бюджетов.

Ключевые слова: доходы бюджета, налоговая политика, налоги, децентрализация, Объединенные территориальные общины.

Павлов К.В., Степчук М.А., Пинкус Т.М. *Направления развития медицинской помощи населению в условиях модернизации здравоохранения (на примере Белгородской области).* – С. 41.

Статья посвящена определению направлений, методов и форм инновационного развития и модернизации системы здравоохранения региона на основе организации и приоритета использования первичной медико-санитарной помощи.

Исследованы состояние и динамика развития медицинской помощи, в том числе специализированных её видов, населению Белгородской области за последнее время, а также определены прогнозы её развития в обозримой перспективе.

Ключевые слова: регион, модернизация здравоохранения территории, Белгородская область, трёхуровневое оказание медицинской помощи.

Попова А.Ю. *Управление степенью ликвидности инвестиционных проектов на разных этапах их реализации.* – С. 191.

Определена специфика управления ликвидностью инвестиционного проекта в процессе его реализации на предприятии. Проанализированы возможности структурирования активов проекта по степени ликвидности; предложено усовершенствование организационных подходов по

применению информационной инфраструктуры бухгалтерского учета в этом процессе; рассмотрены особенности формирования резервов как инструмента повышения ликвидности; обоснованы меры по оптимизации управления ликвидационными резервами проекта.

Ключевые слова: инвестиционные проекты, ликвидность активов, диверсифицированные резервы, этапы реализации, управление риском.

Трушкина Н.В. *Стратегические направления совершенствования организации сбытовой деятельности угледобывающих предприятий.* – С. 242.

Целью статьи является определение стратегических направлений совершенствования организации сбытовой деятельности угледобывающих предприятий в условиях неустойчивой национальной экономики.

Выявлены факторы, влияющие на организацию процессов сбытовой деятельности угледобывающих предприятий. Выполнены анализ и прогнозирование показателей сбытовой деятельности угледобывающих предприятий. Даны предложения по совершенствованию организации сбытовой деятельности угледобывающих предприятий в условиях нестабильности спроса, включающие формирование системы контрактных взаимоотношений с различными категориями потребителей; обоснована целесообразность создания синдиката; представлено информационное обеспечение организации сбытовой деятельности угледобывающих предприятий. Предложен методический подход к оценке ожидаемого эффекта от реализации мероприятий по совершенствованию организации сбытовой деятельности предприятий угольной промышленности и выполнена его апробация.

Ключевые слова: угледобывающее предприятие, сбытовая деятельность, организация, оценка, прогнозирование, контрактные взаимоотношения, различные категории потребителей, механизм, синдикат, информационное обеспечение, эффект.

Харазишвили Ю.М., Якубовский Н.Н., Ляшенко В.И., Иванов С.В., Котов Е.В., Ляшенко А.Ю. *Стратегия «новой разумной индустриализации» городов промышленных регионов Украины.* – С. 62.

Обоснована безальтернативность «разумной неоиндустриальной модернизации», основой которой является формирование и развитие промышленного комплекса высокой и средневысокой наукоемкости, прогрессивного и креативного субсекторов сферы услуг. Обеспечение непрерывного роста знаниеемкости (наукоемкости) производства становится главной задачей новой промышленной политики на всех уровнях управления. Предложен методический подход к оценке процессов «разумной новой индустриализации» промышленно развитых городов.

Ключевые слова: новая разумная индустриализация, модернизация, методика оценки, промышленный регион, город, индикатор.

Хобта В.М., Кладченко И.С. *Динамика процессов экономического развития Украины.* – С. 96.

В статье развитие национальной экономики представлено как нелинейный динамический процесс, особенности протекания которого отображаются макроэкономической динамикой за исторический промежуток времени. Проведен сравнительный анализ важных характеристик динамики процессов экономического развития Украины, Европейского Союза, Южно-Азиатского региона и мира. Сформированы фазовые портреты экономической динамики национальной и глобальной систем и исследованы их поведение и траектория движения. Уточнены амплитудно-частотные характеристики циклической компоненты динамики экономического развития Украины и построена её гармоническая модель.

Ключевые слова: экономическая динамика, развитие, ВВП, фазовый анализ, национальная и глобальная экономика, циклическая компонента.

Шевченко А. И. *Определение уровня экономической безопасности Украины в сфере железнодорожного транспорта: экологический и социальный аспект.* – С. 265.

По современной методологии проведено интегральное оценивание уровня экономической безопасности Украины в сфере железнодорожного транспорта в разрезе экологической и социальной составляющих. Рассчитаны нормировочные, пороговые, оптимальные значения, весовые коэффициенты, а также математические ожидания индикаторов.

Ключевые слова: весовые коэффициенты, экономическая безопасность, индикаторы, интегральный индекс, математическое ожидание, нормировка, транспорт.

ABSTRACTS*

Antonyuk V.P. *Social policy in the field of labour: problems and ways of providing it to a decent level (for industries example).* – P. 3.

Theoretical and legal bases of the concept of decent work in the framework of overall social policy. The characteristics and systematized the main parameters of the system are worthy of remuneration. Based on the analysis of statistical information identifies the problems of remuneration of labour in industry, the conclusion about the discrepancy of wages of labor cost and the requirements of decent work. Priority directions of social policy of Ukraine on ensuring decent wages are a significant increase in the level of state guarantees in the area of wages, to encourage employers to technological modernization of production and increased costs for labor, creating conditions for earnings transfer from shadow sphere of distribution, distribution of social responsibility in the sphere of remuneration for work.

Keywords: social policy, the concept of decent work wages, decent wages, the problems of wage industry.

Bersutska S., Kamenska O. *Features of labour motivation of personnel industrial companies in accordance with the strategy.* – P. 110.

The article analyzes the authors approach the most famous theories of motivation to understand the motivation of work and study its impact on the promotion of industrial enterprise worker. The mechanism of the effect of motivational indicators of human capital on the financial results of the company, which shows how efficiently the company achieves its objectives within a common strategy. It is proved that the motivational indicators of human capital formed on the basis of key performance indicators, the correct choice is made via the mechanism of cascading the Balanced Scorecard to the level of an individual employee.

Keywords: motivation of labor, industrial plant personnel, strategy, key performance indicators, human capital, the cascading process, scorecards, personal responsibility.

Bolotina E., Shubnaya E., Voloshina E. *Innovative approaches to personnel management of engineering enterprises.* – P. 119.

The article is devoted to theoretical generalization and revealing opportunities to use innovative approaches to human resource management at machine-building enterprises of Ukraine. The analysis of the main features of the machine-building enterprises as the complex structures in the sense of work organization. The main groups of factors that influence the formation and quality of the personnel management system of machine-building enterprises.

* Надано в авторській редакції.

Keywords: innovation, innovation management, human resource management, engineering company, innovative ideas, professional selection, educational level of the staff.

Deych M.Ye., Shastun A.D. *The value of labour and worker is in ideology of development of labour sphere.* – P. 24.

The article reveals the essence of the phenomenon of "work" in the era of post-industrial society, identified key issues in the labour sphere in Ukraine, which leads to a decrease in the value of work and values of the employee. The attention is focused on the need for innovative approaches to the modernization of social relations on principles of social responsibility. It identifies directions of perfection of social and labour relations in Ukraine at the present stage to ensure a balanced social and economic development through the consolidated social responsibility of all actors - the state, employers, trade unions, human labor as well as business, civil society, international partners.

Keywords: work, sphere social and labor relations, the value of labor, competitiveness, the value of social responsibility.

Dobykina Y.K. *Intellectual potential as priority aspect of strategic development of company.* – P. 128.

It is formulated the concept of intellectual potential. It shows the dominant influence on the efficiency and the possibility of further stable development of the company in accordance with modern trends of economic processes. The key elements of the mechanism are shown to create economic profit. On the example of PJSC "NKMZ" is shown the result of the impact of intellectual capital on the efficiency of production activities, and the relevance of in-plant training for the high-tech industry. For a more objective assessment of the impact of the intellectual potential of the company's profitability in the long term it is proposed to develop a mathematical model that will calculate the contribution of intellectual development. It is emphasized that the most weight is the problem relating to issues of further development of intellectual capacity, its structure and development of the method of valuation of the contribution of this intangible asset in to profitability of the company, the formation of the goodwill of the company and a solid competitive position in new markets.

Keywords: intellectual potential, intellectual capital, competitive edge, goodwill, cost estimation.

Efremenko V., Hordiienko V. *Problems of socio-economic development of territories of Donetsk region.* – P. 139.

Based on the analysis of statistics of Donetsk region and Ukraine in the article the modern condition and problems socially-economic development of the territories of Donetsk region; characterized a number of problems in areas such as socio-political, economic, social, informational, environmental, security; the ways of strategic planning of development of territories taking into account the priorities and principles of sustainable development.

Keywords: socio-economic development, problems, military conflict, internally displaced persons, economics, strategic planning.

Kharazishvili Y.M., Jakubowski N.N., Lyashenko V.I., Ivanov S.V., Kotov E.V., Lyashenko A.Y. *The strategy of «smart new industrialization» cities in industrial regions of Ukraine.* – P. 62.

Unavailability of alternatives of «smart neo-industrial modernization» is substantiated in the article, which is based on the formation and development of the industrial complex with high-technology and medium-high-technology, progressive and creative subsectors of services. Providing unstoppable growth of science presence of industry becomes the main task of new industrial policy on all levels of management. Methodical approach to processes rating of the «smart new industrialization» of industrial developed cities is offered.

Keywords: smart new industrialization, modernization, methodic of rating, industrial region, city, indicator.

Khobta V.M., Kladchenko I.S. *The Dynamics of Ukrainian Economic Development.* – P. 96.

In the paper development of national economy is considered as a nonlinear dynamic process with own peculiarities of behavior which are reflected with the macroeconomic dynamics of the historical period. The comparative analysis of important characteristics of Ukrainian, European, South Asian and World dynamics of economic development is done. Phase portraits of national and global systems' economic dynamics are formed, their behavior and trajectory of movement are studied. The cyclic component's amplitude-frequency characteristics of Ukrainian economic dynamics are specified and its harmonic model is built.

Keywords: economic dynamics, development, GDP, phase analysis, the national and global economy, the cyclical component.

Kovchuga L.I. *The problems of activation of innovative processes at the industrial enterprises in Ukraine.* – P. 212.

The article considers the condition of innovative activity of industrial enterprises of Ukraine. Innovative processes in industrial enterprises by their size are analysed and it is determined that in all sectors of the economy the most innovative are large enterprises. The share of innovative enterprises (large, medium and small) in industry is higher than in other sectors of the economy. The comparison are made between Ukraine and the European Union, a similar trend and the reasons for its driving are revealed. The barriers that are hindered the development of an innovative process in the industry of Ukraine are identified: high risks which inherent to the Ukrainian economy, limited access to sources of financing, deterioration of the political situation, poor institutional support for innovation processes, etc. The leading role of the state in solving existing problems is stressed.

Keywords: innovative activities, enterprise, industry, economic crisis, barriers, increasing the innovation activity at the enterprise.

Krymova M.A. *Modernization of state social policy in the sphere of ensuring a balanced development of the labor market. – P. 156.*

Modern approaches to the creation and functioning of the system of branch councils in the countries of Europe are considered. The priorities of modernizing Ukraine's social policy in the sphere of creating a system of branch councils are determined. A system of interaction of social partners within the framework of the implementation of the national system of qualifications has been developed, as well as an institutional mechanism for approving professional standards in Ukraine.

Keywords: branch qualifying council, professional standards, labor market, national system of qualifications, social policy.

Latysheva Ye.V. *Analysis of the level of sustainable development of Ukraine in the global dimension. – P. 221.*

In the article, the considered approaches to assessing the level of sustainable development (SD) through the use of graphoanalytical estimation methods. The formation of the country's SD profile was studied on the basis of consolidated selective results of the assessment of sustainable development for individual countries-leaders, Ukraine and the countries of the former Soviet Union, which fully provided information on their own development in all indicators. A grapho-analytical model of the "stability profile of the country" is proposed additionally (thanks to the evaluation of the triangle plane, which is formed by coordinates - generalized parameters of the components of the SR), which allows us to determine not only the degree (level) of ensuring, at each time interval, sustainable (balanced) development for the country, but And to assess the effectiveness of development and the degree of harmonization of the basic components, to obtain a clear picture of imbalances of development.

Keywords: sustainable development, rating assessments, economic component, social component, environmental component, sustainability indicators, integral dimension of sustainable development.

Melnik G. *View on the cost management of enterprise process from the positions of the evolution concept of marketing. – P. 234.*

In the article the expediency of considering the cost management of enterprise process from the positions of the evolution concept of marketing is based. The essence of the value chain concept is highlighted and its improvement by precedence of effective marketing to all other processes at the enterprise is proposed. The necessity of orienting the activity of a modern enterprise for the production of necessary and profitable goods is proved. Before doing production of products, to conduct market research in order to identify unmet consumer needs is recommended.

Keywords: cost management, the evolution concept of marketing, the concept of improving production, the concept of improving the product, the concept of intensification of commercial efforts, marketing concept, the concept of

social-ethical marketing, the concept of value added, the concept of the value chain.

Melnikov A., Solomko Y. *Using the method of fault tree for the calculation of indicators of reliability of the personal computer.* – P. 166.

The problem of reliability of modern technical systems is described. The increasing complexity of systems is a direct result of ever-increasing responsibility of their functions, the complexity and diversity of these functions. Under equal conditions, the system consisting of a large number of component elements and having a more complex structure and a complex algorithm operation is less reliable system. A mathematical model to calculate the PC reliability indices: mean time to failure, gamma-interest operating time and the probability of failure-free operation.

As a method used to dynamically chosen, which summarizes a traditional FT: dynamic events are characterized not only to chance, and time before a certain distribution function. It shows a method of calculating the time of the distribution function of the result before the event (system failure function) for the distribution of the known functions of time before the basic events.

Keywords: reliability, probability of failure-free operation, the average time to failure, gamma-interest operating time, fault tree analysis.

Mykhaylychenko N., Polyanskaya D. *To balance of liquidity and profitability – the main task of financial controlling.* – P. 173.

In the article the urgency of implementing financial controlling system to increase the efficiency of the company. Proved the importance of achieving a balance of liquidity and profitability as the main task of financial controlling. The study analyzed the factors that affect the functioning of the organization as well as the basic function of controlling that ensure optimal profitability and liquidity. The analysis of the main measures to balance liquidity and profitability, such as structural support liquidity, current liquidity, maintaining liquidity reserves, financing.

Keywords: liquidity, profitability, solvency, controlling, business plan, financial security, and technological factors.

Ostrovetsky V.I. *Government finance of Ukraine in the conditions of decentralization: tax revenues.* – P. 182.

In the article is considered an overview of the main theories of government decentralization. It is analyzed the dynamics and structure of Ukraine's budget revenues at different levels. Substantiated proposals to strengthen the resource base of local budgets.

Keywords: budget revenues, fiscal policy, taxes, decentralization, combined territorial communities.

Pavlov K.V., Stepchuk M.A., Pinkus T. M. *The directions of development of medical care to the population in the conditions of health care upgrade (on the example of the Belgorod region).* – P. 41.

The article is devoted to determination of directions, forms and methods of innovation development and modernization of the region's health care system based on the priority of the organization and the use of primary health care.

The aim of this study is to investigate the status and dynamics of health care development, including its specialized species population of the Belgorod region in recent years, as well as the definition of forecasts of its development in the foreseeable future.

Keywords: region, modernization of the health area, Belgorod region, three-level medical care.

Popova A. *Management of the degrees of liquidity of investment projects at the different stages of their implementation.* – P. 191.

In the article the balanced system of indicators as a basic tool implementation strategy. It is proved that non-financial indicators of human capital are based on key performance indicators, the correct choice is made through the mechanism of cascading Balanced Scorecard at the level of each individual worker in the four categories of personnel of industrial enterprises (industrial and industrial specialists economic services, technology specialists, the management company).

The mechanism of cascading Balanced Scorecard on the level of each individual employee. The basis of the personal balanced scorecards is human capital, because it is through this intangible asset is the transformation of the corporate business strategy in the daily activities of employees.

Keywords: human capital, mechanism of cascading strategic objectives, balanced scorecard, intangible assets, corporate strategy, key performance indicators.

Shevchenko A. *Determining the level of economic security of Ukraine in the sphere of railway transport: Environmental and social aspects.* – P. 265.

In modern methodology conducted integral evaluation of the economic security of Ukraine in the sphere of railway transport in the context of the environmental and social components. Rate fixing, threshold, optimal values, gravimetric coefficients, and also expected values of indicators, are expected

Keywords: gravimetric coefficients, economic security, indicators, integral index, expected value, rate fixing, transport.

Trushkina N. V. *Strategic directions of improving the organization of marketing activity of coal-mining enterprises.* – P. 242.

The purpose of the article is to determine the strategic directions for improving the organization of marketing activity of coal-mining enterprises in an unstable national economy.

As a result of the research, factors affecting the organization of marketing activity of coal-mining enterprises have been identified. The analysis and forecasting of indicators of marketing activity of coal-mining enterprises are fulfilled. Proposals for improving the organization of marketing activities of coal-

mining enterprises are given. In conditions of instability of demand, which include formation of a system of contractual relationships with various categories of consumers; justification of the expediency of creating a syndicate; information support of the organization of marketing activity of coal-mining enterprises. A methodological approach to assessing the expected effect of implementing measures to improve the organization of sales activities of coal industry enterprises is proposed and its approbation is carried out.

Keywords: coal-mining enterprise, marketing activity, organization, assessment, forecasting, contractual relationships, various categories of consumers, mechanism, syndicate, information support, effect.

Venzhega R.V. *Attributes of economic models of industrialization and neoindustrialization.* – P. 199.

The attributes inherent in industrial society and neoindustrialization are defined in the article and the analysis of the prospects for the functioning of the coal enterprises of Ukraine in the context of the relevant calls is made. It was concluded that the coal enterprises of Ukraine only partially correspond to the attributes of industrialization and neoindustrialization and to some extent do not meet all the requirements for the transition to a neo-industrial development.

Keywords: industrialization, neoindustrialization, attributes, technology basis, automation, information system.

Zhukov S.A. *Efficiency of marketing activity at enterprise: stages simulation and sequence of mathematical-calculating apparatus.* – P. 149.

The article analyzes the three phases models determine the effectiveness of marketing activities in the enterprise. Based on this feature built volume of sales and got four factor model profit model definition and the five factor model determine the effectiveness of marketing activities. Singled out the steps in calculating the effectiveness of marketing activities in the enterprise, and this formed the basis of the model in the form of a flowchart, due to that it is possible to expect efficiency of marketing activity for enterprises that engage in the different types of activity: by a production, trade, grant of services.

Keywords: enterprise marketing effectiveness, industrial plant design, the function of volume sales, is a fourfactor model of determination of income, a fivefactor model of determination of efficiency of marketing activity.

ЗМІСТ

Антонюк В.П. Соціальна політика у сфері оплати праці: проблеми та шляхи забезпечення її гідного рівня (на прикладі промисловості)	3
Дейч М.Є., Шастун А.Д. Цінність праці та працівника в ідеології розвитку трудової сфери.....	24
Павлов К.В., Степчук М.А., Пинкус Т.М. Направлення розвитку медичної допомоги населенню в умовах модернізації здравоохранення (на прикладі Белгородської області)	41
Харазішвили Ю.М., Якубовський Н.Н., Ляшенко В.И., Иванов С.В., Котов Е.В., Ляшенко А.Ю. Стратегія «нової розумної індустріалізації» городів промислових регіонів України	62
Хобта В.М., Кладченко І.С. Динаміка процесів економічного розвитку України.....	96
Берсучка С.Я., Каменська О.О. Особливості розвитку трудової мотивації персоналу промислового підприємства відповідно до стратегії.....	110
Болотіна С.В., Волошина О.О., Шубна О.В. Інноваційні підходи до управління персоналом машинобудівних підприємств	119
Добькіна Е.К. Інтелектуальний потенціал як пріоритетний аспект стратегічного розвитку компанії.....	128
Єфременко В.В., Гордієнко В.В. Проблеми соціально-економічного розвитку територій Донецької області	139
Жуков С.А. Ефективність маркетингової діяльності на підприємстві: етапи моделювання та послідовність математично-розрахункового апарату.....	149
Кримова М.О. Модернізація державної соціальної політики у сфері забезпечення збалансованого розвитку ринку праці.....	156
Мельников А.Ю., Соломко Ю. А. Использование метода дерева отказов для расчета показателей надежности персонального компьютера.....	166
Михайличенко Н.М., Полянська Д.А. Досягнення балансу ліквідності та рентабельності – головне завдання фінансового контролінгу.....	173
Островецький В.І. Державні фінанси України в умовах децентралізації: податкові надходження.....	182
Попова Г.Ю. Управління ступенем ліквідності інвестиційних проєктів на різних етапах їх реалізації	191
Венжега Р. В. Атрибути економічних моделей індустріалізації та неоіндустріалізації.....	199
Ковчуга Л.І. Проблеми активізації інноваційних процесів на промислових підприємствах України.....	212
Латишева О.В. Аналіз рівня сталого розвитку України у глобальному вимірі	221
Мельник Г.В. Погляд на процес управління витратами підприємства з позицій еволюції концепції маркетингу	234
Трушкіна Н. В. Стратегічні напрями удосконалення організації збутової діяльності вугледобувних підприємств.....	242
Шевченко А. І. Визначення рівня економічної безпеки України в галузі залізничного транспорту: екологічний та соціальний аспект.....	265

Наукове видання

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

П'ЯТИ ЧУМАЧЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ

Збірник наукових праць

Мовою оригіналу

*Оригінал-макет підготовлено у відділі інформатизації
наукової діяльності ІЕП НАН України*

Відповідальний за випуск *В.І. Ляшенко*

Літературний редактор *О.П. Котовенко*
О.А. Кокорєва

Комп'ютерна верстка *Т.М. Синельнікова*

Підп. до друку 28.12.2016. Формат 60x84/16. Папір друк. №3. Офс.друк.
Ум. друк. арк. 17,7. Обл.-вид. арк. 19,0. Тираж 350 прим.
Замовлення № 1404.
Друк різнографічний. ІЕП НАН України.
01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.